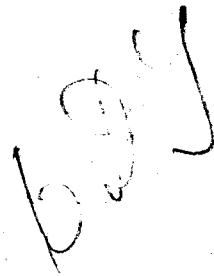

“DİNC DÜNYA” ARAŞDIRMA MƏRKƏZİ

**EKSTREMAL
JURNALİSTİKA**

Bakı – 2003

**Kitab Açıq Cəmiyyət İnstитutu – Yardım Fonduunun maliyyə
yardımı ilə çap olunur.**

Redaktor: Əlisəfa Mehdiyev, "Dinc Dünya" Araşdırma Mərkəzinin rəhbəri, Qərb universitetinin müəllimi.

Elmi redaktor: BDU-nun jurnalistika fakültəsinin mətbuat tarihi kafedrasının müdürü, Mətbuat Şurasının sədr müavini, filologiya elmlər namizədi, dosent Cahangir Məmmədli.

Məsləhətçilər:

BDU-nun jurnalistik fakültəsinin baş müəllimi Zaur Babayev, MN-in hüquq şöbəsinin rəisi, ədliyyə polkovniki R. Ramazanov, AAHM-in humanitar və sosial fənnlər kafedrasının rəisi polkovnik N. Rzayev.

Müəlliflər: dosent Cahangir Məmmədli, Zaur Babayev, polkovnik Nadir Rzayev, ədliyyə polkovniki Rafiq Ramazanov, Lətif Babayev, İsaxan Aşurov, Azad İsazadə, Əyyub Kərimov, Azər H. Həsrət, Rövşən Novruz oğlu, Radik İsmayılov, Əlisəfa Mehdiyev

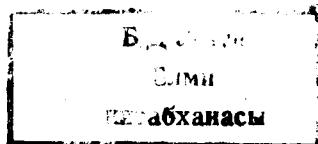
Bu kitab ekstremal hallardan yayan jurnalistlərin sosial, siyasi, psixoloji, hüquqi, hərbi təcrübə biliklərinin artırılması məqsədi ilə hazırlanıb.

Düşünürük ki, bəşərin heç vaxt sığortalana bilməyəcəyi savaşda, terror aktlarında, həmçinin sülh zamanı fəvqələdə hallarda KIV üçün material hazırlayan müxbirlər bu şəraitdən doğan psixoloji məqamları; təhlükəli halda özünü, ətrafındakıları qoruma üsullarını; mətbuat prinsiplerinə, etik normalara, o cümlədən, dövlət qanunçuluğuna, hərbi nizamnamələrə dəqiq əməl etməklə, özünün, redaksiyasının və qarşı tərəfin ləyaqətini qorumaqla peşə vəzifəsini yerinə yetirməyin (həm də beynəlxalq) təcrübələrini təqdim etməklə indiyəcən araşdırılmayan bu sahənin bir növ ilkin qaydalar bazasını yaratmış olacaqı.

İlkin olduğuna göre çatışmazlıklar da olacaq. Lütfən, irad və təkliflərinizi bildirməyə biganə olmayın.

+ 4612
E44

© “Dinc Dünya” Araştırma Mərkəzi , 2003

34606.3

ÖN SÖZ

*Jurnalist üçün məhz ictimai mahiyyətli olaylar
mühüm əhəmiyyət daşıyır.*

*Silahlı-silahsız təcavüz, ictimai təhlükə –
terror, basqı, ictimaiyyətə ağır təsir göstərən hadisə –
korrupsiya, ağır cinayət, və ya sağlamlığın qorunması,
konkret şəxsin söz və ya hərəkətlərinin
nəticə etibarilə ictimai zərərlilik daşımı
ekstremallığın tügyan etdiyi meydandır
və müxbir
cəmiyyətin hər şeydən xəbərdar, əmin-aman olması naminə
həmişə özünü
bu meydanda görür...*

Sayğılı oxucu,

artıq çoxlarına bəllidir ki, Qeyri - Hökumət Təşkilatları Cəmiyyətin problemlərinə seyirçi kimi qala bilməyen təşəbbüskar, bacarıqlı, ziyalı vətəndaşların bir ortaya gəlməsidir. Onlar cəmiyyətin ictimai, mədəni həyatında həllini gözləyən - "boş sahələri" doldurmaqla dövlətçiliyimizin formallaşmasına yardım etmiş olurlar, inkişafımıza, rıfahımıza mane olan problemlərin səbəblərini çözür, həlli mexanizmini araşdırırlar.

Məhz bu məntiqlə "Dinc Dünya" Araşdırma Mərkəzi – İctimai Birliyini döyüş yolu keçmiş ehtiyatda olan zabit jurnalistlər 3 may 2002-ci ildə təsis edib. Qarşıya qoyduğu missiyani reallaşdırmaq üçün burada peşəkar zabitlər, hüquqşunaslar, konfliktoqlar, sosioloqlar, tarixçilər, jurnalistlər... xeyli ziyalı təbəqə

cəmləşib. Beləliklə, çox ciddi spesifik sahə olan bu mərkəzdə dəyərli işgüzar entuziastlar ocağı formalaşıb.

"Dinc Dünya"-nin əsas missiyası cəmiyyətimizdə gözlənilə bilən ekstremal halların (mühəribənin, terrorun) törətdiyi fəlakətləri, savaş-başış konsepsiyalarını, qanunlarını və tələblərini, dinc-ya-naşı yaşama prinsiplərini, konfliktlərin kökünü, baş vermə səbəblərini araşdırmağa cəhd etməkdir. Elə bu gedisəcə, – təhlükəli şəraitdə özünü, ətrafindakıları qorumaq, ümumiyyətlə, belə halların yaranmasına qarşı durma bilgilərini öyrənməkdir.

Savaş şiddetlərini görmüş biz döyüşçülər insanlığın başına gələn ağrıları hamidan ağır keçiririk. Bu ağrıların içindən keçib gələn bizlərik, öyrəncəliyik. Aramsız terror olaylarını yaşamışiq, hələ də müharibə havasını yaşamayaqdayıq.

Silahlı qarşıdurmalar insan tarixinin və taleyinin cığırdaşı olduğundan bir daha dəhşətlərin yaşanmayacağına əmin ola bilmərik. Bəşər onu daim izləyən fəlakətlərdən, savaş, yaxud terror sınaqlarından sığortalanmayıb. Nə qədər ki, "iddia" anlayışı var, nə qədər ki, fərqli "mən" var, "mənlik" var, demək qarşıdurmalar var, bundan da dözülməz acılar çəkən insanlar olacaq.

İstənilən miqyasda törənən, törənməsi gözlənilən, hətta ehtimal olunan münaqişələrə, böhranlara kütləvi informasiya vasitələrinin, konkret jurnalistin istiqamətləndirici təsir nüfuzunun dinamikası cəmiyyətin bütün subyektlərini bu güclə hesablaşmağa vadar edir. Və əksər regional, məhəlli, lokal ekstremal halların bu "söz gücü reallığı"nın diktəsi ilə həll oluna biləcəyinə inanmağa əsas verir.

Açıq Cəmiyyət Institutu – Yardım Fonduun maliyyə dəstəyi ilə reallaşdırmağa başladığımız "*Ekstremal hallardan yazarı jurnalistlərin peşəkarlığının artırılması və hərbdən yazmağın hüquqi qaydaları*" layihəsində məqsədimiz təhlükəli hallardan (*qarşıdurmadan, savaşdan, terror aktlarından, həmçinin sülh zamanı hərbi hayatdan*) KİV üçün material hazırlamağın normaları; psixolojisosial və hüquqi-qanuni aspektləri, yəni mətbuat prinsiplərinə, etik normaların gözlənilməsinə, o cümlədən, Qanunçuluğa, hərbi hüquqi-normativ aktlara dəqiq əməl edilməsi; fövqəladə şəraitdə davranış normaları, özünün təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və s. mövzularda jurnalistlərin biliklərini, təcrübə və vərdişlərini zə-

ginləşdirməkdir, nəhayət "*Ekstremal jurnalistikənin qaydalar bazası*" ni yaratmaqdır.

Bu istiqamətdə bəlli həcmidə tədbirlər görülsə də, demək olmaz ki, problem tam həllini tapıb. Mülki jurnalsitlərlə mülki həyata integrasiya olunmaqdə çətinlik çəkən Güc orqanları aralarındakı "konflikt"lərin həlli problemini çözmək istəyən, hər iki tərəfi bu məqsədlə maarifləndirməyə cəhd edən struktur (yaxud qaydalar) indiyəcən olmayıb.

"Dinc Dünya" Araşdırma Mərkəzi üzərinə götürdüyü bu mis-siyani reallaşdırmaqla bir çox dövlətlərdə artıq həll olunmuş, biz-də də həyata keçirilməsi vacib olan, hüquq-mühafizə orqanlarını daha çox narahat edən bir problemi aradan qaldırmış olacaq. Beləliklə, ekstremal hallarda hüquqları pozulan, zərər çəkən jurnalistlər, o cümlədən jurnalist araşdırmalarının səriştəsizliyindən əziyyət çəkən bütün güc qurumları mənsubları vətəndaş hüquqlarının anlaşması ilə səmimi və etibarlı məxrəcə gələ biləcək.

Bunun nəticəsində hərbi, yaxud qaynar obyektlərdə baş verən olaylar media və oxucu rəyinin ədalətli süzgəcindən keçər, həyatın bu sahəsində demək olar ki, hər gün törənən uyğun neqativ halların azalmasına təsir edər. Hər halda törəmə ehtimalı azalar. İnfomasiya verməli olan tərəf – N sayda güc qurumları mənsibu və infomasiya yayan tərəf – bütün respublika mediası bu öyrənclərdən faydalana bilər. Bundan da ölkənin bütöv əhalisi qazanar.

"Ekstremal jurnalistika" özgürlüyünü indi-indi formalaşdırıan ölkəmizdə fikir və fəaliyyət sahəsi olaraq yeni araştırma müstəvisinə gətirildiyinə görə bu işdə rəy və iradlarını bildirəsi soydaşlaşımıza həmişə minnətdar olacağıq.

Əlisafa Mehdiyev,
"Dinc Dünya"
Araşdırma Mərkəzinin rəhbəri

HƏR ŞEYİ BİLMƏYƏ CAN ATMAQ İNSANIN XİSLƏTİNDƏDİR

**Əlisafa
Mehdiyev,
“Dinc Dünya”.
Araşdırma
Mərkəzinin
rəhbəri**

Dövlətin və hərin məxfilik rejimini qorumalı olan vəzifə daşıyıcıları bunu yaxşı bilirlər. İnsanlar sərr və rejim anlayışının “informasiya bağlı”nın həddini həmişə müəyyənləşdirə bilmir, bəlkə də, öz xislətindən gələn səbəb kimi bu qadağa normasını, sadəcə bilmək istəmirlər. Ancaq, hər halda görüntülər onu deyr ki, bunun ən əsas səbəbi vəzifə daşıyıcılarının *verməli olduğu informasiyanı da gizlətdiklərinə görə qarşılıqlı anlaşma normaları pozulur*. Məmur vətəndaşların informasiya alma hüququ ilə, mətbuat azadlığı prinsipləri ilə barışa bilmir. “2002-ci ildə Azərbaycanda söz və mətbuat azadlığı sahəsində 130-a yaxın konflikt qeydə alınıb. Bunların 42 %-i jurnalistlərin, 58 %-i isə qarşı tərəfin təqsiri üzündən baş verib.” Ümumiyyətlə 1996-ci ildən 2002-ci ilin sonuna dək 1311 konflikt olub. Bunun 31%-i jurnalistlərin payına düşür. (*AJMK-nin 2002-ci il bülleteni*)

Bu barışmaz durum jurnalistikanın yaşı qədərdir...

Bəşərin informasiya alma tələblərinin miqyası qloballaşdırıldığın-dan, problemlərin qanuni müstəvidə həll olunması üçün jurnalistlərin təhlükəsizliyi ilə məsəğul olan beynəlxalq jurnalist qurumları, həmçinin beynəlxalq təşkilatların (komitələrin) KİV-lər barədə uyğun direktivləri, bəyannamələri, sazişləri, qaydaları yaranmışdır. Artıq bir çox ölkələrdə yetərli təcrübələr işlənərək beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuşdur. Biz də bu təcrübələrlə ayaqlaşmağa çalışmalıyıq. Ancaq, buna nə qədər hazırlıq?

Məsələ ondadır ki, *ən gərgin münasibət* ekstremal şəraitlərlə birbaşa bağlı olan Güc qurumları mənsubları ilə mülki jurnalistlər arasında yaranır.

Fövqəladə hallar meydanından ekstremal şəraitdə informasiya toplayıb yaymaqla, insanları belə hallara qarşı durmağa hazırlamaqla *demokratik, sivil cəmiyytin formalaşmasında* əvəzsiz funksioner olan media mənsubları öz hüquqlarından yararlana bilmir, bəzən faciəli hallarla da qarşılaşmalı olurlar, zərər çəkirlər.

XX əsrin bütün savaş və qarşıdurma olaylarında müxbirlər bu və ya digər formada zərər çəkiblər. Beynəlxalq Jurnalist Təşkilatının verdiyi məlumatə görə son on beş ildə savaş meydanlarında və terror olaylarında 600-ə yaxın, Azərbaycandan 9 nəfər jurnalist həlak olub, onlarla jurnalist yaralanıb.

Nəhayət, ABŞ-nin Əfqanistanda apardığı əməliyyat ərefəsində jurnalistlərin bu situasiyada davranış qaydaları barədə normativlər müəyyən edildi. Bu qaydalara uyğun olaraq son İraq sindromunda minə qədər jurnalist iştirak etdi.

Bizim KİV-də ekstremal hadisə yerindən, sülh zamanı hərbi obyektlərdən informasiya alıb-ötürmə təcrübəsi olmadığına görə (məhz buna görə) yazanların hüquqları pozulur. Ekstremal situasiyanın təzahür formalarını yaxşı bilməyən, belə hallara psixoloji hazırlığı olmayan, emosional-filoloji təfəkkürlə mövqə bildirərək "ekspronot" edən yazarlar təbii ki, "*Ekstremal jurnalistika*" gələnəkliyinin və görənəkliyinin formalaşmasına əngəl törətmmiş olurlar.

Bütün bu əngəllər həm də mülki jurnalistlərin informasiya əldə etmənin, araşdırmanın hüquqi-normativ qaydalarını bilməmələrindən törəyir. Məhz peşəkar, borc və vicdan normalarına söykə-

nən, "dişli" müxbirin media düşərgəsində son dərəcə az olmasına görə Güc qurumları verməli olduqları informasiyanın "bağını" daraldırlar. *Heç bir məmər həvəskar müxbirlə vaxt itirmək həvəsində olmaz.* Hər hansı demokratik cəmiyyətin tələbləri isə dedik-lərimizin əksini diktə edir.

Beləliklə, ekstremal hallardan, sülh zamanı hərbi obyektlərdən hazırlanmış jurnalist yazılarında xeyli yanlışlıqlara, böhtanlara, təhqirlərə, digər daha ciddi qanun pozuntularına yol verilir. Dövlətin "Informasiya Doktrinasi"na çevriləsi bir çox məqamlarda NORMALAR pozulur, (daha doğrusu bu normalar hamımız üçün dəqiqlənməyib). *Sərhədsiz Jurnalistlər Təşkilatının yaydığı xəbərə görə dünyada 100-dən çox jurnalist faktları təhrif etdiklərinə görə həbs cəzası çəkir. "Ötən on il ərzində 500-dən çox adam bu iş üstündə öldürülüb. Baş vermiş hadisələrin 90 % -ində günahkarlar tapılmamışdır".*

Ölkəmizdə təkcə Müdafiə Nazirliyi ayrı-ayrı redaksiyaları, fərdi şəkildə jurnalistləri 1998-2003-cü illərdə 17 dəfə məhkəməyə verib, dəfələrlə mətbuat səhifələrində ictimaiyyəti də çəsdiran çəkişmə - etiraz, narazılıqlar olub, hərbə media arasında anlaşma normaları bir çox parametrlərdə etibarsızlaşır. Xalqın ilkin öygü obyekti olan silahlı qüvvələrlə belə biabırçı dartaşma olayları yurdaşlarımızın mənəviyyat yaddaşında heç də qürrələnəsi bir zad saxlamağa yer qoymur.

Əminliklə demək olar ki, ekstremal şəraitdə özünün hüquq və səlahiyyətlərini bilməklə yanaşı, şəraitdə cavabdeh olan, faktlara məsuliyyət daşıyan şəxslərin səlahiyyət və vəzifələrini dəqiq bilən, konkret situasiyada savadlı-səriştəli davranan jurnalistlərin qarşısında həmişə yaşıł işiq yanır – ləp o fiziki-psixoloji təzyiqlərlə üzləssə də.

Bütün bunları bilərək, nəzərə alaraq, etik-hüquqi tələbləri və öz sağlamlığını qoruyaraq cəmiyyətə informasiya vermənin mahiyyətini və normalarını araşdırıb sahmlanamaq, bu sahədə işləmənin sistemini yaratmaq üçün bilgi kateqoriyalarını müəyyənləşdirmişik:

- ekstremal situasiyada söz və mətbuat azadlığının mahiyyəti, bu sahədə beynəlxalq təşkilatların prinsipləri, beynəlxalq təcrübə;
- müxbirin qaynar nöqtələrə (ekstremal hadisə yerinə) ezam

edilməsi, sığortası, ekstremal şəraitdə davranış və informasiya toplamağa şərait yaradılması qaydaları, qarşı tərəflərin etik, hüquqi fəaliyyət proseduru;

– müxbirin ekstremal situasiyadan mövzu seçimi. Məxfilik rejimi. Alınması məhdudlaşdırılan məlumatlar. Açıq məlumatlar;

– Silahlı Qüvvələr və KİV arasında qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərin tənzimlənməsinin etik və hüquqi aspektləri.

Mövzular xeyli praktik səciyyə daşıyır, bu sahədən yanan jurnalistin iş prinsipinin demək olar ki, əlifbasıdır. Çünkü, konkret situasiyada vəziyyətin tənzimlənməsi xeyli dərəcədə jurnalistin öz məqamında ağıllı çıkış yolundan keçir.

Hər halda, bu mövzuları bilmək məsləhətdir:

– demokratik dövlətdə Güc qurumlarının fəaliyyət prinsiplərinə Vətəndaş münasibətini müəyyənləşdirmək, insanların bu sahədən hansı həddə qədər informasiyalı olmalarını (nüfuz etmə səlahiyyətlərini) bilmək, komandirlərin (rəislərin) konkret hərəkətlərinə Media mənsublarının necə reaksiya verməli olmalarını, bu mənada informasiya vermənin Demokratik Cəmiyyət üçün gərəklilik mahiyyətini (dəyərini) aşaşdırmaq;

– mülki həyatın demokratikliyi ilə hərbi həyatın rejimi, psixolojisi arasındaki uyğunluğu – uyğunsuzluğunu sərf-nəzər etmək, jurnalistləri komandirlərin (rəislərin) davranış - düşüncə tələblərini bilmə variantları ilə tanış etmək;

– özünün qurduğu dövlətin demokratik gələnəkliyini genişləndirmək üçün **qanunlarımızın müəyyən etdiyi həddlərə dayanaraq** informasiya alma, aşaşdırma aparıb yayma vəzifəsini yerinə yetirən Media mənsublarının hərbi (hərbiləşdirilmiş) obyektlərdən yazılar, verilişlər hazırlama **normativlərini** müəyyənləşdirmək;

– hüquq-mühafizə orqanı mənsublarının dəqəqləşdirilmiş fəaliyyət prinsiplərinə uyğun şəkildə müxbirləri (həm döyüş, fəlakət, həm dinc vaxtı) qarşılaması, cəmiyyətin bilməli olduğunu öz haqqı kimi tələb etdiyi olayın (faktin, hərbçi güzəranının) (məktub, teleqram və s.-yə əsaslanaraq) müxbir tərəfindən aşaşdırılmasına şərait yaradılması prosedurunu bilmək;

– komandirin (rəisin) informasiya vermə səlahiyyətini (vəzifəsini) öyrənmək. Jurnalistləri informasiya almanın hüquqi qaydaları ilə, komandirlərin (rəislərin) davranış - düşüncə tələblərini

bilmə variantları ilə tanış etmək;

– Medianın bu funksiyani daşımıası barədə inkişaf etmiş beynəlxalq aləmdə həyat həqiqətinə çevrilmiş təcrübəsini, prinsiplərin fəaliyyətimizlə uzlaşdırmaq;

– yəni, xidməti müddətində hakimiyyət nümayəndəsi sayılaraq müvafiq obyektdə intizamın və hərbi qayda-qanunun mühafizəsinə cavabdeh olan şəxslərin fəaliyyəti ilə cəmiyyətin bu xüsusda maraqlarının uzlaşması normalarına nəzarət edən media mənsubunun anlaşma üsullarını aramaq;

– xidmət başında olan və fərqli temperamentə, xasiyyətə malik olan fərdlərlə jurnalistlərin necə davranışlarını, yaxud davranışlı olmalarını öyrənmək;

– hərbçi psixologiyasının mülkü cəmiyyətdəki davranış normalarından fərqlənən cəhətlərini dəqiqləşdirmək;

– bütün bunları bilərək, nəzərə alaraq, etik tələbləri qoruyaraq cəmiyyətə informasiya vermənin mahiyyətini müxbirlərə aşadırmaq;

– informasiya əldə etmənin, araşdırmanın göstərilən sahədə və şəraitdə fərqli situasiyalarından çıxış yollarını (həm də beynəlxalq təcrübəsini və prinsiplərini) çözmək;

– müxbirlərin ekstremal (ölkədaxili, regional) hadisə yerinə ezam olunma prosedurunu bilmək;

– təhlükəli zonaya gedən müxbirin taleyi ilə bağlı redaksiyanın öz üzərinə götürdüyü öhdəlikləri – onun siğortalanmasını, sənədlərinin hazırlanmasını, maddi və mənəvi təminat qaydalarını müəyyənləşdirmək;

– hadisə yerindən informasiya ötürmədə (həm də beynəlxalq təcrübədə) prinsipial qaydaları öyrənmək;

– təhlükəli şəraitdəki davranışın normalarının fərqli cəhətlərini, ekstremal halda olan və fərqli temperamentə, xasiyyətə malik olan insanlarla necə davranışmanın, yaxud davranışlı olmanın təcrübəsini dəqiqləşdirmək;

– təhlükəli şəraitdə özünü və ətrafindakıları qoruma, yaralanarkən, əsir düşərkən, azarkən necə hərəkət etmə təcrübəsini əldə etmək;

– səlahiyyətli şəxslərlə ünsiyyət yaratma çəmlərini, belə hallarda informasiya əldə etmənin, araşdırmanın göstərilən

sahadə və şəraitdə fərqli situasiyalardan çıxış yollarını axtarmaq;

– dövlətin informasiya siyasetini dəqiqliklə bilmə və gündəlik fəaliyyətimizdə bu qanunlardan irəli gələn prinsiplərə ciddi əməl etməyi öyrənmək, yəni;

– jurnalistenin müəyyənləşdirilmiş məxfilik rejiminin pozulmasına cəhd etməməsi üçün vacib kriteriyaları bilməsi, bu sahadən hansı vasitə iləsə əldə etdiyi məlumatın yayılıb-yayılmamalı olmasına dəqiqləşdirməsi, bu mənada informasiya vermənin Demokratik Cəmiyyət üçün gərəkkilik mahiyyəti (dəyəri) ilə dövlət sirrinin qarşıdırmasası həddlərini aşdırmaq;

– yayılması məhdudlaşdırılan məlumatların necə, hansı şəraitdə açılmasını, bu gün yayılması gərək olmayan informasiyanın nədən ibarət olmasını öyrənmək;

– jurnalistenin bu normaları gözləməsi barədə artıq bir çox ölkə KİV-lərində təsbit edilmiş (informasiya alma, araştırma və vermənin) prinsiplərini qanunlarımıza tutuşturaraq konkret məkanda (yerli, regional) hərəkət etmə təcrübəsini mənimsemək;

– “jurnalist hüquq mühafizə orqanları sistemində nədən, nə üçün mütləq yazmalıdır?” sualını çözmək;

– ordu ilə mülki cəmiyyət arasında etibarlı və davamlı, əxlaqlı və ədalətli əlaqə və münasibətlərin uyardırılması, açıq cəmiyyət üzvləri ilə spesifik xarakterli qapalı qrup üzvləri arasında ünsiyyət normalarının hərbi işin bütün nüanslarını nəzərə almaqla qaydalaşdırılması şərtlərini dəqiqləşdirmək;

– çağdaş elektron savaşların konsepsiyalarına dayanaraq, bütün milli imkanlarla kompleks yetkinlik ortaya qoyaraq hərbi güclə media gücünün paralelliyi mümkünlüyünü aşdırmaq;

– ölkəmizə qarşı yürüdülən informativ-psixoloji qarşıdurma dövründə KİV nümayəndələri ilə mütəxəssis hərbçilərin “*hərbi informasiya siyaseti*”nın uğurlandırılmasında informatik əlaqələrin təşkili variantlarını dəqiqləşdirmək;

– olay və faktlara savadlı-səriştə li nüfuz etmək üçün “ekstremal jurnalistika”nın bilim sahəsində gərək olan qanunvericilik aktları toplusunu həmişə əlinin altında saxlamaq.

I HİSSƏ (PROBLEM)

GÜC QURUMLARI İLƏ MEDİA ARASINDA NARAZILIQ NƏDƏN YARANIR?

Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yaranma prosesi qarmaqarışlıq, sistemsız, milli ideologiyamızın hələ formalasmadığı dövrlə başladı. Bir çox mənalarda ambision qarşidurmalar... bütün dövrlət müəssisələrində olduğu kimi ordunun da qurulma yolunda (bu gün də acılarını çəkdiyimiz) naqisliklərin təməlini qoydu. Oxucularımıza gün kimi aydın olan *ordu – mülki cəmiyyət arası* anlaşılmazlıq sindromu jurnalistikən da bu sahədəki fəaliyyəti ni xoşagəlməz çərçivəyə saldı.

Uzun bir tarix boyu savaş görməyən, müharibənin qan-qadalarına öyrənişməyən, övlad itkisinə dözümsüz, torpaq itkisinə “ümumi problem” kimi yanaşan, döyüşüsündən çox fərarisi olan, özündən başqa hamida günah axtaran, iddiası əməllərindən yekə olan azərbaycanlımız təmizliyi qorunası Dövlət atributlarını da sözün birbaşa mənasında gözdən saldı. Vətəndaş halal haqqı olaraq tələb etdiyini necə istəməyi bilmədi. Vəzifə daşıyıcıları borcu olaraq verməli olduğunu çasdırdı. Milli mənlik fərdiyət kisəsinə çökdü.

Beləcə, hamının artıq öyrəşdiyi zümrələrəsi çəlpəşik ünsiyət – etibarsız münasibət, xidmətdə qüsurlar, yaxud, qüsursuz xidmətə ehtiramdan daha çox qınama, ittiham etmə, bir-birinin istək və tələblərini nəzərə almama, bir-birinin vəzifəsindən irəli gələn iş prinsiplərini bilməmə... “mənim” dediyimiz bir çox obyektlər kimi silahlı qüvvələrə də mülki vətəndaş nüfuzunu heçə endirdi. Bu da Döyüşü həyatından, hərbi (hərbiləşdirilmiş) obyektdə baş vermiş – cəmiyyəti narahat edən olaylardan doğrudırıst məlumat yaymağa jurnalist yolunu qapadı (hər iki tərəfin düzgün yanaşma normalarını bilməməsi ucbatından...) Bü isə na-

rahatlığınıımızı bildirdiyimiz problemlə bağlı hər iki tərəfdə nöqsanların daha da çoxalmasına şərait yaratdı.

Əslində necə olmalıdır? Qəbul edilmiş qaydalara görə yaradılmış Mətbuat Xidmətləri insanların dövlət və b. strukturlardan qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada (məlumat alma mənbəyi kimi) tələblərini ödəməlidir. *O cümlədən, hadisəyə, faktə, problemə cavabdeh olan rəhbər (komandır, rəis, müdər...) də müxbirin suallarına münasibət bildirməlidir*. Bu, respublikalı dövlət quruluşunda – prezidenti seçən insanların başlıca tələbidir.

Ancaq, məxfilik rejiminin qorunmasını və qanunla müəyyənləşdirilmiş qadağaları istisna etsək, informasiyanın verilməməsində ikicə səbəb görərik.

Birinci, məlumat verməli olan tərəfdəkilər:

- *danişmağı xoşlamayan (tribun olmayan);*
- *açıqlayacağı fikirlərin tabeliyində olduğu rəhbər tərəfindən necə qarşılanacağından ehtiyatlanan (passiv məmər);*
- *nöqsanları ört-basdır etməyi bacarmayan, yaxud ört-basdır etmək istədiyinə görə cavab verməkdən yayının (qanun pozucusu, cinayətkar);*
- *qarşı tərəfin – cəmiyyətin tələb və təkliflərini (demokratik yaşam normalarını) qavramayan, yaxud bunu istəmeyən (meşən);*
- *ona qarşı yönəlmış hər hansı prinsipial müraciətə bu və başqa səbəblərdən çox vaxt cavab vermək istəməyən, yaxud sərt reaksiya nümayiş etdirən, daha dəqiq desək, adekvat cavab vermə qabiliyyəti olmayan (bürokrat);*
- *müraciət edənin onun xoşuna gəlməyən dərəcədə tələbkar, iddiyah və s. olması üzündən ünsiyyətdən yayının (egoist);*
- *müraciət edənin hazırlıqsız, qərəzli, məqsədyönlü olmayan suallarından yorulan, “oyunlara” qoşulmaq istəməyən;*
- *“hərbçi heç bir partiyanın üzvü olmamalıdır” tələbinə baxma yaraq, məsələlərə hansısa partiyanın mövqeyindən yanaşan və nəhayət, nöqsanlı cəmiyyətdə öz doğru, ləyaqətli “mənini” sübut etmək imkanında olmayan və s. keyfiyyətlərə malik olduqlarına görə.*

İkinci, məlumat alıb, araşdırıb yayan tərəfdə;

- *bütün sahələrdən material hazırlayan, konkret spesifik fəaliyyət istiqamətini müəyyənləşdirməyən, informasiya almaq istədiyi*

obyektin xarakterik prinsiplərini, psixologiyasını, konkret mövzuya yanaşma tərzini bilməyən jurnalıstların işlərindəki qüsurlar, informasiya almada jurnalıst fəaliyyətinin ekstremallıq yaratması;

– səmballi, tutarlı yazıları ilə Media aləmimdə tanınmadığına görə ciddi jurnalıst kimi qəbul olunmamaq;

– “*jurnalıst heç bir partıyanın üzvü olmamalıdır*“ prinsipindən uzaqlaşaraq, partıyalı mövqedə duraraq, əks tərəfə qarşı iddialı (bəzən qərəzli) çıxış edərək bitərəfliliyi pozma;

– belə hallardan doğan, həmçinin oxucu (tamaşaçı) cəlb etmək üçün populist sensasion material daliyca qaçma;

– şəxsi qərəzli münasibətlə ifrat kəskin təhlillər aparma;

– reketliklə (həmçinin can satmaqla) məşğul olaraq jurnalıstikanı gözdən salma halları olduğuna görə.

Bütün bu səbəblərin heç biri əxlaqlı medianın gərəkliliyini və onları təmsil edənləri nəzərdən qaçırmaga bəhanə vermir. Hər kəs öz “həqiqətini” ortaya qoysa belə qanunlarımızın və çağdaş insanın tələbləri açıq, informasiyalı cəmiyyət istəyir. Çağdaş insan iqtidar və müxalifət mətbuatına bölünmüş bütün KIV-i oxuyur. Kimin, niyə, nə üçün, nədən və kimdən ötrü yazdığını çox yaxşı görür.

İnformasiya verməli tərəf – ölkə cəmiyyətinin qanunvericiliyinə, idarəciliyinə, nəzarətinə cavabdeh tərəf dövlətin informasiya strategiyasını konseptual şəkildə, sabit formada müəyyənləşdirməklə problemin həllini xeyli asanlaşdırmış olar.

Hələ ki, bu anlaşılan anlaşılmazlıq həll olunma üçün müstəvi axtarır.

Xüsusi olaraq qeyd edək ki, belə qarşılıqlı qəbul edilməz münasibət hüquq-mühafizə orqanlarının hamisində eyni tərzdə deyil.

Məsələn, xüsusi fəaliyyət sahəsi olan Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi bu prinsiplərə xeyli səliqəli yanaşından cəmiyyətlə, o cümlədən, cəmiyyətin informasiya yayıcıları olan jurnalıstlərlə özü arasında heç bir münaqişə yaratmır.

Bundan fərqli olaraq, Daxili İşlər Nazirliyinin işi birbaşa mülki obyektlər və mülki əhali ilə olduğundan, olaylar və faktlar açıq tipli olduğundan yuxarıda sadalanan səbəblər qarşılıqlı münasibətlərdə bəzən gərginlik yaratса da informasiyanın alınması o qədər də çətinlik törətmir. Hətta istənilən kriminal, ekstremal –

yanğıın, daşqın, terror və s. olaylardan həvəslə (bəzən özlərinin çağırışı ilə) məlumat verirlər.

Dövlət Sərhəd Xidmətinin və Daxili Qoşunların xidmət təma-yülü Silahlı Qüvvələrin xüsusi növü kimi ayrıca müəyyənləşdiril-diyindən, burada xidmət etmək maddi, psixoloji və b. cəhətlər-dən ayrı cür qavranıldıqından, bu kontingentlərdə ekstremal hal-lar qismən az olduğundan Media ilə münasibətləri də gərgin deyil.

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin əsasını təş-kil etdiyinə görə daha çox diqqət çəkən Müdafiə Nazirliyi:

- *Qarabağda və ətraf rayonlarda gedən döyuşlərin uğur və ugursuzluqlarına birbaşa cavabdeh olduğundan;*
- mövzumuzun əvvəlində açıqladığımız kimi son on beş ilin gə-lənəkliyində cəmiyyətin orduya müsbət psixoloji yanaşma norma-ları hələ də pərakəndə olduğundan;
- buna səbəb kimi bu kontingentdə daha çox kriminal hadisə-lərin baş verməsi üzündən cəmiyyətdə antipatik hal yarandığından;
- şəffaf yanaşma, yəni şübhələrə yer qoymamaq üçün müxbirin olay faktlarının açıqlanması tələbinə xeyli dərəcədə razılıq veril-məməsindən;
- mətbuat xidmətinin işi bütün göstərilən səbəblər üzündən mü-əyyən qədər məhdudlaşdırıldığından və s. asılı olaraq KİV-lə işini günün tələbləri səviyyəsində qura bilmir.

Bütün bunlara baxmayaraq, ayrı-ayrı redaksiyalar yalnız hər-bi vətənpərvərlik mövzusunda material hazırlamaq şərti ilə hərbi obyektlərə buraxılırlar.

Ümumiyyətlə, obyektdən ya hansısa neqativ hadisə (fakt) ilə bağlı, ya da pozitiv durumdan material hazırlanır. Bax, icazənin verilməsi məhz bu məqsədin nəyə xidmət etməsindən, obyektdə cavabdeh olanlara nə qədər sərf etməsindən, həmcinin, bu iş üçün müxbirin nə qədər hazırlıqlı, hazırlıqsız olmasından, əqidə-sindən (əqidəsizliyindən), iş yerindən, hətta, yaşından, cinsindən, görünüşündən, temperamentindən də asılıdır.

Bütün bu və buna bənzər bilgiləri bilməyən müxbir qarşı tərəfi narahat etməsə yaxşıdır.

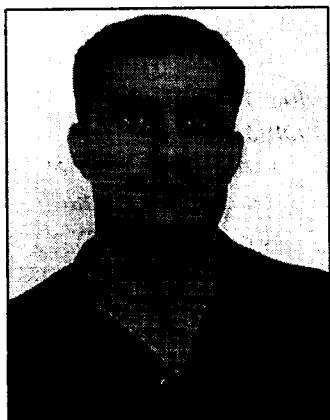
“Dinc Dünya”
Araşdırma Mərkəzi

SON DÖVRÜN “EKSTREMAL JURNALİSTİKA” TƏCRÜBƏSİ

*MÜXBİRİN QAYNAR NÖQTƏLƏRƏ
(EKSTREMAL HADİŞƏ YERİNƏ) HAZIRLANMASI*

**Zaur Babayev,
BDU-nun
baş müəllimi**

**Radik İsmayılov,
BDU-nun
magistri**

Jurnalistlərin ekstremal situasiyalarda işə hazırlaşdırılması müharibə şəraitində olan bütün ölkələrdə aktual problem sayılır. Savaş jurnalistikası Azərbaycan Media düzəmində yeni sahədir.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinədək bu istiqamətdə xüsusi təcrübə olmayıb. SSRİ-nin dağılmışından sonra, 90-cı illərin əvvəllərində müharibə bölgələrində işləyən reportorların mənimsədiyi yeni peşə hələ heç "ekstremal jurnalistika" adlanmırıldı, yeni işə

başlayan jurnalistlərin bu barədə təsəvvürləri belə yox idi. "Konflikt zonası", "hərbi əməliyyatlar bölgəsi", "təmas xətti" kimi terminlər də sonradan meydana gəlməyə başlayıb. Hazırda aktiv hərbi əməliyyatlar getməsə də, 1994-cü ildə imzalanmış atəşkəs sazişi kövrək xarakter daşımaqdadır və nə hərb, nə sülh vəziyyəti davam edir. Cəmiyyətdə artan müharibə əhval-ruhiyyəsi və Silahlı Qüvvələrin (SQ) güclənməsi işğal altında olan torpaqların döyüslər vasitəsilə geri qaytarılması variantını istisna etməməyə əsas verir. Digər tərəfdən region və bütün dünyyanın konfliktlərlə zəngin olduğunu nəzərə alsaq, "qaynar nöqtələr"də fəaliyyət göstərmək istəyən Azərbaycan jurnalistlərinin hazırlıq səviyyəsinin artırılmasına duyulan ehtiyacı təsəvvür etmək çətin olmaz. Çünkü hərbi əməliyyatlar başlasa, ölkə ictimaiyyətini maraqlandıran bir nömrəli xəbərin cəbhə məlumatları olacağı şübhəsizdir. Unutmayaq ki, konfliktlərin həllində jurnalist nüfuzunun böyük təsir imkanları var və bu nəzərdən qaçırlıkmamalıdır.

27/6/06

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi göstərdi ki, kütləvi informasiya vasitələri etnik münaqişələrin nizamlanmasında rol oynadığı kimi, konfliktin qızışdırılmasına da xüsusi təsir göstərə bilir. Əksər hallarda faktları xalqa çatdırmağa çalışarkən, jurnalistlərin ehtiyatsız ifadələr işlətməsi hərbi toqquşmadan əvvəlki dövrdə və ilk illərdə ağır nəticələrə səbəb olmuşdur. İformasiyanın operativ çatdırılmasına cəhd göstərən reportyorların bəzən məlumatı tam dəqiqləşdirilmədən yayması, milli və etnik münasibətlərin sakitləşdirilməsi əvəzinə, onun qızışdırılması ilə nəticələnib. Bəzən ehtiyatsız işlədirilən sözlər etnik qarşıdurmanı gücləndirirdi, bəzi hallarda da yazılın materiallar birbaşa belə məqsəd daşıyırdı. Ümmiyətlə hər iki tərəfin (daha çox, hətta sistemli olaraq erməni tərəfinin) kütləvi informasiya vasitələri özlərinin məqsədli davranışları ilə xalqı yanlış yola istiqamətləndirmiş və hətta katalizator rolu oynamışdır. Münaqişə tərəflərinin mediası fikir ayrılıqlarını qabartmağa və özlərinin sivilizasiyalılığını, digər tərəfin vəhşiliyini sübut etməyə çalışmışdır. Bu istiqamətdə KİV-in xüsusi dili də yaranmaqdı idi. Münaqişəni işıqlandıran mətbuat, radio və televiziya işçilərinin fəaliyyətində "genosid", "əzab-əziyyətli xalq", "faşist", "varvar" kimi sözlərdən geniş istifadə olun-

muşdur. Jurnalistlər açıq və gizli şəkildə "qanlı düşmən" obrazı yaratmağa çalışmışdır.

Döyüş bölgələrində baş verən hadisələrin içində olan jurnalistlərimiz siyasi çəkişmələrdən kənar duraraq, olayları vətənpərvərlik mövqeyindən işıqlandırmağa çalışıblar. *Həqiqətən də, heç bir təcrübəsi və "qaynar nöqtə" də işləmək anlayışı olmayan Azərbaycan jurnalistləri* münaqışa tərəfinin vətəndaşları olduqlarından, məsələyə elə vətəndaşlıq prizmasından yanaşib, Qarabağa yollanmayı və döyüslərdə öz qələmləri ilə iştirak etməyi mənəvi borcları hesab ediblər. O cümlədən, torpaqların keşiyini çəkən əsgər və zabitlərin döyüş ruhunu artırmaq və o dövrdə hərbi əməliyyatların gedisi barədə yayılan rəsmi informasiyalarla reallığın bir-birinə əks olması tendesiyalarını araşdırıb, həqiqəti çatdırmaq istəyi olmuşdur. Hərbi əməliyyatlarda iştirak etmiş bir müxbir yazır: "hərbi əməliyyatlardan 10 ildən çox vaxt keçəsə də, hələ də fikirləşəndə dəqiqləşdirə bilmirik ki, bizi döyüş bölgəsinə aparan nə idi; romantika, patriotluq, yoxsa macəra yanğısı? Ancaq dəqiq idi ki, "qaynar nöqtələr" də fəaliyyət göstərən xarici jurnalistlərə verilən iriməbləgli qonorar əldə etmək istəyi ilə bağlı deyildi."

Qorxmaz reportyor kimi tanınan Çingiz Mustafayev döyüş əməliyyatlarından lentlərini güllələr altında gerçəkləşdirməkdən çəkinmirdi. Yoldaşları həmişə onu döyüşün qaynar yerlərində xatırlayırlar. Peşəkar jurnalist təhsili olmasa da, onu Qarabağa aşıdaşan vətənə məhəbbət hissi aparmışdı. Və bu hiss bəzi hallarda ona jurnalist olduğunu unutdurur və çılgın hərəkətlər etməsinə səbəb olurdu. Lakin onun hüquqlarını bilməsi və bunun uğrunda yerli məmurlar və hərbçilərlə mübahisələrə girməsi bir çox hallarda öz bəhrəsini vermişdir.

Professional hərbi jurnalistlərin fikrincə, həmin anda Çingiz torpağını sevən bir vətən oğlu olduğunu nümayiş etdirib, ancaq hərbçilərlə mübahisəyə girməklə jurnalistlikdən kənar addım atmış olub, o, heç bir konfliktdə girmədən çəkdiyi materialları Bakıya göndərib, xalqa həqiqəti çatdırmalı idi. (*Müdafıə Nazirliyi Mətbuat Xidmətinin eks-rəisi Azad İsazadənin "Müxbirin qaynar nöqtələrə ezam edilməsi. Ekstremal şəraitdə davranış. İnformasiya*

toplamağa şərait yaradılması qaydaları" mövzusunda seminardakı çıxışından) Lakin Çingiz Mustafayev münaqişədə iştirak edən tərəfin jurnalisti olduğundan onun davranışını başa düşülən, ictimaiyyət üçün qəbul ediləndir. Onu xalqa sevdirən amillərdən biri də məhz bu olmuşdur.

Xocalı faciəsindən sonra bölgəyə xarici jurnalistlərin axınının daha da güclənməsi yerli reportyorların məsuliyyətini artırdı. Yaranmış vəziyyət operativ xəbərlərlə yanaşı, dəqiq və yoxlanılmış informasiyaların verilməsinin əhəmiyyətini zəruri edirdi. Digər tərəfdən bu məsuliyyəti ermənilərin aktiv dezinformasiyalar yaymayışı tələb edirdi. Bunu nəzərə alan "qaynar nöqtələr" də çalışan jurnalistlər də heç də hər zaman bütün informasiyaları yaymirdılar.

Adətən, bölgəyə gələn xarici jurnalistlərin həyatları siğortalanmış olurdu, ancaq Azərbaycanda bu amilə elə də ciddi diqqət yetirilmirdi. Hətta xarici jurnalistlər yerli həmkarlarının həyatlarını siğortalatmadığını biləndə təəccüblənirdilər. Müharibə zonalarında böyük iş təcrübəsi olan peşəkar reportyorlar jurnalistlərin həyatlarının siğortalanmasını vacib şərtlərdən sayırlar. Siğortanın vacibliyi Sərhədsiz Reportyorlar Birliyinin döyüş bölgələrinə getməyə hazırlaşan jurnalistlər üçün 1 iyul 1901-ci ildə tərtib etdiyi prinsiplər arasında da xüsusi vurğulanmışdır. Sayca 6-ci olan həmin prinsipdə bölgədə istənilən hadisənin baş verə biləcəyi xatırladılaraq, müharibə zonasına yollanan jurnalistlər və onların assistentlərinin həyatlarının siğortalanması vacib bilinir. Həyatının siğortalanması hərbi əməliyyatları işıqlandırıran reportyorların fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir və o, yaxşı kadrlar və fotolar əldə etmək üçün risk etməkdən çəkinmir. Bu zaman onlara nəsə bir şey olsa, ailələri sanballı pullar alır.

Araşdırımlar göstərir ki, Qarabağ münaqişəsini işıqlandırıran nə Azərbaycan, nə də erməni jurnalistləri həyatlarını siğortalamırdılar. Bu bir tərəfdən yerli jurnalistlərin siğortalanma ilə bağlı maariflənmə səviyyəsinin olmaması və ya çox aşağı olmasına bağlı idisə, digər tərəfdən onları döyüş bölgəsinə aparan səbəblərlə, xarici jurnalistləri gətirən səbəblərin tamam fərqli olmasına əsaslandırılırla bilər. İstənilən halda bu növbəti ezamiyyətə hazırlaşan jurnalistlərə həyatlarını siğortalatmağa biganə yanaşmağa

haqq qazandırmır.

Sovet senzurası ləğv edildikdən sonra, belə demək mümkünsə, hər kəsin öz vicdanına qalib nə istədiyini yazması hökuməti hərbi senzura tətbiq etməyə vadar etmişdi. Lakin Azərbaycan reportorları işgala məruz qalan ölkənin jurnalistləri olduqlarından həm də daxili senzura ilə fəaliyyət göstərməyə məcbur idilər. Çünkü onlar başa düşürdü ki, hazırladıqları materiallar təkcə öz ölkələrində deyil, təmas xəttinin o biri tərəfində də diqqətlə izlənilir. Az hallar olmamışdı ki, xüsusilə, Bakıdan və Moskvadan gələn müxtəlif telekanalların jurnalistlərinin düşünülməmiş hərəkətləri Azərbaycan hərbçilərinə sonradan "baha" başa oturmuşdu. Telekanallardan birində Azərbaycan döyüşülərinin qəhrəmanlığından bəhs edən reportaj verilmişdi; "kənd adı çəkdilər və bildirdilər ki, iki döyüşü həmin kəndi qorusa da, sakinlər onlara güvənir və kəndi tərk etmirlər. Səhəri gün məlum oldu ki, ermənilər çox kiçik qüvvə ilə həmin kəndə hücum edərək işgal edib. Bunu ləri başa düşən əksər jurnalistlər öz reportajlarında bu tip informasiyaların açıqlanmasından çəkinməyə çalışırdılar.

Bu beynəlxalq jurnalistikada qəbul edilməz sayılsa da, o dövr-kü Azərbaycan reallığı baxımından həmin addımı müsbət qarşılamaq olar. İstər Qarabağ, istərsə də digər etnik konfliktlərdə jurnalistlərin iş təcrübəsini araşdırarkən məlum olur ki, münaqişə tərəfinə məxsus jurnalistin obyektiv olması çətin məsələdir. Belə demək olarsa, hətta mümkün deyil. Çünkü jurnalist ancaq cəbhənin bir və yeganə tərəfində olur. Qismətdən o, artıq mənsub olduğu tərəfin mövqeyini tutmalıdır. İstər-istəməz daxili senzura hakim olur. Konflikt zamanı Ermənistəninin "Erkir" ("Vətən") qəzetinin hərbi jurnalisti olmuş Q. Babayan xarici jurnalistlərin yerlilərdən fərqli olaraq, daha azad informasiya verə bilməsini elə bununla əsaslandırır. Onun fikrincə, döyüşən ölkələrin reportorları istəsələr də, istəməsələr də, müharibənin iştirakçılara çevrilirlər. Əgər onlar daxili senzurani yarib, nəyisə versələr də, həmin material mütləq redaksiya senzurasına məruz qalırdı.

Erməni jurnalist A. Barxudaryan təmsil etdiyi ölkənin hərbçilərinin xarici jurnalistlərlə normal davranışmasını və onlara məhdudiyyətlər tətbiq olunmasını xüsusi qeyd edir. Xatırlayır ki,

hərbi əməliyyatlar gedərkən Xankəndinə gedən Holländiyalı jurnalist işgal edilmiş ərazilərə getmək fikrində israr etdikdən sonra onu aparırlar. Lakin çəkiliş aparmaq istəyərkən erməni komandirlər ona yalnız məscidi və Böyük Vətən müharibəsi qəhrəmanlarına ucaldılmış abidəni çəkməyə icazə vermişdilər. Çünkü məhz onlara müharibə heç bir zərər yetirməmişdi. Erməni jurnalistin etirafına görə, həmkarları xaricilərlə səhbət edərkən belə şəzərəni unutmurdu. Hərbçilər isə informasiyanı dəqiqləşdirmək üçün onlara müraciət edən jurnalistlərlə danışmaqdan çəkinildilər. Aşağı rütbəli hərbçilərin gözünü elə qorxutmuşdular ki, onlar dövlət sırrını verə biləcəklərindən ehtiyatlanırdılar.

Yerevanda doğulan rus jurnalisti Dmitri Pisarenko xatırlayır ki, hər ay ötdükçə cəbhənin Ermənistən tərəfində jurnalistlərə münasibət dəyişirdi. "Ov tüfəngləri ilə müharibə" mərhələsi sona çatdıqdan sonra, tank, artilleriya, aviasiyadan istifadə olunmağa başladıqca, Ermənistən tərəfdən təmas xəttinə jurnalistlər az-az gedirdi. Yerli KİV nümayəndələrinə cəbhə bölgəsinə getmək üçün heç bir xərc ödənilmirdi. Bu, Ermənistanda "vəzifə borcu" sayılırdı, ancaq cəbhədə vəziyyəti görən reportyorların həvəsi ölürdü.

TASS-ın müxbiri kimi fəaliyyət göstərən Vladimir Qondusov belə qənaətə gəlmışdı ki, xarici jurnalistlərin "reportyoru canavar kimi ayaqları yedizdirir" deyimini "qaynar nöqtələrə", xüsusən də, Qarabağ'a aid etmək mümkün deyildi. Çünkü orada çox gəzmək olmurdu, nəqliyyatsız isə mümkün deyil. Maşın xilas edir, ancaq riski azaltmır. Qarabağda aramsız "Daş müharibəsi" getdiyindən döyüş üçün "ehtiyat" yetərinə çox idi, çünkü ətraf dağınıq idi. Azərbaycanlı jurnalist Salatin Əsgərovanın onu müşaiyyət edən iki zabit və bir çavuşla olduğu avtomobil məhz, belə yollardan birində hücumu məruz qalmışdı. Jurnalistlər Dağlıq Qarabağda əhalinin silahla gəzməsindən narahat idilər. Hətta onlardakı silah-sursatın əsgər və zabitlərdəkindən çox olması iddia edilirdi.

Buna baxmayaraq, xarici jurnalistlərin cəsarəti diqqət çekən idi. Jurnalist Kərim Kərimli xatırlayır ki, 1991-ci ilin dekabrında Şuşaya gələn "Fokus" telejurnalı, "Azadlıq" və "Azad Avropa" radiostansiyalarının əməkdaşları ilə Kərkicahan kəndindən qayıdar-kən atəşə tutulan zaman onlar yüksək professionallıq nümayiş

etdirərək, güllələrdən gizlənməyə və həyatlarını qorumağa müvəf-fəq olmuşdular.

Lakin "Mayak" radiostansiyasının jurnalisti Leonid Lazareviç həmin vəziyyətdə, elə Kərkicahan yaxınlığında faciəli ölümündən qurtula bilməmişdi. O, Kərkicahan uğrunda gedən qanlı döyüşləri öz gözləri ilə görmək üçün ora yollanmışdı, ancaq imkan verilən təhlükəsizlik qaydalarından kənarə çıxması ilə erməni güləsinə tuş gəlmışdı. Onun göstərmək istədiyi cəsarət "qaynar nöqtələr" də çalışan jurnalistlər üçün qəbul edilən təhlükəsizlik tədbirləri çərçivəsindən kənar idi. *Təcrübə göstərir ki, konflikt zonasında olan istənilən jurnalist informasiya toplamaqdan da əvvəl təhlükəsizlik tədbirlərinə ciddi əməl etməlidir*. Çünkü reportyor bir vəziyyətdə canlı döyüş kadrları çəkə bilməsə də, sonrakı hallarda mütləq ona nail ola biləcək.

Konfliktin işıqlandırılmasına könülli "jurnalistlər" də xüsusi kömək göstərmişdilər. Bunlar kiçik videokamera və fotoaparatlari olan yerli sakinlər və hərbçilər idi. Onlardan bəziləri baş və rən hadisələri xronologiya ilə bloknotda qeydə alırdılar. Həmin könüllülərin hesabına sonradan hərbi döyüşlərin real mənzərəsini yaratmaq mümkün olurdu. Onlar peşəkar stringerlər sayılmasa-lar da, konkret iş yeri olmayan yalnız döyüş bölgələrindən qıymətli kadrlar çəkib, xarici telekanallara təqdim edənlər də Qarabağ münaqişəsinin təcrübəsində az olmamışdır. O vaxt Dağlıq Qarabağdan gətirilmiş hər video çəkilişə görə təqribən 500 ABŞ dolları pul qazanmaq olurdu. Yeni qazancı imkani yerlilərdən da-ha çox tələbələri maraqlandırmışdı. Xarici kanallar da bu yerlərə daha çox bələd olan tələbələrin xidmətindən istifadə etdiyindən mühərribə zonasında əsl "bum" yaranmışdı.

Assoşeyted Press, AFP, "Taym", "Moskva nyus" və "Fokus" üçün stringerlik edən Ruben Manqusaryan əsasən, fotojurnalistika ilə məşğul olub. Vacib saylığı hər şeyi çəkdiyini xatırlayan fotomüxbir senzurayla qarşılaşmamasını işinin xüsusiyyətləri ilə izah edir. Onun sözlərinə görə, əsas çətinlik erməni döyüşçülərin şəkillərinin çəkilməsini istəməməsi idi. Onlar "kim şəkil çəkdirirsə, sonra ölü" formasında yayılan şayiələrə çox inanırdılar.

Azərbaycanlı hərbi reportyor Məqsəd Nur Sarıyev isə onların

belə problemlə qarşılaşmadıqlarını xatırlayır. Hərbçilər də Azərbaycanın məruz qaldığı informasiya blokadasının yarılmışında maraqlı olduqlarından jurnalistlərlə mehriban davranışır, istənilən şəkili çəkməyə imkan verir, hətta döyüş əməliyyatlarını işıqlandıranlara ölümə belə hazır olan xüsusi mühafizəçi ayırdılar. Ümumiyyətlə, Azərbaycan tərəfdən hərbi əməliyyatların gedişini işıqlandıran fotomüxbirlər elə də çox olmayıb. Araşdırmaqlar göstərir ki, ermənilərin döyüşə hazırlaşması barədə ilk fotospektarı (Ermənilər buludları dağıtmak üçün onlara verilən topların döyüş vəziyyətinə gətirilməsi ilə bağlı-red) məhz Məqsəd Sariyev çəkərək "Ədalət" qəzetində ("Qarabağ" qəzeti) nəşrinə imkan verilməmişdi - red.) çap etdirmişdir. Həmin kadrlar qəzetiin tirajının artmasına səbəb olmaqla yanaşı, Röyter və Assoşeyted Press kimi informasiya agentliklərinin də diqqətini cəlb etmişdi.

Bölgədə çalışan jurnalistlər Qarabağ konflikti boyu informasiyanın ötürülməsində problemlərlə qarşılaşırdılar. Mobil və peyk telefonları, internet barədə o vaxt təsəvvür yox idi, telefon xətləri isə pis işləyirdi.

Ümumiyyətlə, araştırma göstərir ki, "qaynar nöqtələr" dəki iş prinsiplərini öyrəndiyimiz və adını çəkmədiyimiz digər savaş müxbirləri əvvəller bu sahədə fəaliyyət göstərməyiblər. Patriotik və emosional hissələr onları Qarabağa aparıb və onlar peşə borclarını yerinə yetirə-yetirə peşəkar səviyyəyədək inkişaf ediblər. Azərbaycanda savaş jurnalistikasının inkişafı "sıfır"dan başlayıb, deşək yanılmayıq. Lakin cəmi bir neçə ildə keçilən yol peşəkar savaş müxbirlərinin yetişməsinə səbəb olmuşdur. Hesab edirik ki, Qarabağ müharibəsi dövründə Azərbaycan jurnalistikasında yeni sahə - savaş jurnalistikası böyük bir yol qət edə bilmişdir. Və toplanılan iş təcrübəsindən yararlanmağa dəyər. Münaqişə bölgələrinə yollanmağa hazırlaşan gənc jurnalistlər bunu diqqətdən yayındırmamalıdır. Xüsusiylə də, əgər onların üz tutacaqları ünvan Azərbaycanın işgal edilmiş torpaqları uğrunda həyata keçiriləcək hərbi əməliyyatlar olacaqsa, sələflərin təcrübəsindən yaranmamaq ən azı yanlış addım olardı. Gənlərə "qocaman" hərbi reportyorlardan dəyərli məsləhət verənlər tapılmayacaq...

Həmin dövrdə yetişən hərbi reportyorların böyük əksəriyyəti

zaman keçdikcə yaşa dolduğundan, onların yerinin doldurulmasına ehtiyac var. 2-ci Qarabağ savaşı başlayacağı təqdirdə, qoaman jurnalistlərin effektiv fəaliyyət göstərəcəyini gözlemek olmaz. Döyüş bölgələrinə çevikliyi və operativliyi ilə seçilən gənclər atılacaq. Onların əldə edilən təcrübədən yararlanması, buraxılan səhvleri təkrarlamaması və "qaynar nöqtələr"də səmərəli işləməsi üçün indidən xüsusi hazırlıq tədbirlərinin gerçəkləşdirilməsinə ehtiyac var. *Bunu həm redaksiyalar və digər media qurumları, həm də ali məktəblərin jurnalistika fakültələri çərçivəsində həyata keçirmək mümkündür.* Birincilər döyüş bölgəsinə göndəriləcək bir və ya bir neçə müxbiri seçib, onları ekstremal yerlərə – təbii fəlakət bölgələrinə, yol və digər qəza baş verən yerlərə, mitinq və nümayışlərə göndərməklə, psixoloji hazırlıq mərhələsində sınaqdan keçirə bilər.

Ölkənin ali məktəblərində savaş jurnalistikasının tədrisini şərtləndirən səbəbləri açıqlamazdan əvvəl bir faktı demək kifayət edər ki, M.İ.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetində "Beynəlxalq humanitar hüququn əsasları və KİV-in hərbi konfliktləri işıqlandırması" (müəllif A.Raskin), Tacikistan Dövlət Universitetində "Tacikistanın kütləvi informasiya vasitələri və hərbi konflikt" (müəlliflər P.Qulmuradzadə, A.Nurəliyev), Qazaxistan Dövlət Universitetində "Regional konfliktlər və kütləvi informasiya vasitələri" (müəllif Q. İbraeva) mövzusunda xüsusi kurslar tədris olunur. *Azərbaycanın dövlət və özəl ali məktəblərinin jurnalistika fakültələrində isə indiyədək belə kursun tədrisinə lazımı diqqət yetirilməyib.* Azərbaycanın dövlət və özəl ali məktəblərinin jurnalistika fakültələrində sözügedən kursun tədris edilməsi yetişməkdə olan jurnalistlərdə etnik münaqişələr və döyüş əməliyyatlarının yayımında ilkin təəssürat yarada və onların beynəlxalq humanitar hüququn prinsiplərinə yiyələnməsinə yardımçı ola bilər. Nəzəri biliklərin yiyələnməsinə böyük kömək ola biləcək kurs beynəlxalq humanitar hüquq prinsipləri haqqında materiallar, dönyanın aparıcı qəzet, jurnal və telekompaniyalarının təcrübəsinin analizi və təhlükəli "qaynar nöqtələr"də çalışmış jurnalistlərin iş təcrübəsi əsasında öyrədilməlidir.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin hələ

başa çatmadığını unutmaq olmaz. Rəsmi Bakı problemin sülh yolu ilə həllinə çalışsa da, Yerevanın qeyri-konstruktiv mövqeyi müharibəni qaćılmaz edir. Səbr kasası dolan Azərbaycan xalqı torpaqlarının azad olunması üçün hərbi əməliyyatlara başlasa, ölkənin jurnalistika fakültələrinin tələbələri və məzunları savaş jurnalistləri "ordusu"nun peşəkar "əsgərləri" olacaq. Buna görə də, onlar hələ tələbəlik illərindən hərbi konflikt bölgələrində iş rejimi ilə tanış olmalıdır.

Hazırda Azərbaycanın savaş jurnalistikası sahəsində böyük boşluq yaranıb. Sanki Qarabağ müharibəsindən sonra bu istiqamətdə geriləmə gedir, irəliləyiş müşahidə edilmir. Müharibədən sonrakı bir neçə ildə bəzi reportyorlarımız Çeçenistan və Gürcü – Abxaz münaqişələrinin işıqlandırılması prosesində iştirak etsələr də, sonuncu Əfqanistan (2001-ci il) və İraq (2003-cü il) müharibələrində bir nəfər də olsun jurnalistenin fəallıq göstərməməsi müasir tələblərə cavab verən peşəkar savaş müxbirlərinin yetişdirilməsini zəruri edir. Azərbaycanda bu sahə yeni olduğundan, onun inkişafı istiqamətdə atılan addımlar gücləndirilməlidir. Bu sahənin elmi cəhətdən öyrənilməsi əldə edilən təcrübədən yararlanmağa, müəyyən tövsiyyələrlə çıxış etməyə, həmçinin "qaynar nöqtə"yə eza miyyətə hazırlaşan jurnalistlər üçün ilkin nəzəri bilgilər bazasını yaratmağa imkan verəcək. Stabil olmayan dünyada və müharibə şəraitində yaşadığımızı unutmamalıyıq. Tarix təkrar oluna, yeni münaqişələr baş verə bilər...

PS: Güman edirik ki, bəzi oxucularımız bu araşdırında milli maraqlarla peşə borcunun zəif uzlaşdırılmasını, münaqişə tərəflərinə eyni ülgü ilə yanaşılılığını irad tutacaqlar.

Doğrudur, oyun qaydalarına görə, ölkənin düzgün informasiya siyasəti müharibədən xeyli qabaq başlayır və savaşı udmağa əvəzsiz əsas yaradır. Bu, başqa məzmün və məntiqdir.

İnformasiyanın iç və diş baxışlarla qiymətləndirilməsi xeyli önemlidir. Bu araşdırında isə beynəlxalq normalara uyğun olaraq sərf jurnalist peşəkarlığı nəzərdə tutulub, faktoloji materiallarla yazılb. (Red.)

EKSTREMAL ŞƏRAİTDƏ SÖZ VƏ MƏTBUAT AZADLIĞININ MAHİYYƏTİ

**Dosent
Cahangir Məmmədli**

İnsanın öz fikrini hüquqi baxımdan sərbəst ifadə edə bilməsi onun yaşamı qədər zəruri bir keyfiyyətdir. Habelə toplumun bir hissəsi olan jurnalistin öz fikrini sərbəst, hər hansı bir hakimiyyətin yaratdığı maneəni dəf edə bilərək deyə bilməsinə imkan yaranması bütöv-

lükdə cəmiyyətin inkişafı deməkdir.

Yüz illərdən bəri ki, insanlar öz fikrini maneəsiz, senzurasız başqalarına çatdırmaq yolunda mübarizə aparmış və xeyli dərəcədə istər hüquqi, istərsə də mənəvi cəhətdən buna nail olmuşdur. Cəmiyyətin, insanın bu qələbəsi, bu uğuru uzun müddətdir ki, kütłəvi informasiya vasitələri ilə, tirajlanan sözlə həyata keçirilir.

Təcrübə göstərir ki, söz azadlığı və bu azadlığın gerçekkləşməsinə verilən hüquqlar çox olduqca sözün məsuliyyəti də artır. *Söz və mətbuat azadlığı haqqında Qanun təkcə jurnalistin hüquqlarını deyil, həm də onun məsuliyyətini təsbit edir.* Bu məsuliyyəti dərk etməyən jurnalist məhkəmələrlə üzləşməli olur.

Postsovət məkanında, eləcə də demokratik dəyərlərə təzə-təzə iyülənməyə başlayan Azərbaycan gerçekliyində ekstremal şəraitdə fəaliyyət zamanı jurnalistin döyülməsi, yaralanması, hətta ölümlə (!?) nəticələnən faktların səbəbi heç də həmişə məmurla,

cəbhə qanunları ilə və s. bağlı olmur. Bir çox hallarda bu situasiyalarda jurnalistin öz hüquq və məsuliyyətini bilməməsi ücbatın-dan belə məqamlar ortaya çıxır. 2002-ci ildə Moskvanın teatr mərkəzində baş verən terror hadisəsi zamanı jurnalistlərin öz hüquqlarını aşması, hazırlanmaqdə olan xilasetmə əməliyyatının bəzi sırlarını KİV-də açıqlamaları və s. kimi hallar Rusiya Dövlət Dumasında KİV haqqında Qanuna sərt dəyişikliklər etmək tə-şəbbüsünə gətirib çıxarmışdı. 2003-cü ildə ABŞ-Iraq müharibəsi zamanı bir neçə jurnalistin həbs edilməsi, ölməsi, işdən çıxarılma-sı və s. hadisələr ciddi təssüs hissi doğurmaqla bərabər jurnalistin öz hüquq və vəzifə borclarının ekstremal şəraitdəki məqamlarına etina etməmələrindən ortaya çıxmış oldu.

Cox müxtəlif tipli qaynar nöqtələrdə fəaliyyət göstərməli olan jurnalistlərin bu fəaliyyət hüququ ilk növbədə "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası"nda təsbit edilmişdir. Konstitusiyanın 50-ci Maddəsində deyilir: "*I. Hər kəsin istədiyi məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı vardır.*"

KİV haqqında Qanun, əslində, məhz bu maddədən çıxış edir. KİV haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu bütövlükdə jurnalistin hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirdiyi kimi, onun ekstremal şəraitdəki fəaliyyətini də ümumiləşdirir: "*Jurnalist vəsi-qəsini təqdim etməklə qəza, təbii fəlakət zonalarında, fəvqəladə və-ziyət elan olunmuş yerlərdə, mitinqlərdə və nümayişlərdə olmaq*" hüququna malikdir. Bu maddə onu təsbit edir ki, jurnalistin hə-min tipli məqamlarda da informasiya toplamaq hüququ var. Bunlar isə ekstremal şərait anlayışına daxil olan situasiyalardır.

Bu situasiyalarda fəaliyyət göstərən jurnalıst KİV haqqında Qanunla bilavasitə əlaqədar olan "Azərbaycan Respublikasının cina-yət məcəlləsi"ni, "Dövlət sirri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalar Mə-cəlləsini, Məlumat azadlığı haqqında, İnformasiya, İnformasiya-laşdırma və İnformasiyanın mühafizəsi haqqında, Rabitə haqqında və s. Azərbaycan Respublikasının Qanunlarını bilməlidir. Bu Qanunların hər birində jurnalistin söz və mətbuat azadlığı ilə bağlı nəyi yaya bilmək, hansı hüdüdlarda dayanmaq məqamları öz əksi-ni tapmışdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ekstremal şərait anlayışı ilə bir sıra situasiyalar nəzərdə tutulur. Bunu bir az da dəqiqləşdirək. Ekstremal şərait bir neçə qrupa bölünür:

- *birinci qurup sözsüz ki, təbii fəlakətlər və qəzalar, hərbi əməliyyat zonaları, fövqəladə vəziyyət elan olunmuş yerlər;*
- *ikinci qurup vətəndaş iğtişaşları, mitinq və nümayişlər;*
- *üçüncü qurup isə nisbətən zəif xarakterli məsələlərdir. Məsələn, jurnalistin şübhəli şəxs kimi saxlanılması prosesi, jurnalist polis idarəsində və s. Belə məqamlarda jurnalistin davranışını ilə bağlı maraqlı Qərb standartları mövcuddur ki, bütün bunlar da yalnız qanunla tənzimlənir.*

Bunların içərisində ən təhlükəlisi, əlbəttə, döyüş bölgələrində jurnalistin işidir. İki mühüm sahə var ki, burada jurnalistin işi söz və mətbuat azadlığı ilə sərin şəkildə üzləşir: müharibə və terror hadisəsi.

Özünü demokratianın beşiyi sayan ölkələr belə müharibə vaxtı cəbhə bölgələrində nəinki düşməni, habelə jurnalistləri və sözü də nəzarətdə saxlayır...

ABŞ-in körfəz müharibələrində jurnalistlərə münasibəti:

Birinci müharibədə jurnalistin cəbhə bölgəsinə girməsini qadağan etdi.

İkinci müharibədə cəmi iki telekanala eksklüziv imkan verdi...

Müharibə bölgəsi, əslində jurnalistin də risq zonasıdır. Ancaq bu risq zonasında mütləq KİV qanunlarına və etik normalara söykənmək lazımdır. Müharibə təhlükəlidir, elə jurnalista özü də təhlükəli peşədir.

Müharibə zonasında ən çox qorunan və ən çox narahatlıq doğuran milli təhlükəsizlik problemləridir. Hətta ən demokratik hesab olunan ABŞ mətbuatı da müharibə bölgəsindən informasiya və rərkən milli təhlükəsizlik haqqında Qanuna ciddi əməl edir. Belə məqamda *jurnalistin informasiyası cəmiyyətin fəaliyyət istiqamətinə də kömək etməlidir*. Burada heç kim informasiya təhlükəsizliyi problemini inkar edə bilməz. O da var ki, cəmiyyət – azad informasiya – milli təhlükəsizlik arasındakı tarazlıq çox çətin tənzimlənir. Hətta ABŞ qanunvericiliyində də bu problem tam həll edilməmişdir. Jurnalistin bu yerdə sosial məsuliyyəti, əlbəttə, öz yerində. Lakin jurnalist eyni zamanda Milli Təhlükəsizlik

haqqında və s. Qanunları yaxşı mənimsəməyə borcludur.

Məsələn, "Dövlət sirri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda dövlət sirrinə aid edilə bilən məlumatlar sisteminde hərbi sahə ilk sıradır. Bu Qanunun 4-cü maddəsinin 1-ci bəndində hərbi sahədə dövlət sirri hesab edilə biləcək belə ifadə var: "...strateji hazırlanmasına və keçirilməsinə, qoşunların strateji, operativ və səfərbərlik üzrə yerləşdirilməsinə dair döyüş idarəetmə sənədlərinin məzmunu haqqında, qoşunların döyüş qabiliyyəti və səfərbərlik hazırlığı, səfərbərlik ehtiyatlarının yaradılması və istifadəsi haqqında". Bu məlumatların hər biri müharibə vəziyyətində olan ölkənin taleyüklü mahiyyətini təşkil edir və onların barəsində hər hansı informasiya Milli Təhlükə səviyyəsində faciə törədə bilər.

Cəbhə bölgəsində, bilavasitə döyüş yerində olan jurnalist öz informasiyalarında ən səmimi ictimai maraq prinsipindən belə çıxış edib yuxarıdakı Milli dövlət sirri hesab edilən məlumatları mətbuata çıxara bilməz. Əlbəttə, "kütləvi informasiya vasitələri" haqqında Qanunun 46-ci maddəsində mətbuatın və jurnalistin sorğu aparmaq, informasiya almaq və yaymaq hüququ təsbit edilmişdir. Lakin jurnalist etibarsız informasiya mənbəyindən aldığı məlumatla özünü və redaksiyanı pis vəziyyətdə qoya bilər.

Əks mənbələrin informasiyası həmişə qərəzli olur. Dəqiq olmaq üçün bu mənbəni yoxlamaq gərəkdir.

Digər tərəfdən, belə qərəzli görünən yazılar sizin həbs olunmağınızə əsas verə bilər.

"KİV haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Jurnalistin peşə etikasına hörmətlə yanaşlığı da, onun məsuliyyətinə daxil etmişdir. Doğrudan da peşə etikası ilə qanun arasında səd çox nazikdir və bəzən onların birinin digərindən doğduğu məqamlarda aydın hiss olunur. Bu məqamda jurnalistin ekstremal şəraitdə hadisəni necə işıqlandırmağı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, heç bir ölkənin siğortalanmadığı – vətəndaş iğtişaşlarından necə yazmanın Qərb standartları bu sahədə Qanunlara söykənmişdir və bizim üçün də maraqlı təcrübə rolunu oynaya bilər.

KUTLƏVI İNFORMASIYA VASITƏLƏRİ VƏ EKSTREMAL ŞƏRAİT

Rövşən Novruz oğlu,
politoloq-jurnalist

“...XXI əsrin birinci on ilində Cənubi Qafqaz mühitində, neft regionlarında (Xəzər neft hövzəsi nəzərdə tutulur - R.N.) bir-birini əvəz edən, ciddi nəticələrdə dayanan, güclü ekstremal şəraitlər yaranacaq. Bu, labüddür. Ehtimal etdiyimiz proqnozlar XX əsrдə qaldı...” (Kanada, “Azad söz və azad fikir cəmiyyəti”. 2002-ci ilin yekun hesabatı. Moskvada nəşr olunan “Zavtra” qəzetində journalist E. Molçanovun 2003-cü il yanvarın 16-da cap olunmuş yazısından).

Adını qeyd etdiyimiz özəl cəmiyyət 1991-ci il iyunun 4-dən başlayaraq dünyadakı ekstremal şəraitlərin qeydiyyatı, səbəb və nəticələri, mahiyyəti ilə məşğul olur.

Araşdırılmalarımıza görə, bu istiqamətdə ciddi proqnozlarda dayanan cəmiyyətin ekspertləri, analitik və strateji təhlililəri hazırladıqları hesabat materiallarında Qafqaz regionlarına, o cümlədən Azərbaycana da geniş yer ayıırlar. Məsələn, kanadalı hərbi ekspert Edqar Maqlın göstərir:

“a) 2003-2005-ci illərdə ekstremal şəraitin həddi bilinməyəcək. Azərbaycanın bir sıra regionları bu istiqamətdə bitkin konsepsiaya malik olmadığından çətinliklər qarşısında aciz qalacaq.

b) Gürcüstan 2003-cü ilin sonunadək ayri-ayrı regiondakı ekstremal şəraitdən əziyyət çəkəcək. Nəticə Tiflisdə daha ağır olacaq. Hakimiyyətin devrilməsi üçün zəmin yaranacaq.

v) Ermənistanda isə hakimiyyətə hərbçilər gələcək. Ekstremal şərait regionun iqtisadiyyatında, digər infrastrukturlarında daha qabarıq olacaq... "və s.

Məlumata görə, cəmiyyətin üzvlərindən üçü 2002-ci il fevralın 16-dan 21-dək Azərbaycanda olmuş, cənub və şimal regionlarında "Ekstremal mühit" in səbəb və nəticələrini araşdırmışlar.

Məlumatlara görə, Azərbaycanda bu günə qədər keçirilmiş parlament və prezident seçimlərində siyasi partiyaların hər biri ayri-ayrılıqla Bakının yaşayış məntəqələrində (həm cənub və həm də şimal hissəsində), hökumət və qeyri-hökumət strukturlarında, güc nazirliklərində, bank və maliyyə sistemində, dini icma və qurumlarda ekstremal şərait üçün mövcud olan mənbələrdən geniş istifadə ediblər və məlumata görə, bununla bağlı ayri-ayrı səfirliliklərin, diplomatik korpusların məxfi "otaq"larında keçirilən siyasi görüşlərdə, məsləhətləşmələrdə regiondakı ekstremal şəraiti yaradan mənbələrlə bağlı ayrıca söhbətlər edilir.

Başqa bir məlumatda isə bildirilir ki, artıq siyaset meydanında hər bir prezidentliyə iddialı şəxsin mənsub olduğu partiya və cəmiyyətlərdə lazım olan vaxt "ekstremal şəraiti yarada biləcək" şəxslərin, jurnalistlərin, informasiya daşıyıcılarının, özəl telekanalların, qəzetlərin, siyasi liderlərin və nəhayət, görünməyən mənbələrin xüsusi siyahısı da tərtib edilir. Olsun. Bunlar yaşadığımız mühitdə təbiidir.

Fikrimcə, bütövlükdə Azərbaycanın heç bir yaşayış məntəqəsi baş verəcək ekstremal hadisələrə və yaxud şəraitə hazır deyil. **Başqa regionlardan fərqli olaraq ekstremal şəraitet Azərbaycan mühitində həm mətiqdır, həm hadisədir, həm də zərurət.** Həm təbiətdə, həm də cəmiyyətdə bunun öz qanuna uyğunluqları var. Təbiətdəki ekstremal şəraitet cəmiyyətə həmişə nüfuz edib və çox zaman dahilərin, tanınmış şəxsiyyətlərin, ciddi mətiqə söykənən yazarların, təhlilçilərin meydana çıxmamasına səbəb olub, iqlimin, coğrafi relyefin və sərhədlərin dəyişməsinə gətirib çıxarıb. Məsələn, Azərbaycan təbiətində mövcud olan və bir-birini əvəz edən

ekstremal şəraitin nəticəsində regionun 9 iqlimindən 3-ü məhv olub (*Tehran. Musa Cəfər Afiyayının "Xəritəşünaslıq və kartografiya nəşriyyatı"nin 2002-ci il martın 10-da yayılmış məlumatı. "Keyhan" qəzeti*). Nəticədə bu ekstremal şəraitdə təbiətlə yanaşı insan orqanizmində də ciddi dəyişiklər baş verib. Orqanizm bir sıra xəstəliklərin viruslarına qarşı immunitet zəifliyi göstərərək sindromlara məruz qalıb. Məsələn, cənub regionlarının üçdə biri, şimal regionlarının isə dörddə ikisi “ölü iqlim zonası” elan edilib. Rəsmi sənədlərdə qeyd olunmasa da bu, xüsusən həm İranın və həm də RF-nin “Ekoloji kəşfiyyat” sənədlərində xatırlanır. Digər tərəfdən, məsələn, rus psixoloqu, Moskvadakı Elmi Tədqiqatlar və Araşdırma Mərkəzinin əməkdaşı, professor Leonid Davidoviçin fikrincə, Azərbaycanın cənub bölgəsində stress vəziyyətdə yaşayanların sayı regiondakı ekstremal şəraitə uyğun olaraq dəyişir. Professor “Elmi məcmuə”də (RF.MEA.) yazır: "... Stress vəziyyətlərə səbəblər var:

- a) iqlim,
- b) həyat tərzi,
- v) yaşayış səviyyəsi,
- q) münasibət,
- d) intellekt düşüncə...

Mən bir-birinin ardınca iki dəfə Azərbaycanın cənub və şimal rayonlarında olmuşam. Ərazidəki stress hal məni düşündürdü. Belə stress “mənzərələr” Rusiya Federasiyasının subyektlərində də çoxdur. Fikrimcə, cənub bölgəsinin təqribən 47 faizi stress vəziyyətdə yaşayır...” (*eyni mənbə. 2001-ci il N4*).

Araşdırmağımıza görə, ekstremal şəraitin təbii və səni qolları var. Səni ekstremal şərait xüsusi “Dövlət direktivləri” ilə tənzimlənir (baş verir). Yəni, dövlət ərazisindəki hər hansı bir siyasi, ciddi və təhlükə törədə biləcək qrupu, təşkilatı, dəstəni öyrənmək üçün səni şəkildə həmin regionda ekstremal şərait yaradır. Məsələn, Rusiyada bu istiqamətdə həmişə işləyən 19, Gürcüstanda 6, Ermənistanda 5, Iranda 14, Qazaxistanda 8, Türkmenistanda isə 4 “Xüsusi Direktiv” mövcuddur. Bu direktivlər hazırlanarkən xüsusi xidmət orqanlarının, digər güc nazirlərinin də tövsiyələri nəzərə alınır. Prosesdə radio və telekanallarda, qəzet və xə-

bər agentliklərində çalışan yazarlardan da istifadə olunması əsas məsələlərdən biri kimi nəzərdə tutulur. *Yəni süni ekstremal şəraitlərin yaradılmasında jurnalıstlərdən geniş və məqsədli istifadə olunur.*

Araşdırmaımıza görə, Azərbaycan ərazisində 1988-ci ilədək baş verən 1200 ekstremal şəraitdə 486 jurnalist dindirilib, onlardan 347 nəfərinə məhkəmələrdə iş açılıb (*O.N. Lavrov "Kavkaz: tolko fakti..." M... Izdatelstvo "Qlebov", 1999*).

Digər bir məlumatda isə göstərilir ki; 1999-cu ildən 2001-ci ilədək Azərbaycanda 83, Ermənistanda 142, Gürcüstanda 109 bir-birini əvəzləyən ekstremal şərait baş verib. Bu ekstremal şəraitlərin böyük bir qismi süni şəkildə baş verib.

1990-ci ilin yanvarında Azərbaycandakı rus qoşun kontingen-tinin polkovniki Ilya Qleboviç Polyakov (Puskovdakı 1226/091 №-li hərbi hissəsindən) Moskvada nəşr olunan "Krasnaya zvezda" qəzetinə yazar. "... Mən Azərbaycanda olmamışdım. Bakının küçələrini, coğrafi quruluşunu, yaşayış məntəqələrini tanımadım. Çox mətləblərdən xəbərimiz yox idi. Lakin hərbi hissədəki, vaxtilə Bakıdakı mətbuat orqanlarında çalışan, ərazini yaxşı taniyan, Azərbaycan dilini gözəl bilən, yerli adamlardan heç də seçilməyən milliyyətçə erməni müxbirlər köməyimizə gəlirdi. Onlar Bakıya bizdən əvvəl girdilər. Bakıdakı Çkalov küçəsindəki 11 nömrəli inzibati bina qərargahımız oldu. Müxbirlərimiz (*yəni ermənilər-R.N.*) şəhərin gur yerlərini gəzir, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin mərkəzi və rayon qərargahlarında olur... məlumat yiğir, ekstremal şəraitlər haqqında hesabatlar hazırlayırdılar. Bundan sonra biz xüsusi operativ planlar cızırdıq..." (*N.Q. Polyakov: "Muharibədən sonra muharibə". M..., RNAN. 2002*.

20 yanvar faciəsinin səbəblərindən biri də elə süni şəkildə yaradılmış ekstremal şəraitlər, daha dəqiq desək, süni ekstremal şəraiti yaradan yalançı, hadisələrə məqsədli şəkildə, düşmən mövqedən yanaşan müxbir məlumatları, hesabatları olub. Daha sonra rus polkovniki qeyd edir: "*Təkcə Nəsimi rayonu ərazisindən gündə 110-120 məlumat gəlirdi.*" Fikir verin – "*Bakının Oktyabr rayonundakı tələbə şəhərciyindən bir saat ərzində bir-birini təkzib*

*edən, bir-birinə zidiyyət təşkil edən 20-25 məlumat alırdıq..." (?)
(Eyni mənbə).*

Araşdırımızı görə, Azərbaycanda təqribən 102 ekstremal şərait mənbəyi var. Yəni neftdən gələn gəlirdən tutmuş, qacqın şəhərciklərinədək ekstremal şərait mənbəyidir. Məlumata görə, RF-dəki 36 qəzet, üç xəbər agentliyi, dörd telekanal (özəl)... regionun subyektlərində baş verən ekstremal şəraitdə günahlı bili-nib. Fikrimcə, belə bir siyasi mənzərə Azərbaycan mühitində də formalaşır. Məlumatsızlıq, informasiyasızlaşma, analistik təhlil və araşdırmalardan korluq və yaxud əziyyət çəkən Azərbaycan mətbuatının, kütləvi informasiya vasitələrinin bir qismi hələlik xarici xüsusi xidmət orqanları, regionda maraqlı olanlar üçün ... sünü ekstremal şərait yarada biləcək mənbələrdəndir. Regionda fəaliyyət göstərən xarici ölkələrə məxsus və qeyri-rəsmi (çox vaxt rəsmi) yollarla kəşfiyyat orqanlarının tezislərini, programlarını yerinə yetirən dostluq cəmiyyətləri, kiçik şirkət və ticarət mərkəzlərilə six əlaqələr yaradan jurnalistlərimiz çox zaman həmin ölkənin güclü təbliğatçısına çevirilir. Artıq, məsələn, Azərbaycanda ekstremal şərait mənbələri haqqında, eləcə də bu mənbələrdə "ələ alınmış" və yaxud "maraqlı" qələm sahibləri ilə bağlı Səudiyyə Ərəbistanının, Misirin, Birləsmis Ərəb Əmirliyinin, Iranın, Türkiyənin (?), RF-nin, ABŞ-in, Fransanın, Almanyanın, Ingiltərənin... diplomatik korpuslarında "Xüsusi sənəd" lər də var. Yəni Azərbaycanımızda baş verəcək hər hansı ekstremal şəraiti hər bir ölkə üçün, (öz maraq çərçivəsində) məqsədli hesab etmək lazımdır.

1990-ci ildə 14, 1991-ci ildə 28, 1992-ci ildən isə 46 ciddi nəticələr verə biləcək ekstremal şərait baş verib. Bunun (əsasən 1992-ci ildə) 32-si müxbirin və yaxud strateji araşdırma mərkəzinin yalan və saxta məlumatları əsasında olub. Məlumata görə, Azərbaycan torpaqlarının itirilməsində ilkin mənbə kimi sünü şəkildə yaradılmış ekstremal şərait əsas rol oynayıb. Əldə etdiyimiz faktlara görə, 1992-ci ildən 1994-cü ilədək Müdafiə Nazirliyinin informasiya və mətbuat mərkəzi, hərbi kəşfiyyat orqanı kökü olmayan, mənbəyi bilinməyən və ancaq ekstremal şərait yaradan informasiya və məlumatlara daha çox söykənilər. Başqa bir

araştırma materialında isə qeyd olunur ki, regionda, müharibə zonasında ekstremal şərait yaratmaq üçün Ermənistanın MN BQ-dən Azərbaycanın MN-nə ötürülən yalan məlumatlar əsas rol oynayıb. Bu yalan məlumatları, informasiyaları doğru və də-qiq kəşfiyyat materialı kimi həm mətbuata, həm də ölkə başçı-sına ötürünlərin taleyinə gəlincə isə...

Araşdırımızı görə, bəzi özəl telekanallarda, mətbuat or-
ganlarında, xəbər aqentliklərində ekstremal şərait üçün nəzərdə tutulan jurnalistlərin bir qismi 2001-2002-ci illərdə xarici ölkə-lərdə xüsusi "Mətbuat və reportyor kursu" da keçiblər. Belə jurnalistlərin sayı, məlumata görə, 17 nəfərdir.

Başqa bir məlumata görə isə, respublikanın nazirliklərində, dövlət komitələrində, ümumiyyətlə, infrastrukturlarındakı mətbuat mərkəzini ekstremal şərait üçün ciddi mənbələrdən hesab etmək mümkündür. Çünkü bu mətbuat mərkəzlərinin təqribən 90 faizində jurnalistikanın qanunlarından kənar, jurnalistika el-mindən uzaq... yazı, fakt, sənəd və söz anlayışının siyasi və məntiqi məzmununu dərk etməyən şəxslər çalışır.

2002-ci ildə MDB ölkələrində baş verən ciddi və təhlükəli ekstremal məsələlərin yaranmasına səbəb, 77,9 faiz mətbua mərkəzlərindən alınan və yaxud ötürülən məlumatlar olub. (B: S. Vladimirov: "Slova, informasiya i ...misl" yazısı "Sov. Rossi" Minsk, 14 dekabr 2002-ci il).

Tədqiqatçının bu istiqamətdə maraqlı nəticələri də var. Mə-sələn, professor Stanislav Anisimoviç Vladimirov "Vek i vlast..." jurnalının 7-ci №-sində (Minsk) qeyd edir:

"... Bizim üçün qaranlıq qalan mətləblər çoxdur. Buna səbəb alınan və yaxud ötürülən məlumatların qeyri-ciddi olmasıdır. Regionlardakı ekstremal şəraitlərin yaranmasına da səbəb elə bu tipli məlumatlardır... Fikrimcə, Ukrayna, Belorus, Rusiya mətbuati üçün ekstremal şəraitlərin yaranmasına da səbəb elə bu tipli məlumatlardır... Fikrimcə, Ukrayna, Belorus, Rusiya mətbuati üçün ekstremal şəraitlər yarada biləcək birinci mənbə milli təhlükəsizlik nazirlikləri, hərbi kəşfiyyat orqanlarıdır. Qazaxistanda, Özbəkistanda və Türkmənistanda isə belə mənbə daxili işlər nazirlikləri, dini işlərlə məşğul olan qurumlardır. Gürcüstanda,

Ermənistanda, Azərbaycanda və Tacikstanda isə ekstremal şəraitlər və çəşqinqə gətirib çıxara biləcək ilkin mənbə müdafiə nazirlilikləri, dini və etnik məsələləri araşdırın mərkəzlər, özəl və qeyri-hökumət strukturlarında çalışan, siyasi işlər və tədqiqatlar aparan şəxslərdir..." (Eyni mənbə. Səh. 41-47.) Amerikanın kəşfiyyat orqanlarında çalışan və hazırda Harvard Universitetində ekstremal şəraiti araşdırın, öyrənən polkovnik Mayk Linqqtona görə, Qafqaz regionlarının hər biri üçün "Ekstremal cədvəllər" var. Amerikalılar üçün Azərbaycanda qış aylarında ekstremal şəraitin ciddi həddə gətirilməsi üçün 12 gün vaxt lazımdır. Yaz aylarında 7, yay aylarında 3, payız aylarında isə 5 gün kifayətdir.

RF Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin 2-ci səbəsinin isə bu istiqamətdə yekun nəticələri fərqlidir. Təhlükəsizlik polkovniki S. X. Rixskovun nəticələrinə görə, Rusiya üçün Azərbaycanda ciddi ekstremal şəraitin məcrasından çıxmاسına 45 dəqiqə kifayət edər. Moskvada "Soldatı udaçı" yə verdiyi müsahibədə (1999-cu il, № 3) polkovnik qeyd edir ki, bunun üçün regiondakı 1988-1989-cu illərdə siyasi liderlərlə qurulmuş "məxvi əlaqələri" bərpa etmək kifayətdir. Görünür, ruslar üçün köhnə "ricaqlar"ın istənilən vaxt işə salınması strateji planlardan hələ çıxmayıb. S.X. Rixskov "Qorizont" jurnalındakı çıxışlarında isə iddia edir ki, Rusiyanın "siyasi mərkəzlərində" Azərbaycan həmişə maraqlı və gərəkli bir region kimi qalmaqdadır.

Araşdırırmamıza görə, RF-də 18.130 dini təşkilat qeydə alınıb. Rəsmi sənədlərdə göstərilir ki, bu təşkilatların 84%-i RF-nin subyektlərində gözlənilməz ekstremal şərait yarada biləcək gücə malikdir. Nəticədə Rusiya FTX-nin 2003-cü il 16 yanvar tarixli hesabatından sonra 47 yaşayış məntəqəsində pozğunçuluq işlərilə məşğul olan "Ordu xilasetmə dini təşkilati"-nin fəaliyyəti qadağan edildi. Bu təşkilatın "Regional qrupu" deyilən 12 üzvü həbs olundu.

Başqa bir araştırma materialında isə göstərilir ki, həbs olunanların dörd nəfəri 2001-ci ilin oktyabr, noyabr aylarında Azərbaycanda olmuş, regionun üç ərazi dairəsində özəklərini qurmuşlar. Təşkilatın "Miçmani" adlandırılın istefada olan hərbçi Eduard Yeqorovun verdiyi ifadəyə görə, bu istiqamətdə Azərbay-

canın səkkiz nəfər media nümayəndəsi ona yardımcı olub.

Azərbaycanda hələlik qapalı fəaliyyət göstərən və həmişə gözlənilməz ekstremal şəraitlərə təkan verən belə əcnəbi mənbələrin sayı artıq iyirmi beşi ötüb. Məsələn, Oksfordda Kestonovsk Institutunun direktoru Lourens Uççel "Baltimore Sun" ("Baltimore Sun") qəzetiñə açıqlamasında göstərir ki, Qırğızistanda, Tacikistanda, Qazaxstanda, Türkmenistanda və Özbəkistanda qapalı fəaliyyət göstərən dini təşkilatların sayı mini kecib. Azərbaycanda, Ermənistanda, Gürcüstanda isə bu tipli mərkəzlərin bir qismi açıq-saçıq öz işlərini dövlət tərəfindən qeydə alınmış başqa təşkilatların, siyasi partiyaların, cəmiyyət və mərkəzlərin nəzdində aparır. Bunun üçün həmin xarici dini radikal mərkəzlərin bir qismi 40 mindən – 70 min ABŞ dollarınadək "üzvlük haqqı" da verirlər. Lazım olan ekstremal şəraitin formallaşmasında, regiondan regional keçməsində yardım edirlər.

Əldə etdiyimiz başqa bir araştırma materialında isə "Ordunu xilasetmə dini təşkilatı"nın başçısı (Azərbaycan üzrə koordinatoru, polkovnik Kennet Berlinin belə bir açıqlaması var: "Azərbaycanda, Ermənistanda və Gürcüstanda... mövcud siyasi qrup və partiyaların ordु ilə qurulacaq əlaqələrinə dair 16 layihəmiz isə kecib (?). Hesabatımızda vermişik ki, 2001-ci ildə Ermənistanda müxalifətçi qüvvələrin ordū hissələrindəki fəaliyyətlərinə dair, qoşun kontingentindəki ekstremal özəkləri aşaşdırmaq, öyrənmək məqsədilə 7 "astroloji-dini" layihə qəbul olunub. Gürcüstanda isə bu tipli layihələrdən 5-i, Azərbaycanda isə 4-ü bu gün də qüvvədədir... Layihələrin işlənməsi üçün də yardım və qrantları özümüz ayırıraq.

Ermənistan ordū hissələrində bu layihənin reallaşması üçün müxalifətdə dayanan demokratik tipli (?) partiyalara 2001-ci ildə 196 min ABŞ dolları qrant ayırdıq. Gürcüstanda 2002-ci ilin son altı ayı ərzində 57 min ABŞ dollarında qrant və yardımımızı sərf etmişik. Azərbaycan mühitində isə təşkilatımızın üzvlərinə 2002-ci ilin son altı ayı ərzində 57 min ABŞ dollarında qrant və yardımımızı sərf etmişik. Azərbaycan mühitində təşkilatımızın üzvləri 2002-ci ildə daha aktiv və fəal olublar. Bizim xeyirxah və məqsədli işlərimiz var" (K. Beyli. "religii, armii i mi..." 2000-2002-

ci illərdə RF-nin subyektlərində geniş yayılmış dini-siyasi cərəyanın (təşkilatın) xüsusi bülletenindən. Bülleten 2003-cü ilin fevralın 6-da bağlanıldı. Sitat gətirən hissə isə bülletenin yanvar nömrəsində çap olunub).

Polkovnik K. Beyli açıklamalarında bunu da izah edir ki, onun Azərbaycan mətbuatına ünvanladığı yazıları qəzet səhifələrinə məlum səbəblərə görə çıxarılmadı. O, yazır: "Bu barədə narahatçılığım yoxdur. Mənim ideyalarımı ordu hissələrində yayan məsləkdaşlarımdan razıyam. Yaxın günlərdə Azərbaycanda özəl nəşriyyatların birində bu barədə kitabım çıxacaq. Tərcüməçilərimə... və çap edən qələm sahiblərinə salamlarımı yetirirəm".

Məzmununa az-çox bələd olduğumuz bu kitabın sabah qoşun kontingentinin hansı hissəsində və yaxud bölməsində fəsadlar yaratmasına, ekstremal şəraitin törənməsinə şübhə yeri qalmır. Çünkü bu, düşünülmüş və planlı addımdır. 20 % torpaqları işgal olunmuş bir xalqın əhval-ruhiyyəsinə güclü psixoloji və mənəvi zərbə vurmaq üçün yəqin ki, güllədən, ağlaşıgmaz terrordan öncə bu tipli kitablar bəs edər...

Standford Universitetinin (Nyu-York) MDB üzrə mütəxəssisi professor Maykl Makfol yazır. "... Orta sinif yoxdursa, demokratiya da yoxdur... Regionda hakimiyəti çeviriliş həddinə gətirib çıxaran ekstremal şəraitin köklərini də elə burda axtarın..." ("Boston Cloke" qəzeti, 26.09.2001-ci il)

Araşdırılmamızına görə, Azərbaycanda heç bir sinif yoxdur. Orta sinif məhv oldu. O, müxalifətlə iqtidarin çəkişməsi, vuruşması, didişməsi, soyüşməsi fonunda sıkəst olub, sıradan çıxdı. Fikrimca, regionda ekstremal şəraitin yaranma səbəblərindən biri də elə bu boşluğun olmasıdır. Və yaxud Miçiqan Universitetinin professoru Vladimir Slapentoxun "New-York Tribune" ("Nyu-York Tribune") qəzetində verdiyi açıklamaya diqqət yetirin: "...Rusiyadakı islahatlar qrupu (xüsusən Çubaysın qrupu) istəyirlər ki, öz ölkələrində yaxşı yaşasınlar, ekstremal şəraitin mənbələrini ləğv etsinlər. Xaricdə yüksək hörmət və ehtiram sahibi olsunlar. Bu, çətin məsələdir. Çünkü onların və ekstremal şəraitdən yaranların bir qisminin kartı Amerikadadır. Onlar isə RF-də yaşayırlar..."

Bu, Rusyanın mənzərəsi A.Çubaysın 1994-cü il fevralın 12-

13-də Az TV-də "Vauçer dərsləri"ni də (Səfəh və axmaq prinsipləri üzərində qurulmuş, sonu iflasla nəticələnmiş bir dərs- R.N.) xatırlayın.

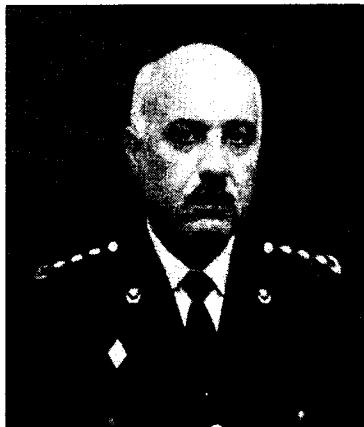
*Araşdırmağımıza görə,
kartı Amerikada, Misirdə, Səudiyyə Ərəbistanında, Birləşmiş
Ərəb Əmirliliklərində, Ingiltərədə, Fransada, Israildə, Iranda,
Türkiyədə, RF-də, Almaniyada və s. olanların sayı bilinmir.
Lakin onlar –
regionda hər an ekstremal şəraitə günahkar bilinənlər
Azərbaycanda yaşayırlar.*

PS: Məqalə ekstremal situasiyalarla bağlı təsəvvürləri geniş-ləndirən fakt və arqumentlərlə zəngindir. Lakin “nə etməli?” sualına cavab vermir – ekstremal düşüncə yaradır.

Belə düşünək ki, bu qədər zəhmət tələb edən araşdırmanın nəticələrindən yararlanaraq pragmatik fəaliyyət göstərmək Vətən, Dövlət qarşısında şərəfli borcumuz olacaq. (Məsləhətçi: – N. R.)

ORDU VƏ KİV ARASINDA
QARŞILIQLI MÜNASİBƏTLƏRİN
TƏNZİMLƏNMƏSİNİN
HÜQUQI VƏ ETİK ASPEKTLƏRİ
*(HƏRBİ İNFORMASIYA SİYASƏTİ VƏ
KİV NÜMAYƏNDƏLƏRİ İLƏ İŞ)*

Polkovnik
Nadir Rzayev,
AAHM-in
humanitar
və
sosial
fənnlər
kafedrasının
rəisi

Bütün dünyada olduğu kimi çağdaş Azərbaycan cəmiyyətində də sürətli proseslər gedir. Bu proseslər cəmiyyətin bütün üzvlərin-dən son dərəcə ciddi yiğcamlılıq və mobillik; psixoloji cəhətdən mətinlilik və möhkəmlik; eyni zamanda bu gedislərdə təmkinlilik tələb edilir. Bu tələb indiki zamanda insan amilinin həlledici rol oynamasından irəli gəlir. Ona görə də, belə düşünürük ki, cəmiyyət üzvləri arasında etibarlı və davamlı, əxlaqlı və ədalətli əlaqə və münasibətlərin qurulması, toplumda qarşılıqlı faydalı ünsiyyət və fəaliyyətin yaradılması nəinki ayrıldıqda hər bir fərdin, qrupun, həm də bütövlükdə cəmiyyətin və dövlətin mühüm və arasıkə-silməz işidir.

İctimai-sosial həyatın bütün sahələrinin, o cümlədən hərb sahəsinin üzvləri "özlərini bir-birilərinin rolunda" hiss etməyi, eyni

zamanda "daxildə özləri - özləri ilə dialoq qurmağı" bacarmaqla cəmiyyətdə sözün geniş mənasında anlaşmaya, müsbət ünsiyətə nail ola bilərlər. Sosial həyatın iqtisadi, siyasi, mədəni-mənəvi sahələrində, SƏRVƏTİN, HAKİMİYYƏTİN və NÜFUZUN düzgün paylaşdırılmasında müstəqil dövlət həm müsbət, həm də mənfi şəkildə təsirlənə bilər. Munaqış, razılışma, konsensus, xoşgörü, tolerantlıq, tanı(n)ma*, aqressivlik və mübarizlik, ələbaxımlılıq, passivistlik və fatalistlik bunlardan tövəyir.

Cəmiyyət plüralistik münasibətlər, fərqli və üstün baxışlar içərisində yaşayarkən ondan inkişaf və innovasiyalar olur. Yüksək inam, etibar, xeyirxahlıq, tanı(n)ma, "spontan ünsiyətlilik" eldə etmiş, "sosial kapitala" malik cəmiyyətlər daxili və xarici münasibətlərində tarazlı siyaset yeridərək tarixin sınaqlarından qalib çıxırlar. İnfomasiya texnika və texnologiyalarının yüksək inkişaf tapdığı və dünyanın bir bütöv infomasiya sahəsinə çevrilidiyi zamanda bu faktor xüsusi əhəmiyyət daşıyır. *Çünki indi "ərazilərin, ölkələrin işğali" əsasən şüurların işğalı ilə aparılır. Şüurların işğalı isə onun bu və ya digər kontekstdə məqsədyönlü infomasiya manipulyasiyası ilə əldə edilir.*

Müasir mühəribələrin xarakteristikası – fiziki güc tətbiq etmədən, informativ-psixoloji qarşidurma da bu həqiqəti təsdiq edir. Strateji anlamda informativ-psixoloji qarşidurmanın gizli mühəribə şəklində həyata keçirilməsi hərbi müdaxilə başlanmadan çox-çox əvvəl planlaşdırılır. Hərbi əməliyyatlar başlayana qədər bu fəaliyyət illərlə davam edir. Silahlı Qüvvələr qarşısında düşmənin infomasiya resurslarına gizli nəzarət olunmasını təmin etmək vəzifəsi qoyulur. Bu nəzarət müxtəlif kanallar, o cümlədən Qeyri Hökumət Təşkilatları, dini və s. icimai təşkilat və cəmiyyətlər vasitəsi ilə də açıq toplum siyaseti yeridilən ölkələrdə tətbiq olunur.

Dövrümüzdə baş vermiş lokal mühəribələrin, o cümlədən Qarabağ savaşının təhlili göstərir ki, KİV-dən geniş istifadə olunması məqsədyönlü, ardıcıl prosesə çevirilir və hərbi əməliyyatlar başlayana qədər işə salınır. Hədəfə alınmış ölkəni təkləmək üçün o, xaricdən infomasiya blokadmasına alınır. Ölkənin öz daxilində işə düşmən qüvvələrə xidmət edən separatçı informatik vasitələr

* *tən(n)ma* - özünü tanıma başqları tərəfindən tanıurma (termin A. Teylorundur)

bu işə (bilərkəndən və ya bilməyərkəndən) cəlb oluna bilərlər. Göründüyü kimi düşmən ölkənin təməlini öz daxilindən dağıtmaq imkanları güclüdür. Belə hallar düşmənin KİV-ni pul ilə ələ gətirməklə onlardan yarananlığı da nəzərə alır. Qeyd edilən kontekstdə *KİV cəmiyyətdə parçalanma, etnik münaqişə yaratma, daxili siyasi stabilliyi pozma, dövlət qurumlarını və iqtisadi strukturları zəiflətmə, müxalifətçi qüvvələrin fəaliyyətini gücləndirmə, əhali arasında narazılığın kəskinləşdirmə, silahlı qüvvələri və digər güc strukturlarını dağıtma, onların imicinə xələl gətirərək nüfuzdan salma, xalqda rəhbərlərdən narazılıq yaratma və nəticədə təcavüzə siyasi rəng vermə vasitəsi olaraq böyük rol oynayır**. Nəticədə hədəfə alının dövlətin daxili və xarici siyasəti iflasa uğradılır, beynəlxalq aləmdə təklənir, müttəfiqlərini itirir, siyasi, iqtisadi, ümumi böhran yaranır, hərcəmərlik idarəedilməzlik şəraiti, ümidsizlik əhval-ruhu yaradır, fərdi mütiləşmə, ələbaxımlılıq, kütləvi qorxaqlıq, şübhə, etimadsızlıq, əsəbilik, daxılə yönəli nifrat və qəzəb hissinə çevirilir, son məqamda isə məhvə gətirib çıxarır. **Bütün bunlara görə də dövlətin öz vətəndaşlarının milli və hərbi vətənpərvərlik hissinin tərbiya edilməsi və milli ideologiyanın formalaşdırılması ilə daha əsaslı məşğul olması böyük önəm daşıyır.**

Məqsədyonlu siyasi, iqtisadi, mədəni, ideoloji və həmçinin HƏRBİ İNFORMASIYA SİYASƏTİ (HİS) gördüyüümüz kimi ən kəskin silah olaraq tərəflərarası qarışdırılmada böyük əhəmiyyət daşıyan işgal vasitəsinə çevirilir. Digər tərəfdən müasir mühərbiələr "cəbhə xətti", "ön və arxa cəbhə" anlayışları ilə də məhdudlaşdırır. Müasir mühərbiə işğala məruz qalan ölkəni bütövlükdə hərbi fəaliyyət teatrına çevirir. Ölkənin bütün sosial-siyasi sahələrinin mənşubları onun iştirakçısına çevirilir. Bu məzmunda münaqişə içərisində olan tərəflər bir-biri ilə uzun – "dinc" və güclü qısa – "savaş" müddətli informasiya mübarizəsi – mühərbiəsi apararaq bütövlükdə cəmiyyəti, siyasi hakimiyyəti və ordunu deqradasiya etməyə çalışırlar. Yeri gəlmışkən onu da qeyd edək ki, belə işgal metodu bəşəriyyətə çoxdan məlum olsa da, məsələn; məshur Çin dövlət adəmi və sərkərdəsi Sun Tzu 2500 il bundan əvvəl özünün "Savaş sənəti" adlı əsərində belə savaş metodundan bəhs edir, lakin müasir mənada ondan əsas döyüş vasitəsi kimi istifadə

* I. Vorobyov, "Gələcək mühərbiələrin xarakteri". Hərbi bilik jurnalı, 1997-ci il. № 6.

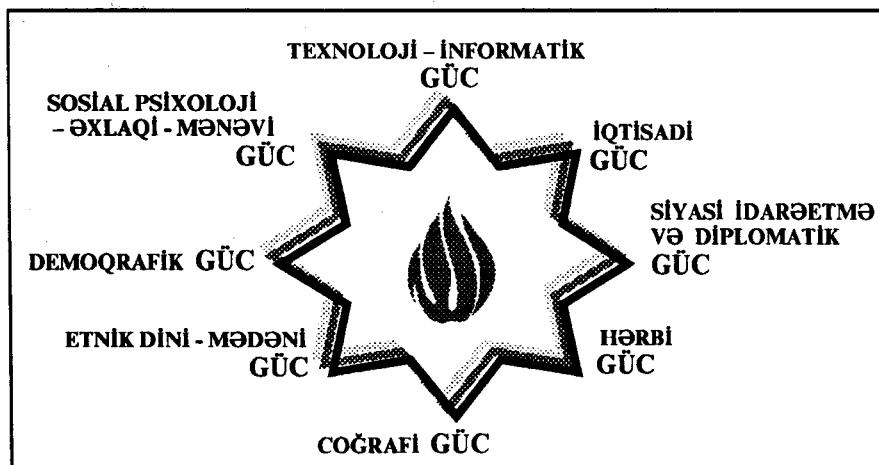
tarixi İsrail-Ərəb ölkələri (1967) arasındaki müharibədən başlayır. "Səhrada tufan", "Əfqanıstan" və son "İraq-Amerika" müharibələri, o cümlədən qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda müharibə də qlobal, regional və lokal xarakterli "elektron keşfiyyat – atəş", "informasiya hücum – atəş" səciyyəlidir.

Bütün bu məlum faktoloji fikirləri bir daha diqqətə çatdırmaqdə məqsəd KİV-i, elektron və başqa vasitələrdən öz qloballığı, istifadə üçün açıqlığı, iqtisadi sərfəliliyi və digər texnoloji üstünlük'ləri ilə seçilən internet informasiya yayıcıları nümayəndələrinin cəmiyyət və dövlət üçün necə mühüm və məsuliyyətli fəaliyyət göstərdiklərini bir daha vurgulamaqdır. Hərbi sahənin nümayəndələri isə bu mühüm və məsul strukturlar səviyyəsində cəmiyyət üçün hərbi informasiya siyasəti qurmağın əhəmiyyətini düzgün anlamalıdır.

Məşhur sosioloq Frensis Fukuyama "*Tarixin sonu*" və oradakı fikirlərinin inkişafı kimi "*Tarixin sonu və axırıncı insan*" adlı əsərlərdə marksist - hegelçi anlamda insan cəmiyyətinin böyük hərf-lərlə yazılın tarixinin son məqsədə doğru inkişafını bitmiş hesab edir. Və bildirir ki, FAŞİZM VƏ KOMMUNİZM İLƏ MÜBARİZƏDƏ DEMOKRATİK KAPITALİZM – BAZAR VƏ LIBERALİZM İDEYASI QALIB GƏLMİŞDİR. Bu qalib müasir cəmiyyətlərdə siyasi və iqtisadi inkişaf, həmin toplumların üzvləri arasında bir-birlərinə olan yüksək "inamın", "etibarın"; "ırsən keçmiş etik vərdişlərin" – mədəniyyətin nəticəsidir. Dini, ənənəvi və ya tarixi adətlərin, "spontan ünsiyyətliliyin" təsiri ilə formallaşan "sosial kapitalın" hesabına meydana gəlmişdir. Əlbətdə bu fikirlərlə razılaşmaq da, razılaşmamaq da olar. İnsan ağlı ekspensiv xarakterə malikdir. Akademik A. Mirzəcanzadə belə hesab edir ki, "Əgər insan razi olursa, bu çox pisdir. Razılaşmaq həyatın sonu deməkdir". F. Fukuyamanın "*Tarixin sonu və axırıncı insan*" əsərində bəşəri axtarışların sonu kimi təqdim olunan bazar iqtisadiyyatı və liberalizmə növbəti inkişaf mərhələsi kimi də baxmaq olar. Lakin bu mərhələ özü də inkişaf etməkdə olan dövlətlər üçün bir məqsəd kimi qəbul edilə bilər. Cəmiyyətin iqtisadi, siyasi və sosial inkişafının, SOSİAL KAPİTALDAN asılılığı tarixi proseslərin gedisatında özünü göstərir. *Bəşəriyyət daima rifah doyumluluğu və təhlükəsizlik arası ziddiyətləri "sosial kapital" hesabına həll et-*

məklə harmoniyaya, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığa nail olur.

XXI əsrin müharibələri dövlətin milli gücünün bütün elementlərinin hərəkətə gətirildiyi bir zəmində baş verəcəyi bu gün artıq heç kimdə şübhə doğurmur. Dövlətin Milli gücü bir sistem kimi onun bütün maddi və mənəvi DƏYƏRLƏRİNİ özündə birləşdirir və təsəvvürümüzdə bu cür anlaşılır:

Onların bir bütöv şəkildə əlaqələndirilməsi və sistem olaraq hazırlanması potensiyallığı və aktiv fəaliyyətə qoşulması qələbənin taleyini həll edir. Ölkədə MİLLƏT-VƏTƏNDƏŞ-DÖVLƏT IDENTİKLİYİ DÜŞUNCƏSİNİN bərqərar olması, MİLLİ, HƏRBİ TƏHLÜKƏSİZLİK ŞÜURUNUN inkişaf etdirilməsi, eyni zamanda SİYASI RƏHBƏRLİKLƏ HƏRBİ KOMANDANLIQ ARASINDA YÜKSƏK ANLAŞMANIN YARADILMASI xüsusi əhəmiyyətə malik məsələlərdir. Bütün burada deyilən və deyilməyən bir sira amillər müstəqil dövlətin "*İnformasiya siyasəti konsepsiyasının*", orduda vahid informasiya mühitinin olmasını – "*Hərbi informasiya siyasətinin*" müəyyənləşdirilməsini tələb edir.

Qeyd olunanlar baxımından KİV, elektron və internet sahəsində sülh və müharibə dövrlərində praktik informasiya işi ilə bağlı fəaliyyətlər ordu və cəmiyyət kontekstində də öz həllini almalıdır.

Müasir siyasi - sosial sistem, həm də müharibələr hərbçilərdən

əvəllər demək olar ki, çox az məşğul olduqları bir işi də mənim-səməyi TƏLƏB EDİR. Onlar KİV nümayəndələri ilə nəinki işlə-məyi, həm də özləri müstəqil olaraq hərbi informasiya siyasetini həyata keçirmək üçün ictimaiyyətlə informatik əlaqələr qurmağı öyrənməlidirlər. Bu baxımdan KİV nümayəndələri ilə hərbçilər arasında düzgün əlaqə və münasibətlərin formalasdırılması cəmiyyət və dövlət əhəmiyyətli bir işdir.

Açıq cəmiyyət üzvləri ilə qapalı qrup üzvləri arasında forma-laşan ünsiyyət normaları spesifik xarakterli hərbi işin bütün nü-anşalarını, gizli və açıq kəşfiyyat məsələlərini nəzərə almaqla qu-rulmalıdır. O, daxili və xarici istiqamətli xüsusiyyət daşımmalıdır. İnformasiyanın toplanması, işlənməsi, yayılması və ötürülməsi analitik xarakterli iş kimi aydınlıq, dəqiqlik, konkretlik və yiğ-camlıq tələb edir, məqsədönlü əhəmiyyətə malik olur. İnformasiyanın strateji, taktiki xarakteri daim nəzərə alınmalıdır, onun şəxsi heyətə və ictimayyətə çatdırılması və ötürülməsi texnologiyaşı işlənməlidir. Ümummilli mənafə hər cür korporativ maraq-lardan üstün tutulmalı, xalq və ordu birliyi qorunmalıdır. Xalq və ordu arası əlaqə və münasibətlərdə əsas məsələ, ordunun, əha-linin və ərazinin hər cür silahlı təcavüzdən qoruma vasitəsi, döv-lətin milli maraqlarının müdafiəcisi olduğunu unutmamaqdır.

KİV nümayəndələri bu ümumi məqsədləri əldə rəhbər tutaraq Silahlı Qüvvələr və ordu mənsubları haqqında verilən informa-siyalarda onun spesifik təyinatını, cəmiyyət və dövlət üçün əhə-miyyətini bir an belə unutmamalıdır. Bu anlamda Silahlı Qüv-vələr və onun onurğa sütunu hesab olunan daimi kontingent – zabitlər haqqında, verilən informasiya özünün korrektliyi, və obyektivliyi, konkret fakt və arqumentliyi, yiğcamlığı və qərəz-sizliyi ilə diqqəti çəkməlidir. Unudulmamalıdır ki, "Hər bir ordunun dəyeri onun zabit və komandan heyətinin dəyeri ilə ölçülür." (Mustafa Kamal Paşa Atatürk)

İnsanlararası əlaqə və münasibətlərin qurulmasına, ünsiyyətin yaradılmasına rəvac verən, ilk növbədə tərəflər üçün əlverişli şə-raitin və şərtlərin olmasıdır. Ünsiyyətin yaranmasında mühüm yer tutan ikinci amil maraqların eyniliyinə söykənir. Üçüncü amai isə tərəflərdən hər biri üçün dəyər motivasiyasının fəaliyyət və hə-rəkət üçün əsas verməsidir. Məqsədbirliyi isə onların ünsiyyətinə

səmimilik gətirir, arada inam, etibar yaradır.

İnteraksionist yanaşma baxımından insan davranışlarının məhiyyəti təkrarlanan proseslərlə bağlıdır. Kaliforniya universitetinin professoru T.Şibutaniyə* görə cəmiyyət insanlararası ünsiyətdir. İnsan özü, onun nitqi, təfəkkürü və ağılı da gündəlik təkrarlanan ünsiyyət, kommunikasiya (latınca "communic" sözündən olub, mənası ortaqlığı, cəmiyyətləşməyi, bərabərliyi və top-lum halda yaşamağı əhatə edir) nəticəsində formalaşıb ortalığa çıxmışdır.

İnsan davranışına biokimyəvi proses, əzələlərin fiziki gərilməsi və ya şəxsiyyət strukturu kimi də baxmaq olar. Sosial psixologiya bu baxışlardan birinin mövqeyində durur və "insanlara qrup iştirakçıları kimi baxır". İnsanlar bir-birindən ayrı yaşasa idilər onlar tamamilə başqa baxımdan öyrənilə bilərdi. İstənilən sosiallaşma prosesi kommunikasiya, ünsiyyət nəticəsi kimi baş verir. Lakin insanın gizli davranışçı ilə açıq davranışçı, həm də fərdi və kütləvi davranışları fərqli xarakter daşıyır. İnteraksionizm insan təbiətini və sosial qaydaları kommunikasiyanın məhsulu hesab edir. Bu baxımdan davranışça təkcə mühitin stimuluna cavab reaksiyası və ya daxili orqanizmin tələblərinin ifadəsi, yaxud da mədəni şablonların təzahürü kimi baxmaq olmaz. Sensor siqnalların, orqanik stimulların və mədəniyyətin insan davranışına təsirləri, sözsüz qəbul edilib etiraf olunsa da, insan davranışına aldığı yönümə, bir-birinə uyğunlaşan və bir-birindən asılı olan insanların qarşılıqlı güzəştinin nəticəsi kimi baxılır. Bundan başqa yad, hətta tamamilə yad insanın mövcudluğu sözsüz ki, hər hansı sosiallaşmış şəxsiyyətin davranışını dəyişir. Nəhayət qrup mədəniyyəti nəsə xaricdən, dışdan insana müncər edilən şey kimi qəbul edilmir, kommunikasiyaya ünsiyyət zamanı yaranan və daim həyat tərzi ilə bağlı olaraq insanların qarşılıqlı birləşmələrindən möhkəmlənən bir növ müvafiq davranışlar modeli kimi baxılır.

Beləliklə insan, bütövlükdə qruplar və cəmiyyət ünsiyyət və kommunikasiyanın nəticəsi kimi gözə çarpir. Deməli insanlar bir birlərindən asılıdır və qrup həyatı onun əsasıdır. BU MƏNADA

* Шибутани Т. "Социальная психология". Перев. с. англ. В. Б. Олишанского. Изд. "Феникс", Ростов на Дону. 1999 год, стр. 544

HƏM HƏRBİ, HƏM DƏ JURNALİST QRUPALARINDA HƏYAT TƏRZİNİN ÖZÜNƏMƏXSUS XARAKTERİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ, PSİKOLOJİSİ VARDIR. Dövrümüzün əsas paradokslarından biri də bundadır ki, biz bütün maddi mühit üzərində nəzarət etməyə qabil olduğumuza baxmayaraq, yenə də özümüzün-özümüzü başa düşmək qabiliyyətimiz yoxdur. Sənaye cəmiyyətlərində insanın statusu işi ilə deyil, işdə tutduğu yerlə müəyyən edilir. İnsanlar başqalarını hiss etmə qabiliyyətlərini itirirlər, onlarda bir qrupa mənsubluq eyniyyətlilik itir.

Ordu, hərb və hərbçilər haqqında verilən informasiya sülh və müharibə şəraitində olmaqla iki qismə ayrıla bilər. Lakin ordunun təyinatı hər an əldə silah döyüşə hazır, ayıq-sayıq olmaqdır. Ona görə də sülh dövrü hərbi informativ məlumatlar preventiv və eventual (ehtimal və qabağlayıcı) xarakterli düşmən hərəkətləri nəzərə almaqla verilməlidir.

Müharibə dövrü informasiya işi döyüşlərin xarakteri ilə bağlı olur. Ona görə də İnformasiyaya:

- qəti qadağa qoyulur, ("Səhrada tufan") döyük əməliyyatları haqqında heç bir məlumat verilmir;
- məqsədə uyğun informasiya verilir (Əfqanistan);
- təbliğat-təşviqat xarakterli sübutedici, bəraətqazandırıcı informasiyanın yayılması üçün əməkdaşlıq edilir (İraq-Amerika müharibəsi).

Müasir müharibələrin xarakteri tələb edir ki, hərbçilər fərqli auditoriya üçün müxtəlif mövzulu brifinqlər və mətbuat konfransları keçirsinlər. Bu brifinq və mətbuat konfransları zamanı həm mövzu ilə bağlı bir sıra nəzərdə tutulmayan, eləcə də mövzdən kənar suallar KİV nümayəndələri tərəfindən verilə bilər. Preventiv və eventual xarakterli bu suallar üzrə cavablar əsasən mövzu ilə bağlı dərəcəsi kontekstində olmalı və yaygınlığa yol verilməməli, "teleqraf dili" kimi dəqiq və aydın, birmənali olmalıdır. İnformasiyanın məzmunu onun emosional və ya rəsmi hərbi üslubi xarakterinin müəyyənləşdirilməsi üçün əsas təşkil etməlidir. Auditoriyani tanımaq, orada iştirak edən jurnalistlərin (müxbirlərin tərkibini müəyyənləşdirmək lazımdır. Bu anlamda KİV nümayəndələrinin verilən məlumatları necə qavrayacaqları və obyektiv ötürücəkləri, düzgün şərh verə, ya verməyə biləcəkləri an-

lamında onlarla müsahibənin xarakteri dəqiqləşdirilməlidir.

Hərbdən yanan və hərbi informasiyanı geniş ictimaiyyətə çatdırın, hərbçi obrazını, imicini toplumun gözündə formalasdıranda əsasən KİV nümayəndələridir. Peşəkarlıq baxımdan onları bir neçə dərəcəyə bölmək olar:

- hərbi repartyorlar – savaş müxbirləri;
- hərbçi jurnalistlər;
- hərbdən yanan mülki jurnalistlər;
- ümumiyyətlə jurnalistlər;
- qeyri peşəkarlar.

İnformasiya verilərkən onu da nəzərə almaq gərəkdir ki, jurnalistlər müxtəlif dövlətlərin informasiya agentliklərini, KİV-in və ya müxtəlif yerli KİV-in təmsilçiləri ola bilərlər. Deməli suallar müxtəlif mövqe və maraqlar kontekstində verilə bilər.

Amerikada hərbi fəaliyyət teatrından yazmaq istəyən jurnalistlər üçün "İlkin hərbi hazırlıq kursları" təşkil edilir. Burada məqsəd jurnalistlərə hərbi ənənələrdən, orduda özünü aparmaq qaydalarından, komandanlığın strukturundan, silah və sursatlardan, ilkin tibbi yardımın necə göstərilməsindən və s. danışılır. Əlbəttə, bununla yanaşı, təbii olaraq jurnalistlərə hərbi sərr və məxvilik haqqında da məlumat verilir. Bütün bunlar sonradan keçirilən döyüş əməliyyatları zamanı jurnalistlərin düzgün mövqe tutmasına, "oyun qaydalarına" əməl etməsinə imkan verir.

Son İraq müharibəsi zamanı keçirilən hazırlıq nəticəsində jurnalistlər müəyyənləşmiş qaydalara, əsasən əməl etmişlər. Göründüyü kimi görülmüş tədbirlər imkan verir ki, repartyor və jurnalistlərin təcrübəsizliyi, səhvi və ya səhlənkarlığı ucbatından keçirilən əməliyyatların, hərbçilərin imici korlanmasın.

Hərbi hissələrin təhlükəsizliyi məsəlesi nəzərə alınmaqla mətbuata düzgün məlumatların verilməsi lazımdır. HƏRBİ İNFORMASIYA SİYASƏTİ cəmiyyətə baş vermiş və verə biləcək hərbi proseslər, hadisələr haqqında hərbçilərin real baxışlarını doğru - dürüst, düzgün çatdırmağa xidmət etməlidir. Digər tərəfdən çalışmaq lazımdır ki, HİS hərbi vətənpərvərlik nümunəsi olaraq cəmiyyətə bir nizam-intizam aşfasın. HƏRBİ TƏHLÜKƏSİZLİK ŞÜURUNUN FORMALAŞDIRILMASI işində əhəmiyyətli rol oynasın, ordu və cəmiyyətarası qarşılıqlı təsir və əlaqələrə bir aydınlıq

gətirsin. Cəmiyyətdə isə öz gələcəyinə güvən, əminlik, inam oyatsuşın. Onda MİLLİ İFTİXAR və MİLLİ MƏNLİK ŞÜURUNU möhkəmləndirsin. Ümumi MİLLİ MƏNAFƏLƏRİN QORUNMASI İSTİ-QAMƏTİNDE FƏALİYYƏTLƏRƏ həvəs yaratsın, dünyaya münasibətdə FƏAL HƏYAT MÖVQEYİ, CAVABDEHLİK HİSS-LƏRİ HADISƏLƏRİ OBYEKTİV QİYMƏTLƏNDİRİMƏK QABİLİYYƏTİ DOĞURSUN.

Bir sözlə HİS özünün təkrarolunmazlığı və spesifikliyi ilə fərqlənən, "Mən" fenomeninin, formallaşmasına yardımçı olmalıdır. Sosiologiya elminin banilərindən olan Dyurekheym özünün "Socioloji metodun qaydaları" adlı əsərində etiraf edir ki, *VƏTƏN-PƏRVƏRLİK İDEYALARINA TABELİLK AĞLI İNQİLABİLƏŞDİRİR*. "Dini həyatın elementar formaları" adlı digər əsərində isə o mərasim və rəmzlərin dini həyata təsirini araşdırır. Bu anlamda hərbi mərasim və simvollar onların təbliği işinin də cəmiyyətdə milli və hərbi vətənpərvərlik, millətsevərlik ruhunun formallaşdırılmasında mühüm yer tutması HİS-də nəzərdən qaçırılmamalıdır.

Hərb tarixi, hərbi qəhrəmanlıq nümunələri, unikal hərb mədəniyyətimizin öyrənilməsi və təbliği, bu işə intellektualların cəlb edilməsi işi də HİS-nin daha dolğun və sistemli şəkil almasına, həm cəmiyyət arasında təhlükəsizlik şüurunun, həm də şəxsi həyat içərisində HƏRBİ ƏQİDƏ VƏ TƏRBİYƏNİN yüksəlməsinə, möhkəmlənməsinə, həm də gənc nəsildə hərbi peşəyə marağın güclənməsinə səbəb ola bilər. Milli birliyin, azərbaycanlılıq ideyasının həyata keçirilməsi içtimai həyatın bütün sahələrində əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişiliklərinin yaranmasına qədirib çıxara bilər. Bu konteksdə milli ideal məsələsinə də toxunmaq vacibdir. Böyük türk filosofu Z. Göyalpin fikirincə toplumda milli ideal yoxdur, millətin millətləşməsi mümkün deyil. Milli şüurdan məhrum olan millətin vətəni yox, malikanası ola bilər.¹ Digər tərəfdən milli mənliyin yaranışını yalnız şüura bağlamaq doğru olmaz. Milli mənlik şüuru milliyyətin siyasi iradəsinin ortalığa çıxməsi ilə əlaqədardır². Deməli bütövlükdə bu istiqamətdə görülən iş həm də siyasi birliyə, səbəb olur. Vahid bir dövlətə mənsubluq

1. A. Abbasov, "Dövlətçilik məskurəsi və layiqlik", Bakı - 2003 il, səh. 107.

2. Yenə orada, səh. 107.

hisslərini formalasdırır.

Bu sahədə göstəriləcək fəaliyyətlər təkcə tərəfimizdən xülasə şəklində söylənilmiş müddəalarla bitmir. HİS-nin bütün istiqamətləri, o cümlədən müəyyən qədər şəxsi heyətlə bağlı istiqaməti, bütün bunların cəmiyyətdə təbliği və şüurlara çatdırılması işi də mülki KİV ilə birbaşa bağlıdır. Bu istiqamətdə mülki müxbirlərlə hərbçilər arasında vahid məqsəd, əqidə birliyinin inkişaf etdirilməsi lazımdır və vacibdir.

Z. Goyalpa görə xalqın bütün birləşmə yaşayışını və onların iradələrini bir yerə toplayan və güclərini artırın qərarlı qüvvə xalqın düşüncəsi, duyğuları və davranışları ilə ortaya çıxan kütləvi şürədur. Dolayısı ilə əsl olan xalqın düşüncəsi deyil, kütləvi duyğusudur¹.

Ordu ilə cəmiyyətarası qarşılıqlı təsir və asılılıqlar orduda dəyişgən və daimi kontingentin davranış, düşüncə və psixologiyasının mənsub olduğu etnos və sosiumun xarakterik xüsusiyyətləri ilə birbaşa bağlılığına səbəb olur.

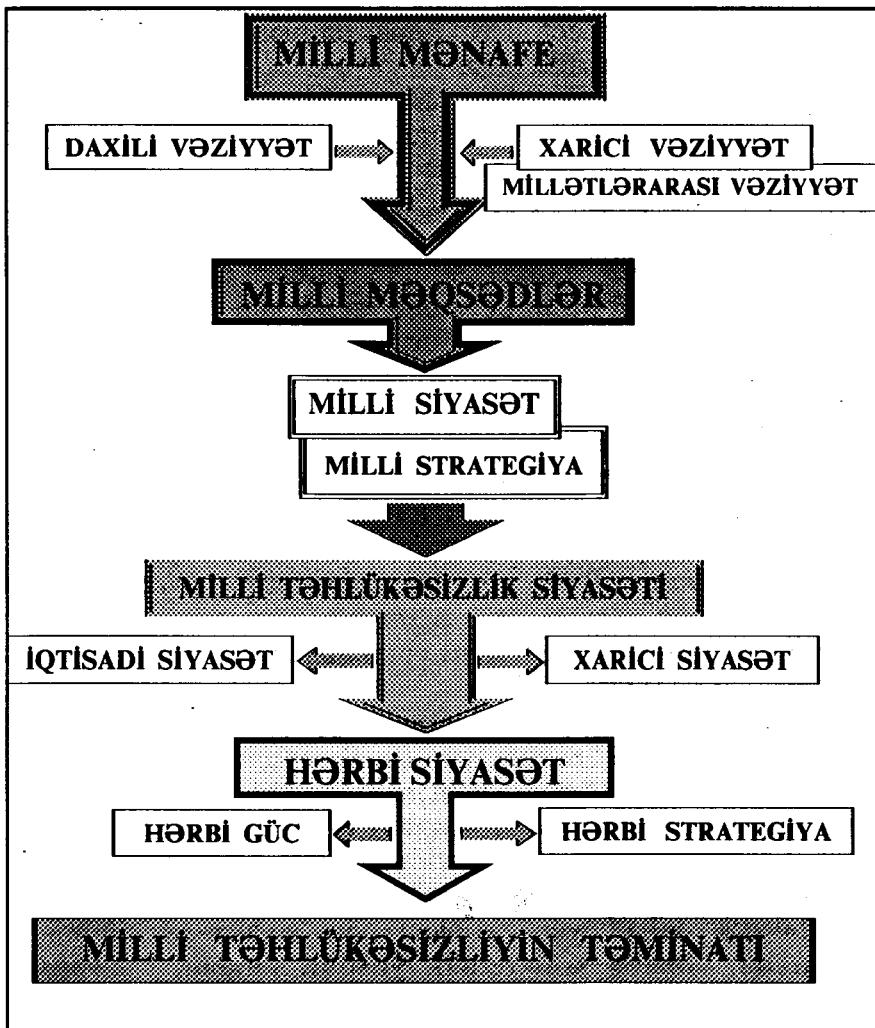
Xarici rəqabət və əməkdaşlıqda tanı(n)ma, özünütəsdiq üçün isə dövlət ən güclü bir sistemdir. Bu sistemin yaşarlığı isə dövlətdə yüksək mənəvi dəyərlərin bərqərar olunmasını tələb edir. Azərbaycanın tanınmış şərqsunası və səsionoloqu Mirzə Kazım bəy Roma imperiyasının süqutunu iqtisadi səbəblərlə yox, mənəviyyatın pozulması ilə izah etmişdir. Bu və buna bənzər bir sıra digər məqamlar, dünya miqyasında baş verən iqtisadi, siyasi qloballaşmalar və hərbi koalisiyalar, ixtiyari cəmiyyət və onun siyasi qurumlarının məhvə səbəb olmaması üçün zamanla ayaqlaşma və inkişaf çağırışına cavab verməsini zəruri edir.

Deyilən və deyilməyən bir sıra başqa müddəalar da cəmiyyətdə, orduda və dövlətdə ümummilli mənafelərin qorunmasında sözdə, fikirdə, əməldə birlik tələb edir. Ümumi milli mənafə daxili və xarici, millətlərarası vəziyyətləri nəzərə alan, milli hədəfin əldə edilməsi üçün, milli siyaset və strategiya yürüdərək milli təhlükəsizliyin təminatı ilə bağlı hərbi siyaset və strategiyani özündə birləşdirir və bu şəkildə əlaqələndirilir.² Məhz bu kontekstdə də ümumi anlaşma şəraitində KİV və hərbçilərarası əlaqə və müna-

1. Z. Goyalp. "Türkçülüyün əsasları" Bakı, 1992. səh. 104.

2. Qrafikə vax.

sibətlər öz həllini tapmalıdır. Dövlətdə milli mənafelərin əleyhinə getməyə heç kəsin ixtiyarı yoxdur. Milli mənafelər şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin mənafelərini özündə birləşdirərək milli təhlükəsizliyi təmin edir və aşağıdakı şəkildə təsəvvür olunur.

Orduan və hərbçilərdən yanan jurnalist ilk əvvəl bu suallara cavab verməlidir: Ordunun gücü nədədir?

Bizcə, onun xalqa və dövlətə yaxınlığında və özünün "zabit və komandan heyətinin" əqidə bağlılığı və hazırlığında.

Zəifliyi nədədir?

Bu sualı isə belə cavablandırmaq mümkündür – "daxili düşmənlərdən" qoruna bilməməsində – "informasiya diversiyasından", ölü də təkcə ideoloji yox, həm də məişət zəminində təbliğatdan qoruna bilməməsində.

Napoleon deyirdi ki, "dörd qəzetiñ orduyu vurduğu zərbəni heç bir düşmən ordusu vura bilməz". Ordu əmr verən deyil, əmri icra edən, yerinə yetirəndir və məhz bu xarakterik xüsusiyyət də onu xaricə – düşməninə qarşı güclü, daxilə – mənsub olduğu cəmiyyətə qarşı "zəif – gücsüz" edir.

Real, günümüzdə baş vermiş fakt Müraciət edək. Hadisələrə obyektiv münasibət olsun deyə ona iki ölkənin – Azərbaycanın və Rusyanın ordusu, kütləvi informasiya vasitələri və cəmiyyətləri müstəvisində, qarşılıqlı münasibətlərin formallaşma zəminində baxaqq. AAHM-də, Rusyanın II motoatıcı Taman diviziyasında və HHM qoşunlarının I korpusunda baş vermiş, hərbi hissələri özbaşına tərketmə hadisələri haqqında KİV-də jurnalistlər və hərbçilərin mövqeylərinin ifadəsi və ictimai rəyin formallaşması necə getmişdir? (*Faktlara münasibət respublika mətbəti, televiziyası və Rusyanın "Krasnaya zvezda", "Nezavisimaya qazeta" həftəlik əlavəsi "Nezavisimoye voennoye obozreniye" qəzetlərinin materialları üzrə müəyyənləşdirilib*).

Mövqelər necədir?

- kütləvi, qeyri-rəsmi rəy "yaranmış ağır şəraitə" etiraz əlaməti olaraq hərbi hissəni özbaşına tərk edənlərin tərəfindədir. Burada həm cəmiyyət və orduarası əlaqələrdən formallaşan, həm də KİV-nin kütləviləşdiridiyi (əsasən neqativ) rəylərin üstünlüyü başlıca rol oynayır. Lakin övladı hərbi xidmətdə olan və ya hərbi təhsili ni davam etdirən əsgər və kursantların valideyinləri sonradan yaranan biləcək "daha böyük" problemə görə "şikayət edə bilmirlər".

Burada, əlbətdə konkretlilik yoxdur, ümumi, ünvansız, mahiyyəti açıqlanmayan fikirlər mövcuddur;

- hakimiyyət orqanları bütün vasitələrlə "kütləvi rəyə" qarşı müqavimət göstərirlər;

- hərbi hissənin həyat tərzi ilə tanış olub məsələnin mahiy-

yətini (səbəbini) bilənlər yaranmış situasiya ilə razılaşmırlar, lakin hər hansı bir fikri bildirmək iqtidarında deyillər.

Belə bir vəziyyətin davam etməsi isə ümumilikdə orduya ünvanlandığı üçün orada qayda-qanunun, nizam-intizamın get-ge-də zəifləməsinə aparıb çıxara bilər. Digər tərəfdən belə vəziyyət məsələnin mahiyətindən baş açmayan adamları başqa cür fikir-leşməyə sövq edər.

Orduda, şəxsi heyət içərisində şərəf və ləyaqət hissinin gözlənilməsi ən vacib və əsas məsələlərdən biridir. Onda təşkilatlılıq, idarəetmə və rəhbərlik, mənəvi-psixoloji amillərin, düzlük, dürüstlük, ədalətlilik kimi hərbi əxlaqi keyfiyyətlərin yüksəldilməsinə xidmət etməlidir. Rəis, komandir tabeçiliyində olan şəxsi heyətə yoldaşlıq münasibəti, şəxsi heyət isə komandırə, rəisə sözsüz ehtiram bəsləyərsə faydalı nəticə əldə edilər.

Orduda "dedovşina" – "dədəlik" qayda-qanun yaratmanın bir elementi olaraq çoxdan mövcuddur. Bu münasibət öz-özünə yaranır. Bütün bunlar Sovet dövründə, o cümlədən bu gün də səmərəsiz, qeyri-effektiv rəsmi qəbul olunmuş təşkilati, idarəetmə və rəhbərlik mexanizminə bir reaksiya olaraq yaranır.

Özünün və tabeçiliyində olan şəxsi heyətin şərəf və ləyaqət hissini gözləyən tələbkar zabit ordunun onurğa sütunudur. Belə zabitlər korpusunu diskreditasiya etmək ordunu məhvə sürükleyər. **SİLAHLI QÜVVƏLƏRDƏ NİZAM-İNTİZAMA ZABİTDƏN BAŞQA HEÇ KƏS CAVABDEHLİK DAŞIMIR. SÜLH VAXTINDA ƏSGƏRİ, KURSANTI NİZAM-İNTİZAMLI OLMAĞA "MƏCBUR ETMƏK" MÜ-HARİBƏ ZAMANI QƏLƏBƏNİ ƏLDƏ ETMƏK İMKANI YARADIR. GƏLƏCƏK ZABİTƏ VƏ ƏSGƏRƏ "ÖLDÜRƏMƏYİ", DÖZÜMLÜ OLMAĞI KOMANDİRDƏN BAŞQA HEÇ KİM ÖYRƏNMƏYİ MƏCBUR ETMİR.** Nə prokuror, nə ana, nə QHT-lər, nə də insan haqlarını müdafiə komitələri... Belə əlverişsiz, çox müräkkəb və böyük qüvvə tələb edən bir şəraitdə hər an həyatı təhlükə ilə üzləşən bir fəaliyyət içərisində olmaq çox da sadə və asan deyil. Mülki həyatdan baxanda bu bəlkə də çox adi görsənir. Liberal dəyərlərin həddindən çox təbliğ olunduğu, cavabdehlik və məsuliyyət hissinin itirildiyi vaxtda ümummilli dövləti dəyərlər, millətə və dövlətə bağlılıq hissələri çox zəifləyir, itirilir. **"Hər kəs özünü" düşü-nüb yerdə qalanlara tüpürəndə ordunun ən qorxunc qalib gəlmə**

silahı – mənəviyyat olur. ONA GÖRƏ DƏ ORDUYA QARŞI SİS-TEMLİ, DİQQƏTLİ, DÜŞÜNÜLMÜŞ, DAVAMLI, MƏQSƏDYÖNLÜ VƏ TƏYİNATI DAHA YÜKSƏK SƏVİYYƏDƏ YERİNƏ YETİRMƏYƏ KÖMƏK EDƏN MÜNASIBƏT OLMALIDIR.

Əgər milli, dövləti maraqlar istiqamətində ordu haqqında düşü-nülər və təbliğat aparıllarsa çox şey dəyişilə bilər. Ordunun statusu qalxar, problemləri həll olunur.

Yuxarıda haqqında bəhs olunan faktın hüquqi aspekti isə belədir: Birincisi bilmək gərəkdir ki, beynəlxalq hüquq tabeçilikdə olanların bilərkədən cinayət tərkibli əmrləri yerinə yetirmə işinə baxmanı nəzərdə tutur. *Ordudan təyinatından kənar istifadə edilməsinə əvvəlcədən son qoymaq, vahid komandanlığın özbaşinalığa doğru böyüməsinin və bilərkədən cinayət tərkibli əmirlərin verilməsinin, həm də ordunun təchizatı üçün ayrılmış maddi material ehtiyatlarından sui-istifadənin, talanın, eyni zamanda onun say və ştat tərkibinin, texniki təminatının ölkənin yetərli müdafiəsi üçün tələb olunan səviiyəni keçməməsini, həmcinin ictimai sərvətdən bu xərclərin ödənilməsinə ayrılan hissələrinin təyinatı üzrə xərclənməsi üçün Silahlı Qüvvələr üzərində vətəndaş nəzarətinin olmasını tələb edir.* Qaldı, hərbi hissəni şəraitə etiraz əlaməti olaraq özbaşına tərk etmək – cinayətdir. Əgər bu hərəkət sülh zamanı, ağır şərait zəminində baş veribsə, törədilən hərəkətə görə məsuliyyətə cəlb olunma (ARCM 333 mad.) qeyddə, (bu 334-cü maddəyə də aiddir) nəzərdə tutulmur. Lakin belə hərəkət Silahlı Qüvvələrin vəzifəsini yerinə yetirmə imkanlarını zəiflədir, hərbçiləri və dövləti nüfuzdan salır.

Belə vəziyyətdə Rusiya əsgərləri "Əsgər anaları" və digər cəmiyyətlərə müraciət ediblərsə bizim kursantlar evlərinə dağılışiblər. Hər iki hal düzgün deyildir. Xidməti işdə qanundan, ni-zamnamədən kənar bir hal varsa, komandırə, və ya hərbi pro-kurorluğa müraciət olunmalıdır. *Kütləvi informasiya vasitələri də məsələni bu cür qoyaraq onun həllinə ictimai nəzarəti təşkil edə bilər. Hüququn üstünlüğünə doğru can atan dövlətdə baş vermiş incidentlə bağlı digər hərəkətlər qeyri məqbul hesab edilməlidir.*

Peyğəmbərimiz buyurub ki, "Xalqın rəhbər rəislərinin hörmə-tini saxla və qoru, dalınca danışib onları hörmətdən salma. Bu gü-nahdır!" Digər bir hədisdə isə "Rəislərin əmrlərinə onlar qanunlara

müvafiq olduqda əməl et deyilmişdir". Qurani-Kərimdə "Münafiq-lərə əmin-amalıq və ya qorxu xəbəri gəldikdə dərhal onu yayarlar. Halbu ki, əgər bunu Peyğəmbərə və ya özlərinindən olan ixtiyar sahiblərinə demiş olsaydilar, əlbətdə həmin xəbəri onun mahiyyətinə varan (belə bir xəbərin yayılmasını məqsədəyən olub-olmadığını təyin etməyə qadir olan) şəxslər bilərdilər". (Ən-Nisa surəsi, 83-cü ayə)

Qaldı siyasi informasiya vasitələrində iqtidar və müxalifət yönümlü mətbu orqanlarda orduya münasibətdə fərqli mövqelərə, ümummilli mənafə naminə belə münasibətlərə yol verilməməlidir. *Onların orduya münasibətləri həqiqəti yox, hakimiyətə loyallığlarının kriteriyasını əks etdirir.* Dünyada marqinal və merkantil maraqlardan müdafiə azdır. Həm də marionet və satellit olmaqdan da qorunma lazımdır. Ordu müharibə zamanı döyüşür, sülh dövründə isə müharibənin qarşısına alma aləti və müharibəyə hazırlaşma işi ilə məşğul olur.

Burada zənnimcə neoinstituional nəzəriyyə mövqeyindən də mövzuya yanaşmaq pis olmazdı. Bu nəzəriyyəyə görə cəmiyyətdə, həm də onun müxtəlif qrup, təbəqə və siniflərinə aid "institut"lar¹ vardır.

Bu "institut"lar şəxsiyyət, qrup, təbəqə və siniflərin bu və ya digər istiqamətdə birgə fəaliyyətlərinin: (rasional, şüurlu, məqsədyönlü, azad, yaradıcı – burada predikatlar müxtəlif ola bilər) nəticəsi kimi yaranıb və yaranır. Institutlar öz növbəsində mümkün olan vəsaitlərlə, mövcud institutlara, informasiya kütlələrilə və koqnitiv strukturlarla məhdudlaşır. Onda dəyişmələrin mənbəyi kimi; ya təsadüfi və qabaqcadan məlum olmayan hadisələr (*Coodin 1996*), ya qiymətlərin dəyişməsinə gətirib çıxaran texnoloji innovasiyalar və demoqrafik dəyişiliklər (*Nort 1997*), ya siyasi aktorların strateji fəaliyyəti (*Patnem 1996*) hətta sosial sistemlərin tarixi inkişafının və fəaliyyətinin tələblərinə optimal surətdə cavab verən institutların əmələ gəlməsini və möhkəmənməsini təmin edən özünəməxsus təkamül mexanizmi göstərilir. (*Hall, Taylor, 1996; Coodin - 1996*)² Deməli müxtəlif institut-

1. Neoinstituional nəzəriyyə çərçivəsində institut qurumları deyil, "oyun qaydaları" bildirilir.

2. Bax: Neçayev V. D. "Koqnitiv inqlablar və institutional dəyişmələr", "Polis" jur. 2002 N6

ların – qurum mənasında mövcudluğu və bu qrumlarda özünə-məxsus "institut"ların, yəni "oyun qaydaları"nın, qayda-qanunların olması, onda onlara tabeçilik müəyyən dərəcədə inzibati xarakter daşımalıdır. Hər halda hərbçilər arasında – onların həyat tərzi nizamnamələrlə müəyyənləşir – "oyun qaydası" onun yerinə – yetirilməməsi halında sanksiyanın olmasını da nəzərdə tutur. KİV nümayəndələri tərəfindən də müəyyənləşmiş "oyun qaydaları"na əməl edilməsi "opportunist hərəkatın" sanksiya mexanizmi ilə aradan qaldırılmasına kömək olar.

Cəmiyyətdə bir sıra problemlər var və onlar orduya da sırayət edir. Hər şeyi onun ayağına yazmaq lazımlı deyil. Cəmiyyət, cəmiyyətdən çıxan çağırışçılar necədirsa, ordu da elədir. Ona görə də ordunu tapdaq yerinə çevirmək heç kimə xeyir verməz. Müharibə yalnız qəhrəmanlıq deyil, əzab-əziyyət, dəhşət və həm də faciədir.

İnkişaf etmiş dövlətlərin ordularında bizdə olan problemlər yoxdur və onların KİV-ində belə məsələlərdən yazmırlar.

Mətləbə F.Nitşenin çağırışı ilə son qoyaq: "O adamları sevi-rəm ki, keçmiş qarşısında ehtiram, indinin önündə fədakarlıq, gələcək qarşısında məsuliyyət duysun!".

GÜC QURUMLARININ FƏALİYYƏTİ ÜZƏRİNDE VƏTƏNDƏŞ NƏZARƏTİNİN FORMALAŞMASINDA MEDİANIN ROLU

**Ədalət
güclü
olmalıdır!**

Gücsüz ədalət, ədalətsiz güc kimi anormaldır. Hər bir vətəndaş cəmiyyətinin gücü də onun ədalətliliyində, qanunlarla idarə olunmasında və qanunların alılıyindədir.

"İnsanın xoşbəxtliyi üçün nə lazımdır" – sualına qədim filosoflardan biri "Ədalətli cəmiyyətdə doğulması kifayətdir" – cavabını vermişdir.

Hər hansı bir vətəndaş cəmiyyətinin ədalətliliyi də bu cəmiyyətə vətəndaşların nəzarət edə bilib-bilməməsindən irəli gəlir. Bu hüquq dövlətlərin Konstitusiyalarında öz əksini tapır.

Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Ali Qanunu olan Konstitusiyanın 54-cü maddəsində göstərilir ki, *ölkə vətəndaşlarının cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında maneəsiz iştirak etmək hüququ vardır*.

Məhz bu hüquq cəmiyyətə və dövlətə Vətəndaş nəzarətinin əsaslarını yaradır. *Vətəndaş nəzarətinin olmadığı, bu nəzarətin həyata keçirilməsinə maneəcilik törətdiyi hər hansı bir dövlət demokratik, hüquqi, dünyəvi sayıla bilməz*.

**Əyyub Kərimov,
hüquqşunas-jurnalist**

Güç qurumları dövlətin ən əsas institutlarından biri sayılır. Bu qurumlar təşkil edilmədən dövlətin normal fəaliyyətini qurmaq mümkün olmadığı kimi bu qurumların özünə də Vətəndaş nəzarəti həyata keçirilmədən normal cəmiyyət haqqında düşünmək mümkün deyil.

Bələ bir nəzarətin həyata keçirilməsində isə dördüncü hakimiyyət sayılan medianın rolü əvəz olunmazdır. Ona görə ki, bu qurumların üzərində Vətəndaş nəzarətini bütövlükdə formalasdırmaq funksiyası da məhz Medianın üzərinə düşür.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə (**maddə 47**) *hər kəsin fikir və söz azadlığı vardır*. Kütləvi informasiya azadlığı ("KİV" haqqında qanun, **maddə 1**) isə *vətəndaşların qanuni yolla informasiya axtarmaq, əldə etmək, hazırlanmaq, ötürmək, istehsal etmək və yaymaq hüququna dövlət tərəfindən təminat verilməsinə* əsaslanır. Bu təminat olmadan fikir, söz, informasiya azadlığından söz açmaq mümkün deyil. Çünkü bələ halda nəinki güc qurumlarına, hətta bu qurumları formalasdıran dövlətin özünə də nəzarət etmək mümkünzsuz olur. Bu isə cəmiyyətin demokratiya ideallarına sadıq qalmasına deyil, əksinə diktaturaya üz tutmasına şərait yaradır.

Güç qurumları üzərində Vətəndaş nəzarətini Media apardığı jurnalist araşdırmaları ilə formalasdırır. Yəni Media vətəndaşların öz cəmiyyətləri barədə nələri bilməli olduğunu, nələrin isə onlardan kimlərin və nə üçün gizlətdiyini apardığı araşdırımlar nəticəsində açıb ortaya qoya bilir.

Burada media bir sıra maneçiliklərlə də üz-üzə qalır. Bələ maneçilikləri bir neçə qrupa bölmək olar:

- birinci, jurnalist araşdırması aparan medianın araşdırma apardığı mövzunun və sahənin dərk edilib-edilməməsindən irəli gələn maneçilikdir;
- ikincisi, araştırma aparan mediaya qarşı yönəlmış inzibati maneçiliklərdir;
- üçüncü, barəsində araşdırılma aparılan şəxslərin göstərdiyi müqavimətlər daxildir;
- dördüncü qrup maneçiliklər qanunvericilik bazasında öz əksini tapıb;
- nəhayət, beşinci qrup naneçilikləri bir-biri ilə rəqabət aparan

media təmsilçiləri özləri özlərinə qarşı yaradırlar.

Adından göründüyü kimi güc qurumları üzərində Vətəndaş nəzarətini həyata keçirmək o qədər də asan məsələ deyil. Çünkü bir tərəfdə güc dayanıbsa, o biri tərəfdə də hər cəhətdən azad və sərbəst, eyni zamanda güclü olan media dayanmalıdır.

Digər tərəfdən araştırma aparan media və yaxud jurnalist onun qarşısında dura biləcək gələcək maneələri lap başlanğıcdan anlamalı, bilməli və bu maneçiliklərdən yaxa qurtarmağın yollarını dərk etməlidir.

Ona görə də əvvəlcə dərketmə çətinliklərindən söhbət açmaq yerinə düşər. Ümumiyyətlə götürdükdə, jurnalist tərəfindən aparılan hər hansı bir araştırma, baxmayaraq bu nə barədə araşdırmadır, hansı mövzuya toxunur, hansı üsullarla aparılır, hansı mənbələrdən informasiya əldə olunur – *bütünlükdə bu proses bir dərketmə fəaliyyətidir*.

Burada ilkin olaraq yenicə jurnalistik fəaliyyətinə başlayanların araştırma aparmaq istəyi qeyd olunmalıdır. Belə halda jurnalist elə bir situasiyaya düşə bilər ki, o ümumi halda hansısa həqiqət barədə cəmiyyətin maraqlı olmasını anlayar, lakin bu haqda dəqiq informasiyaya malik olmaya bilər. Həmçinin araştırma aparmaq istəyən jurnalist məlumat əldə edə bilər ki, hansısa güc qurumu mənsubu cəmiyyətdən nəyi isə gizlədir, ancaq onun məlumatı o qədər dağınıq ola bilər ki, bu məlumat əsasında araşdırmanın konkret predmetini müəyyən etmək mümkün olmaz. Bəs nə etməli?

Belə halda məntiqi cəhətdən ilkin informasiya müəyyən edilməli, onun köməkliyi ilə araşdırmanın sonrakı istiqaməti tapılmalıdır.

Araşdırma predmetinin mürəkkəbliyi də jurnalisten dəf etməli olduğu maneələrdən biridir. Adam oğurluğu, reketçilik ilə əlaqədar aparılan araşdırmalarla ölkədən qeyri-qanuni valyuta axını barədə aparılan araşdırmanı eyniləşdirmək olmaz. İlk iki halda araşdırmanın predmeti müəyyən həddə sadə görünə də, üçüncü halda araştırma predmeti bir o qədər mürəkkəbdür.

Belə ki, adam oğurluğu faktları ilə əlaqədar araştırma aparan jurnalist istintaq və məhkəmə araşdırmasının materiallarını əldə edə, onlara əsasən mülahizələr yütüdə bilər. Hətta güc qurumu

mənsubu olan polisin özünün bu adam oğurluqlarında əlinin olub-olmamasını da müəyyənləşdirir. Lakin ölkədən qeyri-qanuni valyuta axını ilə əlaqədar iştirakçı şəxslərin dairəsinə düşmək, valyuta axını kanalının təşkilatçlarını müəyyən etmək çox çətindir.

Jurnalist araşdırmalarının bir çox növləri mövcuddur. Və buların demək olar hamısı çox böyük informasiya kütləsini öyrənməkdən keçir. *Oxumaqdan yox, məhz öyrənməkdən*.

Böyük həcmidə informasiya kütləsi isə əldə olunmuş sənədlər toplusundan meydana çıxır. Belə sənədlər də hamının bildiyi kimi heç də küçələrdə töküllüb qalmayıb. Bəzən isə bu sənədləri lap "pul ödəyib" əldə etmək lazımdır. (Buna isə heç də bütün jurnalistlərin və ya media qurumlarının gücü çatmır). Bizim mətbuat pul verib informasiya almaqdan daha çox pul alıb yarımcıq, heç kimə gərək olmayan "araşdırma" aparmağa daha çox öyrənib.

Digər tərəfdən hər bir araşdırmanın uğuru jurnalistin araşdırma metodlarını hansı səviyyədə bilməsi ilə qırılmaz surətdə bağlıdır. Bu, informasiyanın axtarılması, tapılması və onun üzərində işlənilməsinə də aiddir.

Əgər jurnalist hansısa haylı-küülü cinayət işinin araşdırmasını aparırsa, onun əlində cəmiyyətdən gizlədilmiş istintaq ifadələri və sair kimi təkzibəilməz faktlar olmalıdır. Məsələn, Ziya Bünyadovun qətli ilə əlaqədar bu gün cəmiyyətdə heç də birmənalı mövqe yoxdur. Cəmiyyətin əksər hissəsi bu cinayətin tam, hərtərəfli və obyektiv istintaq edilmədiyi fikrindədir.

Söhbət aćığımız məsələdə zəif araşdırma metodları ilə nəyə isə nail olmaq mümkün deyil. Bunun üçün jurnalistdən xüsusi sahəvi hazırlıq və bilik tələb olunur. Belə xüsusi hazırlıq və bilik araşdırmanın predmeti ilə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Bütün bunlara isə güclü məntiq də əlavə olunmalıdır.

Araşdırma aparan jurnalist həmsöhbətini, ona informasiya verən mənbəni inandırmağı bacarmalıdır. Bu şəxs və ya mənbə güc qurumlarında olduqda inandırma, mənbəni özünükü etmə, onun ürəyinə yol tapma heç də asan olmur. Axı güc qurumlarındakı mənbələr danışmaqdan daha şox susmağa üstünlük verirlər. Jurnalist araşdırıcının məharəti isə onları danışdırmağı bacarmaqdadır.

Güç qurumları üzərində vətəndaş nəzarətini formalaşdırın araşdırıcı jurnalistikən ən böyük çətinlik aspektləri onların bir-biri ilə əlaqələrində meydana çıxır.

Bu da birmənalı aksiomadır ki, *nə hakimiyət, nə də onun güc qurumları hər şeyi bilmək istəyən jurnalistikəni sevmir və sevə də bilməzlər*. Ona görə də güc qurumları ilə əlaqədar araştırma aparən jurnalistika tez-tez böyüklü-kiçikli qalmaqallarla üzləşməli olur.

Bu, heç də təzə söz olmaz desəm ki, hər bir cəmiyyətdə hakimiyət funksiyalarını, o cümlədən güc qurumlarına rəhbərliyi insanlar həyata keçirirlər. Hansılar ki, hamı kimi adı insana məssus yaxşı və pis xüsusiyyətlərin heç birindən tamamilə sıgorta olunmayıblar.

Belə halda jurnalistlərin onların vəzifə səlahiyyətlərini aşması, korrupsiya ilə məşğul olması, vəzifə səlahiyyətlərindən şəxsi məqsədləri üçün istifadə etməsi barədə apardığı araşdırmalar necə xoşa gələ və sakit qarşılına bilər?

Məsələn üçün deyək ki, jurnalist araştırma apararaq üzə çıxarıır ki, ölkənin baş prokuroru və ya daxili işlər naziri cinayətkar aləmə "stavka" edir. Yaxud orduda korrupsiya elementləri var və bunlardan müdafiə naziri xəbərdardır. Təbii ki, bundan sonra belə halları meydana çıxaran jurnalistlərlə güc qurumları arasında çox tarıma çəkilmiş münasibətlər yaranır. *Hər bir halda isə udan cəmiyyət olur*. Çünkü cəmiyyət bilməlidir ki, onun güc qurumları güclərini nəyə "xərcləyir", nəyə sərf edirlər. Cina-yətkarlıqla qarşı mübarizəyəmi?

İstənilən ölkədə ordunun gücündən vətəndaşlara qarşı istifadə halları da az deyil. Bəs bu düzdürümü? Bu gücün tətbiq olunmasına əsaslar var idimi? Bütün bunları araşdırın jurnalistika ilə münasibətlər heç də dost münasibətlər ola bilməz. Belə araştırma aparın media dərhal bu qurumların və hakimiyətin inzibati və sair diqqət mərkəzinə düşür.

Bu isə aşağıdakı tədbirlərdən birinə el atılması ilə nəticələnir:

1.İnformasiya almaq, əldə etmək, toplamaq hüququndan məhrum etmə;

2.Məhkəmə təqibləri;

3.İqtisadi təzyiq;

4. İnzibati asılılıq yaratmaq.

Birinci halda daha çox "Dövlət sirri" haqqında qanuna istinad edilir. Baxmayaraq ki, istinad edilən bu qanunda nəyin dövlət sirri olması açıq-aşkar sadalanıb və göstərilib.

İkinci halda sözə baxmayan, cəmiyyətdən gizlədilmiş müəyyən mətləbləri çatdırmaq istəyən media təqibə məruz qalaraq məhkəməyə çəkilir və fantastik cərimə məbləğləri ilə "mükafatlandırılır". "Yeni Müsavat", "Təzadalar", "Avropa" və sair qəzetlərlə əlaqədar məhkəmə proseslərini yada salaq.

Üçüncü hal monopoliya nəticəsində qəzet kağızının bahalaşması, vergilərin artırılması ilə bağlıdır. Nəhayət, dördüncü hal kira-yə, təsisçilik və sairlə əlaqədardır.

Araşdırma ilə məşgül olmayı qərarlaşdırılmış hər bir jurnalist ilk andan fəaliyyətini araşdırıldığı şəxsin əks addımlar atacağını unutmamalıdır. Bu əks addımın nədən ibarət olacağını qabaqcada söyləmək çətindir.

Yada Napaleonun "Mən üç qəzətdən qorxduğum kimi heç min süngündən də qorxmuram" sözləri düşür. Axi qorxu həmişə əks reaksiyanın əsasını təşkil edir.

Əks addımlar, əks reaksiyalar isə müxtəlif ola bilər. Bu, jurnalist-araşdırıcının hansı güc mənbəyi ilə üz-üzə gəlməsindən asılıdır. Bir halda bu, hazırlanmış araştırma materialının çapına maneçilikdir, digər halda jurnalist-araşdırıcının qorxudulması, şantaj edilməsi və ya döyülməsidir.

Yada salaq, son illər ərzində nə qədər jurnalist həmkarımız (qadın və kişi olmasından asılı olmayaraq) naməlum şəxslər tərəfindən hədələnmiş, döyülmüş, söyülmüş, təhqir olunmuşdur. Bəs nəticə? Nəticə isə odur ki, həmin şəxslər elə naməlum olaraq da qalmışlar. Baxmayaraq, baş prokuror və daxili işlər naziri bu faktların tam, obyektiv və ədalətli araşdırılacağına söz vermişdilər.

Allaha çox şükürlər olsun ki, Azərbaycanımızda araştırma aparan hər hansı jurnalistin öldürülməsi faktı yoxdur. Ancaq ölümlə hədələnmə halları istənilən qədərdir. Qonşu və yaxın xaric sayılan ölkələrdə isə jurnalistlərin qətlə yetirilməsi faktıdır. Məsələn, "Moskovskiy Komsomoletc" qəzetiinin müxbiri Dmitri Xolodovun, Ukraynada Qonqadzenin, Gürcüstanda "Rustavi-2" tele-

viziyası əməkdaşı Georqiy Sanayanın öldürülməsi. Ümumiyyətlə son on ildə belə situasiyada 500 jurnalist öldürülüb.

Ölkəmizdə araştırma aparan jurnalistlərə qarşı qətlə yetirilmək kimi "sivil" üsuldan istifadə olunmasa da, bayaq sadaladığımız qorxutma, şantaj, döymə və sair üsullar vaxtaşırı tətbiq olunur.

Qanunvericilik bazasında da medianın güc qurumları üzərində vətəndaş nəzarətinin formalasdırılması sahəsindəki fəaliyyətinə maneçiliklər mövcuddur. Belə maneçiliklərə hüquqi maneçiliklər də demək olar. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının "KİV" haqqında qanunun "Gizli lent yazıları" adlanan 10 -1 maddəsin-də deyilir: "...Gizli audio və video yazılıardan, kino və foto çəkiliş-dən istifadə etməyə və ya hazırlanmış məlumat və materialları yaymağa yalnız aşağıdakı hallarda yol verilir:

1) şəxsin və vətəndaşın bu barədə yazılı razılığı varsa, habelə kənar şəxsin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqların qorunması üçün zəruri tədbirlər görülmüşdürse;

2) məhkəmənin qərarı ilə nümayiş etdirilirsə.

"Bu maddənin tələblərini pozaraq gizli audio-video yazılıardan, kino-foto çəkilişdən istifadə olunması və onun yayılması Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyinə uyğun şəkildə məsuliyyətə səbəb olur..."

İndi gəlin görək güc qurumunun hansı rəhbər vəzifəli şəksi və ya əməkdaşı hansısa qanunsuzluq barədə yazılış aparmağa razılıq verər. Özü də şifahi yox, yalnız yazılı razılıq. Absurddur, elə dey-ilmi? Və bu qadağa cəmiyyətin, onun vətəndaşlarının xeyrinə yox, əksinə əleyhinədir. Ən əsas da bu hal medianın güc qurumlarına vətəndaş nəzarətini həyata keçirmək sahəsindəki fəaliyyətini demək olar, tam zəiflədir.

Rəqabət aparan mediaların bir-birinə qarşı mübarizəsi də jurnalist araşdırılmalarının keyfiyyətini xeyli aşağı salır və cəmiyyətdə anlaşılmazlıq yaradır. Məsələn, hər hansı bir qəzet və ya bir neçə qəzet araştırma apararaq DİN-də, Baş Prokurorluqda, Müdafiə Nazirliyində xeyli qanuna zidd faktlar, korrupsiyaya və sairə aid sənədlər üzə çıxarırlar. Dərhal bir neçə digər qəzet həmin araşdırılmaların həqiqət olmaması barədə materiallar dərc etməyə başlayır və həmkarlarına qarşı çıxırlar.

Təbii olaraq ikincilər güc qurumlarının "ovcuna sığan" mətbu orqanlar olduğundan arxalandıqlarına qarşı aparılan araşdırımlar onları rahat olmağa qoymur.

Əlbətə, bütün bunlar cəmiyyətdə medianın üzərinə düşən əsas funksiyanın həyata keçirilməsinə mane olur. Və media sosial, və təndaş nəzarətini həyata keçirən mərkəzdən uzaqlaşır, bir "həkimiyətdən" kiminsə alətinə çevrilir. Alət olmuş media isə heç vaxt cəmiyyətdə vətəndaş nəzarətinin həyata keçirilməsini formalaşdırı bilməz.

Bu da jurnalistikanın, medianın çox təhlükəli bir korroziyaya uğramasına səbəb olur. Çalışıb bu korroziyadan qaçmaq, ondan uzaq olmaq, şəxslərə yox, bütövlükdə cəmiyyətə, dövlətçiliyə xidmət etmək lazımdır.

Mafianın vətəni sayılan Siciliyanın yerləşdiyi İtaliyanın qəzet krallarından biri görün nə deyib: "...Qulaq asın həmkarlarım. Mətbuat nə Bibliyadır, nə də Quran. Və ondan həyatın bütün sahələrinə dair suallara hazır, müdrik məsləhətlər, həmçinin əxlaqi cəhətdən nöqsansız cavablar tələb etmək düzgün deyil. Yaxşısı budur ki, qoy mətbuat müxtəlif formada informasiya versin. Oxular isə bu məlumatları tutuşdursun, özü həqiqi nəticəyə gəlsin...".

II HİSSƏ (PRAKTİKA)

FÖVQƏLADƏ HALLARIN XARAKTERLƏRİ

Fövqəladə hallar minlərlə insanın həyatına son qoyur, külli miqdarda iqtisadi ziyan vurur, əsrlərlə yaradılmış maddi və mənəvi mədəni nemətlərini bir anda dağdırır. Bununla bağlı olaraq, müxtəlisf şəraitlərdə yaşayanların mühafizəsi problemi insan cəmiyyətinin yaranışının bütün tarixi boyu mövcud olmuşdur.

Bütün şəraitlərdə və fəaliyyət sahələrində insanların mühafizəsi probleminə nəzər saldıqda belə nəticəyə gəlmək olur ki, tam təhlükəsizlik mümkün deyil. Maksimal təhlükəsizliyi (imkan olduğu qədər) həyat fəaliyyətinin optimal təşkili yolu ilə təmin etmək mümkündür.

Ekstremal halın istənilən fazasında böhranın səngidilməsində, əhalinin ayıq-sayıq – informasiyalı olmasında, ekstremal şəraite nəzarət edənlərə nəzarət etməkdə, ümumiyyətlə hadisənin məqsədə uyğun yönə istiqamətləndirilməsində jurnalist məlumatı, rəyi, bir sözlə müdaxiləsi çox ciddi təsir və xidmət vasitəsidir. Fövqəl adı – qeyri adı, insanların gözləmədiyi, onların həyatına, duyğu və düşüncələrinə həmin anda dəhşətli təsir göstərən olaylara insanlar qeyri ixtiyari maraq göstərirlər. Bu, insanların həm özü-nümüdafiə instinkti, həm yeniyə dəyişilmişə maraq, həm də belə proseslərdən öyrənmək istəkləri ilə izah oluna bilər. Daim oxucu /seyrçi ajiotajı yaratmaq cəhdii ilə yaşayan Kütləvi İformasiya Vasitələri insanlığın bu təbii və fövqəl-təbii istəklərini təmin etmək üçün daim bu tip olay yerlərinə can atır. Hadisə yerində naşı olmasına deyə fövqəladə halların xarakterini öyrənməliyik.

Fövqəladə hadisə, (hal, vəziyyət) və ekstremal hadisə nədir?

Fövqəladə hadisə – qəzalar, texnogen, təbii və ya digər fəlakətlər, epidemiyə, epizotiya, epifitotiya, habelə müasir qırğın vasitələri işlədilməsi nəticəsində müəyyən ərazidə insan tələfatına, xeyli maddi itkilərə, ətraf mühitə zərər dəyməsinə səbəb olan, yaxud ola biləcək və əhalinin normal həyat fəaliyyətini pozan hadisələrdir.

Fövqəladə hadisələr nəticəsində yaranmış və müəyyən müddət davam edən belə əlverişsiz şəraitə fövqəladə hal deyilir.

Fövqəladə vəziyyət – fövqəladə hadisə və hallar zamanı əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə Respublika Qanunvericiliyinə uyğun olaraq müəyyən ərazidə, yaxud rayonda qoyulan müvəqqəti hüquqi dövlət idarəetmə rejimidir. *Adətən hərbi-siyasi hadisələrlə əlaqədar elan edilir.*

Ekstremal hadisə – təsirinə görə adı, normal halda baş verən hadisələrdən və proseslərdən xeyli dərəcədə və kəskin surətdə fərqlənən hadisələr deyilir. Bunlar sosial - siyasi, texnogen, ekoloji, təbii mənşəli ola bilər.

Təsir dairəsinə (miqyasına) görə və nəticələrinin ağırlığı üzrə fövqəladə hadisələr: lokal (qismi), obyekt səciyyəli, yerli, regional, milli və ya qlobal xarakterli ola bilər.

Lokal (qismi) hadisələr – iş yerindən, iş sahəsindən, mənzildən kənara yayılmır.

Obyekt miqyaslı (səciyyəli) hadisələr – sənaye obyektində, bina və qurğu hüdudlarında məhdudlaşır.

Yerli hadisələr – ancaq yaşayış məntəqəsinin, təkcə bir şəhərin və ya kənd təsərrüfatı müəssisəsinin ərazisində özünü göstərir.

Regional fövqəladə hadisə – bir neçə sənaye və ya kənd təsərrüfatı rayonları, bütünlükə şəhəri və onun ətraflarını əhatə edir.

Milli miqyaslı fövqəladə hadisələr – respublikanın xeyli ərazi-sini əhatə edən, lakin dövlətin inzibati sərhədlərindən kənara çıxmayan hadisələrdir.

Global hadisələr – bir ölkənin ərazisində məhdudlaşdırılmış və qonşu dövlətlərin də ərazilərinə yayılır.

Təsir dairəsindən (yayılma miqyasından) əlavə, Fövqəladə hallar baş verən insan tələfatının miqdarına, zədələnmiş (köçürülmə ehtiyacı olan) əhalinin sayına, habelə dəymış zərərin miqyasına görə də təsnif edilir.

Milli və global fövqəladə hadisələrə aid keyfiyyət və kəmiyyət xarakteristikasının qiymətləndirilməsi məsələləri indiyədək daha az işlənib öyrənilmişdir. Ümumiləşdirilmiş statistik materialların nəticələri bu boşluğun aradan qaldırılmasına, bir sıra yeni qiymətləndirmə xarakteristikalarının, o cümlədən dövlət idarəetmə sisteminin fövqəladə hadisələrə davamlılığı dərəcəsinin qiymətləndirilməsi üzrə xarakteristikalar əldə edilməsinə imkan verdi.

(İnkişaf etmiş ölkələrdə təhlükəsizliyin təmin olunması sahəsindəki təcrübə göstərir ki, fövqəladə hadisələrin qarşısının alınması (problemin həlli) üçün nəhəng xərclər qoyulur. Təhlükələrin azaldılması məqsədi ilə tənzimləyici tədbirlərin həyata keçirildiyi Avropa ölkələrində 10 il ərzində fövqəladə hadisələrin sayı 7-10 dəfə az olmuşdur. Məhz belə tədbirlər iqtisadi cəhətdən daha az xərc tələb edir.)

Ümumiyyətlə fövqəladə hadisələrin qarşısının alınmasında və bunların nəticələrinin zəiflədilməsi tədbirlərinin əsasında əhalinin fövqəladə hadisələrə hazırlıq səviyyəsi durmalıdır.

(Azərbaycanımızın ərazisinin geosiyasi, coğrafi mövqeyi, onun məəfi 28 metrdən müsbət 4466 metrə qədər dəyişən relyefi, iqlim müxtəlifliyi, rəngarəng landşaftı insan həyatı üçün əlverişli şərait yaratmaqla yanaşı, məhəlli münaqişələri, həmçinin hər vaxt baş ve-

ra biləcək bir sıradağıdıcı prosesləri də təbiət ondan əsirgəməmişdir.)

Xarici ölkələrin təcrübəsi Azərbaycan əhalisinin fəvqəladə hədisələrə hazırlıq səviyyəsi ilə müqaisədə çox böyükdür. Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarında 911 nömrəli xilasetmə dəstələrinin fəaliyyəti və bu sahədə geniş məlumatların televiziya, mətbuat sahələrində verilməsi. Rusiya dövlətində də xilasetmə dəstələrinin yaradılması, Fövqəladə Hallar Nazirliyinin fəaliyyət göstərməsi, əhalinin maarifləndirilməsini artırmaq məqsədi ilə külli miqdarda yeni ədəbiyyatı, "Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin əsləri", "Riskin idarə olunması", "Mülki mühafizə" və digər jurnalları göstərmək olar.

Respublikamızda sosial-iqtisadi inkişaf sahəsindəki çətinliklərə baxmayaraq, əhalinin və ərazilərin, əsasən də təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə hallardan mühafizəsinə ciddi diqqət yetirilməlidir.

Hazırda respublikamızda fəvqəladə hallardan mühafizə sahəsində əhalinin maarifləndirilməsi və mütəxəssislərin hazırlanmasının kifayət qədər əməli sistemi formallaşmaqdadır. Belə ki, "Fövqəladə Hallar və Həyat Fəaliyyətinin Təhlükəsizliyi Problemləri" üzrə "Fövqəl" Assosiasiyanın mütəxəssisləri tərəfindən müxtəlif insan qrupları üçün təhsil, tədris proqramları, dərsliklər, təlim-metodik vəsaitlər hazırlanıb. Bununla yanaşı əhalinin böyük hissəsinin fəvqəladə hallara hazırlanması və onlara bu sahədə biliklərin aşılanması üçün görülən tədbirlər kifayət etmir.

(Həzirdə əhalinin geniş kütləsinin – uşaqların, işləməyən əhalinin, qaçqın və köçgünlərin böyük hissəsinin fəvqəladə halların baş vermə səbəblərindən, qorunma və davranış qaydalarından məlumatları yox dərəcəsindədir. Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, əhalinin ən zəif qorunan qrupları da onlardır. Bütün fəvqəladə hallarda məhz bu insan qrupları daha çox təhlükəyə məruz qalırlar.)

Bütün bunlar, yaxud istədiyiniz müəyyən spesifik bir sahənin sözügedən mövzuda məziyyətləri barədə bilgilərinizi artırmaq istəsəniz sizin dostunuz "Fövqəl" Assosiasiyanına müraciət edin.

"Fövqəl"
Assosiasiyanı ilə tanışlıqdan

EKSTREMAL ŞƏRAİTDƏ DAVRANIS

(QAYNAR ZONALARDA İŞLƏYƏN JURNALİSTLƏR ÜÇÜN
YADDAS)

YOLA ÇIXMAZDAN ÖNCƏ

Redaksiyada səlahiyyətli şəxslər tərəfindən təhlükəli bölgələrin siyahısı hazırlanır.

Təhlükəli bölgə ekstremallığı nöqtəyi-nəzərindən fövqaladə, yaxud anormal risk dərəcəsi daşıyan yerlərdir. Durumun kateqoriyasına uyğun olaraq hazırlanıb gedilməsi gərəkir:

- ümumiyyətlə hərbi əməliyatlar gedən böyük risk bölgələri;
- yanğın, sel, terror dəstəsi, daxili sabitsizlik, yaxud qruplararası savaşın davam etdiyi anormal və yüksək risk bölgələri.

Təhlükəli bölgələr siyahısına salınan yerlərə müxbir göndərilməsindən əvvəl redaksiyada səlahiyyət verilmiş şəxs aşağıdakı mövzuları əhatə edən **təlimat mətni hazırlamalıdır**:

- qarşıya qoyulan hədəf/məqsəd;
- göndəriləsi müxbirlərin siyahısı (yardımçı/tərcüməçi, operator və s.)
- qoyulmuş tapşırığın müddəti;
- nəzərdə tutulan yemək, içmək və s. təchizat şərtləri;
- mənzil başına çatmaqdan ötrü nəzərdə tutulan nəqliyyat vəsiyətləri (mümkün olduğu hallarda zirehli texnika da daxildir).
- hadisə yerində əməkdaşlıq ediləcək şəxslər (tərcüməçi, yardımçı və s.);
- dosye təlimatları.

Göndərilməsi müəyyənləşdirilən heyət mütləq tibbi müayinə-dən keçirilməlidir.

Tibbi müayinə – ümumi müayinə, ürək kardioqramı, köks qəfəsinin rentgeni, ağız və diş müayinəsi, peyvəndləri yoxlama, uşaqlıq iflici və tif, vərəm və meninqit, sarı humma (məcburi). Bundan sonra bir ay müddətində başqa bir peyvənd edilməməli), hepatitis A (tövsiyə edilir), hepatitis B (tövsiyə edilir), qızdırma həbləri (yola çıxarkən atmağa başlanmalıdır və geri döndükdən sonrakı 45 gün

ərzində davam etdirməli).

Bu mövzularda məlumatlandırılmalıdır: – AIDS, qızdırma, наркотика, diş və ağız qiqiyenasi, ümumi gigiyena. Qan qurupunuzun pasportunuza qeyd etdirilməsi. (Qanköçürmə zərurəti hallarında xəstənin və donor qrupunun məlum olması müalicə prosesində gecikmələri aradan qaldıra bilər.)

Ilk yardım kursu keçilməsi məsləhətdir.

Təkbaşına yola çıxacağınız hallarda bu daha vacibdir.

Yanınızda olması vacib sənədlər: – Pasport (ən azı altı ay müdafiəti olmalıdır), Jurnalist vəsiqəsi, akreditasiya vərəqəsi, Beynəlxalq peyvənd sənədi, Qan qrupuna dair qeyd, Beynəlxalq passport, Nəqd dollar, Yol və şəhər xəritələri, Planlaşdırılan marşrutun rəsmi təsdiqlənmiş yol vərəqi (diplomatik təmsilçilik, beynəlxalq təşkilatlar və s. siyahısı).

Redaktorun Riski Dəyərləndirmə Formasının doldurulması gərəkdir. Formada bu mövzular yer alır:

- vəzifə borcundan irəli gələn risklər (təfsilatlı ilə);
- vəzifənin jurnalistika nöqtəyi-nəzərindən daşıdığı dəyərin təsdiqlənməsi;
- göndərilən hər bir şəxsin təhlükəsizlik kurslarından keçməsinin təsdiq edilməsi;
- göndərilən hər bir şəxsin konkret risklər baxımından təhlükəsizlik kurslarından keçməsini təsdiq etməsi;
- göndərilən hər bir şəxsin vəzifə başında qarşılaşa biləcəyi şəyler və təhlükəsizlik şərtlərinin programın şərtlərindən vacib olması haqda məlumatlandırılmasını təsdiq etməsi.

Bütün sənədlərlə birlikdə qoyulmuş qaydalara uyğun formada siğortalanma proseduru da həll edilməlidir.

Əməkdaşlarının ərazidə təhlükəsiz çalışma bilmələri üçün lazımı geyimlə təchiz olunmanın təmin edilməsidə vacibdir.

Müxbir təhlükəli situasiyalara dair siyahılara salınmış bölgələrdə gerçəkləşdirilən özünün və heyətin bütün hərəkətləri üçün məsuliyyət daşıyır.

Müxbirdən tələb olunur:

- hərəkat ərazisində çalışan hər bir əməkdaşın fəaliyyətindən

hər an xəbərdar olmaq;

– həyata keçirilən bütün hərəkətlərə razılıq verib-verməmək, irəlicədən razılaşdırılmış hərəkətlərin doğuracağı riski dəyərləndirmək, gündəlik iş planını tərtib etmək;

Bələliklə, Siz həyatınız üçün yüksək risq edərək təhlükəli bölgəyə gedirsiniz. Bü kifayət qədər böyük cəsürlüq və şərəf gətirən addımdır. Siz insanların daha dürüst informasiya alması üçün peşənizin sizə verdiyi ən uca şansdan istifadə edirsiniz.

SAVAŞ MEYDANINA EZAMİYYƏ AKKREDİTƏSİ

İlk önce, bölmələri nəzərdə tutduğunuz yerdə döyüş aparan, ekstremal şərainə nəzarət edən Güc qurumunun (MN, DİN, MTN, SQ) Mətbuat Xidmətinə yazılı və şifahi şəkildə müraciət etməlisiniz. Burada KİV-lə işləməyə cavabdeh olan zabitlə görüşüsünüz. Hər hansı münaqişəli məsələni aydınlaşdırmaq, (tədris müəssisələrində, hərbi hissələrdə və s.), döyüş gedən yerdən material hazırlamaq üçün KİV təşkilatları (qəzet redaksiyaları, tele-radio şirkətləri, ayrı-ayrı KİV nümayəndələri və s.) tərəfindən məsələnin mahiyyətini aydınlaşdırmaqla Nazirliyin Mətbuat Xidmətinə yazılı (əgər olay “açıq məlumat” xarakterlidirsə, Nazirliyin uğurundan bəhs edirsə, onlar özləri bu informasiyanın yayılmışlığında maraqlıdırlarsa telefon zəngi də bəs edəcək) müraciət edilməlidir. Müraciət alındıqdan sonra Mətbuat Xidməti onun mahiyyətini aid olan H/Hissə komandirinə (rəisə) catdırıv və (lazım bilinirsə!) həmin ünvana müxbir üçün məktub (akkreditə) yazılır və bu barədə komandirə (rəisə) məlumat verilir. Siz gözlənilə bilən hər hansı xoşa gəlməz hadisədən “siğortalanmaq” üçün bu icazəni almalısınız.

SİZ YOLA ÇIXIRSINIZ

1. Əlinizdə Sizi döyüş bölgəsinə göndərən redaksiyanın eza-niyyə vərəqəsi mütləq olmalıdır.

2. Döyüş gedən yerə hərbçilərlə – onların nəqliyyat vasitəsi ilə getməyinizi məsləhətdir. Onda ora getmə barədə problemi daha asan həll etmiş olacaqsınız.

3. Özünüzlə götürdüyünüz şeylərə xüsusi fikir verməlisiniz. Şəllək əşya çantası götürməyinizi yaxşıdır ki, qələm-dəftər, tele-

video, yaxud foto aparat üçün əlləriniz sərbəst olsun. İcində isti paltarlar, yataq torbası, ilk yardım vəsaitləri, su və ərzaq olan yol çantası hazırlayın. Uzunmüddət xarab olmayan ərzaq, dərman ap-teçkası, ehtiyat fotoplyonka və kasset, saat, uzunboğaz ayaqqabı, boyunduruqlu isti kürk götürməyi unutmayın.

Nə qədər ürəyiniz istəməsə də, üstündə sizin kimliyiniz qazılmış xüsusi metal jeton mütləq cibinizdə olmalıdır. Üzərinizdə jurnalist olduğunuzu bildirən yazının olması isə olduqca vacibdir. Bəzək şeyləri taxmayın, paltarınız açıq rəngdə, cəlbedici olmamalıdır. Çalışın boz, tünd rəngli geyimdə olasınız, geyimləriniz ətraf mühitə uyğun rənglərdə olmalıdır, mümkünə yüngül geyinin. (Komufulyaj geyinmək qəbul olunmazdır. Jurnalist əlinə silah alıb, hərbi forma daşımamalıdır – bu bütün dünyada qəbul olunmuş bir-mənali qaydadır.) Diqqətçəkən cisimlər, məsələn durbiş, qaranlıqda parlıtı verən əşyalar götürməyin.

4. Yollandığınız ölkənin pulundan götürməyi unutmayın. Çətin anda gərəyiniz olar. Ancaq çox pul başınıza bəla ola bilər.

Çantanızda yer varsa, ön cəbhədəki döyüşçülərə paylaşmaq üçün qəzetiñizin bir neçə nüsxəsini götürün. Döyük bölgəsində çox gərkli olan xırda hədiyyələr də – siqaret, kibrit, alışqan, qələm, zərf və s. götürmək pis olmaz. Bahalı hədiyyə almaq yaramaz – siz qonaq yox, iş dahiycə gedirsınız.

5. Beləliklə. Siz yoldasınız. Yol boyu çalışın hərbçi ilə yoldaşlıq edəsiniz. Onlar çox olsalar daha yaxşı. Onların harada xidmət etdiklərini öyrənin. Əgər yolunuz ora düşsə görəcəksiniz bu tanışlarınız sizə necə sevincə qarşılıyırlar.

6. Yol yoldasınız söhbət əsnasında sizə maraqlı mövzu verəbilər, məsələn, hansısa döyüşünün, zabitin qəhrəmanlığından, yaxud savaşda ortaya çıxan müşküllərdən danışa bilər. Bir sözətənmişliq dairəsini genişləndirmək sizin xeyiriniziə olar.

7. Marşrutu xəritə üzərində öyrənin. Yol nəzarəti və atəşkəs təqvimlərini öyrənin. Marşrutunuzdan və programınızdan çıxmamağa çalışın və qərargahınızla, jurnalist yoldaşlarınızla əlaqədə olun. Mümkünsə, yolunuz üzərində əlaqə və istirahət mətəqələri müəyyənləşdirin. Gecələr yol getməyin. Tanımadığınız adamların paket və ya əşyalarını, təkliflərini rədd edin. Hərbi və ya humanitar yardım konvoyu ilə gedirsinizsə, konvoy rəhbərinin əmrlərinə əməl edin.

NƏZARƏT MƏNTƏQƏSINDƏN KEÇƏRKƏN:

8. Nəzarət məntəqəsini kimlərin tutduğuna diqqət yetirin: Silahları necədir (nə geyinmişlər, süngü taxmışları və s.), silahlarını əllərində tuturlar, yoxsa ciyinlərindən asmışlar, hansı yaşdadırlar, təlim keşmişlərmi, yoxsa hərbi savadları yoxdur, geyim-keçimləri necədir, polismi, yoxsa nizamı ordu qulluqçularıdırımı, ciddilik, əsəbilik, yaxud təcavüzkarlıq dərəcələri necədir. Bunları nəzərə alaraq qarşılaşağınız vəziyyətə özünüüzü hairlayın.

9. Ciddi təhlükə gözlənilirsə, üstünüzə atəş açılmamış diqqəti çəkmədən geri dönün. Maşınlarınız çoxdursa, nəzarət məntəqəsindən bir-bir keçin.

10. Nəzarət zamanı qəfləti hərəkətlər etməyin. Əlinizə bir şey götürməyin, əqər götürmüsünzsə, görünən şəkildə tutun.

11. Özünüüzü sakit və dostcasına aparın. Günahkar, ürkək və ya yalvarıcı görünüş almayın.

12. Üstünüzdə müxtəlif vəsiqələr varsa, xoş təsir yaratmayan sənədləri göstərməyin.

13. Dilinizi anlaya biləcək şəxslərin ola biləcəyini yadınızdan çıxarmayın və dediyiniz sözlərə diqqət yetirin. Məcbur olma-yıncı maşından düşməyin. Motoru söndürməyin.

14. Əşyalarınızı yoxlayırlarsa, bundan xoşlanmadığınızı hiss etdirin, lakin onları geri almağa səy göstərməyin. Dil tapmağa çalışın, qrupun rəhbəri ilə görüş tələb edin.

15. Sahə mühafizəyə alınmışsa, keçmək üçün minaların təmizlənib-təmizlənmədiyini mühafizəçilərlə məsləhətləşir. Bunu öz-başına əsla etməyin. Sahə mühafizə edilmirse, oradan keçməyə çalışmayın. Dolanın, ya da geri dönün.

16. Hadisə yerinə çatan kimi komandanlıqla görüşüb sənədlərinizi təqdim etməlisiniz. Gəlişinizin səbəbini dəqiqliklə açıqlamalısınız. "Savaş barədə bir şey yazmaq istəyirəm" tipli ümumi frazalardan uzaq olun. Sensasiya törətməyin. Ən yaxşısı odur ki, döyüş məqamında olan əskər və zabitlərlə görüşməyə icazə verməkdən çəkindirməsin. Onları anlamağa çalışın - onlar döyüşür-lər, işləri, qayğıları başlarından aşır, üstəlik sizin də qayğınızı çəkmək - bu onlara gərək deyil. Ancaq yuxarı komandanlıqlıdan

icazəniz var deyə, redaksiyanın tapşırığını yerinə yetirmək üçün sizi təmin etməyə borcludurlar.

17. Döyüşülərlə görüşdə öz igidliyinizdən bəhs eləmək yerinə düşməz. Hər an ölüm və qan görən insanları belə söhbətlərlə şasırmaq çətindir. Əksinə, qürrələnməyiniz ikrəh oyada bilər - "buna bax, paytaxtdan gəlib, özünü qəhrəman sayır". O qədər vacib deyil döyük bölgəsində ilk dəfə olmadığınızı qabardasınız. Məsələn, "bir dəfə Əfqanistanda (İraqda, Çeçenistanda, Yuqoslaviyada...) belə bir hadisə oldu..." kimi ortaya atacağınız söhbətlər dirləyənlərin sizin barənizdə cürəbəcürə düşünməyə əsas verə bilər.

18. Ön cəbhədə olarkən düşmən tərəfə atəş açmaq marağınızı ödəmək üçün silah tələb etməkdən çəkinin. Unutmayın ki, sirkdə deyilsiniz, bütün mənalarda ciddi olan döyük meydanındasınız. Özünüüzü cigit kimi apararaq düşmənin görmə zonasında gəzişməyi ağlıñiza gətirməyin. Optik nişangahlı snayper sizi əskərdən seçməyə bilər. Artıq atılmış güllə hədəfi fərqləndirmir.

19. Gecələr diqqəti cəkmədən yerimək sürətli getməkdən daha mühümdür. Radio, kamera, diktofon – cihazların işiqlarını söndürün, yaxud örtün. Marşrutunuza elə müəyyən edin ki, nəzərə çarpmayاسınız. Nisbətən qaranlıq yerlərdən gedin, dolanmaq lazıム gələrsə, tərəddüd etməyin. Tez-tez ətrafiniza baxın və ətrafi dirləyin. Kollektivlə gedirsinizsə, yola çıxmazdan əvvəl görüşəcəyiniz nöqtələri müəyyənləşdirin. Üzərinizə işiq (məsələn, güllə işığı) saçılırsa, yerə uzanın və sakitlik düşənə qədər qözləyin. *Hərbi əməliyyat bölgələrində həmişə müxtəlis tələlərlə qarşılaşa bilərsiniz və buna hazır olmalısınız.*

20. Belə mövqelərdə olarkən döyük başlayarsa, siğınacaqlarda gizlənməyə çalışın. Foto, video çəkilişləri oradan da aparmaq olar, atəş altına can atmaq ağılsızların işidir.

21. Silah barədə xüsusilə bunu bilməlisiniz! Görürsünüz düşmən hücumu keçib. Bu məqamda necə hərəkət etməyə özünüz qərar verməlisiniz. Neytral müşahidəçi kimi qala bilərsiniz. Sizi heç kim günahlandıra bilməz. Ancaq, eyni zamanda ölen, yaxud yaralananların silahını götürüb döyükə qoşula bilərsiniz. Hərgəh belə etsəniz ikiqat təhlükə ilə üzləşəcəksiniz - həlak olmaq, yaxud əsir düşmək. Sonuncu halda sizə mülkü vətəndaş kimi yox, dö-

yüşçü kimi baxacaqlar. Bu məsələ jurnalistin özünün şəxsi işidir. Bu barədə hansısa maddə nəzərdə tutulmayıb.

22. Əskərlərlə səhbətləşərkən "sən şəxsən neçə düşmən öldürmüsən?" tipli axmaq suallar verməyin. Komandanlığın ünvanına təhqiramız sözlər deməyin, həmsöhbətləriniz bunu etsələr də. Onların buna haqqı ola bilər... Öz düşüncələrinizi yazacağınız məqalə üçün saxlayın. Söhbətlərinizdə yalnız suallar verməyin, həm də dünyada baş verən, bununla bağlı ölkədə görülən işlər barədə şərh verin.(Bu zaman qəzetlərinizi paylamaq yerinə düşər.)

23. Çalışın ki, zabitlər sizə görə artıq əziyyət çəkməsinlər. Təmtəraqlı süfrə açılacağını gözləməyin, çörək kəsməkdən də imtina etməyin - belə süfrə təmiz ürəklə açılır. Süfrəyə özünüzün qida ehtiyatınızdan da mütləq nəsə qoyun. Təklif etsələr də spirtli içkilərdən çox içməyin.

24. Savaş elə savaşdakı kimidir. Ola bilər əsir düşəsiniz. O andaca jurnalist olduğunuzu bildirin. Onların komandirləri ilə görüşməyə çalışın, vəziyyəti danışın, bütün sənədlərinizi göstərin. Haray-həşirə düşməyin, xilasınız üçün kiminsə verə biləcəyi pul təklif etməyin. Ola bilər ki, o düşərgədə həmkarınız – jurnalist, yaxud Qırmızı Xaç Cəmiyyətindən kimsə olar. Onlarla görüşünüz qurtuluş şansınızı artırır. Prosesdə əldə etdiyiniz plynənkanı, videoyazını, qeydləri onların vasitəsi ilə ötürməyə cəhd edin. Özünüz barədə məlumat verin ki, bu xəbər redaksiyanıza mümkün qədər tez çatısm. Bundan sonrası sizin rəhbərliyin necə addım atacağından asılıdır.

25. Müxbir-qadınların döyüş bölgəsinə göndərilməsindən ehtiyat edin. Onların ön xəttə görünməsi özü ilə əməlli-başlı problemlər gətirir (döyüşdə ayrıca qadın tualeti və dincəlmə otağı olmur). Onların əsir düşməsini isə... allah qismət eləməsin.

26. ... Qərargaha qayıdanda komandirlə yenə görüşməyə çalışın, şərait yaratdığı üçün təşəkkür edin. Birdə gəlmək üçün körpüləri salamat saxlayın.

**Marerial Beynəlxalq Jurnalist Təşkilatlarının
təcrübələrindən yararlanılaraq hazırlanıb**

MÜXBİRİN HƏRBİ (hərbləşdirilmiş) OBYEKTLƏRDƏ QƏBULU VƏ ALINMIŞ MƏLUMATIN (məktub, teleqram və s.) ARAŞDIRILMASI PROSEDURU

“Müdafıə Nazirliyin Mətbuat xidmətinə gündə orta hesabla 30-35 şifahi müraciətlər edilir və Mətbuat Xidmətinin əməkdaşları bu sualları dərhal cavablandırırlar. Belə olmadıqda, cavabı dəqiqləşdirmək üçün müraciət edəndən bir neçə (1-2) saatlığa möhlət istənilir, cavab dəqiqləşdirilib ona çatdırılır.

Dinc vaxtı hər hansı mübahisəli məsələni aydınlaşdırmaq üçün (tədris müəssisələrində, hərbi hissələrdə və s.) KİV təşkilatları (qəzet redaksiyaları, tele-radio şirkətləri, ayrı-ayrı KİV nümayəndələri və s.) tərəfindən məsələnin mahiyyətini aydınlaşdırmaqla Nazirliyin Mətbuat Xidmətinə yazılı müraciət edilməlidir. Müraciət ahndıqdan sonra Mətbuat Xidməti onun mahiyyətini aidiyyəti olan komandırə (rəisə) çatdırır və lazımlı bilinirsə komandırın (rəisin) ünvanına məktub (akkreditə) göndərilir və bu barədə komandırə (rəisə) məlumat verilir.

Obyektə gəlmış jurnalist (müxbir) komandirlə (rəislə) görüşüb özünü təqdim edir və gəlişinin səbəbini deyir. Bu məqamdan mübahisəli məsələnin araşdırılması başlanır.

Komandır (rəis) məsələnin mahiyyətini öyrəndikdən sonra komanda üzrə aidiyyatı olan şəxslərə xəbərdarlıq edib onları jurnalıstlərlə görüşdürürlər.

Obyektin araşdırılması bitdikdən sonra jurnalist bu barədə hissə komandırına (rəisə) məlumat verib son nəticəni ona bildirir. Bu şəkildə müxbir hərbi obyektlərdə qəbul edilir.

Müxbir araştırma apararkən tam səmimi olmalı, heç bir qərəzli məqsəd güdməməlidir. Onun hərbi hissədə (obyektdə) araştırma aparması hissə komandanlığına həm də yardım göstərmək məqsədi daşımalı və qaranlıq mətləblərə işiq salmalıdır.

Qəzet, jurnal, tele-radio şirkəti və digər təşkilatlar ordu mövzusunda yazan jurnalıstların püxtələşməsi məqsədi ilə bu sahəyə daimi olaraq eyni şəxsi təyin etmələri məsləhətdir. Bu, ordu mövzusunda yazan müxbirlərin kamilləşməsinin ən kəsə yoludur.

MN Mətbuat Xidmətinindən

İNFORMASIYA TOPLAMAĞA ŞƏRAİT YARADILMASI

Demokratik cəmiyyətdə informasiya yayımı maksimum dərəcədə keniş olmalıdır. Bu "Konstitusiyanın 1-ci maddəsinin "Azərbaycan Respublikasında hakimiyyətin yeganə mənbəyi Azərbaycan xalqıdır", 54-cü maddəsinin "Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında maneəsiz iştirak etmək hüquqi vardır" və 55-ci maddəsinin "Azərbaycan Respublikası vətəndaşların dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüquqi vardır" müddəalarından doğur. Göstərilən konstitusion hüquqlarını gerçəkləşdirə bilmək üçün vətəndaşların dövlətin, vəzifəli şəxslərin fəaliyyəti barədə maksimum məlumatı olmalıdır."

Bütün vətəndaşların informasiya alma hüquqları eyni olsa da, jurnalistin məlumat toplaması üçün hüquqi imkanları daha genişdir.

"Ekstremal hallarda (vətəndaşların təcili məlumatlandırılması zərurəti yarandıqda) dövlət hakimiyyəti orqanları, idarə, təşkilat və müəssisələrin rəhbərləri və digər vəzifəli şəxslər vətəndaşları dərhal qəbul etməlidirlər.

Fövqaladə vəziyyət haqqında Qanunun 17-ci maddəsi konkret şəraitdən asılı olaraq fövqaladə vəziyyətin tətbiq edildiyi əraziyə gediş-gelişin xüsusi rejimi, habelə bu ərazidə hərəkət sərbəstliyinin məhdudlaşdırılması ilə bağlıdır. Bu məhdudlaşdırma jurnalistin fövqaladə vəziyyət elan olunmuş yerlərə daxil olmasına və işləməsinə qadağa qoyulması demək deyil. Məhdudiyyət jurnalistin sənədlərinin yoxlanılaraq həmin əraziyə buraxılmasında, əşyaların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında, qadağan saatının qoyulmasında və s. ifadə oluna bilər.

KİV cəmiyyəti məlumatlandırmaq vəzifəsi daşıdığı üçün müxbirin döyüş, qəza, fəlakət və cinayət yerinə buraxılması təmin edilməlidir. Jurnalistin belə yerlərdə işləməsinə görə qanunvericiliklə məhdudiyyətlər nəzərdə tutulmayıb.

Məlumatın verilməsindən əsassız olaraq imtina etdiytnə və ya

məlumatı qanunda müəyyən olunmuş müddət ərzində vermədiyi-nə görə cavabdeh məmuru jurnalist məlumat almaq hüququnu pozduğu üçün məhkəməyə verə bilər.

Bütün bu və qalan hüquqi qaydaları biləndən sonra müxbir ekstremal hadisə yerinə yollanır.

Hər hansı növ silahlı qüvvənin ünvanına gəlmiş müxbiri nəzərət-buraxılış məntəqəsində (NBM) saxlayacaqlar. Siz təmkinlə redaksiyadan gəldiyinizi, bu barədə akkreditənizin olduğunu bildirməlisiniz. NBM növbətçisi hərbi hissə üzrə növbətçiye məruzə etdikdən, ona buraxılmanız barədə əmr verildikdən sonra komandirin təyin etdiyi zabitlə görüşmək üçün sizə bir döyüşü müşaiyət edəcək. Güman ki, hər halda ilk önce tərbiyəvi işlər üzrə komandir müavini ilə səhbətləşməli olacaqsınız. Əmin olun ki, komandir (rəis) olan yerdə başqa zabitlər sizə çay verməkdən, əvəzində çoxlu-çoxlu suallarına cavab almaqdan savayı heç nə edə bilməyəcəklər. Bu səhbətlərdə cəmiyyətdə baş verənlərə mümkün qədər loyal, bitərəf yanaşmağa, dövlətçiliyimizə böyük sevgi, döyüşü həyatına sonsuz rəğbət bəslədiyinizi ifadə etməlisiniz.

Ancaq, tapşırığın uğurla başa çatması üçün mütləq komandirlə (rəislə) görüşməlisiniz. Sənədlər qaydasında, məqsəd aydın, davranış peşəkar olduqca komandirin (rəisin) istədiyiniz mövqeyə getməyə icazə vermə mümkünlüyü daha çox olur.

Döyüş (terror aktı) yerinə siz təkbaşına buraxmayacaqlar. Heç siz də buna cəhd etməyin. Ən azı bir müşaiyətçiniz olacaq. Bir sözlə, sizə xüsusi mühafizə xidməti təşkil ediləcək. Təsadüf ola bilər ki, maşın ayırmaların, yaxud texnikanın çatışmazlığı, coğrafi şəraitin əlverişsiz olmasına görə ön xəttə ayaqla getməli olasıınız. Hər keçiddə, aşırımda, döngədə müşaiyətçinin komandasına əməl edin. Müşaiyətçi ön xəttə sizə tabor (bölük, yaxud bölmə, dəstə) komandirinə təqdim edəcək. Siz burda da özünüüz təsdiq etməlisiniz. Birinci növbədə bu komandirin media üçün demək istədiklərini böyük ehtiramla qeyd etməlisiniz. İlk önce onun təqdim etdiyi seçilmişlərlə görüşməlisiniz. Əslində isə sizin missiyanız bununla bitməməlidir. Fikir verməli çox şeylər var. Döyüşünün geyim, ərzaq rasionunu, onunla elementar davranış normativlərini nəzərdən qaçırmayın. Həttə bəzən ötəri mimika da müxbirə çox

mətləbləri aça bilər. Siz bu normativləri bilməmiş gəlmisinizsə və rəcəyiniz informasiya mütləq gerçeklikdən uzaq olacaq. Hər halda, belə təzahürlərə fikir verərkən ciddi görkəm almayıñ, komandirlə öz aranızda gərginlik yaratmayın. Ancaq hansıa variantla səbəbləri soruşmağı bacarın. Elə şeylər var ki, onun təminatı bu komandirlərdən asılı deyil.

Prooses boyu hamını danışmağa həvəsləndirməlisiniz. Döyüşü olmadığınıza təəssüfləndiyinizi səmimi şəkildə ifadə edin. Çalışın çoxlarıyla ünsiyyət qurasınız. Təbii ki, kiçik komandirlər istəyəcəklər ki, daha çox onlarla söhbət edəsiniz. Ola bilsin, həmsöhbətiniz emosional halda və s. hərbi sırrı sizdirmiş olsun. Belə məlumatlara həssas yanaşmalı, sui-istifadə etməməlisiniz. Həmçinin, hərbçilərin özünəxas danışq tərzinə də soyuqqanlı, öyrəşmiş ki-mi yanaşmalısınız. Dinamik, istiqanlı ünsiyyətiniz döyüşçüləri sonralar sizinçün darıxdıracaq.

Mümkün qədər çoxlu foto şəkil çəkin onlar buna gözlədiyiniz-dən də artıq həvəs göstərəcəklər. Sonradan bu şəkilləri onların ünvanına göndərsəniz allahın da xoşuna gələsi iş tutmuş olacaqsınız. Təcrübəmdən deyirəm ki, bundan böyük hədiyyə edə bil-məzsiniz.

Çalışın, proses boyu döyüş vəziyyətində olan döyüşçülərin nizam qaydalarına əngəl olmayıñ, iş başında olan zabitin vaxtına və işinə müdaxilə etməyin, bunları sadəcə izləmək də mümkündür.

Əgər gözlənilmədən döyüş başłasa müşaiyətçi sizə atəş altından uzaqlaşmağa kömək edəcək. Bu şəraitdə sizin sağ qalmanıza heç kim cavabdeh deyil. Əvvəla bu situasiyadan sağ qalmaq üçün ki-min taledən sığortalandığını bilmək bəndənin işi deyil. Sizin stringerlik edib döyüşü izləmək haqqınız var. Döyüşçülər də sizin kimi insandır. Üstünlüyüňuz ondadır ki, əsir düşsəniz azad olma şansınız onlardan çox olacaq və döyüşü taleyinin kinayəsinə baxmayaraq siz daha məşhur olacaqsınız...

Döyüş səngərində gecələməyi özünüzə rəva bilsəniz demək cə-sursunuz, ancaq komandanlıqdan mütləq icazə gərəkdir. Ona görə ki, qalmaqla əlavə iş artırılmış olursunuz. Bu onlara gərək deyil. Lakin qalmağınız sırávi heyətin çox xoşuna gələcək, çox şeylər görəcəksiniz. Gecə səngərində qalmamaq, səngər həyatı yaşama-maq deməkdir.

Unutmayın, sizin hərəkətləriniz nəzarətsiz deyil. Sizi müşahidə edirlər. Bura gələnə qədər hərbi nizam qaydalarını, hərbçi psixologiyasını, silahları, silah-sursatla davranışınızı, ekstremal vəziyyətdə davranış normalarını, psixoloji yüklenmiş insanlarla ünsiyyət xüsusiyyətlərini, ekstremal şəraitin açılması qadağan olunan tərəflərini, rejimin ciddilik mahiyyətini... yaxşıca bilirsinizsə, ən başlıcası, ustalıqla əməl edirsinizsə demək səmimi ünsiyyət qurmuş olacaqsınız və bununla da redaksiyanın tapşırığını yüksək səviyyədə yerinə yetirmiş olacaqsınız. Beləcə, gələnəkli tapşırıqlar sizin tanınmış peşəkar jurnalist kimi yetişdirəcək. Mübahisəsiz həqiqətdir ki, bu sahə ən uğurlu jurnalist karyerası qazandırır.

Qayıdarkən komandirlə mütləq görüşün. Təşəkkür edin. Geniş auditoriyaya bildirmək istəmədiyiniz əsaslandırılmış faktlarla irad və təkliflərinizi bildirmək sizin vətəndaşlıq və konstitusion hüququnuzdur. Münasibət bildirməniz o qədər səmimi, savadlı, peşəkar olmalıdır ki, daim komanda verən, əmr edən və belə həyat tərzi qarşı tərəfin iradlarını hələm-hələm qəbul etməyə uyğunlaşmayan zabiti inandırıa və bir əhəmiyyət verə bilsin. Ancaq... iradlarınızı bildirməyə də bilərsiniz. Hər halda cəmiyyətin ən ağır yükünü həyatı bahasına ciyinlərində çəkən insanlarla sevgi ilə danışmaq gərəkdir – o halda ki, o şəxs doğrudan da bu sevgiyə layiq olsun.

Qayıdarkən ezamiyyə sənədlərində müvafiq qeydlər etdirməyi unutmayın. Əmin olun ki, səmimiyyətlə ayrılsanız sizi NBM-ə qədər ötürəcəklər və yenə gəlmək üçün dəvət alacaqsınız.

**“Dinc Dünya”
Araştırma Mərkəzi**

İNFORMASIYA TOPLAMA ZAMANI HƏRBÇİLƏRLƏ ÜNSİYYƏTİN PSİXOLOJİ ASPEKTLƏRİ

Azad Isazadə,
hərbi psixoloq

Bütün ölkələrdə jurnalistlərlə hərbçilər arasındakı münasibətlərdə problemlər mövcuddur. Bu problemlərin səbəbləri iki ayrı-ayrı kateqoriyalara mənsub insanların daşdıqları vəzifələrdə funksional fərqlərin olmasından irəli gəlir.

İstənilən jurnalist öz fikrini, ilk növbədə maksimum məlumatın operativ toplanmasına və alınmış məlumatın həmin operativliklə də oxucuya (dinləyiciyə) catdırılmasına yönəldir. Hərbi qulluqcular isə öz növbələrində, hec bir məlumatı (hərbi sırr olub-olmamasından asılı olmayaraq) yaymamağa öyrədiliblər. Məhz, bu əks düşüncələrin nəticəsi olaraq hər hansı bir informasiyanı məxfi saxlamaq kimi vəzifə borcunu yerinə yetirən hərbçi informasiyanı yaymaqda maraqlı olmadığından, onu vermək istəmədiyindən jurnalist əldə olunan məlumatın nə dərəcədə məxfi olub-olmamasını dəqiqləşdirməkdə obyektiv imkana malik olmur və material dəqiqləşdirilməmiş faktlarla çapa gedir.

Yaradıcılığını hərbi mövzulardan yazmağa həsr etmiş jurnalist, informasiya mənbələrinə düzgün yol tapmalı və onların informasiyanı tam açıqlamamaq istəklərini (ehtiyat edənin durumunu) düzgün anlamalıdır. Bu kontekstdə, bizim fikirimizcə,

problemlər həm də jurnalistin informasiya mənbəyini səhv salmasından yaranır. (Məsələn: cəbhə, yaxud Hərbi hissədəki vəziyyət barədə sıravi əsgərdən götürülən müsahibə, bu barədə daha düzgün informasiyaya malik olan zabiti qıcıqlandırır. Həmçinin, qızğın döyüş zamanı əməliyyatda iştirak etməyən və təbii ki, bu barədə obyektiv məlumatı olmayan ikinci eşelonun, yaxud qonşuluqda yerləşən bölmələrin hərbi xidmətçilərinin danışıqlarına əsasən informasiya götürülməsinə tez-tez rast gəlinir). Məhz bu cür, buna bənzər hallar hərbçilərdə jurnalistlərin asan təpilan məlumatların daliyca qaçmaları, qeyri-obyektiv olmaları barədə stereotip yaradır.

Jurnalistlərdə də hərbçilər barədə müəyyən stereotiplər yaranır. (Bu başqa mövzudur.)

Bütün reallıqları nəzərə alaraq, jurnalist əldə etdiyi məlumatı döñə-döñə yoxlamalı, hərbi idarə isə xüsusi kateqoriyalı informasiya yayan və onu şərh etməyə səlahiyyətli olan zabitlər müəyyənləşdirəlidir. Baxmayaraq ki, bu cür tədbirlər KİV ilə hərbçilər arasında mövcud olan ziddiyətləri tam aradan qaldırmasa da, mövqelərin əhəmiyyətli dərəcədə yaxınlaşmasını mümkün edərdi.

Hərbdən, xüsusi ilə də ekstremal hallardan yanan jurnalistlərin psixoloji hazırlığı üzərində xüsusi ilə dayanmaq gərəkdir.

Hərbdən yanan jurnalist, həyatı üçün təhlükə yaradan risqli zonalarda işləməyə məcburdur. Hər bir ekstremal situasiya qanda adrenalini çoxaltdığına görə insan orqanizminin bütün psixofiziiki prossesləri aktivləşir. Bu özünü nəbzin tez-tez vurmasında, ürək döyüntüsündə, arterial təzyiqin yüksəlməsində, ağız quruluğunda, fiziki aktivlikdə, yuxunun pozulmasında, iştahanın pisləşməsində və s. əlamətlərlə göstərir. Ekstremal hallarla tez-tez üzləşən insanlar qanda adrenalinin yüksək olmasına alışdırıdan, "sərgüzəstsiz" adı həyat ritmi ona darixdıcı və maraqsız görünür. Həyat üçün təhlükə yaradan situasiyaların gündəlik hala چevrilməsini hər bir insan qəbul etmək bacarığına malik deyil. Ona görə də özünü ekstremal şəraitli peşəyə bağlanmış insanlar ya öz işlərinə sidq ürəkdən vurğun olduqlarından onun bütün çətinliklərini qəbul edir, başqa heç nə ilə məşğul ola bilmir, ya da,

öz işini müəyyən qədər sakit profilə dəyişirlər. 50-ci illərdə SSRİ-də fəaliyyət göstərən hərbi elmi-tədqiqat institutunun psixoloji labora toriyasında keçirilən məxfi tədqiqatlarda II Dünya müharibəsi dövründə Sovet İttifaqının Qəhrəmanı adına layiq görülənlərin insani xüsusiyyətləri düzünə və dolayı yol ilə tədqiq edilmişdir. (Göstərilən dəlillər Ümumittifaq Psixoterapiya və tibbi psixologiya mərkəzinin arxivindən götürülmüşdür.) Tədqiq olunmuşların 70%-ə qədəri həddindən artıq risqə meylli, bir qədər avantürist xüsusiyyətlərə malik insanlardır. Buna görə də belə adamlar veilmiş əmrləri və xidməti vəzifələrini icra edərkən risk-dən zövq alırlar. Məhz risqə və avantüraya yüksək meyllilik insan üçün təbii refleks olan özünüxiləs hissini qapaya bilər.

Məhz belə desək, psixo-astenik xüsusiyyəti olan adamlar riskə daha meylli olurlar. Belə insanlar ucurumun qırığı ilə gəzməyi, yüksək sürətlə maşın sürməyi, hündür binaların damından aşağı baxmağı, paraşüt ilə tullanmağı, mağaraları tədqiq etməyi və s. sevirlər. Belə insanlara alpinistlər, qayalara dırmaşanlar, idmançılar, paraşütçülər arasında tez-tez rast gəlinir. Belə fikrə gəlmək olar ki, ekstremal jurnalistikə ilə maraqlananların arasında olan, xüsusilə, qaynar zonalarda işləyən – "stringer" adlanan reporterların əksəriyyəti məhz, sadalanan xarakterə malik insan tiplərinə aiddirlər. Ona görə də ekstremal situasiyalardan yazımağı peşəsinin əsas istiqaməti kimi qəbul edən, jurnalist, əməlli başlı bilməlidir – nələrlə qarşılaşacaq. Özü üçün bu suala cavab verməlidir: – belə risklərə getməyə hazırlırmı?

Onu da qeyd etmək gərəkdir ki, "strinqerlər" arasında xüsusi jurnalist təhsili olmayanlar az deyil, daha doğrusu, onları ekstremal jurnalistikaya, hər şeydən öncə, ürəklərinin səsi gətirib – onlar deyildiyi kimi xüsusi tip adamdır, "macəra axtaran". Bu tip jurnalistlərin hazırladıqları materiallar keyfiyyət baxımından aşağı səviyyədə olsa da, əldə olunan informasiyanın nadirliyi ilə seçilirlər.

Yuxarıda sadalanan riskə meylliliklə yanaşı, ekstremal jurnalistikada başqa bir keyfiyyət də var. Bunu açıq demək gərəkdir. Bu xüsusiyyəti "özünü nümayiş" kimi adlandırma bilərik. Hər bir ekstremal haldan, xüsusilə də müharibədən hazırlanan mate-

rial dərhal diqqət mərkəzinə çevrilir. Belə məlumatlar, dünyanın bütün agentliklərindən ilk növbədə yayılır, məşhur televiziya kanalları döyük bölgələrindən hazırlanan 1-2 dəqiqəlik video, foto çəkilişə görə strinqerlərə külli miqdarda pul ayırır, müharibə iştirakçılarından alnan reportajlar, müsahibələr istənilən qəzetiñ səhifələrini, televerilişləri bəzəyir. (Hətta söhbət uzaq keçmişdə baş vermiş – II Dünya müharibəsindən bəhs etsədə). Təbii ki, materialla birlikdə onu hazırlayanlar da çox qısa müddətdə məşhurlaşır, bir andaca jurnalist ulduzuna çevrilirlər. Çox az oxucunu jurnalisten professionallığı və əldə etdiyi materialın keyfiyyəti maraqlandırır. Bizi – tamaşaçıları və oxucuları ilk növbədə orada nə baş verməsi maraqlandırır. Bundan sonra isə materialın necə təqdim edilməsi.

Təbii ki, ekstremal jurnalisten qısa vaxtda məşhurlaşması eposentrik adamları, məşhurlaşmağa cəhd edənləri daha çox özünə cəlb edir və onlar gözə girmək və diqqət mərkəzidə olmaq xatırınə həyatları ilə risk etməyə hazır olurlar. (Bizim jurnalistenin xətrinə dəyməmək üçün rus jurnalisti Aleksandr Nevzorovun səs-küyə səbəb olan, cəsarətli, lakin əksəriyyəti qeyri-obyektiv hazırlanan materiallarını misal götirmək istəyirəm. Bu cür misalları öz jurnalistlərimizdən də götirmək olar.)

Çüzi yaralanma, dərisinin bir balaca siyrılması jurnalisti məşhurluğun elə bir əlçatmaz yüksəkliyinə qalxızır ki, başqa jurnalislər, bundan qat-qat artıq isə döyükərdən baş aça bilməyən, ciddi yaralar, ağır xəsarətlər alan döyüşçülər, daha çox zabitlər ona həsəd aparmaya bilmirlər. Bu cür amillər də hərbçilərin jurnalistlərə neqativ münasibət bəsləməsinə hansı dərəcədəsə təsir edir.

Məhz, ekstremal jurnalistenin eposentrizmi və özünüňümayışçiliyi bu gedisədə onunla bir “acıqlı” zarafat edə bilər. O artıq məşhurdur. Bir tərəfdən ondan davamlı olaraq maraqlı, sensasiyalı informasiya gözləyirlər, ancaq o biri tərəfdən informasiya mənbələri artıq belə jurnalistlə iş birliyindən imtina edirlər... Buna əlavə edək ki, həmkarları onun materiallarında bəzi qeyri-professionallıq aşkar edirlər... Xeyli pul qazanılıb, ta sakit, dinc həyat yaşamaq istəyir, lakin məşhurluq hər zaman riskə getməyə

sövq edir və s.

Ekstremal şəraitlərdə işləyən insanlar öz həyatına risk etməklə yanaşı, başqa adamlarının da ağrısı, ölümü ilə tez-tez üzləşməli olurlar. Bu da insanda emosional reaksiyalar doğurur. Ancaq, ekstremal hadisəni təsvir edən jurnalisten emosiyalı gərginlik keçirməməlidir. Belə ki, ondan hadisəni düzgün qiymətləndirən obyektiv və qərəzsiz material gözləyirlər. Əgər jurnalist emosialara qapanarsa, obyektivliyi itirir, başlıcası isə peşəkarlığı təhlükə qarşısında qalmış olur.

Təsadüfi deyil ki, strinqrin kodeksində döyüşü işıqlandırın zaman odlu silahdan istifadə etmək qadağandır. Əks halda döyüşmək azarı, qan, çörək kəsdiyin, söhbətləşdiyin insanların ölümü insanı məcbur edə bilər ki, kaməranı, qələmi, qeyd dəftərini atıb, silah götürsün və... jurnalist olmasını unutsun. (Sözsüz ki, bütün qaydalarda istisna hallar da ola bilər. Məsələn, özünü yaxud uşaqların müdafiəsi.) Xatırlayaq, gürcü-abxaz müharibəsi zamanı artıq həlak olmuş iki azərbaycanlı strinqr Suxumidə gedən döyüşləri işıqlandırırdılar. Onların biri abxaz hərbi döyüşçüləri tərəfində, digəri isə gürcü tərəfində işləmişdilər. Yetərincə təhlükəli olan bu ezamiyətdən qayıdanandan sonra o iki dost kəskin qəzəblə bir-birlərinə və mənə abxaz və ya gürcü tərəfin bu savaşda haqlı-haqsız olmasını sübut etməyə çalışırdılar. Onların yüksək profəsionallığı hadisənin obyektiv işıqlandırılmasında özünü göstərdi. Amma işlərini başa çatdırandan sonra döyüş zamanı birlikdə riskə məruz qaldıqları insanların ağrısı və itkisi ilə bağlı onlarda emosiaları qapılmalar baş verdi.

Təsviyələr:

1. Riskə tam hazır olduğunuzu dəqiqlik bilməyiniz gərəkdir.

Hərbi tematika yalnız hərbi paradlardan aparılan reportajlar, yaxud istefada olan zabitlərin mətbuat konfransları deyil. Bu həm də, döyüş zonalarından reportajlardır – o yerdə ki, sizi öldürə, şikəst edə və ya əsir götürə bilərlər. Bu, komandirlərlə, rəislərlə tez-tez rastlaşılan konfliktlərdir – sizin döyüş bölgəsində zorla saxlanmanız, məhkəməyə verilməyiniz və ya hərbi xidmətə çağırılmanızla nəticələnə bilər. Əgər, siz bütün bu çətinlikləri

dərk edir, bu işə hazır olduğunuzu, sizin üçün maraqlı olduğunu qərarlaşdırınızsa, ehtirasa uymamağı, risk dərəcəsini nəzərdə saxlamağı öyrənməlisən.

2. Risk etməklə məşhurlaşa bilərsiniz.

Əsas məsələ ulduz xəstəliyinə tutulmamaqdır. Ekstremal hallardan yazmaq adı bir peşədir. Sizin professionallığın nə dərəcədə riskə getməyinidən asılı deyil. Yüksək səviyyəli professional məktəbdən, xəstəxanadan və ya digər bir yerdən də gözəl reportaj hazırlaya bilər. "Ulduz" xəstəliyinə tutulmaqla əhali arasında məşhur ola bilərsiniz, ancaq professionalların, həmkarlarınızın və hərbçilərin arasında hörmətdən düşəcəksiniz. Bütün bunları sizə bəslənən həsəd hissi kimi düşünməyin. Özünüz günahkarsınız.

3. Özgənin ağrısını özünüzə qəbul etməməyi öyrənin.

Ekstremal jurnalistikada ağrı, qan, ölüm çox olur. Siz, sadəcə, kömək etməklə, yerinə yetirməklə, öz professional vəzifəsinə həyata keçirməklə bütün bunlarla gündəlik həyatda rastlaşan həkim kimisiniz. Əgər siz emosional durumunu idarə edə bilmirsizsə, hər bir ölüm üçün gərginlik keçirirsizsə, sizin əsəb sisteminiz buna tab gətirməyəcək. Sizin obyektivliyiniz və professionallığınıız itəcək.

SÜLH DÖVRÜNDƏ MÜXBİRİN HƏRBÇİLƏRLƏ ÜNSİYYƏT XÜSUSİYYƏTLƏRİ

HƏRBÇİNİN PSİXOLOGİYASI

Hərb yönümlü olaylardan yanan jurnalist, sözsüz ki, hansı kateqoriyaya aid olan insanlarla işləməli olacağını və onu maraqlandıran məlumatları necə əldə etməyi dolğun təsəvvür etməlidir. Keçən mövzuda hərbçilərin və jurnalistlərin funksional vəzifələrində hansı fərqlərin olması barədə danışdıq. Bu baxımdan, yalnız funksional vəzifə baxımından yanaşıldığda, vəzifə fərqlərindən əlavə, hərbçilərin uzun illər boyu şəxsiyyətini formalas-

dıran xüsusiyyətləri də bilmək gərəkdir. Bu, əlbəttə, ilk növbədə kadr zabitlərə aiddir. Zabitin xarakterinin və şəxsiyyət əlamətlərinin formallaşması onun professional zabit kimi hazırlığı ilə parallel gedir. Nəzərə alaq ki, hərbi özünə ixtisas seçmiş insan, bütün ömrünü bu peşəyə həsr edir. Cavan adam, 18 yaşından başlayaraq, bəzən daha tez, (məsələn, Naxçıvanski adına hərbi litsey) hərbi intizamın hökm sürdüyü şəraitdə yaşayır. Yəni, 15-18 yaşından etibarən, insan kifayət qədər sərt, ciddi sistemdə ordunun əsas postulatını – əmrə sözsüz tabe olmayı öyrənir. Bununla birgə, həm də əmrin tam qanuni olması, yəni, komandirin verdiyi bütün komandalara görə tam məsuliyyət daşımağı onun şüuruna yeridilir. Halbu ki, bu komandalar nizamnamənin bütün müddəalarına uyğun olmalı və bir qayda olaraq, yazılı surətdə tərtib edilməlidir. Zabitin bütün fəaliyyəti onun qarşısında qoyulmuş vəzifələrlə şərtləndirilmişdir. *Qoyulmuş tapşırıq əhəmiyyət dəsimir, əsas vəzifə borcu və yuxarı komandanlığın əmrinin yerinə yetirilməsidir.*

Fikrimizcə, hərbçilərin və jurnalistlərin qarşılıqlı münasibətlərində yaranan "konfliktlilik" məhz, bu məsələdə açılır. Jurnalistlərlə ünsiyətdə olmaq və onlarla əlaqə yaratmaq yalnız mətbuat xidməti zabitlərin funksional vəzifəsidir. Digər xidmət sahələsi zabitlərinin jurnalistlərlə ünsiyətdə olması funksional vəzifə borcu deyil. Belə bir tapşırıq əvvəldən onların qarşısında qoyulmamışdır. Başqa sözlə desək, zabit əmr almayıbsa, hansısa bir məlumatı verə bilməz, yaxud, vermək istəməz (!!). Burada psixoloji aspektlərlə hüquqi aspektlər qarşıq düşür. Mətbuat haqqında qanununa əsasən hər bir vəzifəli şəxs, məxfi deyilsə, ondan tələb olunan informasiyanı verməyə borcludur. Ancaq Nizamnamə qadağan edir. Onda əsaslı etiraz yarana bilər ki, qanunun icrası müəssisədaxili nizamnamələrin yerinə yetirilməsindən daha vacibdir. Lakin, təkcə psixoloji baxımdan zabitlər buna hazır deyil. Nəyə görə? Orta statistik azərbaycanlı polkovnik ömrünün 35-40 ilində bir neçə dəfə konstitusiyanın, xeyli sayda fərqli qanunların dəyişilməsinin şahidi olub, ancaq hərbi nizamnamələr praktiki olaraq dəyişməz qalıb. Zabit nizamnamələri əla bilir. Bu onun həyat tərzinə və düşüncələrinə yaxın və anlaşıqlıdır, nəinki, hərbi sahəni pis bilən şəxslər tərəfindən yazılmış və qəbul edilmiş

mülki qanunları.

Qeyd edək ki, bu ziddiyətlər, bütün dünya ölkələrində olduğunu kimi iki ixtisasın daşıyıcıları arasında olan gərginliyin əsasında durur. Hər halda, gərginlik bu iki kateqoriyalı insanların bir-biri ilə ünsiyyət həddi əsnasında artır. Əgər, zabit intizam qaydalarına və nizamnamələrə tabedirsə, bir qayda olaraq improvizasiya etməyə yer verilməyən, ciddi dəqiqləşdirilmiş qaydalar və qoyulmuş vəzifələr çərçivəsində fəaliyyət göstərisə, yalnız ona verilən əmri həyata keçirmək məsuliyyətini daşıyırsa, jurnalist faktiki olaraq onun tam əksinə, azad fəaliyyət spektrinə malikdir.

Jurnalist ona verilən tapşırıq üçün gedərkən, ən yaxşı halda redaktordan yalnız təxmini mövzunu alır. Sualların çoxu isə müsahibə zamanı doğulur. Professional, yaxşı hazırlığı olan jurnalist adəti olaraq improvizə edir. Redaksiyanın tapşırığını yerinə yetirərkən jurnalist paralel olaraq gələcək materialın, yaxud silsilə məqalələr üçün faktlar yiğmaq niyyəti ilə əsas mövzuya aid olmayan sualar da verə bilər. Bu zaman, konkret mövzuzu üzrə suallarına cavab vermək tapşırığı almış zabit, mövzudankənar suallara cavab verməyə daxilən etiraz edir və başqa suallara cavab verməyə hazır olmur. Jurnalist unutmamalıdır ki, özünə hörmət edən zabit, mülkü məmurdan fərqli olaraq, sualların mahiyyətini sənədlərdən və xüsusi ədəbiyyatdan dəqiq öyrənmədən, bu mövzuya öncədən hazırlanmadan heç bir müsahibə verməyəcək.

İstəməzdim ki, zabitin yaradıcılıq qabiliyyətinin olmaması, improvizə və ekspront etməyi bacarmaması kimi səhv təsəvvür olsun. Sadəcə olaraq, zabit, yalnız öz biliyi çərçivəsində funksional vəzifə borcunu həyata keçirən zaman, döyüş şəraitində, yaxud manevr edən zaman prosesə yaradıcı yanaşa, improvizasiyaya, ekspronta yol verə bilər. Yəni, tankçı zabit tank döyüşündə, hərbi təyyarəçi yalnız ucuş vaxtı, və s. improvizə edə bilər. Bunu caz improvizəsi ilə müqaişə etmək olar. O yeni melodiya konsertin gedişindəcə doğulur. Hərgah bu improvizalar uzun illərin təlimi və hazırlığın nəticəsidir.

Kadr zabit, adəti olaraq, mülki şəxslərlə ünsiyyətdə çox za-

man gərgin və qapalı olur. Hətta, hərbi humor və zarafatlar da mülki lətifələrdən tamamilə seçilir. Onların hansının yaxşı, ya pis olmasını barədə mülahizə yürütmək olmaz. Onlar sadəcə, bir-birindən fərqlidirlər. Təəccübü olmasa da hər halda faktdır, mən dəfələrlə şahidi olmuşam ki, hərbçilər arasında casusluğun mümkün olmasından asılı olmayaraq, mülkü zabitlər xarici zabitlərlə daha tez və həvəslə ünsiyyət yaratırlar, nəinki, öz mülki həmvətənləri ilə.

Bizə belə gəlir ki, casusluq barədə ayrıca danışmaq gərəkdir. Zabitlərimizin çox hissəsi, elə bizim özümüz də, sovet dövründə böyük formalaşmışdıq. Heç kəsə sərr deyil ki, həm sovet, həm də qərbin xüsusi xidmətləri öz casuslarını (ört-basdır etmək üçün) jurnalist kimi qələmə verirdilər. Uzun illər zabitlərə təlqin edilmişdir ki, jurnalistlər casus ola bilərlər, aylıq-sayıq olmaq gərəkdir. Yalnız öz müxbirinə, xüsusən də "Krasnı zvezda"nın müxbirinə etibar etmək olar. Bir neçə dəfə müşahidə etmişəm ki, xüsusən 92-93-ci illərdə, bizim zabitlər Moskvadan və Minskdən gələn jurnalistlərlə azad ünsiyyət yaratdığı halda Qərbdən, hətta, Türkiyədən və Pribaltikadan gələn jurnalistlərlə ünsiyyətdə gərginləşir və qapanır. Zamanın gərdişi keçdikcə, Moskvanın Ermənistani açıqcasına himaya etməsi aşkar olduqca, bu stereotip məhv oldu. Ancaq, bunun əvəzində azad və hökumət mətbuatı stereotipi yarandı – indi hər bir azad fikir yürədən müstəqil mətbuat müxalifət mətbuatı kimi qəbul edilir və mümkün qədər yaxına buraxılmır. Bu stereotip onlara belə diktə edir ki, müxalifət mətbuatı öz xüsusi məqsədlərini güdürlər, ordu barədə yaxşı heç nə yazmayacaq.

Yuxarıda dediklərimizi nəzərə alaraq, müsahibənin hansı tərzə keçməsi barədə təsəvvür yarada bilərik. Müsahibə verən zabitlər eləcə müsahibə vermək deyil, kompleks tapşırığı yerinə yetirmək maraqlandırır; – hərbi sirri açmamaqla, qeyri obyektiv qiymət verməklə qoyulmuş tapşırığı yerinə yetirmək, dediyi sözləri müxbir istədiyi kimi yozmasın deyə dolaşiq suallardan yayınmaq, söhbət prosesində minimum söz işlətmək.

Təbii ki, qısa, quru verilən, axıra qədər öyrənmədiyi məlumat oxucu üçün maraqlı olsun deyə, jurnalsit öz mülahizələrilə, özü

düşündüyü yekunla materialı genişlendirməyə və emosional koloritlə bəzəməyə məcburdur.

Məhz bu məqamdan həmən zabitin həmən müxbirə və o müxbirdən dolayı onun kolleqlarına – bütün müxbirlərə qarşı şəxsi ədavəti baş qaldırır. Jurnalist də hərbçilərə qarşı təxminən elə bu cür hisslər keçirir.

Ekstremal hallardan və döyüş nöqtələrinindən yanan jurnalistlərin reportajları və analitik məqalələri üzrində xüsusi dayanmaq gərəkdir. Bura müxbirlə zabitin münasibəti üçün ən mürəkkəb yerdir. Bəllidir ki, jurnalist zabit qədər hərbi işin məziyyətlərini bilmir, bilirsə də zabitdən pis bilir. Buna əsaslanساq, çox mümkündür ki, materialın hazırlanmasında o bir neçə kifayət qədər ciddi terminoloji səhv'lərə yol verə bilər. Əgər bu materialda zabitin adı da varsa, bu cür səhv'lərə görə məsuliyyət istər-istəməz həmən zabitin üzərinə düşür, buna görə rüsvayçılıq hissi keçirir. Təbii ki, bundan sonra, bir qayda olaraq, heç kəs mətbuatla əla-qə yaratmaq fikrində olmaz.

Bundan əlavə, bir az açıq desək, bəzən jurnalsitin “özünü-nümayiş”-inə, yaxud hadisə subyektinin qeyri-real təqdim edilməsi hallarına rast gəlirik. Biz bunu əvvəldə də qeyd etmişdik ki, döyüşün əsas iştirakçısı kənarda qaldığı halda, arxa cəbhə zabit, yaxud jurnalist özü ön plana çıxır. Döyüşən zabitlərlə uzun müddətli söhbətləşmələr və Qarabağ savaşı veteranlarının psixoloji reabilitasiyası zamanı aparılan işlər bəyan etməyə əsas verir deyək – doğrudan da o insanların ki, zəngin döyüş xidmətləri var, özlərindən daha az danışır, öz xidmətlərini nümayiş etdirmək istəmirlər. Əksinə, xidmətləri daha az olanlar daha çox müharibədən dinişirlər. *Bu psixoloji fenomenin kifayət qədər də-qiq izahı var. Rəşadətlə, bütün imkanları ilə döyüşən, ancaq, Vətən torpağının azad olunmamasına, qələbəyə çatılmamasına görə rüsvayçılıq keçirən zabit bu haqda danışmağa utanır və öz məğlubiy-yətini xatırlamamağı daha üstün tutur. O bunu öz uğursuzluğu kimi qəbul edir.* Ancaq, qorxan, döyüsdən qaçan, gizlənən insan, əksinə – öz naqis hisslərini uydurma “qəhramanlığı” barədə danışmaqla kompensasiya etmək istəyir.

EKSTREMAL ŞƏRAİTDƏ İNFORMASIYA ALMAĞIN BƏZİ PSİKOLOJİ MƏQAMLARI

**Üzeyir Şəfiyev,
BDU-nun müəllimi,
sosiologiya elmləri namizədi**

Müxbir üçün informasiyanın toplanılması informasiyanın təhlil edilib auditoriyaya catdırılmasından son dərəcə ağır bir işdir. Kifayət qədər məsul və ciddi olan bu iş təkcə müxbirdən təhsil səviyyəsi və profesionallıq tələb etmir. Bəlkə də daha çox fitri qabiliyyət, adaptiv temperament, psixoloji həssashlıq və möhkəmlik, cins, yaş, zahiri görkəm adekvatlığı tələb edir.

Qeyd edilən vəziyyətlərdə informasiya toplanışı müxbirdən həmçinin kəşfiyatçı keyfiyyəti və müxtəlif ampluada çıxış etmə qabiliyyətinə malik aktyor bacarığını istəyir.

Müxbirin "kəşfiyatçı" olması nə üçün gərəkdir:

– ilk növbədə göndərildiyi obyektdə işləməsi üçün şəraitlə tanışlıq;

– obyektdə qarşılaşacağı müsahibinin şəxsi dosyesi, fərdi-psixoloji keyfiyyətləri (eqoist, altruist, qaraqabaq, ünsiyyətli, ciddi, zarafatlı, psixi kompleksli və s.) ilə tanışlıq və bunun əsasında davranışmaq, söhbəti qurmaq və beləliklə də informasiyaya yiyələnmək;

– hökm deyildir ki, redaksiya obyektlə bağlı ilkinc informasiyanı topladıqdan sonra oraya həmin informasiyanı əldə edən müxbiri qöndərsin. Çünkü obyektlə, o cümlədən orada nəzərdə tutulan müsahiblərlə qiyabi (və ya əyani) tanışlıq oraya münəsib informasiya toplayıcısını (müxbiri) göndərmək məqsədəy়ğun olar. Bu o zaman ola bilər ki, ilkin informasiya (sınaq sorğu) obyektin kişi müxbir üçün (yaxud qadın) əlverişsiz olmasına, müsahibin şəxsi-psixoloji və sosial keyfiyyətinin xüsusi (yaxud ənənəvi) müxbir, (çılğın, yaxud müdaxilə etməyən, mü-

sahibin fikrini təsdiqləyən və ya onun danışığına nisbi laqeyd qalan), yaşlı və ya cavan, yüksək səviyyəyə malik, yaxud diletant, məşhur və ya qeyri-populyar və s. tələb etsin. Uğurlu müxbir odur ki, bu keyfiyyətlərin çoxunu özündə ehtiva etsin. Bu xüsusilə ekstremal vəziyyətdə işləyən müxbir üçün arzuulan və hardasa tələb olunan keyfiyyətdir.

Ekstremal vəziyyət həm də tez-tez dəyişmə ehtimalı olan şəraitdir. Bu şərait müxbirdən də adekvat dəyişmə tələb edir. Bu zaman artıq müxtəlif amplualı rol ifa etməyi bacaran "aktyor" müxbirin yeri görünür.

Təcrübə göstərir ki, ekstremal şəraitdə müxbirin uğurlu işində ona kömək edən cins, peşəkarlıq faktorundan heç də geridə qalmayan amil informasiya toplayanın maskalanmasıdır. Deməli, ekstremal şəraitdə müxbir daha çox qoşulma müşahidəsinin imkanlarından bəhərlənməlidir.

Nədir qoşulma müşahidəsi?

Qoşulma müşahidəsi – müxbirin (informasiya toplayanın) maraq doğuran obyektin müvəqqəti olaraq (1 gün, 1 ay və s.) "üzvünə" çevrilməsi, onu maraqlandıran kollektivin nəfəri olması (gizli, maskalanmış) hesabına informasiya toplama yoludur. Bu yol da müxbirdən spesifik "aktyor keyfiyyəti" tələb edir.

Ekstremal şəraitdə müxbirin daha tez-tez istifadə etdiyi üsul müsahibədir. Ancaq qeyd etmək yerinə düşər ki, bütün müsahibə növləri bu işə yaramır. Belə ki, sənədli müsahibəyə nisbətən, rəylər müsahibəsi, daha məqsədə uyğundur. Əgər birincisi, keçmiş hadisə haqqında bilqiyə şərait yaradırsa, ikincisi dünən və bu gün olan hadisə haqda rəyləri aşkarlayır. Bu zaman, həmçinin klinik və fokslaşdırılmış intervyübən istifadə daha məsləhətlidir. Klinik intervyübə soruşulanın daxili niyyətləri öyrənilir. Fokslaşdırılmış intervyübə isə daha konkret nüansa münasibət öyrənilir.

Fövqalədə şəraitdə, müxbirdən tələb olunanlar içərisində qarşı tərəfin konkret zaman anında əhval-ruhiyyəsinə uyğun yanaşma yolunu seçməsidir. Bu isə həm də aşağıdakıları nəzərə almağı zəruri sayır.

– *söhbətin tempi qarşı tərəfin ənənəvi, xüsusilə də hazırlı*

durumuna uygundurmu;

- *sorğu zamanı seçilmiş leksika onda necə reaksiya doğura bilər;*
- *mənim paltarım (rəng, dəyər) onda hansı reaksiya doğura bilər;*
- *mənim oturuş qaydam söhbət üçün əlverişlidirmi;*
- *verəcəyim suallı qıcıqlandırıcı səviyyədə yönəldici deyil ki;*

(çox zaman bu tipli suallar arzu olunan nəticə vermir. Həm də ona görə ki, qarşı tərəf qeyri-iradi olaraq sənin sualının xarakterinə uyğun həmrəylik nümayiş etdirməli olur. Bu isə o deməkdir ki, sən düzgün rəy öyrənmədin) Ümumiyyətlə, sualın sonunda "mənimlə razısanızmı?", "deyilmə?" və s. şəkildə sual qoymaq uğursuz sorğuya səbəb olur. Çünkü müsahibi dəvət edirsən ki, o, səni təqdir etsin. Belə olduqda cavab daha çox səninki olur.

Bəzən lazımsız rəsmiyyət, formal görüntülər (kamera, diktafon və s. müsahibin "gozünə soxmaq") səhih, səmimi informasiya toplanmasının qarşısını alır.

Təcrübə göstərir ki, informasiya toplanışı üçün uğurlu bir metod söhbətdir. Söhbət xüsusilə o vaxt effektli informasiya toplama vasitəsi ola bilər ki, həmsöhbətin hiss etməməlidir ki, sənin söhbətdə məqsədin hansısa informasiyanı "oğurlamaq"dır.

Fövqəladə hal, ekstremal şəraitdən yaranan müxbirin işinin uğurluluq effektinə neqativ təsir edən amillərdən biri və bəlkə də ən mühümü jurnalistin müsahibi (ekstremal şəraitə cavabdeh şəxsi) peşə əməkdaşlığına, vəziyyətdən çıxmada ona yardım etmək istədiyinə inandırmaqdır. **Müsahib inanmalıdır ki, KİV ümumi işə xidmət edir.**

Sözü gedən şəraitdə informasiya toplanışı və ötürülməsi sahəində *problemlərdən biri də peşə marağı ilə vətənpərvərlik, dövlətçilik dəyərləri arasında mövcud olan disharmoniyadır*. Belə ki, peşə marağı jurnalisti çox şeylərlə maraqlanmağa və onu tirajlamağa həvəsləndirir. Bu isə qeyd olunan dəyərləri tapdalamağa gətirib çıxara bilər. Ən yaxşı variant qeyd olunan dilemməni integrativ həll modeli ilə tənzimləməkdir. Yəni peşə marağı ilə vətəncilik, milli təhlükəsizlik və.s. məsələləri

uzlaşdırmaqdır. Bu o halda mümkünür ki, jurnalist fəaliyyət göstərdiyi ölkənin yazılın və yazılmayan qanunlarını, o cümlədən çalışdığı sahəni tənzimləyən qanunları yaxşı bilsin və təcrübəsində ondan istifadə etsin.

Ekstremal şərait (fövqəladə hal) müxtəlif təzahür və tiplərə (qəza, təbii fəlakət, siyasi gərginlik və s.) malik olduğu kimi, bu şərait jurnalistikənin öz daxilində də sahə müxbirlərinin olmasına tələb edir. Yaxşı olardı ki, hətta ekstremal şərait müxbiri hazırlığı məsələsi yeni şəraitdə təhsil ocaqlarında nəzərə alın-sın. Ekstremal şəraitin daxili təbiətindən doğan mürəkkəblik və müxtəliflik bu sahədə çalışan müxbirlərin öz daxilində də dar ixtisaslaşmanı zəruri edir. Belə ki, epidemiya mövzusu üzrə ixtisaslaşmış müxbir siyasi gərginlik sahəsində həmin sahənin yazarı səviyyəsində iş görə bilməyəcəyi şəksizdir. Elə bu zəru-rətdən çıxış edərək demək olar ki, yuxarıda qeyd olunan ixti-saslaşmalar qaçılmazdır.

Fövqəladə vəziyyət, ekstremal şərait, adından göründüyü kimi qeyri-adi, qeyri-ənənəvi vəziyyət olub elə həmin xarakterli idarəetmə qayda və normalarının təzahürü kimi meydana çıxan rejimi şərtləndirir. Müxbir bu qeyri-adi rejimə tolerant münasibət bəsləməli və dərk etməlidir ki, adı şəraitdə mövcud olan informasiya toplama münbitliyi bu şəraitdə mümkün-süzdür. Belə vəziyyətdə yaxşı olardı ki, peşə marağı dövləti marağa güzəştə getsin. *Əks tərəf, yəni ekstremal şəraitdə cavabdeh idarəetmə strukturları da dərk etməlidir ki, belə şəraitdən sui-istifadə edib müxbiri informasiya tədricinə məruz qoy-maqla problem həll edilmir.* Bu əksinə idarəetmə sahəsində bi-filikasiya (partlayış, böhran) effekti ilə nəticələnə bilər. Məqsədə uyğundur ki, idarəetmə strukturları ictimai rəyə güclü təsir imkanı olan KİV-lə əməkdaşlıq yaratsın, idarə olunanla özü arasında körpü olan dördüncü hakimiyyətin vasitəçi imkanlarından səmərəli şəkildə bəhrələnsin. **Belə qarşılıqlı anlaşma hər iki tərəf üçün ən çətin situasiyalardan çıxışı asanlaşdırıcı bilər.**

Hərbi qulluqçularla duyğusal ünsüyyətə içdən baxış

**Mayor Səyavuş Gözəlov,
HDM-in baş müəllimi,
kimya elmləri namizədi**

Ünsiyyət – iki və daha çox adamın münasibətləri aydınlaşdırmaq məqsədi ilə öz səylərini əlaqələndirməyə və ya birləşdirməyə yönəldilmiş qarşılıqlı təsirə deyilir.

Şəxsi ünsiyyət, adətən həmsöhbətlərin bir-birinin təfəkkür tərzi, dünən-yə görüşü, daxili aləmi haqqında təsəvvürləri ilə tənzim olunur.

Ünsiyyətin formaları (*mülahizə, sual, cavab, replika*):

1. Ünsiyyətin: – təbəssüm, tərs baxış, mimika, əl və bədənin ifadəli hərəkətləri, vokal mimika (*eksressiv-mimik vasitələr*) ilə;
2. Əşyavi-hərəki vasitələrlə: (a) ünsiyyət məqsədi ilə istifadə olunan lokomotir və aşyavi hərəkətlər; b) başqa adama yaxınlaşma, ondan uzaqlaşma, nəyi isə vermək və ya uzatmaq, onu özünə doğru çəkmək və özündən itələmək və s.; v) etiraz.)

Ünsiyyətin üç forması var: *kommunikativ, interaktiv, perspektiv*.

İnformasiyanın özü-özlüyündə iki tipini fərqləndirirlər – təhrir edici və təsbit edici.

– Təhrikedici informasiya əmr, məsləhət, xahiş formasında ifadə olunur. Onlar resipientin hər hərəkətini müxtəlif formalarda (*təhriketmə, qadağan etmə və s.*) stimullaşdırmağı nəzərdə tutur.

– Təsbit edici isə məlumat formasında meydana çıxır.

Mütəxəssisin şəxsiyyətini xarakterizə edən mühüm amil fərdi psixoloji hazırlığıdır.

İnsan amili insana xas olan sosial-psixoloji, psixoloji və psixofizioloji xassələr dairəsini nəzərdə tutur. İnsan amili demokratik cəmiyyətdə daha çox qabarır. Şəxsiyyətin peşə səriştəsi təkmillə-

şir, tələbatı fərdiləşir, mənəvi potensialı artır, iddia səviyyəsi yüksəlir, özünü müdafiə meyilləri daha dolğun formada ifadə olunur. Ətrafdakı insanlarla işləmək çətinləşdiyi vaxtlarda yüksək intellektual və iradi-emosional keyfiyyətlər gərək olur.

Şəxsiyyətin formallaşması – müəyyən həyat mövqeyi, hər şeydən öncə, əxlaqi mövqə tutmaq, öz mövqeyini aydın dərk etmək və onun üçün məsuliyyət daşımaq, bütün hayatı boyu özünün əməlləri ilə onu təsdiq etmək deməkdir. Bir şəxsiyyət olaraq hərbçinin tələblərinin (maraqlarının), davranış motivlərinin, qabiliyyətinin (yaradıcılıq imkanlarının), əmək qabiliyyətinin, intellektinin və emosiyasının, iradəsinin və xarakterinin, şüurunun və mənlik şüurunun, sosial durumunun və sərvət meyillərinin formallaşmasında hərbi həyat mühüm rol oynayır.

Döyüşün gedisində hərbi qulluqcuların subyektiv vəziyyətləri, müxtəlif qrup motivlərinin analizi, döyüşə meylliliyi, dərkətmə qabiliyyətinin xüsusiyyətləri, emosional və iradi proseslərin öyrənilməsi döyük fəaliyyətinin effektivliyinin xüsusi və ümumi şərtlərinin müəyyən edilməsinə imkan verir.

Xüsusi şərtlər dedikdə, ayrı-ayrı psixi vəziyyətlərin, motivləri dərk etmə proseslərinin (təfəkkür, təsəvvür, hafizə, diqqət), psixi əmələ gələnlərin (bacarıq və vərdişlərin möhkəm və faktiki olmasına) verilmiş döyük tapşırığının yerinə yetirilməsində çevikliyi, anlamada məqsədyönlülük, bilik, bacarıq və vərdişlərdə səmərəliliyin müxtəlifliyi, yüksək səviyyədə iradəlilik nəzərdə tutulur.

Ümumi şərtlər dedikdə – xasiyyətin, bütün psixi proseslərinin, məqsədin, şəraitin, öz silahına inamın, davranış tərzinin müntəzəmliliyi, diqqət fəallığının paylaşılması və mərkəzləşdirilməsi, psixikada dinamik və sarsılmazlıq başa düşülməlidir.

Ümumi və xüsusi şərtlər vəhdət halında olmalıdır. Bu, hərbi qulluqcunun ekstremal şəraitdə qarşıya qoyulmuş tapşırığın yerinə yetirilməsində, psixikasının fəallığını və sarsılmazlığını göstərir.

Ekstremal fəaliyyətdə hərbi qulluqcunun şüurlu surətdə özünü idarə etməsi xüsusi rol oynayır, bu isə öz növbəsində hərbi qulluqcunun ideya əqidəliliyində, əxlaqi duyumunda, ustalığında, təcrübəsində, ağlında və iradi keyfiyyətlərində özünü bürüzə verir. Bu, hərbi qulluqcunu effektiv çılğınlıqdan, şablon fəaliyyətdən, ətraf mühitə mənfi təsir etmədən qoruyur.

Zabitin ətraf mühitlə əlaqəsi və ona təsiri həmişə özünü psixika vasitəsi ilə biruzə verir. İnsanın psixi fəaliyyəti psixi proseslərin, vəziyyətlərin və psixi əmələ gəlmışlərin mürəkkəb qarşılıqlı təsiri şəraitində baş verir. Bu zaman psixi fəaliyyətin və reaksiyaların xüsusiyyətlərinə xarici səbəblər bir başa təsir etməyib daxili şəraitlə təsir edir.

Psixi proseslər hərbçinin istənilən fəaliyyət aktını müəyyən edir. İnsanın ətraf mühiti düzgün başa düşməsinə, davranış tərzinə və əməllərinin qanunlarının öyrənilməsi ondan asılıdır. Komandır zəruri olan prosesləri meydana çıxarıır, onları istiqamətləndirərək, təlim-tərbiyə edərək qarşıya qoyulmuş tapşırıqların yerinə yetirilməsinə rəhbərlik edir.

Hərbiçilərin həyatının və xidmətlərinin zəruri psixoloji xüsusiyyətləri:

1. *Hərbi-humanitar – yüksək döyüş hazırlığı; ustalıq; qarşıya qoyulmuş tapşırığın yerinə yetirilməsi; nail olma;*

2. *Hərbi-taktiki – daxili səfərbərliyin artırılması; soyuqluq; fəaliyyətdə mütəşəkkilik; döyüş ustalığının təkmilləşməsi prosesinin sürətləndirilməsi;*

3. *Hərbi-əxlaqi – birliyə səy göstərmə; dostluğun, yoldaşlığın inkişaf etdirilməsi; qarşılıqlı hörmət.*

Hərbiçilərdə iradə möhkəmliyini formalasdırma və onlara mənəvi-psixoloji hazırlığın əsas istiqaməti olan qorxunu dəf etmə qabiliyyətini aşılamaq üçün komandirlər və onların tərbiyəvi işlər üzrə müavini ləri hissənin döyüş əməliyyatını xatırladan təlimlər zamanı mümkün olan çətinlik, gərginlik və təhlükə şəraitində şəxsi məsuliyyət hissini öz üzərinə götürməli olurlar.

Adamların imkanlarını üstələyən təhlükələr və vəzifələr, məhrumiyyətlər, düşmənin fəallığı və atəsi, həll olunan vəzifələrin mürəkkəbliyi, bütün qüvvələrin son həddə qədər gərginləşdirilməsi zərurəti döyüşçülərin fəalityyətini çətinləşdirən və qarşıya qoyulmuş məqsədlərin əldə olunmasına maneələr yaranan müxtəlif psixi vəziyyətlər yarada bilər. Bunlara narahatlıq, həyəcan, inamsızlıq, qorxu, məyusluq, ümidsizlik, apatiya, məhkumluq hissi və s. aiddir.

Bu və digər mənfi psixi vəziyyətlər aşağıdakı əsas vəziyyətlərdə birləşirlər: frustrasiya, gərginlik, yorğunluq, qorxu və panika.

(Frustasiya - insanın məqsədə doğru yolunda çətin, mürəkkəb və dəfə olunmaz kimi dəyərləndirdiyi real və ya təsəvvür olunan maneələrin yaranması zamanı psixi vəziyyətidir.)

Stress (*ingiliscə "stress" - təzyiq, gərginlik deməkdir*) – insanların gözlənilməz, gərgin şəraitlə rastlaşarkən keçirdiyi emosional haldır.

Qorxu – təhlükənin dərk edilməsi ilə bağlı psixikanın və insan fəaliyyətinin həyəcan vəziyyəti və onun nəticəsində yaranan ruhi əzablar və ya ehtiraslardır.

Qorxunun özü – ağır emosional vəziyyət – yalnız real şəraitdə deyil, təsəvvür olunan təhlükə nəticəsində də təzahür edir. Mühasırə barədə yalan şayiələr, fitnəkar məzmunlu vərəqlər yayan, öz hərbi-texniki qüdrətini, döyüsdə üstünlüyünü təbliğ edən düşmən buna ümid edir, bunu nəzərdə tutur.

Ön güclü affektiv qorxu ən təhlükəli, həddindən artıq vəziyyətlər nəticəsində yaranır və hərəkət və mübarizə qabiliyyətini müəyyən müddətə iflic edir. İnsan donub qalır, öz taleyini passiv şəkildə gözləyir və ya hara gəldi qaçmaq istəyir.

Amerika psixoloqu R.U. Storm yazırıdı: "*Hər bir ayrıca əsgərin ürəyinə düşmüş qorxu panikaya, kütləvi şoka və ya davranışın pozulmasına gətirib çıxara bilər*".

Çaxnaşma (panika) – həqiqi və ya yalançı təhlükə zamanı insanı və ya adamlar qrupunu dərindən əhatə etmiş güclü çəşqinqılıq və qorxu vəziyyətidir. Bu vəziyyət başlanmış işin icrasını davam etdirməyə yol vermir və eyni zamanda adamları və bütün kollektivləri planlaşdırılmamış, təsadüfi, obyektiv surətdə mənasız hərəkət və əməllərə sövq edir.

Qorxuya və hay-küyə düşmüş hərbi qulluqçuların davranışına nəzarət, onların idarə edilməsi üsulları və vasitələrinin imkan daxilində seçilməsi onları törədən səbəb və formalardan çox asılıdır. Qorxunun meydana çıxmاسının səbəbləri:

1. *Biliklərin zəif olması; 2. Döyüşün gedişində düşmənin üstünlükə səxişdirməsi; 3. Hərbi bölmədə parçalanma (rəhbərlikdə, qarşılıqlı anlaşmada və əlaqədə narazılıq, böyük sayıda itkilər, təsadüfi adamların toplanması, insanların bir-birini yaxşı tanımaması); 4. Şəxsi heyətin mənəvi və fiziki cəhətdən yorğunluğu; 5. Düşmənin yeni silah tətbiq etməsi; 6. Şəxsi heyətdə öz silahına inamın olmaması və komandirin ona tapşırılan vəzifə borcunun yerinə ye-*

tirilməsinə yalançı inamın olması.

Qorxunun aradan qaldırılması üçün zəruridir:

1. *Nizamnamələrin qaydalarına ciddi əməl olunması;*
2. *Ciddi rəhbərlik və təşkilatçılığın möhkəm saxlanması;*
3. *Mənəvi, əxlaqi-humanitar iş kollektivdaxili əlaqələrə və münasibətlərə istiqamətlənməli;*
4. *Ağır və çətin döyüşdən əvvəl və sonra asudə vaxtin verilməsi;*
5. *Komandirin özünü əla almaq qabiliyyəti, optimistliyi, inamlılığı və fasiləsiz olaraq tabeçilərlə ünsiyyətdə olmaq qabiliyyəti;*
6. *Şərait haqqında şəxsi heyətə məlumat vermək;*
7. *Şəxsi heyətdə nailiyyət qazanmağa inam yaratmaq və sayıqlılığı yüksəltmək.*

Hərbi təlimlərin üç vacib elementi:

1. Döyüş hazırlığı zamanı formalaşır:

- *döyüş ustalığı;*
- *gələcək müharibə barədə düzgün anlayışlar;*
- *emosional - iradi psixi möhkəmlik (davamlı);*
- *döyüş mətinliliyi, şüurluluq, qorxmazlıq.*

2. Psixoloji hazırlıqda tərbiyə olunur:

- *yüksək şüurluluq;*
- *müharibənin məqsəd və tapşırıqlarını başa düşmək;*
- *müharibəyə daxili hazırlıq və qələbəyə inam;*
- *vətənpərvərlik hissələri;*
- *düşmənin məhv edilməsi.*

3. Fiziki hazırlıq zamanı formalaşır:

- *güclülük və dözümlülük;*
- *fəaliyyətdə razılaşdırılma;*
- *psixi funksiyaların davamlılığı;*
- *vestibulyar aparatlarda və digər analizatorlarda davamlılıq.*

Buna görə də Silahlı Qüvvələrdə keçirilən təlimlər öz borcunu yüksək məsuliyyət hissi ilə dərk edən komanda-rəis heyəti və şəxsi heyət qarşısında ciddi tələblər qoyur ki, bu da döyüş və mənəvi-psixoloji hazırlığın yüksəldilməsi naminə çox əhəmiyyətlidir.

Ekstremal şəraitində etraf mühütdə baş verən hadisələr ilə insanın idrak prosesi arasındaki əlaqə mürəkkəb və ziddiyyətlidir. Axı, bu əlaqə vasitəsi ilə qərar qəbul etmə, şəxsi planın hazırlan-

ması və onun həyata keçirilməsinin formalaşması prosesi baş verir.

İnsan hər hansı bir əməliyyatı yerinə yetirməyə başladıqda, hər şeydən əvvəl duygular sistemi fəaliyyətə başlayır. Psixologiya elmi tədqiqatçılarına o da məlumdur ki, insanın reseptor aparatlar sistemi elə təşkil olunmuşdur ki, onlar yalnız orta qüvvəyə malik qıcıqlandırıcılarla düzgün cavab verə bilirlər. Təcrubi yolla sübut edilmişdir ki, *əgər ekstremal situasiya əhəmiyyətli qıcıqlandırıcılarla şərait xarakterizə olunursa, onda real həqiqətlərin təhrif olunmuş formada əks olunması tam mümkündür*. Praktik cəhətdən bu hal nüvə partlayışı, kimyəvi və artilleriya atəsi, kəşfiyyat əməliyyatı və eləcə də müəyyən üz-üzə döyüslər zamanı meydana çıxa bilər.

Buradan isə ekstremal hallar üçün psixoloji hazırlığın konkret məsələləri meydana çıxır:

- hərbçilərin situasiya ilə tanış edilməsinin zəruriliyi;
- adaptasiya probleminin həll edilməsi;
- meydana çıxan qıcıqlandırıcıların duyulması;
- ona vərdiş hisslerinin yaradılması.

Təlim prosesində ekstremal şəraiti yaratmaq olduqca çətindir, ancaq döyük hazırlığının praktik məşğələlərində ekstremal vəziyyətə uyğun şəraitlərin yaradılması zəruridir.

Hərbçinin ekstremal şəraiti (vəziyyəti) qavraması və qiymətləndirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Qavrama prosesi analiz və sintez elementlərindən ibarətdir. Qavrama ali idrak prosesinə istiqamətlənmiş körpüdür – bu körpü təfəkkür prosesinin meydana çıxmışında mühüm rol oynayır. Bu zaman insan situasiyanın bütün tərəflərini yox, ancaq onun üçün hər şeydən əvvəl həyatı əhəmiyyət daşıyan tərəflərini beynində (düşüncəsində) canlandırır və qeyd edir.

Məsələn, eyni bir ekstremal şərait bir döyüşü beynində qorxulu faktorlarla, təhlükəli siqnallarla əks etdirər, başqa bir döyüşü isə həmin faktor və siqnallar əsasında düşmən üzərində inamlı qələbə qazanmaq üçün özünün döyük planlarını hazırlayın, başqa sözlə, düşmənin zəif və qüvvətli tərəflərini başa düşüb qiymətləndirər, döyük texnikasından, silahlardan daha da effektli istifadə etmək üçün düzgün qərar qəbul edər. Belə bir hərbçinin hərəkə-

tində və fəaliyyətində qələbəyə inam, qarşıya qoyulmuş tapşırığın yerinə yetirilmə zəruriliyi və öz imkanlarından istifadə etmə mənəviyyatı parlaqlığı ilə nəzərdə canlanır.

Qavrayışın (mənimsəmənin) müxtəlif olma səbəbi (demək olar ki, bu, həmişə meydana çıxır) hər şeydən əvvəl insanın dünya görüşündən asılıdır, insanın dünya görüşü onun təcrübəsindən, ustalıq səviyyəsindən, qazandığı biliklər sistemindən və s. asılıdır, keyfiyyətə müvəqqəti təsir səbəblərindən olan psixi vəziyyətin xüsusiyyətlərinə aid etmək olar.

Döyüş əməliyyatı zamanı əhval-ruhiyyə, ruh yüksəkliyi, nikbinlik və yaxud da ruhi sıxıntı, əlacsızlıq, qorxu hissələri şəxsi heyətin qarşıya qoyduğu məsələlərin yerinə yetirilməsinə müxtəlif təsir göstərir. Deməli hərbçinin özünə, döyüş texnikası və silahına, yoldaşlarına, xüsusən də komandirinə (rəisinə) inamın formallaşması, döyüşün getdiyi zamanda düzgün istiqamətlənmə, döyüş əməliyyatının uğurla yerinə yetirmək üçün əsas şərtidir.

İstənilən silah növünün tətbiqi, təbii olaraq özündə bir çox qeyri-müəyyənlik (naməlum hadisələr və hissələr) eks etdirir. Ola bil-sin ki, şəxsi heyət ilk dəfədir ki, dağıntı, yanğın, öz dostunun ölümü, döyüşü yoldaşının müxtəlif zədə aldığı və onun qeyri-adi hərəkətlərini görsün, yalvarıcı səsini eşitsin, yaxud da düşmənin gözlənilməyən üsullarla atəş açdığını, döyüş aparmasının şahidi olsun.

Buradan belə bir sual meydana çıxır: gözlənilməzlik və qeyri-müəyyənlik faktları hərbçilərin fəaliyyətinə, özünü aparmasına və əməllərinə necə təsir göstərir. Hər şeydən əvvəl gözlənilməzlik hadisə fəaliyyət zamanı inamın itirilməsinə səbəb olur və döyüş tapşırığının əzmlə yerinə yetirilməsinə bütünlükə təsir edir. Buradan aydın olur ki, qarşıda duran döyüş zamanı meydana çıxa biləcək situasiya haqqında söhbətlər aparmaq, yaranacaq mürəkkəb şəraitdə özünü aparmaq, fəaliyyət göstərmək üçün təcrübə toplamaq əsas şərtidir. Döyüş qabiliyyətinin yüksəldilməsində vərdişlərin möhkəmləndirilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Vərdişlərin fizioloji əsaslarını hərəkətlərin təkrarlığı təşkil edir və təsadüfən nəzarətin müəyyən qədər zəiflədilməsi hərbçi fəaliyyətinə döyüş şəraitində mənfi təsir göstərir.

İradi keyfiyyətin hərbçi fəaliyyətinə təsiri qarşıya qoyulmuş

döyük tapşırığının yerinə yetirilməsinə müsbət təsir edir. Güclü iradəyə malik hərbçi bütün psixi proseslərin fəaliyyətinə möhkəmləndirici təsir göstərərək, öz diqqətinin müəyyən qıcıqlandırıcılaşa qarşı istiqamətlənməsinin qarşısını alır, (necə güclü, təhlükəli məlumat olursa olsun) öz düşüncəsini, fikrini qarşıya qoyulmuş məsələnin həll edilməsinə yönəldir. Hərbçi vətəndaşlıq borcunun yerinə yetirilməsində möhkəm əqidənin əsasını, hərbi anda sadıqliyi və istənilən şəraitdə fəaliyyətini nizama salan iradə yiayəsidir.

Döyük şəraitdi insan psixikasının hiss və həyacan tərəfinə, onun formasına, istiqamətinə və tərkib hissələrinə çox mürəkkəb təsir edir. Obyektiv reallığın əks olunması həyacan və hissələrdə özünü biruzə verir.

Döyük şəraitində fəallıq duyma, sezmə qabiliyyətinin yüksəlməsi ilə şərtləndirilir.

Döyük şərtləri ekstremaldır: döyük vəziyyətlərinin təhlükəliliyi və dinamizmi, yuxu, istirahət və fəaliyyətin adı növbələşməsinin yoxluğu. Döyük tapşırıqlarını sutkanın müxtəlif vaxtlarında, pis hava şəraitində, düşmən haqqında kifayət qədər informasiyanın olmadığı hallarda yerinə yetirmək lazımlı gəlir. Bundan başqa, bir sıra hallarda üstün düşmən qüvvələrinə qarşı döyük əməliyyatları aparmaq gərəkir.

Adamların imkanlarını üstələyən təhlükələr və ekstremal hallar, məhrumiyyətlər, düşmənin fəallığı və atəsi, həll olunan vəzifələrin mürəkkəbliyi, bütün qüvvələrin son həddə qədər gərginləşdirilməsi zərurəti döyüçülərin fəaliyyətini çətinləşdirən və qarşıya qoyulmuş məqsədlərin əldə olunmasına maneələr yaranan müxtəlif psixi vəziyyətlər yarada bilər.

Qorxunun meydana çıxmazı səbəblərini komandirlər tərəfindən düzgün dərk edilməsi nizamnamə qaydaları əsasında onun aradan qaldırılması imkanları genişləndirir. Qorxunun aradan qaldırılması psixi inkişaf zəruridir.

Bunun üçün də həqiqi döyük modeli yaradılır.

Hər bir təlim və məşğələlərin döyük şəraitinə uyğunlaşma ödçüsü, həlledici anda döyük hazırlığı ilə bərabər şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji hazırlığının hansı səviyyədə təşkil edilməsi ilə bilavasitə təyin olunur.

Döyüş şeraitini şertləndirən bir neçə ekstremal vəziyyəti nəzərdən keçirək. Bu, birinci növbədə məqsədə uyğun fiziki və psixoloji çətinliklərin, süni surətdə ortaya çıxarılan çatışmazlıqların yaradılması, ikinci əsas amil təlimə şərti düşmənin cəlb edilməsidir. Üçüncüüsü, səslərin effekti, partlayışların təqlid edilməsi, güllənin uçus səsi, uçqunlar, dağııntılar, şərti döyüş itkiləri vasitəsi ilə döyüş mənzərəsinin yaradılmasıdır. Dördüncüüsü isə, təlim sınaqlarının və süni təhlükənin təşkil edilməsidir.

Hərbi əməliyyatlar zamanı ilk vaxtlarda təcrübəsiz komandirlərin rəhbərlik etdiyi, döyüş hazırlığı çox aşağı səviyyədə olan özünü müdafiə bölmələrimiz üzərinə yaxşı silahlanmış, lakin üzبəüz döyüşə atılmağa curət etməyən təcavüzkar erməni silahlı birləşmələri əksər hallarda çoxlu zirehli texnika tətbiq edərək hücumla keçmək yolu ilə vahimə yaradır, döyüşçülərimizi öz mövqelərini tərk edib getməyə vadar edirlər.

Ekstremal hallarda püxtələşən döyüşçülərlər doğru fikirdədir-lər ki, *qorxaq o adamdır ki, təhlükə vaxtı ayaqları ilə düşünür*. Həmin bölüm qorxuya üstün gələ bilməyərək itki ilə geri çəkildi. Komandir sonradan öz səhvini anlayır. Üstəlik onu da anlayır ki, döyüşdə komandirinin vahimələnməsi tam məglubiyət deməkdir. Savaş prosesində bir əsgər qorxarsa, bununla keçinmək, müəyyən qədər ötüşmək olar. Lakin komandirin sadəcə bir təşviş hali bütün şəxsi heyətin əl-qolunu bağlayır, təxribat üçün əlverişli əsas yaratmaqla yanaşı istənilən həmlə prosesini düyünə salır.

Hərbi təlimlər bir çox vəzifələrin geniş kompleksdə yerinə yetirilməsinin zəruriliyini ortaya çıxarır. Mənəvi və fiziki gərginliyin dəf edilməsi, kollektivin sağlamlaşdırılması, döyüş hazırlığının formalasdırılması, əməliyyatlar zamanı kollektivçilik ənənələrinin möhkəmləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi belə mühüm vəzifələrdəndir.

Həmin vəzifələrin həlli yalnız təlimin döyüş şeraitinə maksimum yaxınlaşdırıldığı təqdirdə reallığa çevirilir və ekstremal hallardan baş çıxartmaq məlum vəziyyətlərdə xeyli asanlaşır.

EKSTREMAL ŞƏRAİTDƏ JURNALİST ETİKASI

FƏRQLİ SİTUASIYALARDA DAVRANIŞ

Zaur Babayev,

BDU-nun jurnalistikə fakültəsinin baş müəllimi

"Kütləvi İnformasiya Vasitələri hakimiyyətə malikdirlər. Təsir göstərmək hakimiyyətinə, təqid etmək hakimiyyətinə, gündəliyi təyin etmək hakimiyyətinə. Kütləvi İnformasiya Vasitələrinə qısa-müddətli perspektivdə müzakirə mövzuları və xəbərlər üzərində hakimiyyət, uzunmüddətli perspektivdə isə cəmiyyətdə vacib hesab edilən şeylər üzərində, meylin inkişafı üzərində hakimiyyət məxsusdur.

Hakimiyyət ictimaiyyətşünaslığın elmi axtarışının predmetidir, çoxsaylı və heç də mübahisəsiz olmayan fikirlər anlayışıdır." Məhz bu səbəbdən jurnalist, ilk növbədə özünün etik kodeksini qabaqcadan formalasdırmalıdır, çünki gündəlik təcrübədə "oyun

qaydaları" haqqında düşünmək ən azı vaxt çatışmazlığı baxımından mümkünüszdür. Materialın bilavasitə çapa hazırlandığı vaxt ümumi işi ləngitməmək, sənə ayrılan sahəni doldurmaq fikri digərlərini, o cümlədən yazılın sözlərin məsuliyyətinin dərk edilməsini arxa plana ata bilər və bu da başadışuləndir. Ona görə də oxucu qarşısında etik məsuliyyət və şəxsi "oyun qaydaları" öncədən dəqiq müəyyənləşdirilməlidir. Təbii, o bunlara əməl edərək günbəgün, real həyatla toqquşmalıdır. Qəhrəmanlıqda da kompromisə yer var, amma kompromisin də hüdudu var.

Biz Azərbaycanla Qərb ölkələrini müqayisə etməyi çox sevirk. Bu ölkələrin bizi qabaqlamasının səbəblərindən biri də odur ki, onlarda dəqiq cərçivələnmiş şəxsi və ictimai münasibətlər var. Bunlar da bir qayda olaraq kəsişmir, yəni bir-birinə mane olmur. Vətəndaş cəmiyyətinin özü seçim azadlığı, insanların bir-birinə hörməti və qarşılıqlı anlamı, mətbuatda "oyun qaydaları"na əməl edilməsi, şəxsi və işgüzar münasibətlərin bir-birinə qarışmaması deyilmi? "Səthi və populist jurnalistika"ya qarşı etiraz reportyolar arasında artmaqdadır. ABŞ-da bu etiraz *public journalism*, yəni ictimai jurnalistikadır adını daşıyan cərəyanın yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu cərəyanə qoşulan jurnalistlər qarşılara belə bir vəzifə qoymuşlar: ölkənin vətəndaşları ilə birlikdə cəmiyyət üçün ən mühüm və vacib olan məsələləri müəyyən etmək. İnsan fəaliyyətinin ictimaiyyətlə bağlı bütün sahələrinə dair qanunlar hazırlanır. Bu qanunlar insanın belə sahədəki müəyyən işinin fəaliyyət mexanizmidir. Bunsuz iş görmək çox çətindir. Bir də elə sahələr var ki, burada insanın fəaliyyəti üçün qanunlarla birlikdə etik normalar da iştirak edir. Etik normalar o sahələrə daha çox aiddir ki, orada işin obyekti, fəaliyyət sferası insanla, cəmiyyətlə bağlıdır. Və həm də o yerdə ki, peşə sahibinin öz işinə səhlənkar, etinasız, başqalarına ziyan vura biləcək məqamları da olur. İnsanların bu tipli bir çox sahələrdəki tarixi təcrübəsindən peşə etikası doğmuşdur.

Peşə etikası tarixən yazılmamış "qanunlar" şəklində ortaya çıxır. İnsan hər hansı fəaliyyət sahəsində vicdanın səsinə, ədalətə, cəmiyyətdə müsbət qəbul olunan qaydalara söykənməklə iki başlıca məqsəd izləmişdir: 1. Peşənin, eləcə də bu peşənin ifaçısının lazımlılıq, yararlılıq səviyyəsini qaldırmaq; 2. Cəmiyyət, insan

karşısında məsuliyyətini dərk etmək.

Hər bir xalqın, hər bir millətin öz fərqli mentaliteti, zövqü və abırı mövcuddur. Məsələn, Azərbaycan xalqında böhtan atmaq, yalan danışmaq, başqasının əleyhinə fakt yığmaq tarixən nakişilik kimi qiymətləndirilib. Sonralar bu keyfiyyətlərin bir çoxuna qanunla cəza işi təsbit olunsa da, çox zaman yazılmamış "qanunlar" daha kəsərli olmuşdur. Bizim xalqın tarixində ən ağır qətl cinayətinin də günahın etirafı və üzr istəməklə bağışlandığı məqamlar az olmayıb. Jurnalistlərin peşə etikası kodekslərində səhv informasiyaya, təhqirə görə üzr istəməyin bir üsulu kimi tətbiq olunan təkzib forması günahın səmimi etirafına görə ölüm faktını belə bağışlayan xalq adətinə çox bənzəyir.

Jurnalistlərin peşə etikasının nəzəri əsasları xeyli vaxtdır ki, öyrənilməyə başlanmışdır. Nəzəri fikirlərdə belə bir həqiqət ifadə olunur ki, peşə etikası jurnalisti qanunlardan da artıq məhdud çərçivəyə salır, lakin bu çərçivə peşəkarın istəyə biləcəyindən da-ha çox cəmiyyətin tələbindən doğduğunu və məhz cəmiyyətə xidmət etdiyinə görə məqbuludur. Jurnalistin - əsl jurnalistin istəyi ilə onun fəaliyyət göstərdiyi mətbuat orqanının istəyi üst-üstə düşməlidir. Jurnalist yaradıcılığının əsl azadlığı mübarizədə yaranır və bu mübarizə iki istiqamətdə gedir: "Birincisi – azadlıq prinsiplərinin, səmərəli yaradıcılıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə zəmanət verən şəraitin yaradılması; ikincisi – jurnalistlərin özlerinin gərgin işi. Aydın olmalıdır ki, yalnız azad xalq azad mətbuata" sahib ola bilər."

Jurnalistin peşə etikası ilə bağlı maraqlı əsərlərilə Qərbdə məşhur olan Valter Xaheman mətbuata xas əsas keyfiyyətlər içərisində qərəzsiz, hərtərəfli informasiyanı, heç bir şəxsi nöqtəyi-nəzərdən asılı olmayan şərhi, xalqa yaxın, kütləvilik prinsipi ilə fəaliyyət göstərən mətbuat orqanının nəşrini, nəşrin cəmiyyət karşısındakı məsuliyyətini, jurnalistin həqiqəti cəsarətlə müdafiə edə bilən mənəvi müstəqilliyini, mətbuatın dövlət və partiya maraqlarından xilas olmasını, naşirlərin yüksək işgüzarlığını və jurnalistlərin mənəvi müstəqilliyinə hörmətini xüsusi qeyd edir.

Habelə jurnalistin peşə həmrəyliyi də etik prinsiplərdəndir. Azad söz, azad fikir, demokratik ideallar, aşkarlıq, hakimiyət strukturlarının işinə nəzarət və s. kimi ictimai maraqlara xidmət

edən onlarca missiyani yerinə yetirən jurnalistikaya və jurnalistə həmişə təzyiqlər olur. Bu təzyiqlərə məruz qalan qəzeti, telekanalı, jurnalisti müdafiə etmək, ədaləti müdafiə etməkdir. Dünya təcrübəsində özünü doğruldan bu praktika son on ildə Azərbaycanda da geniş yayılıb.

Nəzəri ədəbiyyatın birində çox düzgün qeyd edilir ki, "peşə etikasının qəsdən pozulması azadlıq prinsiplərinin pozulması kimi qiymətləndirilməlidir."

1. Vətəndaşların informasiya almaq hüququnu məhdudlaşdırın əməllər:

- jurnalist məqsədində asılı olmayaraq dəqiq, yoxlanılmış, səhv informasiyani təqdim edirsə;
- jurnalist ictimai maraq kəsb edən informasiyani şəxsi maraqlarına görə gizləyirsə;
- jurnalist informasiyani saxtalaşdırırsa, götirdiyi sitati qəsdən təhrif edirsə;
- jurnalist hər hansı bir ictimai maraq kəsb edən faktla bağlı qəsdən susmaq işində iştirak edirsə;
- jurnalist "etibarlı mənbə" pərdəsi altında şayiələrə, dedi-qodulara söykənən informasiyani ictimaiyyətə ötürürsə.

2. Vətəndaşların öz fikirlərini azad ifadə etmək hüququnu məhdudlaşdırın əməllər:

- jurnalist öz mənəm-mənəmliyi ilə, yaxud qrup maraqlarına görə plüralizm prinsiplərini pozaraq diskussiyaya qəsdən imkan yaratırırsa;
- jurnalist əvvəl dərc olunmuş materiallarla bağlı tənqidini qeydərin ifadəsinə mane olursa;
- təkzib verilməsinə əsassız əngəl törədirse;
- jurnalist konfidensiallıq prinsiplərinə əməl etmirsə;
- materialını KİV-ə çıxardığı, yaxud müsahibə aldığı adamla sonuncu variantı müzakirə etməkdən yayınırısa.

3. Şəxsiyyətin şərəf və ləyaqəti əleyhinə əməllər:

- jurnalist şəxsiyyətin şərəf və ləyaqətinə toxunan – hətta dəqiqliq informasiya olsa belə – materialı verirsə;
- yalan və təhqiqədici materialı, qəzetə, eñirə çıxarırsa;
- jurnalist insanı təhqir etmək məqsədilə onun fiziki çatışmazlığını, adını və soyadını məsxərəyə qoyursa;

– jurnalist məhkəmənin qərarına qədər müttəhimi cinayətkar, terrorist adlandırırsa.

4. Jurnalistenin peşə şərafının pozulması:

- jurnalist öz vəzifəsindən şəxsi məqsədlər üçün istifadə edirəsə;
- jurnalist maraqlı tərəfdən hədiyyə qəbul edirəsə;
- jurnalist informasiya almaq üçün məqbul sayılmayan şəntaj, yalan, xof və hədələrə əl atırsa;
- jurnalist danışıcılar çərcivəsində şəxsin dərcə layiq bilmədiyi, ancaq ona etibar etdiyi informasiyanı yayırsa;
- jurnalist plagiatlılıq edirəsə;
- jurnalist əsassız olaraq gizli şəkildə eyni materialı iki və da-ha çox redaksiyaya təqdim edirəsə;
- jurnalist informasiya vasitəsi olmayan orqanlara informasiya toplayırsa.

5. Xidməti etikanın pozulması:

- jurnalist öz həmkarının materialında etdiyi redaktələri ona bildirmədən dərc edirəsə;
- jurnalist öz vəzifəsindən sui-istifadə ilə əməkdaşları onun is-təyinə uyğun redaktəyə məcbur edirəsə;
- jurnalist öz karyerası, yaxud başqa məqsədlərdən həmkarını qəsdən gözdən salan əməllərə yol verirəsə;
- jurnalist yaradıcılıq rəqabətinə səhv baxışları ilə öz həmkarının materiallarına mane olursa;
- jurnalist öz vəzifəsindən istifadə edərək əməkdaşının müstə-qilliyinə mane olursa.

Bütün bunlarla jurnalist təkcə qanun qarşısında hüquqi mə-suliyyəti deyil, habelə peşə etikası prinsiplərinin dünya təcrübəsi qarşısında da mənəvi məsuliyyət daşıyır.

ABŞ jurnalistikasında informasiya üstünlük təşkil edir. Ona görə də burada artıq informasiyalı cəmiyyət mövcuddur. İnfor-masiyalı cəmiyyət isə demokratik cəmiyyətin sinonimi kimi qəbul edilə bilər.

ABŞ jurnalistlərinin etik normaları:

(Jurnalistlərin yegana öhdəliyi cəmiyyətə həqiqəti çatdırmaq borcudur.)

1. Hədiyyələr, xidmətlər, pulsuz səyahətlər, xüsusi qəbullar, ya-xud üstünlüklər jurnalistenin və onun fəaliyyət göstərdiyi nəşrin üzə-

rınə kölgə sala bilər.

2. Jurnalistlərin başqa sahədə də işləməsi, siyasi fəaliyyət göstərməsi, seçkili və inzibati vəzifələrdə olması, ictimai təşkilatlarda çalışması da onun işini şübhə altına ala bilər.

3. "Şəxsi mənbələrdən" alınan informasiyanı dərc etmək, efirə vermək yaramaz.

4. Jurnalistlər maneələrə baxmayaraq cəmiyyəti maraqlandıran informasiyanı əldə edirlər.

5. Jurnalistlər konfidensial mənbələrin açıqlanmasını etik normadan kənar hesab edirlər.

6. Plagiatçılıq vicdansız işdir və qəbul olunmur.

Bu kodekslərdə dəqiqlik və obyektivlik, məsuliyyət, peşəyə məhəbbət kimi məqamlar izah edilir. Bu və ya digər etik normaların əksəriyyəti Qərb jurnalistlərinin əxlaq kodeksində öz əksini tapmış və onların peşə fəaliyyətinin əsasını təşkil etməkdədir. Məsələn, bu gün Almaniya mediası bazar münasibətlərinin doğruduğu gerçəklilikləri hər cür adət və ənənədən, mənəvi dəyərlərdən üstün tutur. Reytinq və tiraj uğrunda mübarizə çox güclənmişdir. Belə şəraitdə jurnalist etik normalara qanunların özü qədər əməl etmək məcburiyyətində qalır. Bütün bunları tənzimləmək üçün bəzi dövlətlərdə, o cümlədən Almaniyada mətbuat şurası yaradılmışdır. Bu quruma hərəsindən beş nəfər olmaqla qəzet və jurnal naşirlərindən, jurnalistlərin həmkarlar ittifaqlarından, Almaniya jurnalistlər ittifaqından nümayəndələr daxildir. Bu qurumun öhdəsinə mətbuat azadlığına nəzarət və əxlaq kodeksinin tətbiqi ilə bağlı vəzifələr daxildir.

Bu kodeksin prinsipləri hansılardır?

1. Mətbuatın ən yüksək qanunu həqiqətə hörmət, insan ləyaqətinə müdafiə etmək və cəmiyyəti düzgün informasiya ilə təmin etməkdir.

2. Dərc edilən materiallar dəqiqliyə yoxlanmalı, onların saxtalaşdırılmasına yol verilməməlidir. Şayiələrə, dedi-qodulara söykənmək olmaz.

3. Dərc edilən informasiya səhv olduqda dərhal təkzib verilməli, səhv düzəldilməlidir.

4. İformasiya toplamaq prosesində qəbul olunmayan metodlar tətbiq edilə bilməz.

- 5. Konfedensialliga riayət edilməlidir.*
- 6. Hər bir mətbuat işçisi nəşrin nüfuzunu qorunmalıdır.*
- 7. Mətbuatın cəmiyyət qarşısında məsuliyyəti tələb edir ki, redaksiya materialları heç kimin təsiri altında ola bilməz.*
- 8. Mətbuat insanların şəxsi və intim həyatına hörmət edir. Şəxsi davranışınız yalnız ictimai maraqlara toxunanda onu müzakirə etmək olar.*
- 9. Mətbuat təhqirə yol vermir.*
- 10. Mətbuatda gedən mətn, yaxud illüstrasiya öz məzmunu, yaxud forması ilə hər hansı bir qrup insanın dini, milli adətlərini təhqir etməməlidir.*
- 11. Mətbuat özünü doğrultmayan gücü və kobudluğu qəbul eləmir.*
- 12. Cinsi, etnik, dini, sosial, milli fərqlərlə bağlı heç kəsin həsiyyatına toxunmaq olmaz.*
- 13. Məhkəmə hökm çıxarmayınca "cinayətkar" sözünü işlətmirik. Məhkəmənin gedişinə mane olan prosesləri işıqlandırımızıq.*
- 14. Tibbi mövzuda yazılıarda özünü doğrultmayan qorxu və ya təsəlli barədə söz demirik.*
- 15. İnförmasiya ilə bağlı kənar öhdəlik götürən, onun çapına, ya gizlədilməsinə görə rüşvət alan jurnalıst vicdansızdır.*

Son vaxtlar "empatiya" kimi bir anlayış həm leksik vahid kimi, həm də peşənin bir məqamının ifadəsi kimi dəbə minməkdədir. Yunan dilində olan "patho" (dərdə şərik olmaq) sözündən və özünə istiqamətləndirmək perifeksi kimi anlaşılan "et" şəkilçisinən ibarət olan "empatiya" yaranışının ilk çağlarında etika və estetikanın predmeti kimi qəbul olunmuşdur. İstər estetikada, istərsə də jurnalıstin peşə keyfiyyətində "empatiya" insanın özgə dərdini özünükü ləşdirmək, başqasının dərdini, yaxud sevincini özünükü kimi qəbul etmək şəklində izah edilir. Peşə fəaliyyətinin çox böyük vaxt çərçivəsini cəmiyyət üzvləri arasında keçirən və əsasən insanı obyekt seçən jurnalıstin empatiya keyfiyyəti onun əxlaq normasında mühüm əlamət kimi qəbul oluna bilər.

Bu gün Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti haqqında danışmaq, uzaq gələcəkdən danışmaq deməkdir. Müşahidəcisi və iştirakçısı olduğumuz müasir jurnalistikadakı mənəvi durum ruh düşgünlüyü doğurmaya bilməz və bu yalnız fərdi əhval-ruhiyyə-

nin verdiyi təəssürat deyil, bu cür mövqe cəmiyyətin ümumi mövqeyinin eks-sədasıdır. Əvvəla, kənardan baxanda görürsən ki, jurnalistlər sözün həqiqi mənasında maliyyə mənbəyinə işləyirlər və bu zaman əqidələrin tez-tez dəyişməsini müşahidə etmək ən azı təəssüf doğurur. Lakin başqa faktorlar – hakimiyyət orqanlarının təzyiqi, informasiyanın əldə edilməsində yaradılan sünə maneələrin də əhəmiyyətini azaltmaq olmaz. Amma düşünməyək ki, bu yalnız demokratiya quruculuğu prosesində olan ölkələr xasdır.

Sissela Bok yazır: "Həmişə hakimiyyət nəyisə gizlətməyə çalışır, ictimaiyyət isə daha çox bilmək istəyir. Hətta məxfilik azarına tutulmayan vəzifəli şəxslər də ara-sıra qapalı iş rejiminin üsullarından istifadə edirlər. Hakimiyyətin fəaliyyətinin tam aşkarlığını təmin etmək niyyəti ilə işə başlayan, lakin sonradan informasiya sizmasının qarşısını almaq məqsədi ilə məxfi materialların saxlanması qaydalarını daha da möhkəmləndirən o qədər lider görmüşük ki..."

İlk baxışdan KİV-lə vətəndaş cəmiyyətinin qarşılıqlı münasi-bətləri kifayət qədər sadədir: KİV vətəndaş cəmiyyətinin onun vəzifələrini yerinə yetirməkdə yardım etməli olan əlaltısıdır. Bu münasibətlərdə bəlkə də ən önəmli olan KİV-in sosial məsuliyyətidir. Vətəndaş cəmiyyəti baş verən sosial, iqtisadi, siyasi məsələlərdə öz şəxsi məsuliyyətini hiss edən Vətəndaşların cəmiyyətidir. Öz peşəkar fəaliyyəti ilə ictimai rəyə nəinki təsir edən, hətta çox hallarda hadisələrin inkişafı üçün fon yaradan sənətin sahibləri kimi jurnalistlərin öz məsuliyyətlərini anlaması xüsusi önem daşıyır.

Bütün çatışmazlıqları ilə birlikdə sovet jurnalistika məktəbini geridə qoyduq və jurnalist peşəkarlığına çatmağın yeni üsullarına keçdik. Yeni KİV-in peşəkar təhsildən uzaq yeni işçiləri isə peşəkarlığa gedən yolu qət edərkən yeni "prinsipləri" mənimsəyirlər ki, bunlardan da başlıcaları belə sıralanır – mənə və sisarişçiyyə əlverişli olan hər şey olar – yalan yazmaq, məlumatı yoxlamamaq, təhqir və böhtandan istifadə etmək və s. Bəlkə bu mətbuatın mənəvi böhranı deyil, sadəcə peşəkarlığın böhranıdır? Bəlkə daha öncə təklif edilən "etik audit" prinsipi yaranmış problemlərin orijinal həlli yolu ola bilər. Redaksiya cəmiyyətin etibarını qazanmaq məqsədi ilə öz fəaliyyətinin cəmiyyət tərəfindən obyektiv qiymətləndirilməsi üçün müzakirələr açır. Qoy qiymət versinlər: bu

qəzətdə ədalətlilik, obyektivlik, vicdanlılıq, məsuliyyətlilik principlərinə əməl olunurmu? Nəticələr isə sağlam rəqabətə yol açar və oxucuya bir növ deyər ki, "baxın, mənə etibar etmək olar, ya yox".

Xaricdə geniş tətbiq olunan KTV-in "oyun qaydaları"na gəldikdə isə, istifadə olunması bir yana, bizdə bu, bir anlayış kimi də yoxdur. "Oyun qaydaları"nın məğzini geniş yayılmış bir ifadə ilə anlatmaq olar: "mətbuat cəmiyyətin aynasıdır, cəmiyyət necədirse, onun mətbuatı da elədir".

Yəni, sivil tənzimləyici qaydalar sivil cəmiyyətdən – vətəndaş cəmiyyətindən gəlməlidir. Bu, o demək deyil ki, mətbuatda KİV-in idarə edən qeyri-rəsmi qaydalar yoxdursa, bu cəmiyyət sivil dünyadan kənardır. "Krisçen Sençuri" qəzetinin redaktoru Ceyms Uol yazar ki, "*İndi "müqəddəs" heç nə yoxdur. Hamının əməl etməli olduğu əxlaq və davranış qaydalarına artıq nə cəmiyyət, nə ailə, nə də ayri-ayrı fərdlər inanır. Nə həqiqət carçısı olan nüfuz sahiblərinə hörmət hissi, nə də hökumətdən qorxuhissi onlar da bu inamı yaratmağa qadir deyil.*" Uol hesab edir ki, məhz bu – cəmiyyətdə ümumi mənəvi dəyərlərin aşilanması, mənəvi avtoritetlərə inamin sinması professional davranış qaydalarının, peşə əxlaqı kodeksi və standartlarının vacibliyini ön plana çəkir. Amma jurnalistlərin etik davranışından danışarkən bəlkə də, birinci müzakirə obyekti müasir KİV-in iqtisadiyyatı olmalıdır.

Postsovət dövründə mətbuatın fəaliyyətinin iqtisadi əsaslarının dəyişməsi etik normalara da güclü zərbə vurdu. Təzə qazanılan azadlığın eyforiyası keçənden sonra köhnənin ideoloji senzurasından təzə qurtulan jurnalistlər ondan da qəddar maliyyə senzurası ilə üzləşdilər. Nəticədə jurnalistlərin söz azadlığı məsələsində demək olar ki, nəsə dəyişmədi, peşəkar etikaya riayət yenə də ağır seçim olaraq qaldı. Belə çıxır ki, iqtisadi baxımdan yalnız tək-tək müstəqil qəzetlərin etik normalara riayət imkanı var. Tənidiğim jurnalistlər arasında elələri var ki, müəyyən səddə çatana qədər yüksək ideyaların həyata keçirilməsini bir mətbuat işçisi kimi öz peşə borcları hesab ediblər. Xüsusən də bu, hazırda mətbuat işçilərinin əsas kütləsini təşkil edən, ailə və digər problemlərlə yüklenmiş gənc jurnalistlərə aiddir. Mətbuatımızın banisi Həsən bəy Zərdabinin sözləri ilə desək: "*Hər bir əyalətin qəzeti onun aynasıdır və həmin əyalətin nöqsanlarını bir ayna kimi göstərməli*

dir". Doğrudur, jurnalistika cəmiyyəti eks etdirən aynadır, amma bu aynaya müxtəlif cür baxmaq, aynada müxtəlif şeylər görmək olar. Və aynanın özü, yəni biz özümüz də cəmiyyətin bir hissəsi kimi müxtəlif ola bilərik.

Bələliklə, özünütənzimləmə və jurnalistin şəxsi məsuliyyəti jurnalistikən daimi diqqətində olsayıdı siyasi qüvvələrin tənzimləyici vasitələr axtarışına ehtiyac qalmazdı. Etik kodeks jurnalistlərin fəaliyyətinə kifayət qədər təsir göstərə bilsəydi, bəlkə "mətbuata təzyiqlər" öz-özünə aradan qalxardı. Amma bu təzyiq-lər olsayıdı belə, cəmiyyət jurnalistin müdafiəsinə qalxardı.

Azərbaycanda 1980-ci illərin sonları 1990-ci illərin əvvəllerində məlum olaylar başlayarkən, Türkiyənin TRT televiziyası, "Günaydın", "Hürriyət", "Sabah", "Milliyət" qəzetləri, Rusiya, ABŞ, Fransa, Almaniya və dünyanın digər dövlətlərinin müxtəlif kütłəvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri ölkəmizə ezamiyətə gəlmüşdi. Onlardan yalnız bəzilərinə o vaxt sovet "KQB"-si rəsmi icazə vermişdi. Bəzi jurnalistlər isə, ölkəsini və dünya dövlətlərini məlumatlandırmaq üçün Azərbaycana gizli yollarla gəlmişdilər.

Dünya ölkələrində belə jurnalistləri savaş müxbirləri adlandırlar. Ancaq hərbdən yaranan hər jurnalist savaş müxbiri ola bilmir. Adı, dinc vaxtlarda hərbi hissələrdən, hərbi texnikadan, ordu dəri vəziyyətdən yarananlar hərbi jurnalist sayılır. Lakin onlardan fərqli olaraq, savaş müxbirləri güllələr, mərmilər altında işləyir. Bəziləri haqlı olaraq təsdiq edir ki, "*qaynar nöqtələr*"də çalışsan jurnalistlərin fəaliyyəti kəşviyyatçının işinə oxşardır. Onların hər ikisi informasiya əldə etməyə çalışır, hər ikisi ekstremal şəraitdə işləyir, hər ikisi həyatını riskə atır. Buna qörə də, mütəxəssislər "*qaynar nöqtələr*"də çalışanların qarşısında ciddi tələblər qoyur. Bura psixoloji, yemək, geyim, konflikt zonası haqqında bilgi, təhlükəsizlik tədbirləri və s. daxildir.

İraqda, Balkanlarda, Çeçenistanda, Əfqanistanda baş verənlərdən Azərbaycan vətəndaşları əsasən, xarici telekanallar və informasiya agentlikləri vasitəsilə xəbər tutur və indinin özündə həmin KİV-lər Azərbaycan tamaşaçısı, dinləyicisi və oxucusunu "*qaynar nöqtələrdən*" məlumatlaşdırın əsas mənbədir. Bəzi halarda onların informasiyani öz maraqlarına uyğun yayması isə

vətəndaşlarda yanlış fikir formalasdırır. Buna görə də, dünyanın hər yerindən, hərbi əməliyyatların içindən yozmadan xəbər verən, Azərbaycan vətəndaşının inana biləcəyi savaş müxbirlərinə ehtiyac var.

Yuxarıdakı qeydlərimizi ümumiləşdirərək münaqişə zonasında fəaliyyət göstərən, konkret ekstremal situasiyalarla üzləşən jurnalistlərə aşağıdakı kimi davranışmaq tövsiyə olunur:

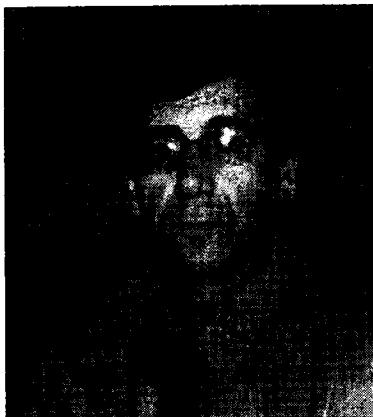
1. *Münaqişədə olan adamla davranışarkən, onun sakitləşməsini gözlayın. Qəzəbi soyumayubsa, onunla dil tapmaq çətin olacaq.*
2. *Qoy tələsmədən iddialarını söyləsin. Amma deyin ki yalnız fakt və dəlilləri nəzərə alacaqsınız. Soruşun: "Dedikləriniz faktdır, yoxsa siz belə güman edirsiz.*
3. *Gözlənilmədən mövzunu dəyişin. Məqsəd budur ki həmsöhbətiniz bir az sakitləşsin.*
4. *İnamsızlıq göstərməyin. Deməyin "Siz yalan deyirsiz".*
5. *Qoy arzu etdiyi nəticəni və real problemi izah etsin.*
6. *Təqsirkar axtarmayın. Müsahib problemin həlli ilə öz fikrini desin.*
7. *Zora qarşı zor tətbiq etməyə çalışmayın. Onun şəxsiyyətini alçaltmayın. Yalnız onun hərəkətlərini qiymətləndirin. Çalışın müsahibiniz səmimi olsun.*
8. *Onun mülahizə və iddialarından çıxış edərək danışın.*
9. *Hiss edirsizsə günah sizdədir, çəkinmədən üzr istəyin.*
10. *Bu hərəkət qarşidakı adamı tərk-silah edər, onda sizə qarşı rəğbət oyanar. Yalnız özünə inanan və kamil adamlar üzr istəməyi bacarırlar.*

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Erik Fichtelius. Jurnalistikanın on qızıl qaydası. ACB-nin nəşri, Bakı, 2002, s.177.
2. C. Məmmədli . Müasir jurnalistikası. Bakı 2003 il s.121.
3. Современная журналистика. Киев, 1999, str. 241.
4. Г.В.Перепечина. Эмпатия - профессионально важное качество тележурналиста. Вестник МГУ, серия "Журналистика", №5, 1998. Стр. 15.
5. А.А.Бодалев. Личность и общение. М., 1995, стр. 69.
6. Sissela Bok. Secrets: On the Ethics of Concealment and Revelation (New York, Vintage Books, 1984), 177.
7. Yujin Qudvinin Ceyms Uol ilə müsahibəsi, 9 sentyabr 1981.
8. İ.Sapmaz. "Qurdlar süfrəsində Azərbaycan s. 5-9. Bakı, 1997.
9. www.cjes.ru. Jurnalistlərin xüsusi şəraitdə işə hazırlanması.

EKSTREMAL ŞƏRAİTİN TƏLƏB ETDİYİ QANUN VƏ MƏSULİYYƏT

Xaqani
Hüseynov,
hərbi
ekspet

Hamimizə bəllidir ki, bütün jurnalıstlər – özünüñ siyasi, dini və fəlsəfi görüşlərindən aslı olmayaraq, iki böyük kateqoriya- ya bölünürler:

Birincilər – jurnalistikaya əqidə, mənsəb və sosial məsuliyyət tələb edən yaradıcılıq əməyi kimi yanaşanlar, ikincilər isə – jurnalistikani pul qazanmaq vasitəsinə çevirərək, hər cür rejimə xidmət edən, bu məqsədlə hər bir yalan və böhtandan istifadə edənlər.

İndiki ekstremal şəraitdə jurnalıstlərimiz güc strukturları ilə bağlı nədən yazmalı və yaxud, nədən yazmamalı sualına cavab axtaranda "bir medalın iki tərəfi" aforizmindən istifadə etmək olar. Əgər medalın bir tərəfi söz azadlığıdırsa, demək, ikinci tərəfi məsuliyyətdir.

Bu yanaşmanın jurnalıstların güc strukturlarının fəaliyyətinə münasibətdə hansı ciddi və aktual xarakter almasının sübuta ehtiyacı olmadığı aydınlaşdır.

Əlbəttə, hökumətimizin, müvafiq byenəlxalq konvensiyalara qol çəkdiyi bir şəraitdə ritorika kimi səslənən – nəyi yazmalı və yaxud, nəyi yazmamalı – sualına bir mənalı olaraq – jurnalıst əldə etdiyi bütün informasiyaları yazmaqdır azaddır – cavabını versək səhv etmərik. Belə olduqda, təbii surətdə ortaya çıxan başqa ritorik sualla rastlaşıraq: - Söz azadlığı faktorundan isti-

fadə edilərək informasiyaların yayılmasında (xüsusilə də, güc strukturlarının fəaliyyəti ilə bağlı) bu və ya digər insidentin tənzimlənməsi üçün məsuliyyət faktorunun hüquqi bazası mövcuddurmuş və bu necə yerinə yetirilir?!

Təcrübədən ortaya çıxmış beynəlxalq ölçülərə uyğun olaraq mətbuatda söz azadlığına üç parametr görə qiymət verilir:

birinci – mətbuatın cəmiyyətdə təsir dərəcəsi,

ikinci – mətbuata maddi (iqtisadi) təzyiq səviyyəsidirsə,

üçüncüüsü – və ən əsası, KİV-in fəaliyyət göstərdiyi sahələrdə qanunvericilik mühitidir.

Konstitusiyamızda söz azadlığına tam qarantiya verilməsinə baxmayaraq, parlamentin mətbuatla bağlı qanunvericilik aktlarında ziddiyətlər hələ də, qalmaqdadır. Bu məsələlərə yetərincə izah verilib. Qısaca onu qeyd edək ki, mövcud rejimdə mətbuat kifayət qədər azad deyil. KİV-lə əlaqədar yeni qanun qəbul olunmasına baxmayaraq, bu sahədəki şəraitə neqativ təsir artmaqdadır. Buna əsas səbəb praktiki reallıqda hakimiyyətin mətbuat azadlığını məhdudlaşdırmasıdır. Məsələn hakimiyyətin neqativ münasibətindən ehtiyat edən biznesmenlər oppozision qəzətlərdə reklam verməkdən çəkinirlər. Hakimiyyət bütün telekanalları öz nəzarətində saxlayır. **Fəaliyyət üçün yaranmış şərait özü ekstremal xarakter daşıyır.** Ekstremal şərait çərçivəsində fəaliyyət göstərməyə məcbur olanlar başqa ekstremal hallardan yazanda peşəkar psixoloji vəziyyət əsas faktora çevrilir. Xüsusi ilə də bu faktor jurnalistlərin güc strukturları ilə iş fəaliyyətində özünü tam açıq göstərir.

Aftoritar rejimdə bu faktor parodoksal situasiya formalaşdırır. Çünkü mətbuata münasibətlər hər iki tərəfdən bir-birinə qarşı əks mövqə yaradır. "Hərbçi-kazarma psixoloqiyası" dəyərləri, "journalist-redaksiya" dəyərlərinə qarşı dayanır. Hərbiçilər öz iş funksiyalarının əmələ gətirdiyi dəyərlərə görə öz fəaliyyətlərinə aid açıq informasiyalarda həqiqətin əks olunmamasına zərurət kimi baxırlar, çünkü belə informasiya düşmənlər üçün də açılır. Onların yanaşmasına görə, həqiqət açıq olmalıdır - ancaq qapalı-məxfi informasiyada - və ancaq düşmən (və ya rəqib) tərəf haqqında.

Hərbiçilər reallığın görünüş tərəfini daha çox qəbul edirlər. Onlar informasiya üslubunun gözəlliyini lüzumsuz (artıq) element

kimi qəbul edirlər. Hərbiçilər informasiya məkanında intellektuallığı sevmirlər, çünkü intellektuallıq diskussiyaya gətirib çıxarır. Qısa, dəqiq və aydın əmr hər bir diskussiyadan daha məhsuldar sayılır (əsasən də, ekstremal situasiyalarda).

Hərbiçilər "ideya mübarizəsinə" əks meyillidirlər, mətbuata təbliğat vasitəsi kimi, təbliğata isə rəqibin (düşmənin) hərbi ruhunun degradasiya vasitəsi kimi yanaşırlar.

Dediklərimizdən aydın olur ki, peşəkarlıq baxımından (hərbiçilərdən fərqli olaraq) jurnalistlər güc strukturları ilə iş fəaliyyətində peşəkar psixoloji amilləri əsas götürməklə, mütləq nəzərə almalıdırlar ki, aforitar rejimlərdə qanun hərbiçilərin əlində daxili güc vasitəsinin təzyiq forması kimi çıxış edir. *Buna görə də, mətbuatın ən müqəddəs amil prinsipi olan obyektiv informasiyanın əks edilməsində, jurnalsitlər qanunla məsuliyyəti bir-birini tamamlayan eyni kriteriya kimi qəbul etməyi bacarmalıdır.* Yəni "yayımlanan informasiyanın məsuliyyəti qanunla tənzimlənməlidir" prinsipi əsas götürülməlidir (hətta, bu qanunlar həmin şəraitdə işləməsə belə). Əlbəttə, burada söhbət beynəlxalq normativlərə uyğun qanunlardan gedir.

Müzakirə etdiyimiz problemlər haqqında iqtisadi maraq, məsuliyyət, qanun və peşəkar psixologiya məshumlarını ümumilaşdırırək, belə qənaətə gələ bilərik ki, mətbuat azadlığı – ümum-bəşəri dəyərlərə xidmət dixatomiyası əsas formula kimi qəbul olunmalıdır.

JURNALİSTLƏRİN TƏHLÜKƏSİZLİYİ İLƏ MƏŞĞUL OLAN BEYNƏLXALQ QURUMLARIN FƏALİYYƏT PRİNSİPLƏRİ

Azər H. Həsrət, Jurnalistlər Konfederasiyasının baş katibi

Bu məsələlərlə bir sıra qurumlar məşğul olsa da əsasən Brüsseldə yerləşən Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyasının (BJF) nizamlı bir planı vardır. Nyu-Yorkdakı Jurnalistləri Müdafiə Komitəsi, Parisdəki Sərhədsiz Reportyorlar Təşkilatı, Vyanadakı Beynəlxalq Mətbuat İnstитutu, Torontodakı Kanada

Jurnalistlərin Söz Azadlığı Uğrunda Təşkilatı və b. da bu istiqamətdə fəaliyyət göstərir. Hətta iş o yerə çatıb ki, Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyası və Beynəlxalq Mətbuat İnstитutu bir araya gələrək Beynəlxalq Xəbər Güvənliliyi İnstитutu (*International News Safety Institute - INSI*) adlı bir qurum yaratmaq fikrinə düşüb. Bu iş isə bu il may ayının 3-də rəsmən elan olunacaq.

BEYNƏLXALQ XƏBƏR GÜVƏNLİYİ İNSTİTUTU – jurnalistikada güvənlilik şəbəkəsi

BJF Beynəlxalq Mətbuat İnstитетu, bir sıra milli və başqa beynəlxalq jurnalist qurumları və media orqanları ilə birlikdə ümumdünya media güvənliliyi şəbəkəsi – Beynəlxalq Xəbər Güvənliliyi İnstитетu qurmağı təklif edib. Bu qurumun əsas məqsədi güvənlilik təlimləri və konkret hallarda jurnalistlərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün qaydaların müəyyən edilməsidir. Təbii ki, müəyyən olunmuş qaydalar çərçivəsində jurnalistlərə birbaşa əməli yardımçıların edilməsi də nəzərdə tutulur. Azərbaycandan bu quruma Jurnalistlərin Həmkarlar İttifaqı üzv olub.

BXGİ-nin görəcəyi işlər əsasən bunlardır:

1. Xüsusən münaqışa bölgələrində çalışan jurnalistlərə və media işçilərinə dəstək və təhlükəsizlik məsələləri üzrə programların inkişafı;
2. Media işçilərinə ilkin tibbi yardımının edilməsi ilə bağlı məşğələlərin təşkili;
3. Təhlükəli zonalarda çalışanlar üçün məlumat kitabçalarının və başqa materialların hazırlanması və yayılması;
4. Sığorta təminatı və s.

BXGİ-nin təhlükəsizlik qaydaları

BXGİ jurnalistlərin hər hansı təqiblərdən, fiziki təzyiqlərdən və həyat üçün başqa təhlükəli hücumlardan qorunması üçün təşkil edilib. Jurnalistlərin sayəsində çalışdığı bəzi şərtlərin heç zaman təhlükəsizliyə təminat vermədiyini nəzərə alaraq BXGİ barış və savaş zamanında gərəksiz riskin aradan qaldırılmasına çalışacaq. BXGİ öz üzvləri və dəstək verənləri vasitəsilə harda olmasından asılı olmayaraq bütün jurnalistlərin sərbəst informasiya alması, araşdırması və yayması yolundakı fiziki və psixoloji maneələrin aradan qaldırılması üçün çalışacaq.

Həyatın və təhlükəsizliyin qorunması birinci məsələdir. İşçi-lərə və ştatdankənar jurnalistlərə xəbərdarlıq edilməlidir ki, **təmintsiz risklərə yol verməklə materialların hazırlanması yolverilməzdir**. KİV-lər hər şeydən öncə təhlükəsizliyə diqqət yetirməli, belə şəraitdə çalışan jurnalistlərin arzuolunmaz yarışmalara girməsinə imkan verməməlidir.

Savaş təhlükəsi zonalarına təyinat zamanı könüllülərə və bu sahədə təcrübəsi olanlara üstünlük verilməlidir. Təhlükəli zonala-ra getməkdən çəkinən jurnalistlərə qarşı heç bir cəza tətbiq edilməməlidir. Bu zaman təhlükənin dərəcəsini qiymətləndirmədə jurnalistin fikirləri əsas götürülməlidir.

Təhlükəli zonaya ezam edilən bütün jurnalistlər duruma uyğun məşğələ keçməlidir. İşəgötürənlər bu məşğələləri keçmək üçün öhdəlik götürməlidir. İşəgötürənlər əmin olmalıdır ki, təhlükəli zonaya göndərilən jurnalist Cenevrə Konvensiyası və başqa beynəlxalq sənədlərdə əks olunmuş normalara uyğun olaraq günün tələblərinə müvafiq siyasi, fiziki və sosial şərtlərə cavab verirlər.

İşəgötürənlər təhlükəli əraziyə göndərilən bütün jurnalistləri müvafiq təchizat, tibbi və sağlamlıq vasitələri ilə təmin etməlidir.

Təhlükəli ərazilərdə işləyən bütün jurnalistlər fərdi şəkildə sığorta olunmalıdır. Bu zaman ştatlı və ştatdankənar işçilər arasında ayrışękilik olmamalıdır.

Təhlükəli ərazilərdən material hazırlayan jurnalistlərin gizli məlumatlarla təmin edilməsi də işəgötürənlərin vəzifəsi olmalıdır. Onlar zədəsonrası durumu aradan qaldırmağı bacaran işçilər saxlamalı, bu vəziyyətə düşmuş jurnalistlərin ailələrini müvafiq məsləhətlərlə təmin etməlidirlər.

Jurnalistlər tərəfsiz müsahidəçidir. Heç bir KİV işçisi iş zamanı odlu silah gəzdirməməlidir.

Bütün hökumətlərə, hərbiçilərə və təhlükəsizlik xidmətlərinə tövsiyə edilir ki, əməliyyat zonalarında çalışan jurnalistlərin güvənliliyinə hörmətlə yanaşınlar. Onlar ehtiyac olmadan KİV-in informasiya alma və jurnalistlərin sərbəst hərəkət etmə hüquqlarını məhdudlaşdırılmamalıdır.

Təhlükəsizlik xidmətləri heç vaxt vəzifə başında olan jurnalistlərə hücum etməməli, onlara fiziki təzyiq göstərməməlidir.

BXGİ-nin bu qaydaları bir sıra mövcud qaydalar əsasında hazırlanıb.

Qaynar nöqtələrdən yazan jurnalistlər

2002-ci ilin əvvəlində *Uol Street* jurnalının müxbiri Daniel Perl Pakistanın müsəlman hərbçiləri haqda yazdığı üçün oğurlandı. Bu hadisədən 8 həftə sonra, Əfqanistanın qaynar nöqtəsin-dən yazdıqları üçün müxbirləri öldürdülər və bu dünya jurnalistlərinin yaddaşında dəhşətli bir hadisə kimi qaldı. Perl'in ölümündən sonra veteran jurnalistlər, o cümlədən hərbi müxbirlər öz şəxsi rutinlərini araşdırmağa başladılar. Perl'in keçirdiyi szabları onlar keçirə bilirlərmi? Jurnalistlər və onların media təşkilatları necə etsin ki, onların təhlükəsizliyini təmin etsinlər? Onlar ekstremal halda nə etməlidirlər? 2001-ci il sentyabr ayının 11-i Daniel Perl yenə də oyaq idi – qaynar terror nöqtəsindən yazmağın yeni maneələrdən təhlükəsizliyi qorunurmu?

Jurnalist Müdafiəsi Komitəsi 20 il əvvəl jurnalistlərin azad məlumat verməsi hüquqlarının qorunması üçün yaranıb. Əsasən

bu işləri görür:

- mətbuat azadlığından sui-istifadənin qarşısını alır;
- gündəlik məlumatata nəzarət və onlara qarşı protest məktubu göndərir;
- jurnal nəşr edir;
- təhlükəli təyinatlar;
- pressaya hücumlar barədə; və – illik məlumat yayır.

Həmçinin, xüsusi xəbərlər buraxır və jurnalistlərin ölkələrdə qarşılaşdığı ciddi təhlükələrin müdafiəsi və araştırma missiyasını həyata kecirir. Bu işlərin nəticəsində jurnalistlərin qarşılaşdığı fiziki təhlükələrin ekspertizasını əldə edir.

Bu illərdə Jurnalist Müdafiəsi Komitəsi ekstremal hadisə yerinə gedən jurnalistlərə məsləhətlər verdi. Məsələn, 10 il əvvəl, Jurnalist Müdafiəsi Comitəsi Yuqoslaviyanın qaynar nöqtələrindən yanan jurnalistlər üçün "Sağyalma məlumat kitabçasını" nəşr etmişdir. Lakin, o vaxtdan bəri dünyada hərbi jurnalistika sahəsində xeyli dəyişiklər olub. Sputnik telefonlarının və başqa texnikaların inkişafı nəticəsində qaynar nöqtələrdən yanan jurnalistlər arasındakı rəqabət təzyiqi onları qarantı olmayan qaynar nöqtələrə aparıb çıxarır. Media Kompaniyaları öz jurnalist qruplarını təhlükəsizliyin təmin edilməsini öyrədən məşğələlərə gəndəirlər. Belə anlayış on il öncə yox idi.

Məsələn, bir çox jurnalistlər hələ də qaynar zonalara hazırlıqsız, sığortasız və lazımı məşğələləri keçməmiş gedirlər. Bu məlumatları jurnalistlə birgə, müxbiri qaynar nöqtələrə göndərən Media Menecerləri də oxumalıdırular. Bu menecerlər jurnalistlərin təhlükəsizliyini "paramoount" kimi təmin etməlidirlər. Bu o deməkdir ki, təhlükəsizliyə təminat verilməyən qaynar nöqtələrə təyinat verilməyəcək, məşğələlər keçiriləcək.

Təhlükəsizlik prinsipləri və metodları barədə əlavə məlumatlar yeni Beynəlxalq Xəbər Güvənliliyi İnstytutunda təkmilləşdirilir. Bu məlumatlara həmçinin məlumat toplanmasında köməyin öyrədilməsi, avadanlıq və sığorta siyaseti informasiyaları da aiddir.

Jurnalistlərin Müdafiə Komitəsi bu İstitutun üzvləridirlər. *Heç bir metodlar, məşğələlər, məlumat kitabçaları jurnalistlərin təhlükəsizliyinə təminat verə bilməz.* Baxmayaraq ki, bu qaydal-

rin yiğilması redaktörlerin, müxbirlərin və başqalarının təcrübələrindən meydana gəlib, bunu bir daha bilməliyik: bu məşğələlər, resurslar, riskləri ötürməkdə kömək edə bilər, ancaq ekstremal halda qaranti ola bilməz.

Jurnalıslar qaynar zonalarda hər zaman riski qiymətləndirməlidirlər və nə zaman geri dönməyi bilməlidirlər. 7 il Livanda əsillikdə olan "*Associated Press Beirut*" bürosunun rəhbəri Terri Anderson deyirdi: "Həmişə, hər zaman, hər dəqiqə riskə qarşı qazanc güdülür. Və siz əsas nöqtəyə gəlirsiz və burada narahatlılıq hiss edirsiniz, çıxın, gedin. Bu ona layiq deyil. Heç bir şeydən ötrü ölməyə dəyməz".

JMK yaranandan bəri apardığı araşdırmalardan belə qəbul edir ki, **ən çox təhlükəli zonalarda ölü adətən yerli müxbirlər olur**. Onlar və onların xəbər kompaniyalarının adətən zirehli jilet almaq üçün və ya bahalı məşğələləri keçmək üçün imkanı olmur. Onlardan bəziləri gündəlik risk içində yaşayırlar, Bəziləri həmçinin, xarici media təşkilatları tərəfindən istifadə olunur. JMK media təşkilatlarını və KİV-ləri jurnalısların və qaynar zonadakı digər işçilərin (yerli azad jurnalıslar, stringerlər) də müdafiəsinin qaranti, məşğələlərlə təmin olunmasının öhdəliyə götürülməsinə tələsdirir.

Kim risk altındadır?

1993-cü ildən etibarən, son on ildə həyatlarını itirən jurnalısların böyük əksəriyyəti qaynar nöqtələrdə həlak olmayıblar, onlar konflikt və mühəribələrdə təzyiqlərə məruz qalıblar. Jurnalıslar güdülib öldürülüb və repressiyaya uğrayıblar. "Jurnalısların Müdafiə Komitəsi"nin məlumatına görə, ancaq 60 jurnalist (16%) qaynar nöqtələrdə həlak olub, 277 jurnalist (76%) qisas nəticəsində öldürülüb. Yerdə qalanların arasında isə küçə nümayişləri zamanı öldürülənlər də var.

Jurnalısların böyük hissəsi 1993-cü ildə qaynar zonalarda ölməyiblər, o vaxt ki, mühəribə fonunu jurnalist əldə edib, təzyiqlərə məruz qalıb. 1993-cü ildə 21 jurnalist sisarişcılər tərəfindən öldürülüb. Bu, ölenlərin 94 %-nin nahaq öldüklərini subut edir.

1993-cü ildən bəri 23 jurnalist hərbiçilər, partizanlar, yaxud

hökumət nümayəndələri tərəfindən oğurlanaraq öldürülüb. Bəzi hallarda onların öldürülməsi bir qədər çevik tərpənə bilməmələrindən qaynaqlanıb. Bəzən isə jurnalistlər təhlükəli anlar üçün hazırlıqlı olsa da onların hazırlığı kara gələ bilməyib.

Amerikan jurnalistlərinin ölümü barədə intensiv məlumatlar getdiyi üçün-bu onlara elə də adı gəlmir; Son 10 ildə ölen 366 jurnalistdən cəmi 13-ü Amerikalı idи. Ölen jurnalistlərin əsası yerli jurnalistlər idи, hansı ki, öz torpaqlarında öldürülüb. Daniel Perlin, ABŞ və başqa Qərb jurnalistlərinin öldürülməsindən başlayaraq riskin mənası güclənmiş hiss olunur və bu da subut edir ki, bu gün onlar, yəqin ki, jurnalist kimi təqib olunacaqlar. Bu-eyni şəkilli riskdir, cox təəssüf ki, bütün dünyada jurnalistlərin uzun müddətli qarşıdurması nəticəsində yaranıb.

Xeyli jurnalistlərin öldürülməsi bütün dünyada hər il diqqət mərkəzindən yayılır və adətən qatillər cəzalanmamış qalırlar. Məsələn, 13 may 2002-ci ildə, Edrar Damalerinin öldürülməsi, radio müxbiri Filippin Adası Minqanaonun işi açılmamış qalıb. Baxmayaraq ki, onları sıfarişlə öldürən şahid var idi. Bir ay sonra, Rio-de-Janeyro küçələrində, Braziliya TV müxbiri Yim Lopes narkotik maddələrin satışı, az yaşlıların seksə cəlb edilməsi ilə əlaqədar xəbərlər verdikdən sonra oğurlanmış və cəzalandırılmışdır. Hər iki cinayətkar cəzadan kənarda qaldı.

Təhlükəsizlik məşğələləri

Ən əhəmiyyətli keyfiyyət jurnalistlərin öyrənə bildikləri – özünü və bir-birilərini qaynar nögtədə necə müdafiə etmə vərdisləridir. Bir çox təşkilatlar təklif edirlər ki, "qaynar zonanı öyrənmə" təkmilləşmiş jurnalistlər üçün, həddən artıq qiymətlidir. Son illər yüzlərə jurnalist məşğələ kecirlər.

Bunlar vacibdir. Ancaq o demək deyil ki, siz ölümdən qurtulunuz. Sadəcə olaraq qurtulma şansınız yüksəlir. Vacib olan odur ki, bu kursları hərbçilər keçsin. Ən azı ona görə ki, hərbi münaqişələr zamanı necə davranmayı onlar daha yaxşı bilir. Bir jurnalist əsgər qədər hazırlıqlı olarsa onun savaş bölgəsində öldürülmə riski bir xeyli azalmış olar. Ancaq bir daha xatırladaq ki, istənilən səviyyəli hazırlıq sizi yüzdə yüz ölümdən qurtara bilməz.

Haşıya: 2000-ci ilin ayında Reutersin müxbiri Kurt Şork və

Assoşiyeted Pressin müxbiri Migel Gil Moreno de Moras Syerra Leonda əsgərlərlə birgə maşında gedərkən partizanların qəfil hückumu onların öz hazırlıqlarından istifadə etməsinə belə imkan verməmişdi. Onlarla birgə olan iki jurnalist isə sadəcə maskalana bilmış və ölümdən qurtulmuşdular. Halbuki hamı bilirdi ki, hər iki öldürülən jurnalist təhlükəli anlar üçün yüksək hazırlığa malik idilər. Ancaq qəfil hückum onların bu hazırlıqdan istifadəsinə imkan verməmişdi. Həmin sağqalan iki jurnalist haqqında, Behrakis -veteran foto-müxbir, Mark Cizholm-təcrübəli operator, gullə atəşi altından çıxıb maşından qaçıb kolluqların icində qızılınmışdi. Bir dəfə qaçarkən Behrakis özünü palçıq və yarpaqla örtmüşdü ki, kolluqdan secilməsin. Behrakis jurnalist olmazdan qabaq 2 il Qreçiyada əsqr olmuşdu, sonra öz həyatını qorumaqdan ötəri Britaniya firmasında məşğələ keçmişdi. Məşğələlər adətən 5 gün cəkir. Hər 3 ildən bir yeni məşğələ keçmək təklif olunur.

Uoll Strit Cornalin müxbiri Daniel Perlin oğurlanması və öldürlməsi də yəqin ki, uzun müddət yaddaşlardan silinməyəcək. Onun başına gələnlər bir sıra yeni ehtiyaclar doğurdu və öldürülməsindən sonra bəzi şirkətlər təhlükəsizlik məşğələləri keçməyə başladılar. Bu məşğələlər adətən bir həftə çəkir və bu müddət ərzində jurnalistlər gullənin trayektoriyasını müəyyən etməkdən tutmuş divarın qalınlığını öyrənməyə qədər hər şeyi sınaqdan keçirir. Təbii ki bütün məşğələlərdə ilkin tibbi yardım qaydaları da öyrədilir.

Sağlamlıq

Əgər sizin bir sağlıq probleminiz varsa heş bir halda təhlükəli şərait bölgəsindən informasiya toplamağa girişməyin. Bu təkcə sizin öz faciəniz deyil, həm də yaxınlarınızın böyük bir faciəsinə döñə bilər.

Şimali Amerika və Qərbi Avropada Jurnalistlərin çoxu sağlıqlarını siğorta etdirdikləri halda, Asiya, Afrika və Latin Amerikasında hələ də siğortasız işləyirlər. Az inkişaf etmiş xalqların jurnalistləri JMK-yə verdikləri xəbərə görə, onlarda təsadüfən siğortalanmış jurnalistə rast qəlmək olar. Bu halda jurnalistlər yaralandıqda işləyib işləməməyinin fərqi olmadan heç bir yerdən kömək almir, xərclər ödənilmir. Şimali Amerikada və Qərbi Avropada qaynar zonalara ezam olunan jurnalistlərin siğortası-

na xüsusi diqqət yetirilir. Jurnalist və onların ailələri sıgorta müqaviləsini tələb etməlidirlər. Və ezamiyyətə getməmişdən qabaq sıgortanın nüsxəsini götürməlidirlər. Anlaşılmaz məsələlər qabaqcadan qeyd olunmalıdır. Məlumat firmaları, təşkilatları sıgorta məsələsində məsuliyyətli olmalıdır, elə hallar da olur ki, jurnalist qaynar nöqtədə yaralandıqdan sonra firma və ya təşkilat müalicənin ödənişməsindən boyun qacırır. Bu hallar jurnalist hüququnun pozulması deməkdir.

11 sentyabr 2001-ci il, Nyu-York və Vaşinqton hücumlarından sonra bir çox sıgorta təşkilatları daha çox qaynar ərazilərə jurnalistləri cəlb etmək məqsədi ilə öz siyasetlərini dəyişdirilər. Qaynar nöqtələrdə zərər cəkmiş jurnalistə müalicə və başqa xərc-lər ödənilir.

Müstəqil jurnalistlər (ştatdan kənar jurnalistlər) sağlamlıq sığortası ilə əlaqədar ciddi problemlərlə üzləşirlər. Bir çox jurnalistlər qaynar nöqtələrdə sıgortasız işləyirlər və ya bəzi təşkilatlar, aqentliklər onların qeydiyyata alınmasına söz verir və nəticədə isə aldanırlar.

Xəber təşkilatları stringerlərin, müstəqil jurnalistlərin sağlamlığını sıgorta məsuliyyətini öz üzərinə qötürməlidir. Stringerlər, müstəqil jurnalistlər mütləq təşkilatlarla əlaqəyə girməlidirlər.

Həmçinin, jurnalistlər qaynar nöqtəyə ezam olunmamışdan əvvəl həkim müayinəsindən mütləq kecməlidir. Lazım olan peyvənd iynələrini vurdurmalıdır. Bir çox ölkələr jurnalistlərdən Beynəlxalq Peyvənd Şəhadətnaməsi tələb edirlər. Hər peyvənd-dən sonra həkim tarixi və möhürü qoymalıdır.

Bəzi ölkələr Xoleranın peyvəndini tələb edirlər, bəziləri isə qanazlığı olan jurnalistlərdən tələb edirlər ki, onlar özləri ilə sterilizə olunmuş şprislər götürsünlər.

İllk yardım cantası

Jurnalistlərin xüsusi canta və ya böyük cantası mütləq olmalıdır. Əgər qruppa şəkilindədirlər sə böyük cantası olmalıdır. İlk yardım cantasında ən azı bunlar olmalıdır:— plasmas truba və ya nəfəs qayıtarma şlanq trubkası; qayçı, sancaq; projektor; izolyasiya lenti; poristya lenti; antibiotik “troynoy maz”.

Qeyd: dərman preparatlarının istifadəsində ehtiyatlı olun.

Məsələn, aspirin hər adamda bir cür reaksiya verir.

Jurnalistlər aptek çantasını özləri yiğmali, yaxud almalıdırlar.

Tibbi Identifikasiya

Qaynar nöqtələrdə jurnalistlər tibbi yardım hissələrinin yerlərini dəqiqləşdirməlidirlər. Təşkilat rəhbərləri jurnalist qaynar nöqtədə yaralandıqdan və ilk tibbi yardım aldıqdan sonra oradan uzaqlaşdırma (yollarını) hazırlığını qabaqcadan müəyyən-ləşdirməlidir.

Peyvənd

Epidemiyaların yayıldığı ehtimal edilən ərazilərə gedərkən peyvənd etdirməyi unutmayın.

Təcrübəli həkim və ya hüquqşunaslar jurnalistlərə lazımi peyvəndlər haqqında məlumat və həmçinin molyariyaya qarşı müalicə təklif edə bilərlər.

Əksər həkimlər səyahətçilərə 10 illik peyvənd təklif edir. Malyariya yayılmış ölkələrdə jurnalist mütləq müalicə kecməlidir ki, özü də o infeksiyanın daşıyıcısı olmasın. Poliometil, hepatit B, Tif yayılmış ərazilərdə peyvənd olunmalıdır. Hehatit B peyvəndi yarıml il əvvəl vurulmalıdır, cünki 6 ay ərzində 3 peyvənd vurulur.

Jurnalistlər mütləq təcrübəli həkim məsləhəti kecməlidir.

Zireh

Zireh geyinməyin bir riski var, onu geyindikdə adam böyük görünür və cəlb edici olur. Kolumbiyanın bir necə yerlərində jurnalistlər deyirlər ki, onları sıfarişçi narkotik satanlarla səf salırlar. Həmçinin, zirehli jiletlər ağır olur, isti havada adamı ləngidir.

Yadda saxlayın ki, zirehli jilet heç də həmişə güllənin qarşısını ala bilmir. Bununla belə jilet geyməkdən çəkinməyin. Ən azı ona görə ki, o sizi bir çox hallarda ölümdən qurtara biləcək. Onun qiyməti adətən 300-2000 ABŞ dolları arasında olur və bir sıra ölkələrdə müvafiq dükanlardan almaq olar. Ancaq onu da bilin ki, bu cür bahalı təchizat işəgötürənlərin öhdəsinə düşür.

Biokimyəvi təlim

Biokimyəvi təhlükə olan ərazilərdən material hazırlayan jurnalistlər bu sahədə təlim keçməli və müvafiq avadanlıqla təchiz edilməlidir. Onu da unutmamalı ki, belə təlimlər də yüksək hazırlanmış peşəkarlar tərəfindən keçilməlidir. Bəzi təhlükəsizlik məşğələ formaları bu tipli müharibələrdə müdafiə olunma yollarını öyrədir.

Baş geyimi

Başınızı qorumaq çox vacibdir. Özü də təkcə güllədən yox. Hətta bəzən isti havadan, şaxtadan qorunmaq üçün də bu geyimə ehtiyac var. Baş geyimi seçərkən coğrafi şərait və təhlükəli zonanın xarakterini nəzərə almaq gərəkdir. Təbii ki, döyüş bölgəsinə gedərkən müvafiq baş geyimi ilə təchiz edlimək məsləhətdir. Adı bir sel daşqını müşahidə edərkənsə kaska geyinməyə ehtiyac yoxdur.

Zirehli maşınlardan istifadə

Bu imkandan yeri gəldi-gəlmədi istifadə etməyin. Unutmayın ki, döyüş bölgəsinədəki hər bir zirehli maşın mütləq vurulacaqdır. Əgər siz də onun içindəsinizsə münaqişə tərəfi orada jurnalistin varlığını ağlina da gətirməyəcək. Ancaq başqa şəraitdə zirehli maşından imkan olduqca istifadə vacibdir. Məsələn daşqın ərazisində belə maşından istifadə yerinə düşərdi.

Coğrafi şəraitlə tanışlıq

Qaynar nöqtənin coğrafi şəraitini bilməyi hec bir şey əvəz edə bilməz. Bəzi situasiyalarda jurnalistlərin qrup şəklində olması vacibdir. Bəzən isə, əksinə gözə dəyməməlidirlər.

İşəgötürənlər hər hansı əraziyə jurnalist ezam edərkən onun həmin ərazini nə qədər tanıyıb tanımadığını da bilməlidirlər. Yaxşı olardı ki, jurnalist seçilərkən onun həmin ərazinin coğrafi şəraitini nə qədər bilməsi nəzərə alınsın.

Əlaqə

Unutmayın ki, münaqişə bölgəsində olarkən tez-tez iş yerinizlə, yaxud da bölgədən kənardə olan başqa etibarlı mənbə ilə əlaqə saxlamaq vacibdir. Bu, sizin harada olmağınız haqqında son məlumatla yanaşı lazımlı olduqda yardımınıza gəlmək üçün də şərait yaradar.

Oğrular

Oğruları unutmayın. Onlar dünyanın hər yerində var. Nəzərətsiz qalmış kameralarınızın oğurlanma ehtimalı çox yüksəkdir. Başqa əşyalarınız da oğurlana bilər.

**“Jurnalistlərin Müdafiə Komitəsi”nin
məlumatından**

EKSTREMAL ŞƏRAİTDƏ İŞLƏYƏN JURNALİSTLƏR ÜÇÜN

SƏRHƏDSİZ JURNALİSTLƏR TƏŞKİLATININ TƏKLİF ETDİYİ QAYDA VƏ PRİNSİPLƏR

(Bu qayda və prinsipləri "Beynəlxalq Avrasiya Mətbuat Fondu" türkçədən tərcümə edib "Jurnalistlər üçün praktik vəsait" kimi 2002-ci ildə çap etmişdir. Oxucularımıza təqdim etdiyimiz mətn həmin kitabdan ixtisarla götürülərək təqdim edilir. Tərcüməçilərə və təşkilatçılaraya böyük saygımızı bildiririk.)

Mətbuat azadlığı prinsipini təsbit edən sənədlər

Mətbuat azadlığı prinsipi beynəlxalq hüquq tərəfindən tanınmışdır. Ona görə mətbuat azadlığının pozulması hallarını aşadırınlar hər şeydən əvvəl insanın təkzib olunmaz hüquqlarından olan informasiya almaq hüququnu müəyyən edən qanunverici sənədlərdən xəbərdar olmalıdır. Yaxşı olar ki, təhqiqatçı ümidi səciyyə daşıyan hüquqi aktlar və regional mətnlərlə birlikdə beynəlxalq hüquqda yer alan qanun, qayda və digər aktlarda ifadə olunan hüquq və öhdəlikləri də nəzərdən qaçırmasın.

İnformasiyanın aşdırılması, əldə edilməsi və yayılması hüququ Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 19-cu maddəsində tanınmışdır. Bu hüquq həmçinin 130 ölkənin imzaladığı 16 dekabr 1966-cı il tarixli Mədəni və Siyasi Hüquqlara dair Sazişdə (2-ci sənəd), bəzi regional saziş və öhdəliklərdə də təkrarlanır. Bunların arasında 4 noyabr 1950-ci il tarixli Avropa İnsan Hüquqları və Fundamental Azadlıqların Mühafizəsi Sazişinin 10-cu maddəsini, 22 noyabr 1969-cu il tarixli Amerikalılararası İnsan Hüquqları Sazişinin 13-cü maddəsini və 12 iyul 1981-ci il tarixli Afrika İnsan və Xalqların Hüquqları Öhdəliyinin 9-cu maddəsini göstərmək mümkündür.

Ümumdünya İnsan Hüquqları Beyannaməsi

10 dekabr 1948-ci ildə qəbul edilmişdir.

Maddə 19. Hər bir şəxs, düşüncə və söz azadlığına sahibdir, bu hüquq düşünülənləri heç bir müdaxilə olmadan açıqlamani, eyni zamanda hər növ bilgi və düşüncəni bütün şəraitlərdə sərhədsiz olaraq öyrənmək, mənimsəmək və yaymağı əhatə edir.

Mədəni və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Saziş

16 dekabr 1966-ci ildə qəbul edilmiş, 23 mart 1976-ci ildə qüvvəyə minmişdir.

Maddə 19 1. Hər bir şəxs heç bir müdaxilə olmadan düşüncə azadlığına minmişdir.

2. Hər bir şəxs söz azadlığına malikdir, bu hüquq hər cür informasiya və düşüncəni istər sözlü, istər yazılı və ya mətbu, istərsə sənət əsəri halında, ya da şəxsin özünün secdiyi istənilən formada olsun – məhdudiyyət qoyulmadan öyrənmə, mənimsəmə və yaya hüququnu əhatə edir.

Bu maddənin ikinci bəndində bəhs olunan hüquqların istifadə olunması xüsusi vəzifə və məsuliyyətlər nəzərdə tutur. Bunlar qanunvericilikdə göstərilən və aşağıdakı zərurətlərə əsaslanan hallarda məhdudlaşdırıla bilər:

- a) başqalarının hüquq və azadlıqlarına hörmət göstərilməsi;
- b) milli təhlükəsizlik və ya ictimai nizamın, yaxud da ictimai sağlamlığın və ya əxlaqın qorunması.

Mədəni və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Sazişi dünyanın 137 ölkəsi imzalayıb və ratifikasiya edib.

Avropa İnsan Hüquqları və Fundamental Azadlıqların Mühafizə Sazişi

4 noyabr 1950-ci ildə qəbul edilmiş, 3 sentyabr 1953-cü ildə qüvvəyə minmişdir.

Maddə 10 1. Hər bir şəxs söz azadlığına malikdir. Bu hüquq düşüncə azadlığı ilə yanaşı dövlət müdaxiləsi olmadan və heç bir məhdudiyyət qoyulmadan bilgi və düşüncələri əldə etmək və yayaq azadlığını da əhatə edir. Bu maddə dövlətlərin radio, televiziya və kino təşkilatlarına lesenziya vermək Hüququna heç bir maneə törətmir.

2. Bu azadlıqlardan faydalananma milli təhlükəsizlik, ərazi bü-

tövlüyü və ya ictimai təhlükəsizlik naminə çaxnaşmaların qarşısını almaq, ictimai sağlamlıq və əxlaqın qorunması, başqalarının şərəf və hüquqlarının mühafizə edilməsi, sırrların qorunması, məhkəmənin səlahiyyətlərinə və müstəqilliyinə maneə törədilməməsi və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər hallar daxil olmaqla demokratik cəmiyyətlərə layiq bir şəkildə məhdudlaşdırıla və ya cəzalandırıla bilər.

UNIVERSAL TƏHLÜKƏSİZLİYƏ DAİR TÖVSIYƏLƏR

*Nəzərə alınması hər zaman gərəkən
fərdi təhlükəsizlik şərtləri*

- Həmişə göz qabağında olmağa və təhlükə doğurma ehtimalı olan fövqaladə hallara hazırlıqlı olun.
- Təhlükəsizlik qaydaları və əsaslarına səhih və intizamlı bir tərzdə əməl edin.
- Yanınızdakıları hərəkətlərinizdən xəbərdar edin. Daima hərada olacağınızı və nə etmək istədiyinizi başqalarına bildir-məyə çalışın. Araşdırmağa mümkün olarsa, yoldaşlarınızın biri ilə çıxın.
- Qanunlara əməl edin. Ancaq situasiya tələb edərsə, təşəbbüs göstərməkdən imtina etməyin.

1. Fərdi davranış

- Fiziki və ruhi sağlamlığınıza diqqət yetirin (kifayət qədər dincəlin, idman edin).
- Şəraitə uyğun geyinin, ictimai əlaqələrinizdə adekvat davranışın.
- Mümkün qədər qrup halında və insanların gur olduğu yerlərdə dolaşın.

– İnsanlarda hörmət doğuracaq şəkildə hərəkət edin. İnsanları niyyətlərinizdən şübhələndirəcək formada, misal üçün hərbi geyimə oxşar bir tərzdə geyinməyin.

– Tanış olduğunuz, kömək etdiyiniz şəxslərə qarşı məsafləli davranışın. Böhran zamanı situasiyaya nəzarətinizi itirməyin.

– Əməl edə bilməyəcəyiniz vədlər verməyin.

– Düşmən davranışlarla qarşılaşsanız, sakitliliyinizi qoruyun, vaxt qazanmağa çalışın, vəzifəli şəxslərlə danışmağa cəhd göstərin, hadisə yerini tərk etmək istədiyinizi söyləyin. Gözünü qarşısındaki şəxslən ayırmayın, amma onun gözlərinin içində də baxmayın. Harada olduğunuz və özünüzdən əminliyinizi təəssüratı yaradın.

– Ölümələ təhdid edildiyiniz təqdirdə hədələri ciddi qəbul edin, vəziyyəti, səlahiyyətli şəxslərə bildirin. Amma lüzumsuz təfərrüatlara yol verməyin. Aldadıcı manevrələr edin (oradan uzaqlaşın, adət etdiyiniz yolunu dəyişin). Təhdidin kimdən gəldiğini və habelə niyyətlərinin nələr ola biləcəyini düzgün qiymətləndirin. Fürsət varsa, sizin üçün əlverişli bir məqamda, misal üçün, bir polis məntəqəsində onunla üz-üzə gəlməyə çalışın, əks təqdirdə onunla qarşılaşmaqdan çəkinin.

2. Sabotaj və ya təcavüz təhlükəsi

– Jurnalistlərin və ya medianın sürəkli şəkildə təhdidə məruz qalmaları halında sabotaji, yaxud hücum təhdidini boşça çıxarmaqdan ötrü təhlükəsizlik tədbirləri görülməlidir. Bütün əməkdaşları sıx birləşdirməklə nəzarət-təhlükəsizlik sistemi yaradılmalıdır. Partlamaq ehtimalı doğuran hər şeyi (xüsusiylə, radio və elektrik dalğalarını, elektrik düymələrini, titrəyiş qaynaqlarını), zəngli divar, qol saatları və vaxt göstəricilərini; kimyəvi maddələri təhqiq etmək lazımdır.

3. Partladıcı maddə təhdidinə alındığınız zaman görülməli tədbirlər:

a) Xəbər anonim mənbədən alınmışsa, vaxt qazanmağa və ondan aşağıdakı suallara cavab almağa cəhd göstərin: partlayış nə vaxt olmalıdır?, maddə hara qoyula bilər?, nə zaman qoyula bilər?, hansı görünüşdədir?, nə tipli partlayıcıdır?, partlaması üçün nələr olmalıdır?, özünüzmü qoymusunuz?, nəyə görə qoy-

musunuz?, adınız nədir?, hardansınız?, kimsiniz?, sizinlə necə əlaqə qura bilərik?,

b) Anonim zəng vuranı və haradan telefon edildiyini aydınlaşdırmağınızı yardım göstərə biləcək xüsusatlara diqqət yetirin: səs (xarakteri, tonu, diksiyası, danişiq tərzi və sürəti), dil (ifadə, mətiqlik, yazılı mesaj oxunması, səsin məqnitafondan gəlməsi və s.) fondakı səslər (küçə küçü, musiqi, taqqılıt səsləri), səsi tanıyırsınız mı?, telefon zənginin vaxtı və müddəti.

4. Şübhə doğuracaq bir şey duyduğunuz halda görülməli tədbirlər:

partlamış, yaxud xarab olmuş görünüşlü heç nəyə toxunmayın; saat zənglərinin səsi eşidilirsə, duman yayılırsa, o yeri təcili tərk etməli; xəbər yerindən ən azı 100 metr uzaqlıqda təhlükəsiz bir sahə düzəldin; xəbərdarlıq etmək üçün telefondan və yaxud hər hansı bir elektron, elektromaqnit cihazlarından istifadə etməyin.

5. Partlayıcı paketləri müəyyənləşdirmənin yolları:

yersiz görünən həcm və ağırlıq; alışmayan sərtlikdə paket, yaxud zərf; çoxlu paketlər; aldadıcı işarələr (bəzək və naxışlar); çoxlu pul; üzərində "təcili", "məxvi" yazıları olan zərf, paket.

6. Partlayıcı maddənin maşına qoyulub-qoyulmadığını müəyyən etməyin yolları:

– Təkərlərin yaxınlığında paket və ya şübhəli başqa bir cisim olub-olmadığınına fikir verin.

– Maşının altına, təkərlərinə, səsboğucuya, faralara, kopotun açılma mexanizminə, mühərrrik bölümünə, göstərici panelinə və oturacaqların altına baxın.

7. Minalar və cəlbedici tələlər:

Cəlbedici tələləri qarşı tərəfin duygu və fəaliyyətini nəzərə alaraq yerləşdirirlər:

– daxili motivasiya (maraq, arzu və s.)

– tələbat (yemək, geyinmək, soyuqdan qorunmaq, qapını-pəncərəni açmaq və s.)

– reflekslər (işləyib-işləmədiyini bilmək üçün işığı yandırmaq, boş qutuya təpik vurmaq, maşının açarını burmaq və s.) prosesi-

nin gedişinə qoyurlar. Təhlükəsizlik əminliyi yaratmaq məqsədi ilə aldadıcı xüsusiyyətlər daşıyır.

İkiqat kamufilyaj da ola bilər. Aldadıcı görünüş arxasında da-ha bir aldadıcı tələ ola bilər, müxtəlif formalarda istifadə olunur:

Mənzillərdə: Qapılar, pəncərələr, döşəmə, mebel, telefon, televizor, elektrik avadanlıqları, zənqli saatlar, yataqlar, camadan.

Mətbəxlərdə: Çaydanlar, yemək əşyaları, butulkalar və s.

Mənzildən kənardə: Ərzaq saxlanan yerlər, körpülər, yol kənarları, təbiət mənzərələri, maşınlar, yiyeşiz silahlar, əl bombaları və digər hərbi əşyalar, cəsədlər və s.

Təsviyələr:

– Minaya bağlanmış bir tel varsa, onun yerini müəyyənləşdirin və yerli səlahiyyət sahiblərindən onu zərərsizləşdirməyi tələb edin.

– Minaların tək basdırılmadığı ehtimalını yaddan çıxarmayın. Minalar bir qayda olaraq 6-6, yaxud 12-12 və ya bir xətt üzərində (yerə basdırılmış və işarələnmiş halda) yerləşdirirlər.

– Ana yollardan çıxmayın, tualetə belə getmeyin.

– Əsla minalara toxunmayın, yaxud partlamamış qumbara-ları yerindən oynatmayın. Xatirə olaraq mina satın almayın.

– Başqalarını da xatirə olaraq götürdükləri minaları zərərsiz-ləşdirməyə sövq edin.

Jurnalıtlar toqquşma bölgələrində xəbər hazırlarkən mina və ya cəlbedici tələlərlə qarşılaşa bilərlər. Minalar aşağıda qöstəril-diyi biçimdə yerləşdiriləcəyi kimi, savadsız minadüzənlər tərəfindən də rast gəlinə və düzülə bilər. Partlayışa tel, toxunma nöqtəsi, yaxud vaxt qoyulması ("ağilli" minalar müəyyən sayıda maşın, yaxud şəxs keçdikdən sonra partlayır) səbəb ola bilər. Mina-yə rast gələn şəxsin ilk hərəkəti geriyə addım atmaqdır.

8. Minalanmış ərazidə qalsanız

Piyadasınızsa:

– Gecələr yola çıxmayın. Bir-birinizdən uzaqlaşaraq dar bir çevrə, xətt üzərindən yeriyyin. Diqqətinizi yayındırmayın. Ma-neələri dəf etməyə və yaxud xarabaliqları kəşf etməyə cəhd göstərməyin. Sulardan keçməyin, minalar su altında da yerləşdirilmiş ola bilər.

– Yanınızda yaralı yoxsa: sakit olun, yaxınızızdakları diqqətli olmağa dəvət edin, qəfil hərəkətlər etməyin, ayaq basdığınız yerlərə diqqət verin. Təhlükəni (minalar,tellər, mina tətkikləri və s.) müəyyənləşdirməyə çalışın.

– Daha sonra, şəraitlə əlaqədar olaraq bu tədbirləri görün: addımlarınızı diqqətlə geri-geri ataraq minalı ərazidən çıxın. Minalı ərazidə qalanların çıxmazı üçün bir qaçış yolu müəyyənləşdirin. Geri çəkilin, yaxud minalı ərazidə qalanları ən qısa yolla geri dönməyə sövq edin.

– Yanınızda yaralı varsa: Minalanmış ərazidə yaralananların mütləq hərəkətsiz qalmağı gərəkdir. Onun yanındakılar tibbi yardım arxasında tələsik qacmamalı, mümkün qədər tez ilk yardım göstərmək və yaralını minalanmış sahədən çıxarmaq üçün bir yol tapmağa çalışmalıdır.

Maşındasınızsa:

- Bəzi minalar ərazidən maşınlar keçərkən partlayır.
- Belə partlayışlardan sonra машındakılar yanmırlarsa, maşından çıxmamalıdır.
- Maşın daha hərəkət edə bilmirsə, yolcuların gəldikləri yolla geri döñərək minalı ərazidən çıxmaları gərəkdir.
- Bunun üçün maşın təkər izlərinin üzəri ilə sürün. Yaralıları da eyni yolla çıxarmaq lazımdır. Maşını bərk və eşitməmiş yolla sürün. Yol kənarlarından, çuxurlardan, yeni qazılmış yerlərdən, qum, torpaq, yaxud çinqilla örtülü məntəqələrdən keçməyin.

9. Snayperlər

Snayperlərin silahları, gündüz 600 (bəzən 1000) metr, gecələr isə 300 metr uzaqdakı hədəfləri vurmağa imkan verir. Ancaq onlar daha qısa məsafələrdən atəş açır və nişan almaq üçün riski azaldan durbinlər (böyütmə imkanı 50 dəfəyə qədər) və ya şüş, toz, ya da qaranlıqda nişan almağa imkan verən görüm cihazlarından istifadə edirlər.

Snayperlər: qarşısı açıq olan binaları seçir, amma damlarda, yaxud binanın ön tərəfindəki otaqlarda mövqe tutmurlar.

Kiramitlər çıxarıllaraq nişan almaq imkanı yaradılan və qum torbalarla qorunan çatlar da snayperlərin seçdikləri mövqelərdəndir. Uzaqdan baxanda çatlardakı dəliklər bomba çuxurları kimi görünür.

10. Əks səda problemləri

Tüfəngdən atəşin səsi saniyədə 330 metrəyə qədər sürətlə hər yana yayılır, halbuki lülədən çıxan güllənin sürəti 1000 metrə yaxındır. Düz və açıq yerdə atəşin açıldığı yeri müəyyənləşdirmək çox asandır. Odur ki, sizinlə atəş nöqtəsi arasında müxtəlif mənələr varsa, bunlar elə bir görüntü yarada bilər ki, güya atəş bir yox, bir neçə nöqtədən açılır. Üzərinə atəş açılan şəxs, öncə kəskin və qəfil atəş səslərini eşidir və bunu uzun və dağınınq əks-sədalar müşaiyət edir.

Atəş səsinin qət edə biləcəyi ən qısa yol nişançı ilə hədəf arasındakı məsafə qədərdir, əks-sədanın isə hədəfin qulağına çatana qədər daha uzun bir yol qət etməsi lazımlıdır. Buna görə də silahın atəşi ilə onun verdiyi əks-səda arasında zaman fərqi olur. Elə həmin fərq də atəşlə əks-sədanı ayırmaga imkan verir. Beləliklə atəş qaynağını daha dəqiq müəyyənləşdirmək mümkün olur.

İşin ustası olan snayper adətən elə bir yer seçir ki, mövqeyini müəyyənləşdirməyə mane olacaq coxsayılı əks-sədalar vermək mümkün olsun.

Təvsiyələr:

- Yerinizi dəyişdirməzdən öncə düşünün;
- Orada yaşayanların necə hərəkət etdiklərini izleyin;
- Sürətli hərəkət edin (piyada və ya maşında olmanızın fərqi yoxdur);
- Snayperi qıcıqlandırmayın;
- Yaddan çıxarmayın ki, yağış, qar, külək və duman snayperə qarşı sizin köməkçilərinizdir.

11. Top atəsi altında:

- Yerə uzanıb gözləyin. Olay yerində qaçmaqdansa bir sığınacaq tapmağa çalışın;
- Hadisəyə "hərbi" nöqteyi-nəzərdən, ya "nizamlı atəşlər" və ya "hay-küy" çərçivəsində baxmağa çalışmayın;
- Top atəşlərindən də snayperlər, minalar və yaxud cəlbedici tələlər kimi əsas etibarı ilə əhalini sarsıtmalı və qorxutmaq üçün istifadə edilir. Odur ki, toplar çox zaman eyni yerdə, eyni hədəflərə tuşlanmış şəkildə saxlanır;
- Yaralıları çıxarmaq üçün atəş arasındakı fasılədə yararla-

nın, ancaq atəşin tezliklə bərpa oluna biləcəyini də yaddan çıxarmayın, atəşkəs insanların gizləndikləri yerdən çıxmaları üçün də keçirilə bilər.

Təsviyələr:

- Döyüşən tərəflərin sizi qarşı tərəfin adamı hesab etməsinə imkan verən hərəkətlər etməyin;
- Binaların içində, mərkəzdən gizlənməyə çalışın. Çalışın ki, bir yox, bir necə çıkış yolu tapasınız. Mümkünsə qapı-pəncərəni bağlayın;
- Bir evə siğinmisinizsa, kölgəninizin qapı-pəncərələrdən görünməsinə yol verməyin.
- Tanış olmayan binaya girərkən ayağınızı cəlbedici tələlərin yerləşdirilməsi üçün ən uyğun yerlərə qoymayın.
- İçəridə heç bir şeyə toxunmayın. Çalışın iç tərəfdəki otaqlardan birinə siğının.
- Başqa bir otaqda əlverişli siğınacaq tapsanız, zirzəmiyə enməyin.

12. Basqına uğramışınızsa:

- yol kəsilməyibsə, sürətlə təhlükəli bölgəni tərk edin;
- yol ara-sıra atəşlə kəsilirsə, səssizcə aradan çıxın;
- maşınlarınızın yanından çəkinməyin (Diqqət: sizi atəşdən yalnız maşının motor bölməsi qoruya bilər);
- yol kənarında mina olub-olmadığını diqqət-yetirin;
- yol müntəzəm atəşlə kəsilirsə, maşınızı atəş gəlməyən tərəf də saxlayın;
- atəş və minalara diqqət yetirərək mümkün qədər sürətlə özü-nüzə sıpər tapın;
- atəş altında dayanmağa məcbursunuzsa, diqqətli olun, təcavüzkarlardan biri müxtəlif məqsədlərlə (nəsə axtarmaq, ya da qənimət əldə etmək, yaralıları öldürmək və s.) maşınıza yaxınlaşa bilər;
- yol arxadan kəsilməmişsə və ya hücuma uğrayan sizin maşınızın deyilsə maşını arxaya verərək geriyə dönün;
- çalışın qacmaq istəyən digər maşınların yolunu kəsməyəsiniz.

Əgər bir neçə maşınla birlikdə gedirsinizsə, güya hərbi, yaxud humanitar yardım konvoyu ilə gedirsinizsə:

- imkan varsa qarşınızdakı maşınla aranızda 50 metr, yaxud daha artıq məsafə saxlayın;
- mümkün olduqca sürətlə getməyə çalışın;
- atəşə tutulduğunuz təqdirdə sürəti artmağa hazır olun.

Şəhərdə:

- önünüzdəki maşınla lazımı qədər məsafə saxlayın;
- qəzaya uğramamaq üçün saatda 50 km-dən artıq sürətlə getməyin;
- atəşə tutulduğunuz təqdirdə qarşidakı maşınlara yaxınlaşın;
- konvoyunuza motosikletlər də daxil olmaqla nömrə nişanı olmayan maşınların qarışmasına icazə verməyin;
- yol hərəkət işarələrinə (nəqliyyatın işqlarına, səsli siqnallara və s.) diqqət yetirin.

13. Üzbəüz gəlibsinizsə

Tövsiyələr:

- ən təhlükəli həlqənin hansı ola biləcəyini müəyyənləşdirin. Qrup halindasınızsa, içinizdən biri təcavüzkarların görüş bucağından yayınmağa, əgər lazım gələrsə, çalışmalıdır;
- danışığa gedin, onları sakitləşdirməyə səy edin. Lideri müəyyənləşdirib onunla sövdələşin;
- dik durun, qollarınızı sallamayın. Əllərinizi belinizə qoyun, bu, özünüüzü ələ almağınızə kömək edəcəkdir;
- işə girişdiyiniz andan başlayaraq qərarlı, tərəddüdsüz və var gücünüzlə hərəkət edin;
- uzaqlaşmayın. Yoldaşlarınızdan nə qədər uzqlaşsaz, hücum ehtimalı o qədər böyük olur. Yalnız yaxın məsafədən müdaxilə edə bilərsiniz.

14. Girov götürülsəniz

Girov götürürlənlərin davranışları qarşı tərəfin niyyətləri və yerli şərtlərlə müəyyənləşir. Bununla birlidə əksər hallarda girovlar aşağıdakı qaydalar çərçivəsində davranmalıdır:

- bacarığınızı yüz faiz əmin olmadıqca qarşıdurmaya, yaxud da qaçmağa çalışmayın;
- panikaya düşməyin; sakit görünməyə çalışın, sizi girov götürənlər onsuz da yetərincə gərgindirlər;
- sonradan faydalı ola biləcək səsləri, qoxuları, gurultuları,

girov götürüldüyüünüz vaxtı və şəraiti mümkün qədər təfərrüati ilə yadınızda saxlamağa çalışın;

– qaçıranların (girov götürənlərin) davranışlarını müşahidə edin. Onları, girov götürüldüyüünüz yeri tanımağa, xilas olma və ya qaçma şansınızı artırıa bilmək bütün məqamlara diqqət yetirin;

– gündəlik davranışlarınızı heç olmasa öz zehninizdə planlaşdırmağa çalışın;

– sizi girov götürənlərin rasional əmr və isteklərinə əməl edin, amma onların məqsədlərinə çatmalarına imkan verməyin;

– sizi adınızla səslənməyə alışmaları üçün kömək göstərin, bu sizin şəxsiyyət kimi qəbul olunmaniza və qərginliyin azalmasına gətirəcəkdir;

– ölüm təhdidlərinə və buraxılma vədlərinə aldanmamağa çalışın;

– özünüzi məcbur edin ki, kiminləsə danışasınız, məşğuliyyət tapasınız və ya diqqətinizi hər hansı bir şey üzərində cəmləşdirəsiniz;

– sizi qaçıranlarla gərəksiz yerə söz güləşdirməyin. Onlarla əlaqə yaratmağa çalışın. Aqressiv olmayın, ancaq yalvarmayın da;

– danışqlar uzanarsa, ümidsizliyə qapılmayın. Qurtuluş şanınız zaman keçdikcə artacaqdır. Sizdən tələb olunarsa, səsinizin yazılmasına, yaxud qısa yazılı mesaj yazmağa razılıq verin, bu tanınmanıza və buraxılmanıza yardım göstərə bilər;

– buraxılacağınız söz verilən günə qədər səbirsizlik göstərməyin və son dəqiqəyə qədər sizi qaçıranların təlimatlarına əməl edin.

– buraxıldıqdan sonra tibbi müayinədən keçirilir və ifadə vərirsiniz, ikisini də mütləq etməlisiniz. İnanmadığınız şəxslərə başınıza gələnlərin hamısını açıb-tökəməyinizə lüzum yoxdur.

– media ilə əlaqə qurmazdan əvvəl verilən tövsiyələrə əməl edin.

– yenidən işinizə qayıtdıqdan sonra sizi girov götürənlərin əsas təzyiqləri nəzərə alınmaqla təhlükəsizlik qaydalarına əməl edin.

EN-Bİ-Sİ NYUS-un TƏCRÜBƏSİ

En-Bi-Si NYUS-un fikrincə, vətəndaş iğtişaşlarının işq-landırılması zamanı hər hansı bir komissiya və ya komitənin məsləhətlərinə deyil, təcrübəli, peşkar-jurnalistlərin yaxşı təcrübəsinə söykənmək vacibdir. Bu tipli səvqəlada vəziyyət bəzən o qədər kəskin olur və ehtirasları elə coşdurur ki, hadisələrin təqdimatında redaktorlar dəqiqlik, vaciblik, mülahizələrin düzgünlüyü, olayların inkişafını anlamaq, qərəzsizlik və informasiyanın harmoniyalılığı kimi məsələlərdə çox diqqətli və ehtiyatlı olmurlar:

"1. Əgər polis, yaxud digər məsul idarə və adamlar iğtişaşları "üşyan" kimi qiymətləndirmirlərsə, bu ifadəni siz də işlətməyin.

2. Söyü deyən adamı mütləq qeyd edin: sözün müəllifinin konkret informasiya mənbəyi olması çox vacibdir.

Çox zaman dəyən maddi zərər və toplanan adamların sayı düzgün qiymətləndirilmir. Belə halda mötəbər mənbələrə istinad etmək gərəkdir.

3. Daxildən alınan informasiyani polis, bizim hadisə yerindəki xüsusi müxbirimiz, digər nüfuzlu şəxslər və ya mənbələr təsdiqləməyinənə efirə verməyin. Bu ehtiyatlılıq çox zaman təbliğatçıların xüsusi məqsədlə yaydıqları sayımlarə də aiddir. Dəqiqləşdirilməmiş sayımlar fəlakətə gətirib çıxara bilər.

4. Digər narahat rayonlarda "adamların yiğilması" barədə xəbər verməkdə, habelə şəhərdə gərginliyin artacağı və yeni iğtişaşların mümkünüyü barədə informasiyalardan qaçın. Bizim borcumuz yalnız baş verən və baş verməkdə olan hadisələr barədə məlumat verməkdir. Biz hansı bir bankın ifası barədə öncədən xəbər vermədiyimiz kimi, zoraklıqlar barədə də öncə görmələrlə məşğul deyilik.

5. Əlaqədar informasiya redaksiyaları və potensial irqi münaqişə zonalarındaki informasiya mənbələri ilə, icmalarla əlaqələr yaradın və bu əlaqələri, kontaktları genişləndirin.

6. Öz müxbirlərinizi tezliklə potensial münaqişə ocaqlarına gəndərin. Hətta hadisələr barədə tezliklə məlumat verə bilməsəz də, öz müxbirlərinizin olayları yerində dəqiqləşdirməsi çox vacibdir.

7. İğtişaş iştirakçlarının hər hansı birindən aldığınız müsahibə-

lərə şübhə ilə yanaşın. Belə müsahibələr çətin ki, obyektiv olsun. Bu müsahibələr informasiyadan çox emosiyaların coşmasına təsir göstərir. Faydalı faktları polis, hakimiyyət nümayəndələri, yaxud öz fikrini yaxşı ifadə edən müşahidəçilər vera bilər.

8. Yalançı "liderlərdən" müsahibə alarkən çox ehtiyatlı olmaq gərəkdir. Çünkü onlar daha çox özünü göstərir, əsəbləri gərginləşdirir, sensasiya yaradır və məsələyə dəxli ola biləcək heç bir informasiya verə bilmirlər. "Davakar" və ya "aktiv", təkbaşına qərar qəbul edən şəxsləri "lider" adlandırmayın. "Lider" – özünün ardıcilları olan və adətən tanınmış təşkilata rəhbərlik edən adamlara deyirlər. "Aktivistlər" hər hansı bir ictimai sahədən olub heç bir təşkilati təmsil etmirlər.

9. Zoraklılığı doğuran səbəblər haqqında danışmadan bu barədə lazımı məlumat verə bilmərik. Vəziyyətin gerçek şəklini vermək üçün biz baş verən hadisənin inkişafını dərinlən öyrənməliyik.

10. Jurnalistlərin dilindən qəlibləşən, faktə uyğun gəlməyən "gərginlik artdı", "şəhəri lərzəyə saldı", "polislər nümayişçilərlə toqquşdu", "yeni toqquşmalar təhlükəsi var" və s. tipli ifadələrdən qaçın. Baş verəcəklər barədə sakitcə, faktə əsaslanaraq sadəcə xəbər verin.

11. İghtişaşların baş verdiyi yerlərdə çəkiliş vasitələrinən istifadə edərkən maksimum qüvvə sərf etmək gərəkdir ki, kütłə sizi hiss etməsin. Kamera kütlənin ehtiraslarını coşdura bilər.

12. Bir çox cəhətlərdə informasiya ilə əlaqədar təşkilatlar öz aralarında ightişaşların işıqlandırılmasını tənzimləyən müqavilələr bağlayırlar. En-Bi-Si nyus bu cür müqavilələrə ehtiyatla yanaşır və bizim əməkdaşlar informasiyanın işıqlandırılmasını məhdudlaşdırın tədbirlərlə əlaqədar olaraq öz redaktorları ilə məsləhət-ləşməlidirlər.

13. *Ehtiyat tələb edən daha bir neçə məqam: əldəqayırma silahların istehsalı üsullarını təsvir etməkdən çəkinin. Montaj zamanı biabırıcı məqamları, söyüş və böhtanları süjetdən çıxarin. Yalnız hadisələrin əsl iştirakçılarının çıxışlarını ləntə alın. Adamların diqqətini cəlb etmək üçün əvvəlcədən öz hərəkətlərini məşq etmiş və bunu aydın şəkildə nümayiş etdirməyə çıxan adamlardan və qruplardan uzaq olun.*

14. *Sonuncu və ən ciddi bir qeyd: biz hadisələri quraşdırımızıq,*

initasiya etmirik, qaydaları pozmağı və ona təsir göstərməyi təşkil etmirik. Baş-verən hadisələri göstəririk, əgər hadisə anında orada olmamışsa, özümüzdən hadisə düzəltmirik. Habelə, belə anların yaranmasına da cəhd göstərmirik. Bu sadə göstərişi pozmaq olmaz. Bu qaydanı pozmağa görə biz çox sərt cəza tədbiri təsbiq etməyə çalışırıq.

Hadisələrin tam və məsuliyyətli işıqlandırılması ilə bağlı prezident komissiyasının məruzəsində deyilir: "Belə hesab edirik ki, hadisələrin işıqlandırılması zamanı kəskin məqamları ixtisar etməyin və ya "yüngülləşdirməyin" zoraklılığı aradan qaldırmağa kömək edəcəyinə inanmaq sadəlövhəlükdür. İghtişaşlar başlayan kimi bu barədə şaiyələr qəzət və televiziyəsiz da baş alıb gedir. Bu hadisələrə göz yummaq, yaxud onları başqa cür qələmə vermək kütləvi informasiya vasitələrinə inamu azalda, habelə şaiyə yayınlara xidmət göstərə, bu şaiyələrə inamları daha çox qorxuya salabilər".

En-Bi-Si NYUS bilir ki, tamaşaçılar bizdən həyatın bütün sahələri haqqında, o cümlədən kütləvi həyacanlar haqqında tam və dolğun məlumat gözləyir və məhdud informasiya ilə razılaşırlar. Biz ümidi varıq ki, bütün vətəndaşlara məxsus bu azadlıqdan tam istifadə işində ictimaiyyət bizi müdafiə edəcək.

Biz hadisələri tam, vicdanlı və geçəkliliyi nəzərə alaraq işıqlandırmağı təklif edirik.

Terrorçuluq hallarında davranış:

1. Terrorçuluqla bağlı heç bir hadisə En-Bi-Si nyusun prezidentinin, yaxud səlahiyyətli vitse-prezidentin sanksiyası olmadan bir-başa efirə verilə bilməz. Bununla belə müxbirlərin sinxron çıxışlarının bir-başa efirə verilməsi qadağan edilmir.

2. En-Bi-Si nyusun əməkdaşları heç vəchlə incidentdə iştirak edə bilməz. Xüsusişə adam oğrularından və girovlardan alınan müsahibələr prezidentin icazəsi olmadan, əvvəlcədən məsləhətləşmədən efirə gedə bilməz. Əks halda biz hadisələrin iştirakçılarını təhlükə altında qoya bilərik.

3. Harasa bomba qoyulması və ya başqa terror aktları ilə bağlı hər hansı şəxs və ya qrupun bəyanatlarına ehtiyatla yanaşmaq və

əsas hadisərlərə nisbətdə onlara ikinci dərəcəli əhəmiyyət vermek lazımdır. Bu şəxslərin tanınması hansısa telegraf agentliyi yaxud, qəzetlər tərəfindən müəyyən edilmişsə, lakin rəsmi informasiya mənbələri tərəfindən təsdiq edilməmişsə, bu barədə tamaşaçıya məlumat vermək gərəkdir. Terror aktı barədə danışarkən heç vaxt "kiminsə xidmətidir..." ifadəsini işlətməyin. "Məsuliyyət üstünə düşür" ifadəsindən istifadə edin.

4. Əgər fanatiklərin başqa yerlərə də bomba qoyulması və onların partlamağa hazır olduğu barədə bəyanatları varsa, informasiya süjetindən bu hissəni çıxarmaq məsləhətdir.

5. Əgər belə bir informasiyanı bilavasitə sərf özünüz almışınızsa, ilk növbədə polisə xəbər verin, sonra rəhbərliklə bu informasiya ilə bağlı nə etmək lazımlı olduğunu müzakirə edin.

**Qərb jurnalistikasının bu standartları
bizim günümüz üçün də gərəklidir.**

Söz azadlığına qarşı qəsdlərin araşdırılmasına dair norma və prinsiplər

Nyu-Yorkdakı BMT Hüquq İşləri Bürosu və Cenevrədəki BMT İnsan Hüquqları Mərkəzi insan hüquqlarına qarşı qəsdlərlə əlaqədar tədbirlərin qayda və prinsiplərini ən səmərəli müəyyənləşdirən beynəlxalq təşkilatlardandır.

Ümumi prinsiplər

– Hər araştırma yazılı hesabat şəklində salınmalıdır. Toplanan təfsilatların qeydləri saxlanılmalıdır. Sonrakı söz-söhbətlərin qarşısını almaqdən ötrü hadisələr yazıya alınarkən bilginin doğruluğu təsdiq edilməlidir. Vəziyyət təcili, çox ciddidirsə bilgi radio və ya telefon vasitəsilə – məxvililik şərti ilə – yetirilə bilər. Bu halda da söhbət sonradan yazılı hesabat halına gətirilməlidir.

– Araşdırıcı topladığı bilgilərin məxfiliyi prinsiplərinə sadıq qalmalıdır. Məxfiliyə eməl edilməməsi – mənbə, şahidlər və ya araşdırıcı üçün ciddi problemlər yarada bilər. Araşdırıcı şahid ifadələrini açıqlamaq və onların adlarını yayımlamaq üçün icazə

almalıdır. Araşdırıcı polis və ya rəsmi bir qurum üçün yox, bir araştırma qurumunda çalışdığını, çalışanın milli və ya bəy-nəlxalq istinad orqanı ilə bağlı olmadığını şahidə/mənbəyə anlatmalıdır.

Görüntü məsələsi özəl qaydalarla müəyyənləşir. Gözlənilməz, hətta düşmən müqavimətlər yol açı biləcəyindən fotosəkil çəkmək, yaxud tele və video-görüntü almaq məsələlərində xüsusi şərtlərə əməl olunmalıdır. Mənfi təzyiqlərə məruz qalanların fotosəkilləri mümkün qədər gözlərdən uzaq və xüsusi yerlərdə çəkilməlidir. "Lazım olmayan" əllərə keçidkədə tanınmaması üçün işgəncə və ya neqativ təzyiqlərə uğramış şəxslərin üzü fotoya alınmamalıdır.

Araşdırma mərhələləri

İlk mərhələ fakt və iddiaların toplanmasıdır. Şərtlər uyğunsa, şahidlərin kiminlə danışdıqlarını bilmələri üçün araşdırıcı, kimliyini və kimin üçün çalışdığını açıqlamalıdır. Mənbələr, araşdırıcının gerçek məqsədini tam olaraq bilməlidir. Araşdırıcı daha sonra lazımlı dəyişikliklər baş verərsə, ya da təhdidə məruz qalarlarsa şahidlərin ona müraciət edə biləcəklərini xatırlatmalıdır.

Araşdırıcı işə başlarkən ön şərtləri bilməli və nəzərə almalıdır. Mətbuat azadlığına qarşı ən ağır qəsd jurnalistə və onun ailəsinə təzyiqlərdir.

(a) Qanunsuz repressiyalar və aşkar cinayətlər, cinayət təşəbbüsleri, ölüm təhdidləri və qacırmalar. Beynəlxalq Mədəni və Siyasi Hüquqlar Sazişinin 6-cı maddəsi insanın yaşamaq hüququnu və bu hüququn qanunvericiliklə qorunmasını təsbit edir. Heç kimin yaşamaq hüququ əlindən alına bilməz (*İnsan Hüquqları Beynəlxalq Bəyannaməsi, Maddə 3*). Müstəqil qurumların aparıcıları təhqiqatlar hökümətləri bəy-nəlxalq hüquq çərçivəsində insanın yaşamaq hüququna yönələn hücumları araştırma məsuliyyətindən azad etmir. Bu çərçivədə BMT İqtisadi və Sosial Şurasının 1989/65 sayılı qərarında dövlətlərin məsuliyyətləri, qanunsuz repressiya və güllələnmələrin qarşısını almağa və belə halların təsirli bir həcmidə araşdırmasına dair prinsiplər aşiq tərzdə ifadə edilmişdir.

(b) Zülmkarlıq, antibəşəri, alçaldıcı rəftar və işgəncə. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 5-ci maddəsi insan ləyaqətinə hörmətlə yanaşılması zərurətini göstərir. "Heç kimə işgəncə, zülm, insanlıqdan kənar və ya aldadıcı rəftar göstərilə bilməz, cəza verilə bilməz".

Dövlət öz məmurları, açıq və ya gizli yolla rəsmi səlahiyyət daşıyan şəxslər vasitəsilə fiziki, psixoloji və ya əxlaqi əziyyət vermək məqsədilə işgəncə və zülm, insanlıqdan kənar alçaldıcı rəftara yol verərsə, şəxsiyyətin şərəf və ləyaqətinə hörmətsizlik göstərir, onun hüquqlarına təcavüz etmiş olur.

(c) Qanunsuz həbs və ya tutulub saxlanması. Dövlət öz məmurları, yaxud açıq və ya gizli yolla rəsmi səlahiyyətlər daşıyan şəxslər vasitəsilə keçərli bir səbəb olmadan şəxsin azadlığını əlindən alır, onu həbs edir, tutub saxlayır və ya zor güc ilə hardasa dayanmağa tabe edirsə, insan hüquqlarına təcavüz etmiş olur. Bu prinsip "heç kəs şəxsi istəklərlə tutula bilməz, həbs oluna bilməz və sürgün edilə bilməz" hökmünü verən Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 9-cu maddəsində təsbit olunmuş azadlıq və şəxsi təhlükəsizlik hüququna tam uyğundur. Bu hüquq eyni zamanda Beynəlxalq Mədəni və Siyasi Hüquqlar Sazişinin 9-1 maddəsində də təsbit edilmişdir. BMT İnsan Hüquqları Komisiyasının 1992-ci ildə yayımlanan bir hesabatında isə deyilir. "Həbsetmə – düşüncələrin sülh yolu ilə ifadəsinə maneələrin ən aqressiv yollarından biridir və buna görə də insan hüquqlarına qarşı çox ciddi qəsddir".

(d) Düşüncə, ifadə və təşkilatlanma azadlığına qarşı təcavüz və təhdidlər. Məlumat vermək hüququna aidiyyəti ilə medianı maraqlandıran digər qəsdələr:

- binalara (redaksiya, mətbəə) təşkil edilən hücumlar;
- təşkilati, idarəcilik və iqtisadi xarakterli hücumlar;
- bilginin ölkə ərazisində dövriyyəsinə qarşı maneələr;
- bilginin beynəlxalq dövriyyəsinə qarşı maneələr.

Araşdırıcılar, həm dövlət məmurları və ya dövlətin açıq / məxfi rəsmi səlahiyyət verdiyi şəxslərə, həm də silahlı müxalif qruplara və ya onların təşviq və ya tövsiyyəsi ilə hərəkət edən şəxslərə istinad edilə biləcək məsələlər üzərində bərabər ölçüdə durmaları zərurətini unutmamalıdırılar.

İkinci mərhələdə, araşdırıcı mənbələrdən toplanan informasiyaları gözdən keçirdikdən sonra çatışmazlıqları aradan qaldırmağa, əlavə bilgi toplamağa çalışır. Mümkün olarsa, iddialarla əlaqədar səlahiyyətli şəxslərə sorğular göndərir.

Üçüncü mərhələdə, çalışmasında müəyyən məhdudiyyətlər saxlayır. Mənbə və yaxınlarının şəxsi təhlükəsizliklərini nəzərə alır, tədbirini şəraitə görə görür. Araşdırıcı araşdırıldığı hər bir məsələni diqqət mərkəzində saxlayır və şahidlərə qarşı mümkün münasibətlərə nəzərən diqqətli davranışır.

Şahid ifadələrinin toplanması

Bu araşdırmanın əsasıdır. Şərait əl verirsə, araşdırıcı şahidlə ilk görüşündə onun adını, soyadını öyrənir, onu narahatlıqdan qurtarır, mövzuya dair ümumi düşünçələrini. Çəkindiyi məsələləri, mülahizələrini soruşur. Bununla görüşdüyü şəxsin araşdırıldığı işdə zərərçəkən, müttəhim və ya şahid qismində keçə biləcəyini müəyyənləşdirir.

– Şahid görüş üçün tam razılıq verməli və onunla məhz həm-cinsi görüşməlidir. Görüş haqda hesabatda şahidin hal və davranışları (hərəkətlər, əsəbilik, sıxıntı) da qeyd olunmalıdır. Səsin, görüntünün alınması və ya fotosəkil çəkilməsi haqda əvvəlcədən xəbərdarlıq edilməlidir. Yaxşı olar ki, görüşə iki jurnalist getsin, şahid də yanında yaxın bir adamının olmasını istəyə bilər.

– Tərcüməçi, jurnalist şahidin dilini bilməlidir. O, danışıçı xülasa etmək, boşluqları başqa yerdən aldığı bilgilərlə doldurmaq, ifadələri "düzəltmək", aydın olmayan və ya dolaşiq məqamları aradan qaldırmaq məqsədilə özü bildiyi kimi sərbəstliyə yol verməlidir.

– Şərait yol verdiyi ölçüdə standart dindirmə təlimatına əməl olunmalıdır. Bu, hadisənin aydın qavranılmasına və mühüm nüansların yaddan çıxmasının qarşısının alınmasına gətirib çıxarır. Digər tərəfdən dindirmə təlimatı ehhəm deyil, söhbət ona arada bir söz atmaqla sərbəst aparılmalıdır. Bu prosesdə araşdırıcı əldə etdiyi sənədlərin özü və ittiham olunan şəxslər üçün təhlükə doğura biləcəyini unutmamalıdır. Bütün hallarda həmin sənədlərin varlığı gizli saxlanılmalıdır.

– Görüşün şəraiti yazı və ya başqa bir vasitə ilə qeyd edilməlidir. Araşdırıcı:

– Görüşə gələn şəxslərin adlarını, hansı qismdə iştirak etdik-

lərini qeyd edir;

Şəxsin görüşdə öz iradəsi ilə iştirak etdiyini bəyan etməsinə şərait yaradır.

- Şəxsin görüşdən məmənun olub-olmadığını öyrənir.
- Görüşün gizlilik dərəcəsini açıqlayır (üçüncü bir şəxsin qatılımında israr edilməsi təqdirdində).
- Şahiddən tərcüməni anlayıb-anlamadığını, tərcümədən məmənun olub-olmadığını öyrənir.
- Araşdırıcı görüşü özünə inamlı bir şəkildə davam etdirir.
- Sualları təkrar-təkrar verir.
- Gərginlik doğuran suallardan çəkinir.
- Sualları açıq və anlaşıqlı tərzdə verir.
- Açıq saxlanan suallar verir, "bəli" və ya "xeyr" cavabı tələb edən suallardan imtina edir.

Suallar yönəldici xarakterli ola bilməz. ("Hadisə yerində idiniz, deyilmi?" əvəzinə "Hadisə günü siz harada idiniz" kimi).

JURNALİSTİN DÜZGÜN DAVRANIŞ NORMALARI

İstintaq və təhqiqat

Məhkəmənin hazırlıq iclası zamanı, yaxud məhkəmə ərəfəsində istintaqa maneə törədə bilən və onu istiqamətləndirməyə yönəldilmiş xəbər və şərhlər verilməməlidir. Məhkəmə araşdırması dövründə xəbərlər hər cür qərəzdən uzaq və dəqiqliklə verilməlidir. Jurnalist tərəfkeşlik edə bilməz. Məhkəmə hökm çıxarmamış heç kəsi müqəssir elan etmək olmaz. Kiminsə ittiham edilməsi xəbər və şərh materiallarında yolverilməzdır.

Uşaqlar

Uşaqlarla əlaqədar cinayət və cinsi təcavüzlərdə mühakimə olunanlar, bu tipli proseslərdə şahidlik edənlər və yaxud zərərçəkən qismində cəlb olunanların, 18 yaşına çatmamış şəxslərin adları və şəkilləri açıq şəkildə yayımlanmamalıdır. Uşaqların şəxsiyyətinə və davranışlarına təsir göstərə biləcək hallarda jurnalist ailə başçısının və ya uşağın qanuni qəyyumunun icazəsi olmadan onunla müsahibə aparmamalı və görüntüsünü almağa çalışmamalıdır.

Cinsi təcavüz

Cinsi təcavüz qurbanlarının fotosəkilləri, görüntüləri və kim-

likləri ictimai əhəmiyyət kəsb etmədiyi hallarda açıqlana bilməz.

İnsanın xüsusi statusu

İctimai əhəmiyyət kəsb etmədiyi hallarda və cinayət işi ilə əla-qəsi sübut olunmadıqca istənilən bir insanın davranışları və ya gü-nahı, onun irqinə, milliyyətinə, dininə, cinsiyətinə, cinsi əlamət-inə, xəstəliyinə, fiziki, zehni baxımdan naqis olub-olmasına isti-nad edilməməlidir. Şəxsin bu xüsusi statusu zarafat, təhqir, eti-qad mövzusuna çevrilməməlidir.

Sağlamlıq

Sağlamlıq mövzusunda sensasiyalardan yayınmaq, insanlara ümidsizlik və ya saxta ümid verəcək aldadıcı informasiyalar veril-məməlidir. Tibbi araşdırmaclar dəqiqləşdirilmiş elmi nəticələr ki-mi qələmə verilməlidir, dərman preparatlarına dair tövsiyələr yalnız mütəxəssislərdən alınmalıdır. Xəstəxanalarda araşdırma aparan, məlumat və görüntü almağa çalışan jurnalist özünü təq-dim etməli, daxil olmaq qadağan edilən bölmələrə yalnız xüsusi icazə ilə girməlidir. Səlahiyyətli şəxsin, həkimin, xəstənin və ya onun sahibinin icazəsi olmadan hec bir üsulla xəstəxanalarda səs və görüntü alınmamalıdır.

Sarsıcı durumlarda

Xəbərin obyekti kimi üzüntü, sıxıntı, təhlükə, depressiya, fəlakət, yaxud şok vəziyyətində olan insanlar olduqda, jurnalistin hadisəyə münasibəti humanist xarakter daşımali və araşdır-ması gizlilik prinsiplərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Günahkarın yaxınları

Jurnalist şübhəli bilinən şəxslərin, şahidlərin qohum və yaxın-larını açıqlamamalıdır.

İntiharlar

İntihar hadisələri haqqında xəbər çərçivəsini aşan və oxucu-da, tamaşaçıda ağır təsir buraxacaq tərzdə genişliklə məlumat ve-rilməməlidir. Belə hadisələri göstərən fotosəkil və ya kadrlar dərc olunmamalıdır.

İxtisaslaşma

Jurnalistin dar ixtisas sahəsi nə (idman şərhçisi, kri-minal xəbərlər müxbiri, partiya mətbuat əməkdaşı və s.) olursa-olusun o, hər şeydən əvvəl jurnalistdir. Odur ki, jurnalist ilk öncə peşəkar prinsiplərə əməl etməlidir.

Sərhədsiz Jurnalistlər Təşkilatının dindirmə təlimatından örnək

Görüş haqda bilgilər:

- tarix, yer, sorğu kağızını dolduran şəxs (adı, soyadı, işi, təşkilatdakı vəzifəsi), görüşdə iştirak edənlər;
- şəxs görüş təklifini öz iradəsi iləmi qəbul etmişdir, arasdırıcıının danişq tərzini bəyənirmi? (Aşağıdakı bəyan yazdırılır və imzalatdırılır: "Görüşməyə öz iradəmlə gəldiyimi və qörüşün üslubunu bəyəndiyimi bəyan edirəm");
 - tərcüməçini başa düşürmü, tərcümədən məmnundurmu? (Aşağıdakı bəyanat yazdırılır və imzalatdırılır: "Tərcüməçini anladığımı və sözlərimin tərcüməsindən razı qaldığımı bəyan edirəm");
 - görüşün gizlilik həddi.

Zərərçəkən ilə əlaqədar bilgilər: adı, soyadı, doğum tarixi, cinsi, o andakı ünvanı, daimi ünvanı, vətəndaşlığı, (varsə) əvvəlki vətəndaşlığı, dini və etnik mənsubiyyəti (müəyyəndirsə), mədəni vəziyyəti, himayəsində olan şəxslərin sayı (adları, soyadları, yaşıları, peşə və ünvanları), hərbi mükəlləfiyyəti, işi / peşəsi / vəzifəsi, siyasi partiyada, birlikdə, təşkilatda, müəssisədə daşıdığı məsuliyyət, özünün xüsusişlə qeyd etmək istədiyi bioqrafik bilgilər (özü, media qurumu, ailəsinin siyasi, sosial, dini, etnik səbəblərlə üzləşdiyi keçmiş hadisələr).

1) Saxlanma: tarix və saat, yer (ev, iş yeri, digər), saxlayan şəxs (polis, əsgər, digər), saxlanarkən göstərilən sanksiya və ya verilən əmr, saxlanarkən səbəb göstərilibmi?, saxlandığı müddədə təzyiq edilibmi?, şahid vardımı?, şəxsi və ya peşəsi ilə bağlı əşyaları müsadirə edilibmi (qeyd dəftəri, sənəd, fotoaparat, diktofon, kamera, kaset, qəzet)?, edilibsə, qəbz verilibmi?, ailəsini, vəkilini və ya qəzetini xəbərdar etməsinə icazə verilibmi?, özü saxlanarkən evində və ya bürosunda axtarış aparılıbmı?, yaxınları təhdid edilibmi?

2) Həbsə alma: həbsxananın yeri və növü, həbsin müddəti, həbsin kateqoriya və statusu (siyasi, kriminal, əqli cəhətdən yararsızlar, cinsinə, yaşına, etnik və ya dini mənsubiyyətinə görə),

həbsxana şəraiti (kameranın ölçüləri, kameradakıların sayı, ya-
taq müxəlləfatı, pəncərə, hava, istilik, işıqlanma, su, gigiyena,
həbsdəkilərin ümumi sayı), qidalanma (necə və nə ilə; qidalan-
mada dini üsullara hörmət), bədən tərbiyəsi, məhbusların ümumi
sağlamlıq durumu, qohum-qardaş, həmkarlar, vəkil və həkimə
görüş üçün yaradılan imkan və onun intensivliyi, göndərilən pa-
ket, məktub, qəzet və kitabların çatdırılma imkanı, həbsxana
personalı ilə əlaqələri (cəzalar: növü, söxliyi, nəticələri), sorğu-
sualı çəkildimi?, çəkildisə, istintaqı kim apardı, necə dəfə, hansı
şəraitdə və istintağın mövzusu nə idi?, təhdid edildimi?, ifadə
imzalanması istənilədimi?, digər bilgilər.

3) Məhkəmə: prosesin tarixi və yeri, prosesdə şəxsən iştirak
edilmişmi?, proses mətbuat üçün qapalı idimi?, iddianı kim irəli
sürmişdə?, prosesdə başqa ittihamçı olmuşdurmu?, xarici mü-
şahidəci vardımı?, işə mülki, yoxsa hərbi məhkəmədə baxılmış-
dır?, proses hansı qanun maddəsi üzrə aparılmışdır?, hakimin
adi, çıxarılmış qətnamə, vəkili məhkəmə salonunda iştirak edir-
mi?, vəkilin adı, soyadı və ünvanı, müdafiənin vəziyyəti?, qət-
naməyə etiraz oldumu?, hakimlərin bitərəfliyinə inanır mı?, pro-
sesdən sonra hansı həbsxanaya göndərilmişdi? (əgər prosesdən
əvvəl saxlandığı yerdən fərqlidirse).

4) İşgəncə və zoraklı rəftar: işgəncə və zorakılığa məruz qal-
dınız mı?, işgəncə necə verilirdi?, sizcə, işgəncə və ya zorakılığın
səbəbləri nə idi?, hansı mərhələdə işgəncəyə məruz qaldınız (sax-
lanma, maşınla aparıllarkən, istintaqda, buraxılmaq ərəfəsində)?,
zorakılığa neçə nəfər qatılmışdır?, onları tanıya bilərsinizmi?, hər
birinin rolunu göstərə bilərsinizmi?, işgəncədə həkim də iştirak
etmişdirmi?, həkimin rolu nədən ibarət olmuşdur (onu işgəncə-
dən əvvəl, yoxsa sonramı görmüşdünüz? İşgəncədə iştirak edirdi-
mi?), işgəncə görmədiyinizi dair bir sənədi imzalamaga sizi məc-
bur etdilərmi?, ifadə verməyə məcbur edildinizmi?, işgəncəni gö-
rən başqa şəxs (lər) olmuşdurmu?, yaşadığınız işgəncə, zorakılıq
və ya əziyyətin növünü, müddətini, sıxlığını təsvir edə bilərsiniz-
mi?, işgəncə və zorakılıqdan sonra müalicə aldınız mı?,

5) Mətbuatın işinə maneə törədilməsi: hadisədə adı keçən
qurumun adı, ünvanı və xarakteri, gördüğünüz maneələri təsvir
edin, təcavüz, oğurluq, yanğın və s. olmuşsa, zərərin ölçüləri nə

qədərdir?, qəzetiñ fəaliyyətinin dayandırılması və ya nəşrin dayandırılması necə olmuşdur?, hüquqi, iqtisadi və idari təcavüzün xarakter və miqyasını qiymətləndirə bilərsinizmi?

QEYD: Şahid sorğu kağızının səhifələrini vəraqləməlidir. Araşdırıcı və görüşə gələn şəxs (tərcümədən razi qalması şərti ilə) son səhifəni imzalamalıdır.

6) Həbsxanada görüş:

– Araşdırıcı, həbsxanada olan jurnalisti görmək üçün icazə ala bilməsə də onun haqqında bilgi əldə etməyə çalışmalıdır. Bundan ötrü vasitəçi rolunu çox zaman jurnalistin ailəsi, vəkili oynayır. Bəzən də məlumatı Beynəlxalq Qızıl Xaç və ya Qızıl Aypara Komitəsi yolu ilə almaq olur.

– Araşdırıcı fürsət tapdıqca həbs olunmuş jurnalistə şəxsən görüşməyə çalışmalıdır. Araşdırıcı qanun çərçivəsində həm həbsxanaya dair ümumi bilgilər, həm də jurnalist haqqında xüsusi məlumatlar toplamalıdır.

– Araşdırıcı görüşə icazə almaq üçün həbsxananın rəhbərliyi ilə görüşməlidir. Onun jurnalistlə təkbətək yazılı şəkildə rəsmiləşdirilməlidir. Görüş zamanı səsin yazılması, fotosəkil çəkilməsi, sovqat (qida, dərman, geyim) və ya pulun verilməsi, tərcüməçi, həkim, vəkil gətirilməsi kimi məsələlərə icazə verilib-verilməməsi də bu sənəddə qeyd edilməlidir.

– Araşdırıcı, jurnalist həbsxanaya düşən kimi dərhal buranın rəhbəri ilə görüş tələb etməlidir. Bu görüşdə araşdırıcı kimliyini bildirməli, rəhbər şəxsin adını qeyd etməli və ziyarətin məqsəd və məramını söyləyərək, əməkdaşlıq təklifi etməlidir. Bu arada məhbusla əlaqədar qeyd edilən bilgilərin doğruluğu və qanunvericiliyə uyğunluğunu (adı, soyadı, yaşı, mədəni səviyyəsi, peşəsi, ünvanı, hüquqi statusu, həbs tarixi və şərtləri, həbsinin səbəbləri və ya təslim sənədinin tərtib olunma tarixi və məzmunu, məhkəmə orqanlarına verilmə tarixi və lazımlı gəldikdə, prosesin tarixi) yoxlanılmalıdır. Lazım gəlirsə, rəhbərlə birlikdə həbsxananı qəzmək mümkündür.

– Jurnalistlə görüş məxvilik pozulmasın deyə xüsusi bir yerdə keçirilməlidir.

Sərhədsiz Jurnalistlər Təşkilatı (RSF) araşdırmlar və illik hesabatın yazılması üçün çərçivəni təşkil edən on mövzu başlığı müəyyənləşdirib:

Öldürülən jurnalistlər: Hər hansı bir ölkədə qurban gedən yerli və xarici jurnalist siyahısına yalnız peşə borcunu yerinə yetirərkən ifadə etdikləri fikirlərə görə ölü jurnalist salınır. Hesabatda mümkün olduğu qədər çalışmaq gərəkdir ki, "Qətlə yetirilən" jurnalistlərə "öldürülən" jurnalistlər bir-birindən ayrılsın.

"Qətl edilən jurnalistlər" kateqoriyasına planlı şəkildə şəxsən hədəfə alınaraq öldürülənlər aid olunurlar.

"Öldürülən" jurnalist kateqoriyasına haqqında şəxsən qəsdli hökm çıxarılb - çıxarılmaması müəyyənləşməyən, lakin vəzifə borcunu yerinə yetirərkən müharibə, hücum və ya təcavüz faktlarını müşahidə edəndə öldürülən jurnalistlər aid edilir.

"İtkin düşən" jurnalistlər: ailəsi, yaxınları, yaxud həmkarları tərəfindən itkin düşməsinin peşəsi və ya əqidəsi ilə əlaqədar olmasının ehtimal edilən jurnalistlərdir. Qaçaq yaşayan, öz iradələri ilə hara getdiklərini heç kəsə söyləmədən yoxa çıxanlar "itkin düşmüş" hesab olunmurlar.

Hər hansı bir şəxsin, dövlət məmurları və ya dövlətin açıq / gizli dəstəyi / təşviqi ilə davranan insanlar, mütəşəkkil qruplar tərəfindən zorla tutulması, saxlanması, qaçırlılması və ya azadlığının məhdudlaşdırılmasına dair iddiaların rəsmən rədd edilməsi "zorla yoxa çıxarılma" anlamına gəlir. Belə hallarda araşdırıcının baş verənləri təfsilatı ilə təhdid etməsi lazımlı bilinir.

İşgəncə görən jurnalistlər dedikdə peşə fəaliyyəti və yaxud görüşləri səbəbi ilə ruhi və fiziki əzablara məruz qalan jurnalistlər başa düşülür. İşgəncə verilibsə, zorakı rəftarın xarakterinin müəyyənləşdirilməsi məqsədi ilə müstəqil bir həkim tərəfindən tibbi mütəxəssiz hesabatının tərtib edilməsi məqsədə uyğundur.

Həbs olunmuş jurnalistlər. Hər hansı bir jurnalistin 48 saatdan artıq həbsxana, izolyator, zindan, düşərgə və ya buna bənzər yerlərdə saxlanması nəzərdə tutulur. Araşdırıcı, qanuni və ya qanunsuz, müvəqqəti tutulub-saxlanma kimi ev həbsi və s. halları qeydə alır, mümkünsə jurnalistin saxlandığı yeri və vəziyyətini öyrənir. Rəsmi olaraq müvəqqəti saxlanma, istintaq məqsədi ilə

saxlanma kimi müəyyənləşməsindən asılı olmayaraq insan azadlığının 48 saatdan artıq məhdudlaşdırılması bu kateqoriyaya aid edilir.

Saxlanan jurnalistlər: İstəlinən bir jurnalistin 48 saatdan az müddətdə həbsxana, izolyator, polis idarəsi, düşərgə və ya başqa bir yerdə tutulub saxlanması.

Hücumu məruz qalan jurnalistlər: Jurnalistin peşə borcunun icrası yaxud görüşləri səbəbi ilə hücumu məruz qalması, təhqir olunması. Bu qrupa jurnalistin qarşısını almaq üçün ailəsi, dostları, qonşuları, peşə həmkarlarını hədəf alan qeyri-qanuni təzyiq təşəbbüsleri də daxil edilir (bəzi hallarda bu təzyiqlər də işgəncə hesab olunur).

Təhdid və təzyiqlə üzləşən jurnalistlər:

Jurnalistlərin peşə fəaliyyətlərini azad şəkildə icra etmələrinə maneəçilik törətməkdən ötrü dövlət / siyasi quruluş / silahlı qrup / dini icma tərəfindən birbaşa/dolayısı ilə, kollektiv/fərdi və ya ciddiliyi anlaşılan, qaynağı məlum olmayan şəkillərdə fiziki, psixoloji, iqtisadi və digər analiji təhdid edilmələri.

Hüquqi, inzibati və ya iqtisadi təzyiqlər:

Jurnalistlər və ya mediya məhkəmə qarşısına çıxa bilər. Hüquqi təzyiq dedikdə nə başa düşülür? Mətbuat azadlığı "iftira", "yalan", "təhqir" və s. kimi məsələlərə görə cavabdehliyi nəzərdə tutduğu üçün belə hallarda KİV-ə qarşı iddialar məhkəmədə araşdırılır. Lakin istənilən istintaq və ya təhqiqatda siyasi və yaxud digər qərəzli mövqe müəyyən olunursa, bunu hüquqi təzyiq hesab etmək mümkündür. Dövlət mediasında çalışan jurnalistlərin də qarşılaşdıqları vəzifədən, işdən çıxarılma və təcrid etmə kimi siyasi vasitələrlə mediaya təsir göstərmək, reklamla şantaj, maliyyə və ya siyasi məqsədli iqtisadi, inzibati təzyiqlər də bu qəbildəndir.

Ölkə daxilində informasiya dövriyyəsinə törədilən əngəllər:

Bu başlıqda təsniflənən hallar milli KİV-lərə qarşı müxtəlif yayım yasaqlarını, müvəqqəti qapatma, tirajın müsadirə edilməsi, bank hesablarına həbs qoyulması, radio, televiziya, elektron xəbərləşmənin əngəllənməsi, informatorların qeyd, kaset, film kimi xəbər istehsal vasitələrinin müsadirə olunması, yaxud da nüsxələrinin alınması, redaksiyalara, yayım şirkətlərinə, stasion-

ar və əl yayımı satıcılarına təzyiqləri və s. əhatə edir.

İnformasiyanın beynəlxalq dövriyyəsinə törədilən əngəllər:

Tutulub-saxlanma, persona non-granta etmə, xarici medianın yerli müxbirlərinə, ölkədə fəaliyyət göstərən təmsicilərinə və ya xüsusi tapşırıqla yolladığı əməkdaşlara qarşı viza əngəli yaradılması. Qəzətlərin müsadirə edilməsi, müvəqqəti və müddətsiz qadagan etmə, xaricdən gətirilən informasiya avadanlığının müsadirə edilməsi, ölkə xaricindən edilən radio və ya televiziya translyasiyasına maneələr törədilməsi də buraya daxildir. Dövlətin, siyasi və ya hərbi qrupların, informasiyanın ölkəyə giriş-çixışını əngəlləməkdən ötrü gördüyü bütün tədbirlər bu kateqoriyaya aiddir.

Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi və digər mülki qurumlarla əlaqələr

İCRC (Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi) və insan haqları, söz azadlığını müdafiə edən mülki cəmiyyət qurumları (QHT) mətbuat azadlığına dair araştırma aparan jurnalislərə təqdirəlayıq yardımalar göstərə bilir. Bu bölüm də BQXK-in fəaliyyət normaları ilə birlikdə ekstremal situasiyalarda çalışan başlıca QHT-nin tablosu da verilir.

– BQXK 1863-cü ildə İsveçrədə yaradılan beynəlxalq insan hüquqları təşkilatıdır. İCRC Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Dernəkləri Federasiyası, Milli Qızıl Xaç və Qızıl Aypara dərnəkləri ilə birlikdə Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkatını təşkil edir.

– İCRC şəxsi, yaxud peşə vəzifələri mülahizələri ilə təhdid edilən jurnalistlərin yardımına gəlir. Bu təşkilatda birlikdə çalışmaqdan ötrü yalnız onun fəaliyyət normalarını mənimsəmək gərəkir:

– Məxfilik və etimad bu quruluşa içtimaiyyət üçün açıq olmayan yerlərə daxil olmaq imkanı yaradan prinsiplərdən biridir. İCRC məşgul olduğu hadisərlərlə əlaqədar bigilərin məxfiliyi prinsipinə həddən artıq bağlıdır, odur ki, dolayısı ilə onun bilgi-

lərindən istifadə edənlər qarşısında da eyni tələblər qoyur. İCRC yardım göstərdiyi hadisələrlə əlaqədar kompaniyalara bitərəf münasibət bəsləyir və bunlara əsla qarışmır.

– Qanunilik ("İCRC yalnız müvafiq hökümət orqanlarının razılığı ilə fəaliyyətə başlaya bilir").

– Davamlılıq ("İCRC hadisə yerindəki fəaliyyətini uzun müddət davam etdirir").

– Bitərəflik ("İCRC tutulub-saxlanmanın səbəbləri ilə maraqlanmir, bunaları müzakirə etmir, kiminsə azad olunmasını tələb etmir. İCRC nümayəndələrinin həbsxanalarda apardıqları işlər yalnız humanist səciyyə daşıyır. Bu sadəcə, itkilərin, işgəncə və zorakı rəftarın qarşısını almaqdan, məhbusun maddi və mənəvi şəraitini öyrənməkdən, lazımlı gələrsə yardım göstərməkdən, ya-xud müvafiq səlahiyyətli şəxslər qarşısında şəraitin yaxşılaşdırılması üçün tələblər qoymaqdan ibarətdir").

– İCRC vəziyyətdən asılı olaraq, hadisələrə müxtəlif cür müdaxilə edir.

– Beynəlxalq silahlı toqquşmalarda fəaliyyəti zamanı 187 ölkə tərəfindən qəbul olunmuş 4-cü Cenevrə Konvensiyası ilə 146 ölkənin qəbul etdiyi Əlavə Protokola əsaslanır. Bu konvensiyalar hərbi əsirlərə və ya mülki məhbuslara görüşmə hüququ kimi həqlər verir.

– Ölkədaxili silahlı toqquşmalarda İCRC öz fəaliyyətini Cenevrə Konvensiyasının 3-cü maddəsinə və 138 ölkənin onayladığı 2 Protokola dayandırır. Bu hüquqi zəmin silahlı toqquşma tərəflərinin həbs etdiyi insanlara görüş alma hüququ verir.

– Silahlı toqquşma istisna olunmaqla aqressiv vəziyyətlərdə, xüsusilə də vətəndaş qarşıdurmaları vəziyyətlərində təşkilat öz fəaliyyətini Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkatının nizamnaməsinə əsasən yürüdür.

– Bəzi vəziyyətlərdə İCRC jurnalistlərə xüsusi yardım göstərə bilir.

– Beynəlxalq silahlı toqquşma bölgələrində təşkilat jurnalistlərə də bütün mülki şəxslərə göstərdiyi kimi hərbi mühafizə xidməti göstərir. 1977-ci il tarixli 1-ci Əlavə Protokolun 79-cu maddəsinə görə:

"1. Silahlı toqquşma bölgələrində təhlükəli professional və-

zifələr daşıyan jurnalistlər 50-ci maddənin birinci paraqrafına görə mülki şəxslər qismində qəbul edilirlər".

"2. Jurnalistlər mülki statuslarına kölgə salan hər hansı bir hadisədə iştirak etməmişlərsə, akkreditə olunmuş hərbi müxbirlərin 3-cü Konvensiyasının 4-cü maddəsinin 4-cü paraqrafında nəzərdə tutulduğu kimi həmin statusdan silahlı qüvvələr nəzdində yararlana bilər, həmçinin saziş və qüvvədə olan protokollara uyğun şəkildə qorunurlar".

"3. Jurnalistlər öz ölkələrindən, həmin anda yaşadıqları ölkədən, yaxud çalışdıqları media qurumundan kimliklərini göstərən sənədlər ala bilərlər."

Akkredita olunmuş hərbi müxbirlər xüsusi bir statusa sahib-dirlər. Ölkənin silahlı qüvvələrini müşaiyət etmələrinə icazə verilən jurnalistlər hərbi müxbir olaraq qəbul edilirlər. Silahlı qüvvələr jurnalistə kimlik kartı (vəsiqə) vəməyə borcludur. Müxbirin qarşı tərəfin əlinə düşdüyü halda həmin vəsiqə ilə hərbi dustaqla statusundan istifadə edirlər. Qısası, hərbi müxbirlər hərbi dustaqlara dair 1949-cu il tarixli 30-cu Cenevrə Konvensiyasına əsasən qorunurlar. Ancaq onlar hərbi əməliyyat bölgələrində olanda xüsusi mühafizə xidmətindən yararlanırlar.

İCRC-in azadlıqdan məhrum olunanlarla görüşməsi:

1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyası və 1977-ci il tarixli Əlavə Protokollar, beynəlxalq silahlı toqquşma vəziyyətində İCRC-yə məhbus / tutulub-saxlanmış hərbi dustaqları və yaxud mülki məhbuslarla görüşmək hüququ verir. Konvensiyalar daxili silahlı toqquşmalarda, bir fərq görmədiyi üçün İCRC ziyarətləri zamanı tərəflərlə hər bir şəxsə görə ayrıca razılığa qəlməlidir. İCRC-nin müdaxiləsindən kimin faydalananib-faydalananmayacağı vəziyyətdən asılı olur:

Azadlıqdan hər hansı bir toqquşma, hücum, yaxud daxili qarışılıq səbəblərinə görə məhrum olunmuş şəxslərə münasibət-də məsələ asandır: şəxsin nədə qünahlandırılmışından (terror, sabotaj və s.) asılı olmayıaraq İCRC onunla görüşə bilər.

İCRC-in görüşmələrinin başlıca məqsədlərindən biri işkəncə və itkin düşmə kimi halların qarşısını almaqdır. Bütün dünyanın məhkum etdiyi işgəncələr 10 dekabr 1984-cü ildə Birləşmiş Mil-

lətlər Təşkilatının "İşgəncə və zümlər, insanlıqdan kənar, şərəf və ləyaqəti alçaldan cəza və davranışlara dair saziş" ilə yasaqlanmasına baxmayaraq davam etməkdədir. Beynəlxalq hüquq fiziki və psixoloji işgəncələri, bədən cəzalarını, alçaldıcı və təhqiqredici davranışları, sıkəst etmə, qeyri-müalicə məqsədli tibbi və elmi eksperimentlər və s. kimi pis rəftarı qadağan edir. Odur ki, işgəncələrin hər bir növü Cenevrə Konvensiyalarının açıq pozulması halı olaraq hərbi günah qismində cəzalandırılmalıdır.

BMT sazişinə görə işgəncə, "zorla bilgi və ya etiraf əldə etmə, açıq şəkildə bildirilməyən səbəblərlə cəzalandırma, təzyiq və s. məqsədlərlə və ya ayrıseçkilik səbəbi ilə bir dövlət məmurunun, istənilən rəsmi şəxsin, dövlətin açıq və ya gizli şəkildə razılıq verdiyi fiziki və ya ruhi iztirab verən hər cür tədbiri əhatə edir, lakin əksinə, qanunla verilmiş cəzaları və bunların nəticəsində çəkilən əzabları əhatə etmir".

İCRC təmsiciləri yalnız nadir hallarda işgəncə yerlərini görə bilər, işgəncə hadisələri, İCRC-yə ümumilikdə zərərçəkənin özü, yaxud şahidləri, bəzi hallarda isə işgəncə verən şəxs tərəfindən çatdırılır.

İşgəncələr aşağıdakı 3 formadan birinə aid olur:

1) Həbsin xarakterinin, pis rəftarın bir şəkli ola bilər: həbsxana qaydaları, alçaldıcı hərəkətlər və ya psixoloji şərtlər.

2) Pis rəftar və işgəncə istintaq üsulu kimi istifadə olunur: prokurorluq, polis məntəqəsi, hərbi qarnizon, həbsxana, açıq ərazi, yaxud buna bənzər yerlərdə həyata keçirilir.

3) Pis rəftar və işgəncə nizam-intizamlı pozulması, özbaşınalıq halı kimi polis, ordu, həbsxana xidmətçiləri tərəfindən edilir.

İCRC işgəncə və pis rəftarın qarşısını almaq üçün həbsxana müdürü, müstəntiqlər və dövlətin səlahiyyətli şəsləri ilə görüşlər keçirir.

Görüş şərtləri:

İCRC ziyarətlərin etimad çərçivəsində baş tutması üçün səlahiyyətli şəxslər qarşısında aşağıdakı tələbləri irəli sürür:

– İCRC-nin fəaliyyət sferasına daxil olan bütün məhbuslarla görüşə bilmək;

– bu məhbusların saxlandıqları bütün yerlərə daxil olmaq;

– məhbuslarla başqa iştirakçı olmadan sərbəst söhbət etmək;

- sonrakı ziyarətlərə icazə alınması;
 - bütün məhbusların siyahısının alınması;
 - lazımlı gələrsə, ehtiyac duyulan əşyaların xaricdən getirilməsinə icazə alınması;
- İCRC bunun qarşılığında əldə edilən bilgilərin gizli saxlanacağına təminat verir ("*İCRC etdiyini danişar, gördüyünü danişmaz*").

Görüş:

– İCRC təmsilçisinin insani problemlər mövzusunda dəqiqliq bir rəy əldə edə bildiyi zaman baş tutur. Məhbusların sayına və problemlərlə əlaqədar olaraq ziyarətə bir və daha artıq İCRC təmsilçisi görüşdə iştirak edə bilər. Təşkilat, bu qrupda bir həkim də göndərməyə çalışır.

– Görüş təmsilçisinin həbsxananın vəziyyəti üçün (tibbi müayinə, idman, sağlamlıq və gigiyena məsələləri) və məhbusların buradakı həyatı (gündəlik rejim) mövzusunda sorğular verə biləcəyi həbsxana rəhbəri ilə görüşə başlayır. Məqsəd rəhbərliklə konstruktiv dialoq yaratmaqdır. Təmsilçi, nəzarətçi, həkim və ya aşpazın münasibətləri arasındaki mümkün fərqləri nəzərə alaraq personalın davranışlarına diqqət yetirməli, eyni zamanda həbsxananın hər yerini görməyə çalışmalıdır.

– Məhbusla görüş başbaşa olmalıdır. Bu, ona yaşadığı şəraitdən az bir müddət üçün də olsa uzaqlaşa bilmək fürsəti verir. Hətta danışlaşsı xüsusi bir şey olmasa da belə bir rahatlıq məhbusun qırılan qürurunu yenidən qazanmasına xidmət edir. Belə bir görüş digər məhbuslara və həbsxana personalına da təsir edə bilər. Təmsilçi daim ağılında belə bir fikir tutur ki, məhbuslar ziyarətçinin vəziyyəti qiymətləndirmə haqqına malik olmasını və bundan necə istifadə etməyin mümkünlüğünü düşünürələr. Təmsilçi məhbusun insan ləyaqətini zədələyən hallara məruz qalma ehtimalına qarşı xüsusi bir diqqət göstərməlidir.

(a) Fiziki: aqressiya (hücum, işgəncə), qidalanmanın qarşısının alınması (ishal, ariqlıq, yeməyin kolorisinin azalmasına dair məhdudiyyət və qadağalar), cəzalandırmalar (üstünün axtarılması, təhqiramız hərəkətlər, alçaldılma və s.), təkadamlıq kameralarda saxlama, ayaq üstə saxlamaq, uzun müddət gözlətmək, həyəcanlandırma. Yuxu pozuntuları və özünü idarə edə bilmə-

mək kimi problemlərə xüsusi diqqət yetirməlidir.

(b) Emosional affektlər: həddindən artıq və zəif işıqlandırma, isti, pis qoxu, həddindən artıq küy və ya tam səssizlik.

(c) Əlaqələr: ailə, həkim, vəkil, digər məhbuslar, həbsxana işçiləri və ya dövlər məmurları ilə əlaqələr, məktublaşma və ya xəbərləşmə.

— Görüşün sonunda təmsilçi rəhbərliklə daha bir dəfə görüşür. Görüşün dəyərləndirilməsində əsas götürülən bir necə məyarla birlikdə həbsxanadakı ümumi vəziyyət və bunun təmsilçiye necə təsir bağışlanmaması da önemlidir.

İCRC ilə əlaqələr necə qurulur?

— Varsa, ölkənizdəki, yaxud yaxın ölkədəki regional İCRC qurumuna və təmsilçilərinə müraciət edin. 1 yanvar 1998-ci ildən etibarən İCRC bu ölkələrdə fəaliyyət göstərir:

(a) Afrika: Anqola, Burundi, Efiopiya, Fil Dişi Sahili və s.

(b) Amerika: ABŞ, Argentina, Braziliya, Qvatemala, Haiti, Kolumbiya, Meksika, Peru.

(c) Asiya: Əfqanistan, İndoneziya, Filippin, Honqkonq, Hindistan, Kamboca, Pakistan, Şri Lanka, Tailand.

(d) Qərbi Avropa və Balkanlar: Albaniya, Bosniya- Hərsoqovina, Xorvatiya, Macarıstan, Makedoniya Yuqoslaviya Respublikası və Yuqoslaviya Federativ Respublikası.

(e) Şərqi Avropa və Orta Asiya: Azərbaycan, Ermənistən, Gürcüstan, Rusiya, Özbəkistan, Tacikistan və Ukrayna.

(f) Orta Şərqi: Fələstin İdarəsi, İraq, İran, İsrail, Kuveyt, Lüblyana, Misir, Tunis, Suriya, Yəmən.

İCRC-nin Təmsilçilik ünvani Cenevrədəki mərkəzdən alınır. Ölkənizdə İCRC, yoxsa Beynəlxalq Qırmızı Xaç və Qızıl Aypara hərəkatını təşkil edən Qırmızı Xaç və ya Qızıl Ayparaya bağlı 169 milli dərnəkdən biri ilə temas qura bilərsiniz. Ancaq ən doğrusu, təşkilata aid "Hot Line" xətti ilə mərkəzlə əlaqə yaratmaqdır. 1985-ci ildə qurulan İCRC-nin "Hot Line" xətti (Tel: 00 41 22 734 60 01) hədə-qorxu altındakı jurnalistin yaxın əhatəsinin yaralana biləcəyi bir təcili çağırış xəttidir. Belə bir durum yaranarsa jurnalistin ailəsi, çalışdığı redaksiya rəhbəri və ya aidiyyəti olan peşəkar mətbuat təşkilatı İCRC-yə

müraciət edə bilər. Müraciətdə şəxs və hadisə ilə əlaqədar bütün bilgilərin və edilmiş öncəki müraciətlərin bildirilməsi lazımlı gəlir.

Daxili toqquşma, qarışılıq və ya gərginlik hallarında İCRC nə edir?

- Səlahiyyətli şəxslər birisinin öldüyü, yaxalandığı, tutulduğu və ya həbsə salındığına dair bilgiləri qeydə alaraq durumu zərərçəkənin ailəsinə çatdırır. Ailə və məhbusun rəyi ilə bilgiler gizli saxlanırsa, əlaqədar peşə qurumlarına çatdırılır.
- Müvəqqəti saxlanma uzun sürərsə, təmsilçisini həkimlə birlikdə onun ziyarətinə yollayır.
- Ailəni hadisələrin gündəlik dəyişikliklərindən xəbərdar edir.
- Buraxılarsa, başqa bir səbəb olmadığı təqdirdə şəxsin ölkəsinə dönməsinin məsuliyyətini üzərinə götürə bilər.
- Cenevrədəki Mərkəzi Araşdırma Agentliyi şəxsi hadisələrlə əlaqədar bütün İCRC informasiyalarını toplayır.

Mülki cəmiyyət təşkilatları (MCT)

Mətbuat azadlığına qarşı qəndləri araşdırın jurnalistlərin həm insan hüquq təşkilatları, həm də mətbuat və söz azadlığını qorumaq sahəsində ixtisaslaşmış təşkilatlarla sürətli əlaqədə olmaları yararlıdır. MTC araşdırıcı üçün həm bir bilgi qaynağı, həm də bilgi dövriyyəsi vasitəsidir. Bu təşkilatlar bəzi durumlarda siyasi, texniki və təşkilati dəstək verə bilir. Bunların ünvanlarını.

MCT siyahısında, bu sahədə çalışan beynəlxalq quruluşlar yer alır. Mərkəzi ABŞ-da olan Human Rights Internetdə (İnsan Hüquqları-Internet) insan hüquqları sahəsində çalışan 5.000 təşkilat və şəxslən ibarət bir siyahi vardır. Burada insan hüquqları qurumlarının maliyyə qaynaqları mövzusunda beynəlxalq informasiyalar da təqdim edilir.

International Service for Human Rights (Beynəlxalq İnsan Hüquqları Servisi - İSHR), yerli və beynəlxalq quruluşlara BMT tərəfindən bağlanan agentliklər arasında əlaqə yaradır. Mərkəzi Cenevrədə yerləşən İSHR beş sahədə fəaliyyət göstərir: informasiya (üç aydan bir bülətenlər buraxılır), fəaliyyət normaları (MCT-nin BMT istiqamətini izləmələrinə yardım göstərir), təhsil-təlim (BMT istiqamətlərinə dair kurslar keçirilir), ziyarətlər (ilk Cenevrə ziyarətində VCT-ni müşaiət edir) və koordinasiya

(məlumat mübadiləsi və qarşılıqlı yardım üçün MCT-lər arası əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsi).

Ümüdünya Mülki cəmiyyət qurumları:

– Amnesty International (Beynəlxalq Amnistiya Təşkilatı-Aİ) 162 ölkə və bölgədə 4200 qrupda birləşən bir milyondan artıq üzvə malikdir. Fəaliyyət mərkəzi Londonda olan Beynəlxalq Katiblik tərəfindən koordinasiya edilir. Quruluşun məqsədi həbsdə saxlanan vicdan məhbuslarının buraxılması, siyasi məhbusların ədalətlə mühakimə olunması, ölüm cəzası və işgəncələrin aradan qaldırılması, qanunsuz cəzalara və itkilərə son qoyulması kimi hallardır. Amnistiya təşkilatı məhbuslara dəstək verir, təhdid altındakı insanlar üçün "təcili aksiya" kampaniyaları təşkil edir və regional tədbirləri təşviq edir. Bundan başqa, insan hüquqlarına qarşı qəndlərin zərərçəkənlərinə Yardımı nəzərdə tutan bir program da həyata keçirir. 1995-ci ildə bu programın büdcəsi 400.000 ABŞ dolları məbləğində idi. Aİ, ildə bir dəfə çoxlu sayıda hesabat və il ərzində toplanmış bigilərin qısa xülasəsini dərc edir.

1992-ci ildə qurulan Federation Internasional des Droites de l'Homme (Beynəlxalq İnsan Hüquq təşkilatları Federasiyası - FİDH) dünyada birinci belə qurumdur. Mərkəzi Parisdə olan qurum 90 milli insan hüquq təşkilatını öz ətrafında toplayır və beynəlxalq bir müdafiə və müqavimət kompleksi təşkil edir. FİDH müxtəlif araştırma, hüquqi nəzarət fəaliyyətləri və insan hüquqları toplantıları keçirir.

Human Rights Watch (İnsan Hüquqlarına Nəzarət Komitəsi - HRW) insan hüquqları sferasında fəaliyyət göstərən ən mühüm ABŞ təşkilatıdır. Fəaliyyətinə 1978-ci ildə Helsinki Watch adı ilə başlayan HRW fərdi ianələr və fondlar tərəfindən maliyyələşdirilir. NRW, 60-dan artıq ölkədə yaşanan insan hüquqlarına qarşı qəndlərlə əlaqədar sistematik araşdırma aparır. Regional büroların apardığı araşdırma (Afrika, Amerika, Asiya, Avropa, Orta Şərqi), özəl proqramlar büroların apardığı araşdırma (Sülah Proyekti, Həbsxana Proyekti, Qadın hüquqları Proyekti və Azad Söz Fondu) çərçivəsində yayılan hesabatlarla tamamlanır.

TƏHLÜKƏLİ TAPSIRİQLARDA OLAN JURNALİSTLƏRİN SAĞ QALMALARININ BAŞLICA PRİNSİPLƏRİ

Beynəlxalq Mətbuat İnstitutunun tövsiyəsi

ÜMUMİ QAYDALAR VƏ HAZIRLIQ MƏRHƏLƏSİ

1. Əgər mümkündürse, işləyəcəkləri gözlənilən ərazilərə yaxşı bələd olan, xaricdə davamlı təcrübə keçmiş və kritik vəziyyətlərdə ağıllı mühakimə yürüdə bilən xüsusi müxbirlərə üstünlük verilməlidir.

2. Ümumiyyətlə, müxbirlər işləyəcəkləri ərazini, məsul şəxsləri və həmin ərazinin tarixini yaxşı bilməlidirlər. Onlar kimin kimə və nə üçün nifrət etdiyini öyrənməlidirlər.

3. Xüsusi müxbirlər işləyəcəkləri ərazinin dilində danışmağı bacarmalıdır.

4. Xarici redaktorların, yaxud mütəxəsislərin verdiyi əsas təlimatlar, kitabxana materialları, missiya müddəti üçün nəzərdə tutulmuş tibbi yardım şeyləri və həyatı sığortalamağın xüsusi şərtləri tapşırıqdan öncəki hazırlıq işlərinə daxildir.

5. Müxbirin təhlükəsizliyi əsas şərtdir. Onun hər hansı təhlükəli zonaya getməməyə tam hüquq var.

6. Müxbirin qorxulu zonaya girməsi üçün öz rəhbərinin icazəsi olmalıdır və hər dəfə, imkan olduqca sahə, ya regional redaktorla məsləhətləşməlidir.

7. Müxbirlər yerindəcə qərar qəbul etməyi bacarmalı və artıq risklər etməməlidirlər. Onlar öz missiyalarını başa çatdırmaqda və kritik vəziyyətlərdə ərazini mümkün qədər tez tərk etməkdə sərbəst olmalıdır.

8. SİZ hər hansı bir xəbərdən daha vacibsınız. Heç bir xəbər sizin həyatınız qədər qiymətli ola bilməz.

9. Açıq-aşkar təhlükəli vəziyyət yaranarsa, müxbirlər bacarıqları qədər oradan tez çıxıb getməlidir.

10. Əgər hakimiyyət orqanları müxbirlərin təhlükəsizliyinə zəmanət verə bilmirsə, onlar ölkəni tərk etməlidir.

TƏHLÜKƏLİ ZONADA

1. Barmağınızla nəyəsə işaret edərək göstərməyin (bu silah kimi anlaşıla bilər).
2. Özünüüzü başqası kimi göstərməyin. Bu şübhə doğurur, digər peşə sahibləri üçün təhlükə yaradır.
3. Ağ bayraq, qırmızı bayraq, fit səsləri, jestlər və s. kimi rəmzlərin yerli mənalarını bildiyinizə əmin olun.
4. Anlaşılmazlıqlardan mümkün qədər uzaq durmaq vacib şərtidir.
5. Polis və ordunun istifadə etdiyi maşınlara oxşayan maşın-dan istifadə etməyin. Həmişə maşının yaxşı vəziyyətdə (ehtiyat təkəri və s.) olmasına əmin olun və onu ehtiyat çıxışı olan yerdə yaxın saxlayın.
6. Maşınızdan "Mətbuat" sözünü yerli dildə aydın şəkildə qeyd edin.
7. Avtomobilinizi yumayın. Maşınınzıza edilən qəsd izləri çirkli maşında yaxşı görünür.
8. Təhlükəli zonada avtomobil sürərkən kəməri taxmayın, cünki gülələrdən qaçmaq üçün maşından cəld tullanmalı ola bilərsiniz.
9. İkiqapılı maşının arxa oturacağına kimisə oturmağa məcbur etməyin, cünki maşından tez çıxmaq mümkün olmaz.
10. Qalmaqal törədə biləcək sənədlər, hər hansı bir şey (məsələn; durbin, antenali radiolar və s.) götürməyin. Sizi casus olduğunuza görə ittiham eləyə bilərlər.
11. Həmişə xarici mətbuat kimi başa düşülməyə çalışın. Kamera daşımamaq yaxşı ideyadır.
12. Silah kimi anlaşıla biləcək səsli və ya film ləvazimatlarını daşımadandan çəkinin.
13. Parlaq işıqların istifadəsindən çəkinin, onlar sizin yerinizi bildirə bilər.
14. Siqaret çəkməsəniz belə, əsgərlərə və ya partizanlara paylamaq üçün çoxlu siqaret götürün.
15. Yol nəzarət-buraxılış məntəqəsində sizdən hərbi vergi istənilərsə, nə isə bir şey verin. Bunun çox olmasına ehtiyac yoxdur, hər halda bu, xoşagelməz halların qarşısını ala bilər.
16. Şəraitə uyğun geyinin. Bu geyim müxtəlif cür ola bilər. Bə-

zən adamlara qarışmaq, bəzən isə dəstədən seçilmək istəyə bilərsiniz.

17. Yoxlama-buraxılış məntəqələrində çətinliklər yaranmasın deyə hakimiyyət orqanlarından verilən həqiqi etimadnamələrin və başqa sənədlərin olmasına, eləcə də münaqişə zonasındaki digər dəstələr barədə məlumatınızın olmasına çalışın. Ümumiyətlə, gülümsəyin və polis işçiləri ilə nəzakətli olun.

18. Elə güman etməyin ki, başqa adam sizin danişdığınız dildə danışmir.

19. Silah gəzdirən adamlı mübahisə etməyin. Əgər siğınacaq-dan atəş açıllarsa, heç vaxt dayanmayın, getməyinizə davam edin və ya mümkün olduğu qədər hərəkətinizi sürətləndirin.

20. Tələb olunan dildə "Atmayın, mən xariciyəm" deməyi öyrənin.

21. Yerli sakinlərlə mümkün qədər çox söhbət edin və onlardan məsləhət alın.

ETİK VƏ PEŞƏKAR YANAŞMALAR

1. Risk və təhlükələrə baxmayaraq, peşəkar şəxs həqiqət standartını gözləməlidir.

2. Uğurlu nəticəsinə əmin olmadığınız riskdən qaçın. Toplamaq istədiyiniz məlumatlar barədə qeyri-müəyyən vədlər verən adamlar əksər hallarda təhlükəsizliyinə zəmanət verə bilməyəcəklər.

3. Hakimiyyət qurumlarından və tibbi yardım məntəqələrin-dən uzaq olan, ucqar yerlərdə məlumatların toplanması ikiqat risk tələb edir.

4. Təhlükəli situasiyalarda bütün jurnalist həmkarlarınıza tənixin.

5. Redaksiyaya və ya redaktorlara bütün vaxt ərzində harda olduğunuz, haraya getməyə hazırlaşdığınız və nə vaxt qayıda-ğınız barədə məlumat verin.

6. Mehmanxanadakı həmkarlarına da həmin məlumatı verin.

7. Əvvəlcədən razılaşdırılmış, başqalarının anlamayacağı, aşkar olunmayan siqnallar vasitəsilə mesajlar ötürə bilərsiniz. Bunnlarla bildirə bilərsiniz ki, sizi dərhal xilas etmək gərəkdir. Reportörler arasında buna "sporrong" deyirlər və təhlükəli vəziyy-

yətlərdən çıxmaq, tutulanların azad edilməsinə dair danışqların başlanması haqda xahiş etmək üçün istifadə edilən koddur.

8. O barədə düşünün ki, başlıca missiyanız xəbərin ən yaxşı üsulla necə tapılmasıdır.

9. Risklər haqda daimi düşünün və özünüzə suallar verin. Bəzi-parə xəbərlərin ötürülməsi naminə digər müxbirlərdən daha çox risk etməyə dəyərmi.

10. Fiziki imkanlarınızı qiymətləndirin. Orqanizminizin gücü çatmayan işi yerinə yetirməyə can atmayın.

11. Əsasən, təhlükə qəflətən, çox hallarda isə adı şəraitdə yaranır. Məhz onda bu kitablardan öyrətmək istədiyindən daha çox intuisiya, reflekslər, təmkinlik və bəxt sizə sağ qalmaq şansı verə bilər.

Sizin təhlükəli hallarda malik olduğunuz şansınız ağliniz və ərazi haqda bilgilərinizdir. Burda, dar məqamda nə redaktor nə də Cenevrə Konvensiyası sizə kömək edə bilər.

Beynəlxalq Mətbuat İnstututunun
"Təhlükəli tapşırıqlarda olarkən jurnalistlərin sağ qalmalarının
başlıca prinsipləri" tövsiyəsini
"Ekstremal jurnalistikə" sahəsində xeyli praktik fəaliyyət göstərmiş
Beynəlxalq Avrasiya Mətbuat Fondu
(fondun sədri Umut Rəhim oğlunun rəhbərliyi ilə,
S. Əsgərovənin və R. Ağayevin tərcüməsində) çap edib.

EKSTREMAL OLAYLARIN KİV-də YAYIMLANMASI BARƏDƏ METODİKİ MƏSLƏHƏTLƏR

Cəmiyyətin yetərincə informasiya alma haqqını təmin edən KİV-in olayların içində olma cəhdini nəzərə alaraq, jurnalist cəmiyyətləri ekstremal situasiyaların mətbuatda yayılmışında gərəkən fəaliyyət və prinsiplərin əsaslı sistemini yaratmağı vacib sayır. Son dövrün təcrübəsi bu metodik məsləhətləri işləyib hazırlamağa əsas verir:

1. KİV və jurnalistlər ekstremal situasiyalarda işləyəndə Kütləvi İnformasiya Vasitələri Haqqında Qanuna ciddi əməl etməlidirlər;
2. Yadda saxlayaqlı ki, KİV-lə yayılan məlumatlar həmiya çatır. O cümlədən, məqsədli şəkildə kəskin situasiya yaradanlara da. Sizin məlumatlara onların reaksiyası qeyri adekvat ola bilər;
3. İnsanları xilas etməklə məşğul olan mütəxəssislərin – xilasedicilərin fəaliyyəti barədə dəqiqliklə məlumat verməkdən çəkinin;
4. Öz mövqelərini KİV vasitəsi ilə bildirmək əksər halda terrorçuların ən başlıca məqsədlərindən biri olur, bunu nəzərə alaraq, jurnalistlərə gərəkdir:
 - öz təşəbbüsü ilə terrorçulardan müsaibə almamayaq;
 - hüquq mühafizə orqanları ilə öncədən məsləhətləşmədən onlara canlı efirə çıxmamaq imkanı yaratmamaq;
 - yadda saxlayaqlı ki, terrorçular başqa yerlərdəki əlbir yoldaşlarına canlı efirdən şərti siqnallar ötürmək aləti kimi istifadə edə bilərlər;
 - hadisə yerindən canlı bağlantısını hər zaman kəsməyə hazır olmaq;
 - peşəkar məsləhətləşmə aparılmamış terrorçuların tələblərini həvəskarcasına şərh və ya mülahizə etməmək;
 - özünə hesabat vermək ki, terrorçuların götürdükləri girovlar cyni zamanda bu situasiyanın əsiridirlər. Həm dövlətə, həm də ictimai rəyə müəyyən müddətəcən təzyiq alətinə cevrilibər.

5. Əks-terror əməliyyatı aparan xüsusi xidmət orqanının məxfi məlumatlarını əldə etməyə cəhd etməmək. Siz danışıqlara qeyri-iradi qoşularaq nəinki girovların azad edilməsi prosesini korlaya bilərsiniz, həmçinin xeyli sayıda insanın, o cümlədən köməyə gedənlərin də həyatını məhv edə bilərsiniz;

6. Bilmək! İnsanların xilas edilməsi cəmiyyətin məlumat alma

hüququndan üstündür. Birbaşa bildirmək ki, təhlükəsizliyi anlayaraq məlumatın bir hissəsi bağlıdır.

7. Xatırlayın ki, sizin vəzifəniz dedi-qodu yaratmaq yox, cəmiyyəti məlumatlandırmaqdır. Deyilənlərin təkcə məzmununa deyil, həm də tonunu izləmək.

8. Olay barədə məlumat yayarkən insanları xilas etməklə məşğul olan hüuq mühafizə orqanlarına, tibbi və başqa xidmətlərə mane olmamaq.

9. Situasiyanın inkişafı üçün informasiyanın əhəmiyyətliliyini və onun potensial təhlükəsini çevikliklə qiymətləndirməyə cəhd etmək:

– xatırlamaq ki, dünya ictimaiyyəti terrorizmin irqi, dini, millətçilik amili ilə əlaqəsini qəbul etmir;

– əlində girovların taleyi olan terrorçuları bilerəkdən təhqir etməyə və məhv etməyə çalışmamaq;

– mənbəyini yoxlamadan alınmış informasiyadan istifadə etməyin.

10. Terrorizm qurbanlarının yaxınları və qohumlarının hissələrinə diqqətlə və həssaslıqla yanaşın;

11. Qəddarlıq və zoraklılığı nümayiş edərkən lüzumsuz sensasiyadan və naturaçılıqdan cəkinin. Auditoriyanızın mənəvi və dini duyğularına hörmət edin.

12. Sənədli materialların montaj olunmasına yol verməyin. Bu, olayın mənasını ya itirə, yaxud da şisirdə biler;

13. Ekstremal hadisəyə cəlb edilmiş şəxslərə "uğurlu" foto şəkilləri və ya video kadrları əldə etmək məqsədi ilə heç bir fəaliyyəti təklif etməyin.

14. Ekstremal şəraitdə fəal şəxslərdən olmağa çalışmayın. Öz üzərinizə "əlaqəçi" rolunu götürməyin.

15. Əgər jurnalist danışqlarda iştirak edənlərdəndirsə, o krizis həll olunanadək öz mətbu fəaliyyətini dayandırmalıdır.

16. Barəsində məlumat alığınız bütün terror aktlarının hazırlanması və planları haqqında vaxtı - vaxtında xüsusi orqanları xəbərdar etməlisiniz. Hətta bu informasiya o qədər də inandırıcı olmasada.

* Material Rusiya Federasiyası Mətbuat və İformasiya Nazirliyinin internet səhifəsindən götürülmüşdür.

III HİSSƏ (QANUNVERİCİLİK)

SORĞUYA CAVAB TƏLƏB ETMƏ HÜQUQU

**(KOMANDİRİN (RƏİSİN)
İNFORMASIYA VƏRMƏ VƏZİFƏSİ)**

**İsaxan Aşurov
Müstəqil hüquqşunaslar
liqasının sədri**

Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin işində başlıca cəhət onu maraqlandıran auditoriyaya ən yeni, dəqiq və tam informasiya verməkdən ibarətdir. Məlumat verməli olan tərəflə KİV mənsubu arasında qarşılıqlı anlaşma, razılışma olmadıqda, bu prinsipial məsələ hər hansı tərəfin nöqsanı, boyun qaçırması ucbatından əngələ düşür. Bütün bu və bu kimi, cəmiyyətin, insanlığın inkişafına zidd münasibətlər olmasın deyə informasiya axtarmaq, almaq və yaymaq hüquq və qaydaları bir sıra beynəlxalq sənədlərdə və milli qanunvericilikdə əksini tapmışdır.

Ümumdünya insan haqları Bəyanaməsinin 19-cu maddəsinə əsasən "dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq hər kəsin istənilən üsulla məlumat axtarmaq, almaq və yaymaq hüququ vardır". Həmin hüquq mülki və siyasi hüquqlara dair beynəlxalq Paktın

19-cu maddəsilə də təsbit edilir və dəqiqləşdirilir.

Məlumat axtarış tapmaq jurnalist fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının məlumat azadlığını təsbit edən 50-ci maddəsinə əsasən hər kəsin istədiyi məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı vardır. Həmin maddənin 2-ci bəndi ilə kütlüvi informasiyanın azadlığına təminat verilir.

KIV-nin məlumat almaq hüququ KIV haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 8-ci maddəsilə tənzimlənir. Göstərilən maddəyə əsasən KIV cəmiyyətdəki iqtisadi, siyasi, ictimai və sosial durum haqqında, dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin, idarə, müəssisə və təşkilatların, ictimai birliklərin, siyasi partiyaların, vəzifəli şəxslərin fəaliyyəti barədə operativ və dörədə məlumatları almaq hüququna malikdir. Qeyd edilən orqanlar və vəzifəli şəxslər öz fəaliyyəti haqqında məlumatı KIV-nin sorğusu əsasında, habelə mətbuat konfransları keçirmək yolu ilə, yaxud başqa formalarda verirlər. Qanunun göstərilən maddəsinə əsasən informasiya almaq üçün sorğu yazılı və şifahi ola bilər. Yazılı sorğuya Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyilə müəyyənləşdirilmiş qaydada və müddətdə baxılır. Məlumat öz operativliyini itirərsə sorğuya dərhal, bu mümkün olmadıqda isə 24 saatdan gec olmayıaraq cavab verilməlidir. "Məlumat azadlığı haqqında" Azərbaycan Respublikasının 19 iyun 1998-ci il tarixli qanununun 11-ci maddəsinə əsasən məlumatın əldə edilməsi barədə müraciətə baxılması "Vətəndəşların müracitlərinə baxılması qaydası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə yuxarıda göstərilən qaydada həll edilir. Qanuna əsasən məlumatın əldə edilməsi zəruriyyətinin əsaslandırılmasının tələb olunması qadağandır. Yəni, hər hansı vəzifəli şəxs jurnalisti "*bu məlumat sənin nəyinə lazımdır*" kimi yersiz sorğu-sualı tuta bilməz.

Həmin qanunun 12-ci maddəsinə görə məlumatın verilməsindən imtina barədə məhkəməyə şikayət edilə bilər və bu zaman məlumatın verilməməsinin qanuniliyini sübuta yetirmək vəzifəsi cavabdehin üzərinə düşür. Yəni, bu zaman da jurnalistdən məlumat almağın hansı zərurətdən doğması sual edilə bilməz, əksinə vəzifəli şəxs məlumat verilməsindən nəyə görə imtina etməsini

əsaslandırmalıdır.

Kütləvi informasiya azadlığının və jurnalist hüquqlarının pozulmasına görə məsuliyyət barədə bəhs edən KİV haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 59-cu maddəsinə əsasən *jurnalista informasiyanın verilməsi üzərinə qadağa qoyulması, jurnalist sorğusuna Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş müddətdə cavab verməmək inzibati məsuliyyətə səbab olur*. Göründüyü kimi qanunun bu norması göndərici xarakter daşıyır və belə bir məsuliyyətin Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalar Məcəlləsində olmasını göstərir.

KİV əməkdaşları və vəzifəli şəxslər bilməlidirlər ki, Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 186-ci maddəsinə jurnalist hüquqlarının pozulması üstündə məsuliyyət nəzərdə tutulub. Belə ki, 186.1. maddəsinə əsasən qanunvericiiklə müəyyən edilmiş müddətdə jurnalist sorğusuna cavab verməməyə görə şərti maliyyə vahidi rəqəminin 40 mislindən 70 mislinədək, 186.2. maddəsinə əsasən *jurnalitsə informasiya verilməsi üzərinə məhdudiyyətlər qoymağa və informasiya verilməsindən imtina etməyə görə şərti maliyyə vahidi məbləğinin altmış mislindən doxsan mislinədək cərimə cəzası nəzərdə tutulub*. Ancaq təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən hallar yəni vəzifəli şəxslərin jurnalist sorğusuna vaxtında cavab verməməsi, belə informasiya üzərinə məhdudiyyətlər qoyulması və xüsusən informasiya verilməsindən imtina edilməsi həddən artıq geniş yayılmış və demək olar ki, pis adətə və ənənəyə çəvrilmiş olmasına baxmayaraq məhkəmələrə müraciət və təbii ki, vəzifəli şəxslərin cəzalandırılması halları yoxdur.

Heç kimə sərr deyil ki, dövlət orqanları, xüsusən hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanları faktları, sənədləri və statistik göstəriciləri jurnalistlərdən gizlətməyə meyllidir. Məlumat verməkdən imtina olunmasının əsası kimi onlar bir qayda olaraq məlumatların sərr olmasını, rəhbərliyin belə məlumatların verilməsinə qadağa qoymasını və məlumatın axtarılması üçün vaxt və vəsaitin olmamasını göstərirlər. Əksər hallarda isə məlumat verilməsindən imtina olunmasının səbəbləri barədə jurnalistə heç bir izahat və şərh verilmir.

Sonuncu hal *idarə və təşkilatların məlumat verməyə müvəkkil edilmiş səlahiyyətli şəxslərinin KİV-lə əməkdaşlıqla görə öz rəhbərliyi tərəfindən xoşagelməz vəziyyətlə üzləşmək qorxusundan baş verir*. Halbuki, *məlumat verilməməsinin yeganə qanuni əsası onun dövlət sirri və ya qanunla qorunan digər sərr daşıyıcısı olması göstərilə bilər*.

İnformasiya sorğusu onun axtarılması və alınması üçün yeganə vasitə deyil. Jurnalistlərin dövlət orqanlarına, ictimai birliliklərə, təşkilatlara və onların mətbuat xidmətinə getmək hüququ var. Düzdür, bir qayda olaraq dövlət təşkilatlarının rəhbəri jurnalistlərlə birbaşa təmasdan qaçırlar və onlarla görüşməyi mətbuat xidmətinə həvalə edirlər. Əksər halarda isə mətbuat xidməti işçilərini nəinki yerində tapmaq, onlarla telefon əlaqəsi belə yaratmaq mümkün olmur. Sorğu ilə əlaqədar olaraq jurnalist getdiyi təşkilatın rəhbəri və ya sorğuda göstərilən inforasiyanı verməyə (yaxud verməkdən imtina eməyə) səlahiyyəti olan vəzifəli şəxs tərəfindən qəbul olunmalıdır. *Sorghuya əsasən inforasiya alan jurnalistin dövlət sirri və qanunla qorunan digər sirrlər istinsna olmaqla məlumatın əsasını təşkil edən sənədlərlə və materiallərlə tanış olmaq hüququ vardır. Bu, məlumatın düzgünlüğünün təsdiqi baxımdan olduqca vacibdir*. Qanunda nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla jurnalistin göstərilən vəziyyətdə audio-video texnika vasitələrindən istifadə etməklə səs yazmaq və çəkiliş aparmaq hüququ da vardır.

Ancaq yuxarıda qeyd edildiyi kimi vəzifəli şəxslər jurnalistlərin girişinin qarşısını cürcəcür bəhanələrlə məhdudlaşdırır. Onların vəsiqələrinin əllərindən alınması, diktofonların qanunsuz müsadirə edilməsi və hətta sindirilməsi kimi hallara yol verirlər. Bəzi vəzifəli şəxslər hətta jurnalisti təxribat və digər cinayət əməlləri törətməyə cəhd göstərməkdə ittiham etməkdən belə çəkinmirlər.

Bələ hərəkətə el atan vəzifəli şəxslər bilməlidir ki, inforasiya verməkdən imtina etmək vətəndaşların hüquqlarını məhdudlaşdırır, jurnalistlərin binaya giriş qadağan olunan şəxslər siyahısına daxil edilməsi məlumat azadlığı prinsipi ilə ziddiyyət təşkil edir. Jurnalisti məlumat almağa yaxın buraxmayan vəzifəli şəx-

sin hərəkətləri kütləvi informasiya azadlığına qəsd kimi qiymətləndirilməlidir. Ancaq ölkəmizdə bunu zəruri edən qanunvericilik bazası (*Qanunlarımızda söz azadlığına qəsd üstündə məsuliyyət nəzərdə tutulmur*) və təbii ki, onun nəticəsi kimi məhkəmə təcrübəsi yoxdur. Bütün bunların nəticəsidir ki, *jurnalistlər dövlət orqanlarından birbaşa məlumat ala bilmədiklərindən ayrı-ayrı şəxslərdən alınan və çox vaxt tam olmayan məlumatla kifayətlənməli olur*. Bu hal jurnalistlər üçün əlavə problemlər yaradır. Xüsusi şəxslərdən alınan informasiyaların dərcindən sonra belə məlumatı verməyə borclu olan vəzifəli şəxs məlumatın dəqiq olmasına iddiası ilə məhkəməyə müraciət edir və günümüzün reallığında həmişə "qalib" çıxır.

Reportyorun səs yazmasından istifadə etməsi və şəkil çəkməsi isə ümumiyyətlə igađlik tələb edir. Jurnalistenin qanunla müəyyən edilmiş bu hüququ tez-tez pozulur və hücumçular qismində bir qayda olaraq polis əməkdaşları, mühafizə xidmətinin işçiləri və hərbi qulluqçular çıxış edir. Oxşar qanunsuzluqlar çəkiliş aparatlarının götürülməsi, sindirilması və jurnalistə bədən xəsarəti yetirilməsi ilə müşaiyət olunur. Belə hərəkətlər jurnalistlərin peşə fəaliyyətinə həyata keçirilməsinə mane olmaq üstündə məsuliyyət nəzərdə tutan Azərbaycan Respublikası CM-nin 163-cü maddəsinə əsasən cinayət əməli sayılsa da ölkədə bir nəfər də olsun vəzifəli şəxs haqqında bu maddə ilə iş başlanması hali qeydə alınmayıb. Döyülen jurnalist uzaqbaşı məktubla üzr istənilməsinə və ya günahkar şəxsin intizam qaydasında cəzalandırılacağına dair bildirişə ümid edə bilər.

İNFORMASIYA TOPLAMAQ VƏ YAYMAQ HÜQUQUNU MƏHDUDLAŞDIRAN HALLAR

A. Hansı sırrları yaymaq olmaz?

İnformasiya məkanı dövlətin, millətin və şəxsiyyətin təhlükəsizliyi ilə bağlı olduqca mühüm məkandır. Ona görə də istənilən

dövlət bu məkanda cərəyan edən münasibətləri tənzimləyən hüquqi-normativ aktlar qəbul etməli, oyun qaydaları müəyyənləşdirməlidir.

Jurnalist informasiya toplamaq və yaymaq hüququnu məhdudlaşdırın qanunları və digər normativ aktları bilməyə borcludur. Aşağıdakı məlumatlar konfidensial xarakter daşıduğundan qanunvericilik onların yayılmasını qadağan edir: Dövlət sirrinə aid edilən məlumatlar, Kütləvi informasiya vasitələrində yayılması qadağan olunmayan məlumatlar istisna olmaqla vətəndaşın şəxsi həyatının hallarına və vəziyyətinə dair məlumatlar, İstintaq və məhkəmə sirri təşkil edən məlumatlar, Xidməti sirri təşkil edən məlumatlar, Peşə sirri (həkim, notarial, vəkil sirri, yazışmanın və telefon danışıqlarının, poçt və teleqraf göndərışlarının gizliliyi) təşkil edən məlumatlar, Kommersiya sirri təşkil edən məlumatlar, Haqqında rəsmi informasiya dərc edilənədək hər hansı kəşf və ixtiranın mahiyəti haqqında məlumatlar.

Qanunla xüsusi olaraq qorunan sirrlərin yayılmasında KİV-dən istifadə edilməsi kütləvi informasiya vasitəsi redaksiyasına xəbərdarlıq göndərilməsinə əsas ola bilər.

Təbii ki, oxşar hallarda hüquq pozuntusunun tərkibi obyekti (yəni qanunla xüsusi qorunan sirri), obyektiv tərəfi (yəni yaymanın), eyni zamanda subyekti (redaksiya, jurnalist) və subyektiv tərəfi (sirri yaymaq məqsədilə KİV-dən istifadə etməyə yönəlmüş qəsdi) əhatə etməlidir. Məsələn, Dövlət Sirrinin yayılması kənar şəxslərin hərəkəti nəticəsində baş verirsə məhz həmin şəxs də məsuliyyətə cəlb olunmalıdır və təbii ki, KİV-in fəaliyyətində bu halda söz azadlığından sui-istifadə etmək tərkibi axtarmağa dəyməz.

Bununla yanaşı, ümumi qaydaya əsasən jurnalistin sirr yaymaq üstündə məsuliyyətə cəlb edilməsi praktik baxımından mümkün deyil, məsuliyyət o halda mümkün olur ki, jurnalistə etibar edilmiş, xidməti işi ilə əlaqədar ona məlum olan sirr yayılmış olsun. Məsələn, bəzi hallarda bu ordu qəzetlərində işləyən jurnalistlərə aid edilə bilər.

Dövlət sirrindən fərqli olaraq bütün digər gizli məlumatlar fərqli mühafizə və müdafiə rejimini malikdir. Belə ki, bank və kommersiya sirri təşkil edən məlumatların yayılması o vaxt cinayət

əməli sayla bilər ki, onlar qanunsuz üsullarla (məsələn, sənədlərin oğurlanması yolu ilə) əldə edilmiş olsun və ya təqsirkar şəxs tamah məqsədi güdsün. Şəxsi həyat haqqında məlumatların toplanmasını və yayılmasını qanunsuz hesab etmək üçün bu hərəkətlərin tamah və digər şəxsi maraq üzündən törədilməsini, vətəndaşın qanunla qorunan hüquq mənafelərinə zərər vurmasını müəyyən etmək gərəkdir.

B. Dövlət sirri təşkil edən məlumatlar

Azərbaycan Respublikası CM-nin 284-cü maddəsinə əsasən dövlət sirrinin yayılması cinayət əməli hesab olunur. Subyektiv cəhətdən bu cinayət qəsdən və ya ehtiyatsızlıq üzündən törənə bilər.

"Dövlət sirri haqqında" 17 yanvar 1997-ci il tarixli Qanunun 4-cü maddəsinə əsasən aşağıdakı məlumatlar dövlət sirri sayılırlar:

1. Hərbi sahədə məlumatlar:

* strateji və əməliyyat planlarının, əməliyyatlarının hazırlanmasına və keçirilməsinə, qoşunların strateji, operativ və səfərbərlik üzrə yerləşdirilməsinə dair döyüşü idarəetmə sənədlərinin məzmunu haqqında, qoşunların döyüş qabiliyyəti və səfərbərlik hazırlığı, səfərbərlik ehtiyatlarının yaradılması və istifadəsi haqqında;

* silahların və hərbi texnikanın inkişafı istiqamətləri haqqında, silah və hərbi texnika nümunələri yaradılmasına və modernləşdirilməsinə dair məqsədli programların, elmi-təqdiqat və təcrübikonstruktur işlərinin məzmunu və yerinə yetirilməsi nəticələri haqqında;

* xüsusi silahların sayı, quruluşu və istehsal texnologiyası, habelə onların sanksiyasız tətbiqində müdafiənin texniki vasitələri və metodları haqqında;

* silah və hərbi texnika nümunələrinin taktiki-texniki xarakteristikaları və döyüsdə tətbiq imkanları, hərbi təyinatları, yeni növ maddələrin xüsusiyyətləri, resepturası və ya istehsal texnologiyaları haqqında;

* rejimli və xüsusi əhəmiyyətli obyektlərin dislokasiyası, təyinatı, hazırlıq və müdafiə olunma dərəcəsi, onların layihələşdiril-

məsi və tikintisi, habelə bu obyektlər üçün torpaq, yer təki və akvatoriyalar ayrılmazı haqqında;

* Silahlı Qüvvələr birləşmələrinin və hissələrinin dislokasiyası, həqiqi adları, təşkilat strukturu, silahları və sayı haqqında;

* mülki müdafiə qüvvələri və vasitələri haqqında, inzibati idarəetmə və əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmə obyektlərinin dislokasiyası, təyinatı və müdafiə olunma dərəcəsi haqqında.

2. Xarici siyaset sahəsində məlumatlar:

* dövlətin başqa dövlətlər ilə hərbi əməkdaşlığı haqqında;

* xarici siyaset sahəsində dövlətin planları, vəzifəli şəxslərinə və nümayəndə heyətlərinə verilən göstərişlər haqqında.

3. Kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində məlumatlar:

* kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qüvvə və vasitələri, mənbələri, metodları, planları və nəticələri haqqında, habelə bu fəaliyyətin maliyyələşdirilməsi haqqında sadalanan məlumatları açıqlayan göstəricilər;

* kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə məşğul olan orqanlarla məxfi əməkdaşlıq edən və ya əməkdaşlıq etmiş şəxslər haqqında;

* xüsusi rabitə növləri sistemi, dövlət şifrləri, onların təhlili metodları və vasitələri haqqında;

* dövlət sirrinin mühafizəsi sahəsində dövlət proqramları və tədbirləri haqqında.

Məhkəmə icraatı zamanı, o cümlədən ibtidai istintaq mərhələsində dövlət sirri müvafiq prosesual məcəllədə nəzərdə tutulmuş, qaydada mühafizə edilir.

Qanunun 6-cı maddəsinə əsasən aşağıdakı məlumatlar məxfiləşdirilər:

* insanların həyat və sağlamlığı üçün təhlükə törədən fövqəladə hadisələr və qəzalar, onların nəticələri, habelə təbii fəlakətlər, onların rəsmi proqnozları və nəticələri haqqında;

* ekoloqiya, səhiyyə, sanitariya, demoqrafiya, təhsil, mədəniyyət və kənd təsərrüfatının, habelə cinayətkarlığın vəziyyəti haqqında;

* dövlətin vətəndaşlara, vəzifəli şəxslərə, müəssisə, idarə və təş-

yıl, karşılıqlı anlaşma, əməkdaşlıq və bir-birinə hörmət kimi müsbət tendensiyalar hökm sürməkdədir.

Azərbaycan dövləti ardıcıl demokratik islahatlar həyata keçirməklə müstəqilliyin yüksələn xətlə inkişafını təmin etmiş, vətəndaş cəmiyyətinin qurulması yolunda mühüm nailiyyətlər əldə edilmiş, xüsusilə söz və mətbuat azadlığı bərqərar olmuşdur. Bu gün postsovət məkanında daha çox sabitliyi, demokratikliyi ilə seçilən ölkəmizdə vətəndaşlarımızdan milli dövlətçilik maraqlarının qorunması istiqamətində Konstitusiyanın təməl prinsiplərinə sədaqət, qanunçuluğa hörmət tələb olunur.

Qloballaşan dünyanın nəbzini tutmaq, baş verən prosesləri izləmək üçün KİV-in rolu əvəzsizdir. Lakin demokratianın inkişafı müstəvisində geniş əhali kütləsi arasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təbliğatı, gələcək nəslin düzgün təbiyələndirilməsi, dövlət maraqlarının təmini ilə əlaqədar və s. kimi müsbət fəaliyyətlərlə yanaşı, KİV bir çox hallarda ölkənin milli təhlükəsizliyinə zərər vura biləcək məlumatlar yaya bilər. Bu baxımdan, KİV mənsubları informasiyaları əldə edəndə və yayan da dövlət sırrı ola biləcək məlumatlarla uyğun qanunvericilik əsasında davranmalı, qanunların və digər normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl etməlidir.

Bu sahədə ictimai fikrə güclü təsir mexanizmləri olan Media-nın üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Təcrübə göstərir ki, məxvi məlumatların geniş ictimaiyyət arasında yayılması dövlətin, cəmiyyətin və eləcə də fərdlərin maraqlarına böyük təhdidlər törədir. Məsələn, dövlət sırrı təşkil edən məlumatların mətbuat vəsi-təsilə açıqlanması həmin informasiyalardan xarici xüsusi xidmət orqanlarının ölkənin milli təhlükəsizliyinə qarşı təxribat-pozuculuq fəaliyyətində istifadəsinə zəmin yarada bilər. Eləcə də, törədilmiş cinayətlər və müasir dövrədə geniş vüsət almış terrorçuluqla bağlı təhqiqat və istintaq məlumatlarının yayılması istintaqın normal fəaliyyətinə, maraqlı şəxslərin hüquq və mənafelərinə qəsd etmiş olur.

Əlbəttə, bütün demokratik cəmiyyətlərdə insan haqları, fikir və söz, eləcə də məlumat azadlıqları ən mühüm toxunulmaz demokratik dəyərlər hesab edilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 47-ci və 50-ci maddələrində təsbit olunmuş bu azad-

lıqlar həmişə qarşılıqlı əlaqədə olaraq bir-biri ilə vəhdət təşkil edir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bu azadlıqlar mütləq deyil və onların məhdudlaşdırılması qanunla müəyyən edilmiş hallarda mümkündür. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 24-cü maddəsinin 2-ci hissəsində də formula kimi göstərilir ki, "Hüquqlar və azadlıqlar hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir". O cümlədən, ölkə Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin 3-cü hissəsinə uyğun olaraq, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi müharibə, hərbi vəziyyət və fövqalədə vəziyyət, habelə səfərbərlik elan edilərkən Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaqla və əhalini qabaqcadan məlumatlaşdırmaq şərtlə qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktda (1996-ci il), İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasında (1950-ci il) və digər beynəlxalq müqavilələrdə dövlətin təhlükəsizliyi, ərazi bütövlüyü və ictimai asayışın təminini, eləcə də iğtişaşların və cinayətkarlığın qarşısının alınması, əhalinin sağlamlığı və mənəviyyatının, digər şəxslərin nüfuz və hüquqlarının qorunması, məxfi şəkildə əldə olunmuş informasiyanın yayılmasıının qarşısının alınması, ədalət mühakiməsinin obyektivliyi və qərəzsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına yol verilir.

Bütün bu məhdudlaşdırırmalar isə məhz daha mühüm insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi üçün edilir. "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı Azərbaycan Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərini pozmaq qadağandır. Bu hüquq və azadlıqların müvəqqəti məhdudlaşdırılmasına yalnız bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada cinayətlərin qarşısının alınması, onların açılması, məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin, itkin düşənlərin axtarışı zamanı yol verilə bilər. "Terrorizmə qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 11-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə uyğun olaraq, aşağıdakı məlumatların

yayılmamasına yol verilmir:

- terror əleyhinə əməliyyatların aparılma taktikası və texniki üsulları haqqında;
- terror əleyhinə aparılan əməliyyatlar zonasında və ya bu zonanın hüdudlarından kənarda olan insanların həyatına və sağlamlığına təhlükə yaradan və terror əleyhinə əməliyyatların aparılmasına əngəllik törədən məlumatlar haqqında;
- terrorizmə bərəət qazandıran və ya onların təbliğinə xidmət edən məlumatlar haqqında;
- terror əleyhinə aparılan əməliyyatlarda iştirak edən, habelə bu əməliyyatların aparılmasına kömək edən şəxslər haqqında.

Azərbaycan Respublikasında dövlət sirri təşkil edən məlumatlarla əlaqədar fəaliyyəti tənzimləyən əsas qanunvericiliyi "Dövlət sirri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1996-ci il), "Kütləvi informasiya vasitələri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (7 dekabr 1997-ci il) və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq fərmanları təşkil edir. Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının bir sıra digər normativ-hüquqi aktlarında dövlət sirri təşkil edən məlumatların yayılmasının qarşısının alınması ilə əlaqədar söz və fikir. Eləcə də mətbuat azadlığını məhdudlaşdırıran müddəalar nəzərdə tutulur (Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, "Məlumat azadlığı haqqında" Qanun və s.).

"Dövlət sirri haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsinə əsasən dövlət sirrinə aid edilə bilən məlumatlar aşağıdakılardır:

1. hərbi sahədə məlumatlar;
2. iqtisadiyyat, elm və texnika sahəsində məlumatlar;
3. xarici siyaset sahəsində məlumatlar;
4. kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış sahəsindəki məlumatlar.

"Dövlət sirri haqqında" Qanunun 2-ci maddəsinin şəxslərə görə qüvvəsi (lex personalis) aşağıdakı 4 kateqoriyaya ayrılan hüquqi və fiziki şəxsləri əhatə edir:

1. Azərbaycan Respublikasının ərazisində və onun hüdudlarından kənarda Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti

və yerli özünüidarə orqanları;

2. təşkilati-hüquqi və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisə, idarə və təşkilatlar;

3. dövlət sırrı haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin tələblərini yerinə yetirmək öhdəliyi götürmiş vəzifəli şəxslər;

4. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 189-cu maddəsinin dispozisiyasında redaksiyanın (məsul redaktor) və jurnalistlərin (müəlliflər) kütłəvi informasiya azadlıqlarından və jurnalist hüquqlarından sui-istifadə hallarına "açıqlanması qadağan olunan məlumatların açılması"da aid edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin məqsədi heç də öz vətəndaşlarını cəzalandırmaq, məhrumiyyətlərə düşçər etmək deyil, əksinə onların rifahına, iqtisadi dirçəlişinə və təhlükəsizliyinə nail olmaqdır. Buna görə də, dövlət sırrı hesab edilə biləcək məlumatlarla işləyərkən KİV nümayəndələri diqqətli olmalı, məxvilik rejimi qaydalarına əməl etməlidirlər.

Məhkəmə icraatı sahəsində aşkar olunan məlumatlar da məxfi məlumatlara aid edilir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 300-cü maddəsində, qanunla müyyəyen edilmiş qaydada yayılmaması barədə xəbərdarlıq edilmiş şəxs tərəfindən təhqiqatçının, müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmə nəzarəti funksiyasını həyata keçirən hakimin icazəsi olmadan təhqiqat və ya istintaq məlumatlarının yayılması qadağan olunur. O cümlədən, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 27-ci maddəsinə əsasən dövlət, peşə və kommersiya sirləri, habelə vətəndaşların şəxsi və ailə sirlərinin qorunması halları ilə bağlı keçirilən məhkəmə prosesləri qapalı olmalıdır. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsinin 10.2 və 10.3 maddələrinə əsasən dövlət, peşə, kommersiya sirlərinin açılmasının qarşısının alınması, o cümlədən dövlət təhlükəsizliyi, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması ilə əlaqədar keçirilən məhkəmə baxışları qapalı ola bilər.

Beynəlxalq praktikada da əksər demokratik ölkələrin güc qurumları və hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən məlumat əldə etmək azadlığı dövlət və fərdi mənafelərə zərər vura biləcək şəkildə

istifadə olunmasının qarşısını almaq məqsədilə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsinə yol verilir. Lakin təessüf ki, ölkəmizdə bu hal çox vaxt əsas insan hüquq və azadlıqlarının pozulması kimi qiymətləndirilərək cəmiyyətdə yalnız rəy formalasdırılır. Bütün bunların qarşısını almaq üçün KİV əməkdaşları müvafiq qanun-vericiliyin müddəələrini bilməlidir. "KİV haqqında" Qanunun 10-cu maddəsi ilə (Kütləvi informasiya azadlığından sui-istifadənin yolverilməzliyi) qadağan olunan əməllərin siyahısı dəqiq müəyyən edilir. Belə hallar respublika qanunvericiliyi ilə qorunan sirləri yaymaq, mövcud konstitusiyali dövlət quruluşunu zorakılıqla devirmək, dövlətin bütövlüyünə qəsd etmək, müharibəni, zoraklılığı və qəddarlığını, milli, irqi, sosial ədavəti, yaxud dözləməzliyi təbliğ etmək və s. qanunazidd əməllər törətmək daxildir.

Media mənsublarına dövlət sırının yayılmasının qarşısının alınması işində "Dövlət sırrı haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə prezidentinin fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət Sırrının Mühafizəsi üzrə İdarələrarası Komissiya yaradılmışdır. Bununla yanaşı, prezidentin 2002-ci il 24 avqust tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "DÖVLƏT SİRRİNİN KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASITƏLƏRİNDE YAYILMASININ QARŞISININ ALINMASI QAYDASI"nda dövlət sırrı təşkil edən məlumatların yayılmasının qarşısının alınması üzrə mexanizmlər təsbit edilmişdir. Qaydanın 2-ci bəndinə əsasən, onun subyektlərinə birbaşa Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq ölkə ərazisində təsis edilən və fəaliyyət göstərən kütləvi informasiya vasitələrinin baş redaktorları, redaktorları, məsul redaktorları, habelə jurnalistlər (müəlliflər) daxildir. 4-cü bəndə görə hər hansı məlumatın dövlət sırrı təşkil edib-etməməsini dəqiqləşdirmək vəzifəsi birbaşa redaktor və jurnalistin üzərinə düşür. Bu mümkün olmadıqda, 7-ci bəndə əsasən redaktor özü və ya jurnalistin təşəbbüsü ilə materialın (əldə etdiyi məlumatların) özündə dövlət sırrını əks etdirib- etdirməməsini dəqiqləşdirmək məqsədilə Komissiyaya ərizə ilə müraciət edə bilər (əgər məlumat yazılı şəkildə əldə edilmişdirse, müvafiq sənədin surəti ərizəyə əlavə edilir).

Mətbuat səhifələrində milli təhlükəsizliklə bağlı dövlət və hər-

bi sırrların yayılmasına həssalıqla yanaşmaq lazımdır. "Dövlət sirri qorunmağa məhkumdur" – bu, hamılıqla qəbul edilməli prin-siplərdən biri sayıla bilər. Çünkü dünyanın heç bir ölkəsində döv-lət sırrını geniş ictimaiyyətə çatdırın şəxsə "sağ ol" demirlər. Söz, fikir və mətbuat azadlıqlarının mütləq kateqoriyalar olmaması büt-tün müasir dünya tərəfindən qəbul edilir. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 10-cu maddəsinin (söz və fikir azadlığı) 2-ci bəndinə əsasən, dövlətin təhlükəsizliyi, ərazi bütövlüyü və ictimai asayışın təminini, eləcə də iqtisادların və cinayətkarlığın qarşısının alınması, əhalinin sağlamlığının və mənəviyyatının, digər şəxslərin nüfuz və hüquqlarının qorunması, məxfi şəkildə əldə olunmuş informasiyanın yayılmasının qarşısının alınması, ədalət mühaki-məsinin obyektivliyi və qərəzsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə bu fundamental azadlıq məhdudlaşdırıla bilər. Ümumiyyətlə, Av-ropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Avropa Konvensiyası və ona əlavə Protokollarda nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqların mü-dafiəsi zamanı dövlət maraqları ilə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi arasında tarazlıq müəyyən edir. Bu tarazlığın yaradılmasında 1950-ci il Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının müda-fiə mexanizminin effektivliyini təmin edir.

Bələlikə, "Dövlət sirri haqqında" Qanunla mühafizə edilən mə-lumatların əldə olunması, yaradılması, ötürürəlməsi və ictimaiyyət arasında yayılması zamanı məxvilik rejiminin tələblərinə əməl ol-unmalıdır. Ümumiyyətlə, məxfilik rejimi dedikdə – dövlət və xid-məti sirri təşkil edən məlumatların yayılması və həmin məlumat-ların daşıyıcıları ilə işləməyə buraxılma üçün qanunvericiliklə mü-əyyən edilmiş məhdudiyyətlərin qoyulmasını nəzərdə tutan, mə-lumatların və məlumat daşıyıcılarının istifadəsi üzrə xüsusi rejim başa düşülür. Bu cür məxfiləşdirilmə həmin məlumatlara və mə-lumat daşıyıcılarına xüsusi məxfilik qriflərinin verilməsi yolu ilə həyata keçirilir. "Dövlət sirri haqqında" Qanununun 1- ci maddə-sinin 6-ci hissəsinə uyğun olaraq, məxfilik qrifi – məlumatların daşıyıcılarında və ya onlara qoşulan sənədlərdə əks olunaraq mə-lumatların məxfilik dərəcəsini bildirən rekvizitlərdir.

Təbii ki, məlumatların məxfiləşdirilməsi də mövcud qanunve-riciliyə uyğun surətdə həyata keçirilir. Belə ki, yuxarıda göstəri-lən sahələrdə bütün məlumatların daşıyıcılarına müvafiq məxfilik

qriflərinin verilməsi, "Dövlət sirri haqqında" Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən qanunçuluq və əsaslılıq prinsiplərinə uyğun və vaxtında həyata keçirilməlidir.

Qanunçuluq - məxviləşdirmənin ölkənin Konstitusiyası və qanunlarına uyğun olması deməkdir. **Əsashlıq** - cəmiyyətin, vətəndaşın və dövlətin həyatı əhəmiyyətli maraqları baxımından konkret məlumatların məxfiləşdirilməsinin məqsədə uyğunluğunun eks-pert dəyərləndirmələri vasitəsilə müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Sənəddə əks olunan məlumatların məxfilik dərəcəsi icraçı və onu imzalayan və ya təsdiq edən rəhbər tərəfindən həmin qaydalara əsasında müəyyən edilir. Əldə olunmuş (işlənmiş) məlumatların siyahılardakı məlumatlarla identifikasiyası mümkün olmayan hallarda dövlət orqan və təşkilatlarının vəzifəli şəxsləri, vətəndaşlar güman olunan məxfilik dərəcəsinə uyğun olaraq həmin məlumatların ilkin məxfilik dərəcəsini müəyyənləşdirməli və 1 ay müddətinə onları həmin siyahıları təsdiq edən vəzifəli şəxslərə göndərməlidirlər. Bu vəzifəli şəxslər isə 3 ay müddətinə həmin məlumatların ekspertizasını və müvafiq məxfilik dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsini təşkil edirlər. Məxfilik müddəti 30 ildən artıq olmamalıdır. Bu müddət müvafiq icra hakimiyyəti orqanının rəyi ilə 10 ilə qədər müddətə, dövlətin və xalqın mənafeyi tələb etdiyi müstəsna hallarda isə qeyri-müəyyən müddətə uzadıla bilər.

Qanunun 7-ci maddəsinə əsasən dövlət sirri təşkil edən məlumatların məxfilik dərəcəsi onların yayılması nəticəsində ölkənin milli təhlükəsizliyinə, dövlət orqanlarının və təşkilatların maraqlarına dəymiş və yaxud dəyə biləcək ziyانın ağırliq dərəcəsinə uyğun olmalıdır. Mühümlüklərdən asılı olaraq məlumatlar xüsusi əhəmiyyətli, tam məxfi (dövlət sirri) və məxfi (xidməti sirr) olmaqla 3 qrupa bölünür və uyğun qaydada qırıflənir. Beləliklə, dövlər tərəfindən mühafizə olunan məlumatları əks etdirən sənədlər bu qaydada məxfiləşdirilir:

1. Xüsusi əhəmiyyətli məlumatlar - "Xüsusi əhəmiyyətli";
2. Tam məxfi məlumatlar - "Tam məxfi";
3. Məxfi məlumatlar - "Məxfi".

Qeyd etmək lazımdır ki, qanunvericilik istifadəsi məhdudlaşdırılmış məlumatlarla yanaşı, qeyri-məxfi xarakterli məlumatların dairəsini də müəyyən edir. Belə ki, Qanunun 6-ci maddəsi ilə

məxfiləşdirilməyən məlumatlara insanların həyat və sağlamlığı üçün təhlükə törədən fəvqəladə hadisələr, qəzalar və onların nəticələri, ekologiya, səhiyyə, sanitariya, demoqrafiya, kənd təsərrüfatı, cinayətkarlılığın vəziyyəti, dövlət güzəştleri, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının pozulması faktları və s. ilə bağlı məlumatlar daxildir.

Təbii ki, fikir və söz azadlığı hər bir demokratik cəmiyyətin təməl daşlarından birini təşkil edir və hətta təcrübədə dövlət sirinin yayılmasını mümkün edən xüsusi hallar mövcuddur. Xüsusi hallar dedikdə, məxfi informasiyaya olan ictimai marağın həmin informasiyanın dövlətin təhlükəsizliyi üçün məxfi saxlanması zərurətindən qat-qat çox olduğu hallar nəzərdə tutulur. Yəni bir növ, məlumatın açıqlanması ilə dövlətin maraqlarına dəyə biləcək ziyanın həcmi və həmin məlumatın yayılmasına ictimaiyyətin marağı, daha doğrusu tələbi arasında nisbət müəyyənləşdirilir. Əgər informasiyanın yayılması dövlətin müdafiə qabiliyyətinə mühüm təhlükə yaradırsa, onda bu informasiyaya maraq nə qədər böyük olsa belə, o açıqlanmamalıdır. Söz, fikir və mətbuat azadlıqları ilə (təbii ehtiyaclar) məxfi məlumatların yayılması tələbi (pozitiv zərurət) arasındaki bu konflikt çox zaman cəmiyyətin güc strukturları tərəfindən qorunması vəzifəsi ilə ətraflı məlumat almaq hüququ arasında meydana çıxa biləcək ziddiyətlər üzündən baş verir. Bu ziddiyətlər isə yalnız hüquqi, demokratik və sivil vəstələrlə aradan qaldırılmalı, heç vəchlə qarşıdurmalara yol verilməlidir.

Bütün bu qoyulmuş qayda-qanunlardan çıxış edərək media mənsublarının jurnalistikanın əsas prinsiplərinə daim riayət etməsi – operativ, obyektiv və qərəzsiz olması, milli maraqları qoruması Vətənimizə və dövlətziliyimizə xidmətdir. Bu bizim Yurda, Vətənə sevgimizin görsənişləridir.

HƏRBƏDƏ

DEMOKRATIYA...

Ədliyyə
polkovniki
Rafiq
Ramazanov,
MN-in
Hüquq
şöbəsinin
rəisi

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 9-cu maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası öz təhlükəsizliyini və müdafiəsini təmin etmək məqsədi ilə Silahlı Qüvvələr və başqa silahlı birləşmələr yaradır.

SSRİ dağlırkən "müttəfiq" olan respublikalar öz müstəqil dövlətlərinin atributlarının yaradılmasına və ya yenidən bərpasına başladılar. 70 ildən çox bir zaman uzaqlığında ordu quruculuğu təcrübəsindən süni "könlüllülük" pərdəsi altında kənarlaşdırılmış Azərbaycan üçün bu proses çox ağrılı oldu. Ermənistanın işgalçi təcavüzlərinə qarşı müqavimət və müdafiə qüvvələrinin yaradılması kimi qaćılmaz bir tarixi tələbin ölkə siyasetinin əsas probleminə چevrilməsi keşməkeşli dövrə təsadüf etdi. Ona görə də ordu quruculuğu ilə bağlı qanunların və qərarların qəbul edilməsinin tezləşdirilməsi zamanın diktəsindən irəli gəlirdi. Beləliklə: vaxt چevikliyi ilə 1991-ci il oktyabrın 9-da "*Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında*"; həmin il dekabrın 25-ində "*Hərbi qulluqcuların statusu haqqında*"; 1992-ci il aprelin 29-unda "*Hərbi*

qulluqcuların pensiyası haqqında"; 1992-ci il noyabrin 3-ündə "*Hərbi xidmət haqqında*" və s. qanunlar qəbul edildi. Bunlar ordu quruculuğunun hüquqi əsaslarını təşkil etməklə bərabər həm də hərbi qulluqcular üçün hüquqi təminatlar sisteminin yaradılmasının başlangıcı idi.

Lakin, Silahlı Qüvvələrin yaradılmasının təxirəsalınmazlığı - bu əsasda qəbul olunan qanunların hüquqi dövlətin və beynəlxalq normaların prinsiplərinə uyğunsuzluğuna əsas verə bilməz. Buna görə də qəbul ediləcək qanunların ümumi ruhu və normativ tələbləri ordu quruculuğu üzrə dünya təcrübəsindən bəhrələnməli idi. Çünkü hərbi qulluqcuların hüquqi statusunu müəyyənləşdirmə və bu hüquqların realizə olunması üçün mühüm siyasi, sosial və iqtisadi dəyişikliklərə bərabər mövcud qanunvericiliyin köklü surətdə yeniləşməsi vacibdir. **Hərbi qulluqcuların statusu – cəmiyyətin sosial strukturu, demokratianın səviyyəsi, qanunçuluğun vəziyyəti ilə qırılmaz şəkildə bağlı olan mühüm bir siyasi-hüquqi kateqoriyadır.**

Məhz bu və digər səbəblərdən də hərbi qulluqcuların hüquqi vəziyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi problemi bir neçə tarixi-hüquqi inkişaf maneələrini keçmişsə də hələ dəqiqliklə tədqiq edilməmişdir. Bir qayda olaraq dövlətçiliyin ümumi prinsipi sayılan demokratik hüquq institutları və qanunçuluq bir növ ordu həyatına uyğun gəlməyə bilər ki, bu da ordunun təbiəti və xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Belə ki, *ordu təşkilinin əsasında ciddi intizam və əmrlərə sözsüz itaətetmə durur*. *Ordu fəaliyyətinin əsasında isə hərbi zərurət dayandığı üçün bu da qanunçuluğun ümumi qəbul edilmiş başlanğıcları və prinsipləri ilə bir araya sığırır*. *Bu isə bir sıra ziddiyyətli hüquqi vəziyyətlərin çulğalaşmasında özünü göstərmiş olur*. Məsələn, bəzi məlum hallarda ümumi hüquq normaları hərbi qulluqculara münasibətdə tətbiq olunmur və yaxud onlar üçün (onların xidməti vəziyyətlərinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq) xüsusi normalar yaradılır. **Həm bu, həm də digər halda onların hüquqları məhdudiyyətlərə məruz qala bilər və yaxud, əksinə, digər vətəndaşlarla münasibətdə hərbi qulluqcular daha imtiyazlı (üstün) vəziyyətdə ola bilərlər**. Qeyd edilən bu xüsusiyyətlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və hərbi qanunlarda

da təsbit olunmuşdur.

"Hərbi xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsinə əsasən **həqiqi hərbi xidmət** Silahlı Qüvvələrdə və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdə dövlət xidmətinin xüsusi növüdür.

"Hərbi qulluqcuların statusu haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinə görə Silahlı Qüvvələrin "Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında" Qanunla müəyyənləşdirilmiş vəzifələri, hərbi xidmətin şəraiti və xarakteri hərbi qulluqcuların statusunu müəyyən edir. Həmin Qanunun 2-ci maddəsinə uyğun olaraq hərbi qulluqcular bu Qanunla, Azərbaycan Respublikasının başqa qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilən və hərbi xidmətin xüsusiyyətləri ilə bağlı olan əlavələrlə və məhdudiyyətlərlə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarından istifadə edirlər. Hərbi qulluqcular Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının bütün vəzifələrini, habelə öz statuslarından irəli gələn vəzifələri daşıyırlar.

Heç kəsin ixtiyarı yoxdur ki, hərbi qulluqcuları və onların ailə üzvlərini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və qanunlarında Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları üçün nəzərdə tutulmuş hər hansı hüquq və azadlıqlardan məhrum etsin və ya onların hüquqlarını məhdudlaşdırınsın; buna yalnız Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğun surətdə yol verilir.

Hərbi xidmətin şəraiti ilə əlaqədar olaraq hərbi qulluqcuların ümumi vətəndaşlıq hüquqlarının məhdudlaşdırılması, habelə onlara əlavə hüquqlar verilməsi və əlavə vəzifələr tapşırılması "Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında" Qanunla, Silahlı Qüvvələrin nizamnamələri və Azərbaycan Respublikasının başqa qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir.

1995-ci il noyabrın 12-də qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında hərbi qulluqcuların hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı birbaşa göstərişlər və belə məhdudiyyətlərə yol verilə biləcək hallar vardır. Məsələn: Konstitusiyanın 36-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının *Silahlı*

Qüvvələrində və digər silahlı birləşmələrdə xidmət edən hərbi qulluqçular tətil edə bilməzlər.

Konstitusiyanın 35-ci maddəsinin III hissəsinə görə *heç kəs zorla işlədilə bilməz*. Lakin həmin maddənin V hissəsinə əsasən *hərbi xidmət zamanı səlahiyyətli şəxslərin əmrlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar işlətmək hallarına yol verilir*. (*Tabelikdə olanlarin tabesində olduqları komandirlərin (rəislərin) şəxsi işləri üçün cəlb edilməsi yolverilməzdır*). Habelə Konstitusiyanın 56-ci maddəsinin üçüncü hissəsinə uyğun olaraq *hərbi qulluqçuların seçkilərdə iştirak etmək hüququ qanunla məhdudlaşdırıla bilər*.

Eyni zamanda Konstitusiya ilə vətəndaşlara verilən hüquq və azadlıqlar qanunla hərbi nizamnamələrdə məhdudlaşdırıla və fərdi xüsusiyyətlər nəzərdə tutula bilər. Məsələn: Konstitusiyanın 57-ci maddəsinin birinci hissəsinə görə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının dövlət orqanlarına şəxsən müraciət etmək, habelə fərdi və kollektiv yazılı müraciətlər hüququ vardır. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin intizam nizamnaməsinin 112-ci maddəsinə uyğun olaraq *hərbi qulluqçu yalnız öz adından şikayət verə bilər*. Başqasının əvəzinə və yaxud qurup halında şikayət vermə qadağandır. Və yaxud, Konstitusiyanın 47-ci maddəsi hər kəsin fikir və söz azadlığını, 58-ci maddəsi isə istənilən birlik, o cümlədən, siyasi partiya, həmkarlar ittifaqı və digər ictimai birlik yaratmaq və ya mövcud birliyə daxil olmaq hüququnu təsbit edir. Lakin Konstitusiyanın bu göstərişləri “*hərbi qulluqçuların statusu haqqında*” Azərbaycan Respublikası Qanununda tama-mılə fərqli şəkildə müəyyən edilmişdir. Belə ki, maddənin ikinci bəndinə əsasən *hərbi qulluqçular özlərinin xidmət fəaliyyətində siyasi məqsədlər güdən siyasi partiyalar və kütləvi ictimai hərəkatların üzvü ola bilməzlər*. Üçüncü bəndə uyğun olaraq isə *dövlət sirri ni və hərbi sirri açmamaq şərti ilə hərbi qulluqçuların söz və matbuat azadlığına, əqidə azadlığına, öz əqidəsini sərbəst ifadə etməsinə təminat verilir*.

Hərbi hüquqşunaslarının əksəriyyətinin fikrincə hərbi qulluqçuların siyasi hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının vacibliyi “ordunun dövlətdə siyasi roldan kənarlaşdırılması; ictimai maraqların qorunması; ordunun məxsusi maraqlarının, o cümlədən, orduda intiza-

min və hərbi qayda-qanunun mühafizəsi prinsiplərindən" irəli gəlir.

İnkişaf etmiş bir çox xarici dövlətlərin ordularında hərbi qulluqçuların hüquqi statuslarının qanunvericilik əsasları hərbi xidmətin ənənələri əsasında – milli qanunvericiliklə beynəlxalq-hüquqi aktların qəbul olunmuş komplektliliyi sisteminə uyğun yaradılmışdır.

Bununla əlaqədar problemin tarixi-hüquqi analizi maraqlıdır.

XVII-XIX əsrlərdə Rusiya və xarici yurisdiksiyada hərbi qanunvericilik normaları, adətən ümumi qanunvericilik normalarından fərqli olmuşdur. 1787-ci il ABŞ Konstitusiyası normalarında, 1789-cu il Fransa İnsan və Vətəndaş Hüquqları Deklarasiyasında hərbçilərin hüquqi vəziyyəti nəzərdə tutulmamışdı. Dövlətçiliyin əsas prinsiplərindən olan demokratik hüquq institutları və qanunçuluq ordu üçün yad hesab edilmiş, ordu dövlətçilikdən fərqli qəbul olumuşdu. Ordunun əsasında və təşkilində əmrə tabe olma, sözsüz intizam əməllərinin əsasında isə hərbi zərurət ümidi qanunçuluqla ziddiyət kimi qəbul edilirdi.

Çar Rusiyasının hərbi qanunlarına görə hərbçilərə bu və ya digər ittifaqlara, qruplara və siyasi partiyalara daxil olmaq, orada iştirak etmək, onların iclaslarında olmaq qadağan edilirdi. Ədəbi yazma və çap olunmaya yalnız öncədən komandanlıqdan alınmış razılıq əsasında icazə verilirdi. Rus imperiyasının seçki qanunlarına görə hərbçilər aktiv və passiv seçki hüquqlarından məhrum olunmuşdular.

Fransanın 2 dekabr 1852-ci il, 30 noyabr 1875-ci il və 1889-cu il qanunlarına görə marşallar, qeneralalar və Baş Qərargahın baş zabitləri istisna olmaqla digər hərbi qulluqçular seçki hüquqlarından məhrum edilmişlər. Bu hal kayzer Almaniyasında da mövcud olmuşdur.

Sözsüz ki, hazırda bu məqamların çoxunun ləğv edilməsinə baxmayaraq ABŞ, Fransa, Almaniya və digər dövlətlərin qanunlarında hərbçilərin xüsusi statusu qorunub saxlanır. Belə ki, onların siyasi partiyalara daxil olmaları, hərbi qarnizonda hökmətin rəsmi razılığı alınmamış yürüslərdə və nümayişlərdə hərbi qiyafədə və xidmət vaxtı iştirak etmələri qadağan olunub. Bu fi-kirləri ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlmək olar ki, demokrati-

yanın yüksək inkişaf etdiyi dövlətlərdə belə hərbi xidmətin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla siyasi fəaliyyət sahəsində, sahibkarlıq sahəsində, məlumat sahəsində və s. sahələrdə məhdudiyyətlər və qadağalar mövcuddur.

Fransada hərbi qulluqçuların hüquqi vəziyyəti 13 iyul 1972-ci il tarixli "*hərbi qulluqçuların statusu haqqında*" Qanunla müəyyənləşdirilir. Həmin qanuna uyğun olaraq hərbi qulluqçu Konstitusiyannın bütün vətəndaşlara verdiyi hüquq və azadlıqlardan istifadə edir. Lakin bu zaman hərbi qulluqçunun ümumi statusuna və ona verilən xüsusi tələblərə əməl olunmalıdır. Bunun nəticəsində həmin qanunla müəyyən olunmuş bir sıra vətəndaş hüquq normativləri hərbi qulluqçular üçün məhdudiyyət və xüsusiyyətlərlə fəaliyyət göstərir.

ABŞ hərbi qulluqçuları üçün qanunvericilikdə aşağıdakı sahələr üzrə vətəndaş hüquq və azadlıqlarının xüsusiyyətləri və məhdudiyyətləri, reqlamentləşdirilmişdir: siyasi fəaliyyət, hərbi ittiifaqlarda və açıq nümayişlərdə iştirak etmə, seçki hüquqi, xüsusi sahibkarlıq fəaliyyəti, vicdan azadlığı, ədəbi fəaliyyət, şikayət etmə və s.

AFR- da hərbi qulluqçuların vəziyyəti bundesver haqqında qanunla və bir sıra qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunur. Bu qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq hərbi qulluqçular üçün xidmət vaxtı siyasi fəaliyyətlə məşğul olma, siyasi axının marağı və ya onun əksinə hərəkət etmə kimi qadağalar qoyulmuş, siyasi tədbirlərdə hərbi geyimdə iştirak etmə, (yalnız komandanlığın icazəsi ilə) yanaklı (hərbi xidmətdən əlavə) fəaliyyət məhdudlaşdırılmışdır.

Bizim qanunvericiliklə də bəzi məhdudiyyətlər müəyyən olunub. "*Hərbi qulluqçuların statusu haqqında*" Qanunun 23-cü maddəsində hərbi xidmətin xarakterindən və şəraitindən, xidməti vəzifələrinin yerinə yetirilməsi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq qeyd edilir:

- a) *hərbi qulluqçuların tətil hüququ yoxdur;*
- b) *hərbi qulluqçular həmkaralar ittiifaqlarının üzvü ola bilməzlər;*
- c) *hərbi qulluqçuların xüsusi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olması, istehsal və vasitəcilik fəaliyyəti göstərən kooperativlərdə ma-*

aşlı ştat vəzifələri tutması qadağandır;

ç) Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin nizamnamələri ilə müəyyən edilən qaydada hərbi qulluqçuların istirahət müddəti məhdudlaşdırıla (xidmət vaxtı artırıla) bilər;

d) müddətli həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçularının mülki ali və orta ixtisas məktəblərində təhsil almasına icazə verilmir;

e) hərbi qulluqçuların daimi yaşamaq üçün xaricə getməsi qadağandır;

a) hərbi hissələrin yerləşməsi şərtlərinə uyğun olaraq hərbi qulluqçuların yaşayış yeri seçməsi və hərəkət sərbəstliyi məhdudlaşdırılır.

Müddətli həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçularının məzuniyyətindən onların hauptvaxtda olduğu günlərin sayı gədər çıxıla bilər.

Lakin beynəlxalq təcrübədə hərbi qulluqçuların məhdudlaşdırılmış hüquqlarının əvəzinə və onların xidməti vəziyyətləri nəzərə alınaraq, *hərbi qulluqçulara əlavə güzəşt və imtiyazların verilməsi ilə müəyyən edilmiş qadağalar bir növ "kompensasiya" olunur*. Bu da ondan irəli gəlir ki, hərbi xidmətin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq vətəndaş hüquqlarının həyata keçirilməsi çətinliklər törədir və ya mümkün olmur. *Bir halda ki, bu hüquqları tətbiq etmək mümkün deyildirsə, deməli, dövlət hərbi qulluqçular üçün xüsusi qanun qəbul etməlidir ki, burada məhdudiyyətlərdən başqa həm də imtiyazlar olsun. Müasir dövlətlərin əksəriyyəti də bu yolla gedərkən hərbi qulluqçuların statusu haqqında xüsusi qanun qəbul etmişlər.*

26 noyabr 1993-cü il tarixli "*Müdafıə haqqında*" Azərbaycan Respublikası Qanununun 12-ci maddəsinə əsasən *Silahlı Qüvvələr hərbi dövlət qurumu olub ölkənin suverenliyinin, müstəqilliyinin, ərazi bütövlüyünün və bölgüməzliyinin silahlı müdafiəsi üçün təsis olunub. Göründüyü kimi ordunun qarşısına qoyulmuş vəzifələr öz xarakterinə və icra olunma mexanizminə görə spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Buna görə də dövlət hərbi qulluqçulara lazımi şərait yaratmalı, onlara yüksək təminatlar və səlahiyyətlər verməlidir.*

"Hərbi qulluqçuların statusu haqqında" Qanununun 4-cü maddəsində göstərilir ki, hərbi qulluqçular Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyinə uyğun olaraq vətəndaşlar hakimiyyət səlahiyyəti alaraq hərbi xidmət vəzifələrini icra edərkən hakimiyyət

nümayəndələri sayılırlar. Bu şəraitdə onlara tabe olmama və qəsd etmə Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyinə uyğun surətdə məsuliyyətə səbəb olur. Qanunun bu müddəasından aydın olur ki, hərbi qulluqçuların hüquqlarının, vəzifələrinin və məsuliyyətinin məzmunu və həcmi onların hərbi xidmət başında olub-olmadığını dan asılıdır. Yəni, hərbi xidmətdən kənar və hərbi xidməti vəzifəsini icra etməyən hərbi qulluqçuya münasibətdə bəzən ümum-vətəndaş hüquq və vəzifələrini şamil etmək olarsa, hərbi qulluqçu xidmət vəzifələrinin icrasına başlıdıqda həmin hüquq və vəzifələrin tətbiq sərhəddi tükənir, qurtarır. Şəraitin dəyişilməsi, eyni zamanda xüsusi vəzifələrin icrasına başlanılması vətəndaşın adı hüquq və vəzifələrindən kənara çıxan münasibətlərin nizamlanması yalnız xüsusi qanunlar sisteminin yaradılması ilə mümkündür.

"*Hərbi qulluqçuların statusu haqqında*" Qanunun 24-cü maddəsində hərbi qulluqçuların ümumi vəzifələri müəyyənləşdirilir və göstərilir ki, *hərbi qulluqçular Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları üçün nəzərdə tutulmuş vəzifələrdən əlavə hərbi xidmətin xüsusiyətləri ilə bağlı olan başqa vəzifələri da yerinə yetirirlər.*

"*Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında*" Qanuna uyğun olaraq hərbi qulluqçular aşağıdakılardı etməyə borcludurlar:

- * *Azərbaycan Respublikasının mənafeyi, suverenliyini, ərazi bütövlüyünü qorumaq;*
- * *Azərbaycan Respublikasına sadıq olmaq barəsində hərbi and içmək;*
- * *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və Azərbaycan Respublikasının başqa qanunlarına ciddi əməl etmək, komandirlərin və rəislərin əmrlərini qeyd-şərtsiz yerinə yetirmək;*
- * *Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin nizamnamələrində nəzərdə tutulan başqa vəzifələri yerinə yetirmək.*

Hərbi qulluqçuların vəzifələri və bu vəzifələrin yerinə yetiriləməsi qaydası Silahlı Qüvvələrin Nizamnamələri, habelə Ali Dövlət Hakimiyyəti və İdarəetmə Orqanlarının qərarları əsasında qəbul olunmuş normativ aktlarla müəyyən olunur.

Qanunun 25-ci maddəsində isə hərbi qulluqçuların xüsusi vəzifələri nəzərdə tutulur. Qanuna görə *hərbi qulluqçular döyüş növ-*

bəsində, döyüş xidmətində, gündəlik və qarnizon növbələrində olar-kən, təbii fəlakət nəticələrinin aradan qaldırılmasına cəlb edilərkən, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş başqa hallarda xüsusi vəzifələri yerinə yetirirlər. Bu vəzifələrin məzmunu və icrası qaydası Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyi, Silahlı Qüvvələrin nizamnamələri ilə və başqa aktlarla müəyyən edilir.

Qeyd olunanlardan bir daha aydın olur ki, hərbi qulluqçulara bir tərəfdən ümumi qanunvericiliyin normaları şamil edilir və bu-na görə onlar ümumvətəndaş hüquqlarına malik olurlar və ümumvətəndaş vəzifələri daşıyırlar, digər tərəfdən isə onlara münasibətdə xüsusi hərbi-xidmət hüquq və vəzifələr nəzərdə tutan xüsusi hərbi qanunvericilik normaları tətbiq edilir. Bu da cəmiyyət həyatı ilə ordu həyatı arasında müvafiq fərqlərin olduğunu sübutdur. Yəni hüquqi və demokratik cəmiyyət quruculuğu istiqamətində dövlətin qəbul etdiyi qanunların bütün normaları Silahlı Qüvvələrdə xidmət keçən hərbi qulluqçulara tam şəkildə tətbiq oluna bilmir və hərbi xidmətin xüsusiyyətləri ilə müəyyən çərçivədə məhdudlaşır. Bu isə ondan irəli gəlir ki, Silahlı Qüvvələr qanunçuluqla bərabər nizami ordu, mərkəzləşdirilmiş və vahid rəhbərlik, yüksək hərbi intizam, daimi döyüş və səfərbərlik hazırlığı kimi digər prinsiplər əsasında qurulur və fəaliyyət göstərir ("Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsi).

HƏRBİ REJİM ANLAYIŞI

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olaraq, ölkənin müdafiəsi və onun vətəndaşlarının təhlükəsizliyi üçün Respublikanın bütün ərazisində və yaxud ayrı-ayrı yerlərində hərbi vəziyyət elan edilə bilər. Hərbi vəziyyət dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının, vətəndaşların, ictimai birliklərin, müəssisə, idarə və təşkilatların fəaliyyətinin elə bir xüsusi hüquqi rejimidir ki, bu, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, hüquqi şəxslərin hüquqlarının və "Hərbi vəziyyət haqqında" Qanuna uyğun olaraq müəyyən edilən məhdudiyyətlərə, habelə onlara

əlavə vəzifələr tapşırılmasına yol verir.

Hərbi vəziyyətin tətbiq edilməsi məqsədi şəraiti tezliklə normallaşdırmaq, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, qanunuñluğunu və hüquq qaydalarını bərpa etmək, yaranmış təhlükəni aradan qaldırmaqdır. Ölkənin bütün ərazisində və ya ayrı-ayrı yerlərində hərbi vəziyyətin tətbiq edilməsi üçün aşağıdakılar əsas ola bilər:

- 1) *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında müharibə vəziyyətinin elan olunması;*
- 2) *Azərbaycan Respublikasına qarşı real silahlı hücum təhlükəsinin olması;*
- 3) *Ölkə ərazisinin, yaxud onun ayrı-ayrı yerlərinin xarici dövlət və dövlətlər tərəfindən qurudan, sudan və havadan blokadası və belə blokadanın real təhlükəsinin olması;*
- 4) *Xarici dövlətin və ya dövlətlərin Azərbaycan Respublikasına müharibə elan etməsi;*
- 5) *Ölkə ərazisinin müəyyən hissəsinin faktiki işğalı.*

Qeyd etmək gərəkdir ki, hərbi vəziyyət yalnız Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı ilə tətbiq edilir. Burada da özünün xüsusiyyətləri var. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi işlədiyi dövrdə Azərbaycan Respublikası prezidentinin hərbi vəziyyətin tətbiq edilməsi barədə Fərmanı dərhal Milli Məclisə təqdim edir və Milli Məclis 24 saat ərzində bu məsələyə dair qərar qəbul edir. Milli Məclisin iclasları arasındaki dövrdə hərbi vəziyyət tətbiq edilərsə, Milli Məclisinin sədri dərhal Milli Məclisin iclasını çağırır. Bu məsələyə dair qərar Azərbaycan Respublikası prezidentinin müvafiq fərmanının Milli Məclisə təqdim edildiyi andan ən çoxu 72 saat keçənədək qəbul edilir. Bu haqda qərarın Milli Məclisdə qəbul edilməsində deputat tərkibinin aži üçdə ikisindən ibarət səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Hərbi vəziyyətin tətbiq edilməsi əsasları aradan qaldırıldığda və yaxud müharibə aparan dövlətlə (dövlətlərlə) sülh müqaviləsi bağlandıqda Milli Məclis öz təşəbbüsü və ya Azərbaycan Respublikası prezidentinin təklifi ilə hərbi vəziyyəti dərhal ləğv edir. Hərbi vəziyyətin tətbiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanın qüvvəyə minməsi aži 6 saat qal-

mış KİV-də, bu mümkün deyilsə başqa üsullarla yayılır.

Əhalinin həyatının və təhlükəsizliyinin qorunması üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görülməsi tələb olunduğu hallarda hərbi vəziyyətin tətbiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanının yayılması vaxtı prezident tərəfindən dəyişdirilə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində hərbi vəziyyət tətbiq edilən dövrə Azərbaycan Respublikası prezidentinin, MM-in, başqa seçkili dövlət orqanlarının, habelə ayrı-ayrı yerlərdə hərbi vəziyyət tətbiq edilən dövrə, həmin ərazinin seçkili dövlət orqanlarının səlahiyyət müddəti başa çatdıqda, onlar öz səlahiyyətlərini hərbi vəziyyət ləğv edildikdən sonra müvafiq qanunlarda nəzərdə tutulmuş qaydada seçeneklər keçirilənədək davam etdirirlər.

Hərbi vəziyyət elan olunan gündən və ya qurtardıqdan sonra 3 ay ərzində referendum təyin edilə və keçirilə bilməz.

Hərbi vəziyyət elan olunduqda referendumu çıxarılmış məsələnin müzakirəsi dayandırılır və təyin edilmiş referendum başqa vaxta keçirilir.

Hərbi vəziyyət haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanında nələr göstərilməlidir?

"Hərbi vəziyyət haqqında" Qanunun 6-cı maddəsinə əsasən:

- a) hərbi vəziyyətin tətbiq edilməsini göstərən əsaslar;
- b) hərbi vəziyyət tədbirlərinin siyahısı və hədləri;
- c) hüquq və azadlıqların müvəqqəti məhdudiyyətlərinin tam siyahısı;
- ç) hərbi vəziyyət tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün cavab-deh olan dövlət orqanları və onların səlahiyyətləri;
- d) hərbi vəziyyət tətbiq olunan ərazinin sərhədləri;
- e) fərmanın qüvvəyə minməsi vaxtı.

Hərbi vəziyyətin tətbiqi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər beynəlxalq hüquqda qəbul edilmiş yaşamaq hüququnu, fikir, vicdan və din azadlığını, hüquq subyektliyini məhdudlaşdırıbilməz. Bu şəraitdə əmələ görə cəza müəyyən edən və ya cəzani ağırlaşdırıran qanunun geriyə qüvvəsinin tədbiqinin yolverilməzliyini aradan qaldırıbilməz. Köləlik, qul alveri, yalnız hər hansı müqavilə

öhdəliyinin yerinə yetirilməsinə görə azadlıqdan məhrum etmə, ayrı-ayrı şəxslərə və ya əhalı qruplarına qarşı irqinə, milliyyətinə, cinsinə, diliinə, siyasi əqidəsinə və ya sosial mənşeyinə görə işgəncələrin tətbiq edilməsi, hər hansı ayrışęklik qadağan olunur.

Qeyd etmək gərəkdir ki, hərbi vəziyyət tətbiq edilmiş yerlərdə müdafiə, ictimai yaşayış və dövlət təhlükəsizliyi ilə əlaqədar yerli icra və nümayəndəli dövlət orqanlarının səlahiyyətləri qüvvədə olan qanunvericiliyin əsasında hərbi komandanlıq tərəfindən hə-yata keçirilir. Belə hallarda daxili işlər və milli təhlükəsizlik orqanlarının hərbi vəziyyət elan edilmiş ərazilərdə yerləşən qüv-vələri həmin ərazinin hərbi komandanlığının tabeliyinə keçir.

Hərbi vəziyyət elan olunduqda səfərbərlik planlarına müvafiq olaraq Silahlı Qüvvələrin hazırlıq vəziyyətinə gətirilməsi və onun müəyyən hissələrinin hərbi vəziyyətə keçirilməsi üçün ümumi və ya qismən səfərbərlik elan olunur.

Hərbi vəziyyət dövründə dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyüni və əhalinin tacavüzdən qorunmasını təmin etmək məqsədilə konkret şəraitin kəskinliyi nəzərə alınaraq AR prezidentinin fərmanında aşağıdakı tədbirlər nəzərdə tutula bilər:

1. Hərakat sərbəstliyinin məhdudlaşdırılması:

- a) günün müəyyən edilmiş vaxtlarında xüsusi icazə vərəqələri və şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlər olmadan küçələrdə və ya başqa ictimai yerlərdə olmağın qadağan edilməsi;
- b) xüsusi icazə vərəqələri və şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlər olmadan hərbi vəziyyət elan edilən yerlərdə olmağın qadağan edilməsi;

c) hərbi vəziyyət tətbiq edilən əraziyə, habelə hərbi əməliyyatlar bölgəsinə gediş-gelişin qaydaları;

d) əhalinin və hüquqi şəxslərin hərbi əməliyyat bölgəsindən evakuasiyası;

e) Azərbaycan Respublikasına gəlmə və respublikadan getmənin xüsusi qaydalarının müəyyən edilməsi

2. Kütləvi informasiya azadlığının məhdudlaşdırılması:

- a) senzuranın tətbiq edilməsi;
- b) KİV-nin fəaliyyətinin dayandırılması haqqında müvafiq orqanlara təqdimat verilməsi;

c) hərbi vəziyyət tətbiq edilmiş ərazidə, hərbi əməliyyatlar böl-gəsində, cəbhə boyu zolaqda KİV məhsullarının yoxlanılması;

d) hərbi komandanlığın və müvafiq dövlət orqanlarının nümayəndələrinə hərbi vəziyyətin ehtiyacları üçün KİV-dən istifadə etməkdə üstünlük hüququnun verilməsi.

3. Əmək hüquqlarının məhdudlaşdırılması:

a) qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq əhalinin müdafiə işlərinə, yollarının və vacib obyektlərin mühafizəsinin həyata keçirilməsinə, yanğın, epidemiyə və başqa fəlakətlərlə mübarizə işində iştirak etməyə cəlb edilməsi;

b) müdafiə ehtiyaclarının yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə mülkiyyət formasından asılı olaraq işçilərin iş vaxtından artıq işə cəlb olunması, növbəti məzuniyyətlərin pul ilə əvəz etməklə başqa vaxta keçirilməsi, əmək müqaviləsinin bağlanması və xitam verilməsi;

c) tətillərin qadağan edilməsi.

4. Mülkiyyət toxunulmazlığı hüququnun məhdudlaşdırılması:

a) mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisə, idarə və təşkilatların hərbi vəziyyətin ehtiyacları üçün səfərbərliyə alınması, onların iş rejiminin dəyişdirilməsi, fəaliyyətin zəruri məhsulların istehsalına yönəldilməsi;

b) xüsusi və kollektiv mülkiyyətdə olan nəqliyyat və qoşqu vasitələrinin müəyyən edilmiş qaydada əvəzi ödənilməklə, dövlət mülkiyyətində olan nəqliyyat və qoşqu vasitələrinin əvəzsiz olaraq hərbi vəziyyətin ehtiyacları üçün alınması.

5. Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq ticarət, ictimai-işə və kommunal xidmətləri müəssisələrinin, kinoteatrların, teatrların, mədəniyyət evlərinin və başqa xidmət təşkilatlarının iş rejiminin dəyişdirilməsi.

6. Ərzaq və sənaye məhsullarının norma ilə buraxılması, yaxud ticarətin xüsusi qaydalarının müəyyən edilməsi.

7. Əhalinin mülki müdafiə hazırlığı ilə əlaqədar məcburi tədbirlərin keçirilməsi;

8. Təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin yeni rejiminin müəyyən edilməsi yaxud dayandırılması;

9. Dövlət orqanlarına, siyasi partiyalarına, həmkarlar ittifaq-

larına və ictimai birliliklərə məxsus bina və otaqları, nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılması, təhlükəsizlik baxımından zərərli hesab edilən əşyaların müvvəqqəti alınması;

10. Yiğincaqlar, mitinqlər, küçə yürüşləri və nümayişləri, habelə başqa kütləvi tədbirlərin keçirilməsinin qadağan edilməsi;

11. Hərbi vəziyyət şəraitində müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsinə mane olan siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və ictimai biliklərinin fəaliyyətinin dayandırılması haqqında müvafiq orqanlara təqdimatlar verilməsi.

Qeyd etmək gərəkdir ki, qanunvericilik orqanı öz reqlamətinə uyğun iclaslarını davam etdirməlidir. Hərbi vəziyyət rejiminin pozulması Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş cinayət, maddi, inzibati və intizam məsuliyyətinə səbəb ola bilər.

Hərbi vəziyyət ləğv olunduqda hərbi vəziyyəti təmin edən aktlar hərbi vəziyyətin qurtarması ilə bir vaxtda əlavə məlumat verilmədən qüvvədən düşür. Hərbi vəziyyət ləğv edildikdə hərbi vəziyyət qaydasının pozulmasına dair işlərin icraati xitam olunur və hərbi vəziyyət qaydasının pozulması üstündə inzibati qaydada həbs edilən şəxslər dərhal azad edilirlər.

Məhkəmələr Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və müvafiq qanunlarına uyğun surətdə hərbi vəziyyət tətbiq edilən vaxt qüvvədə olan qanunlara müvafiq aparılır. Hər hansı fövqaladə məhkəmə formalarının və növlərinin təsis edilməsi, mühakimə icraatının sürətləndirilməsi və ya fövqaladə növlərindən və formalarından istifadə edilməsi qadağan edilir.

Prokurorluq orqanları Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada fəaliyyət göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, "Hərbi vəziyyət haqqında" Qanununun tələblərinə əsasən Azərbaycan Respublikası prezidentinin hərbi vəziyyət dövründə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, vətəndaş hüquqları və siyasi hüquqları haqqında Beynəlxalq Paktda nəzərdə tutulan öhdəliklərdən kənara çıxan məhdudiyyətləri, bu məhdudiyyətlərin həcmini və belə qərarların səbəbləri haqqında BMT-nin Baş Katibinə 3 gün müddətində məlumat verilməsi üçün tədbir görməlidir.

MƏLUMAT ALAN, ARAŞDIRAN VƏ YAYAN JURNALİSTLƏR ÜÇÜN HÜQUQ BİLGİLƏRİ

*Hüquq bilgiləri "Media hüquqları institutu"nın
hüquqşunas Rəşid Hacılınnın redaktorluğu ilə çap etdirdiyi
"Jurnalıstin Hüquq Məsləhətçisi" kitabından –
ekstremal jurnalistika üçün gərəkən hissəsindən ixtisarla götürüllüb.
Çəkdikləri zəhmətə görə kitabına yaradıcılarına saygımızı bildiririk.*

Məlumatın alınması

Məlumat azadlığı haqqında Qanunun 1-ci maddəsinə görə məlumat təbiət, toplum və dövlətlə, insanların maraq dairəsində olan başqa məsələlərlə bağlı olaylar, proseslər, faktlar və şəxslər haqqında fərqli qaynaqlardan alınmış və fərqli formalarda (yazılı və şifahi, mətbu və ya elektron vasitələrlə və s.) çatdırılan xəbərlərdir. *Jurnalıstin məlumat almaq hüququ anlamında məlumat* təkcə məlumat daşıyıcılarında olan məlumatın məzmunu ilə tanış olmağı deyil, həm də həmin daşıyıcıların özlərini görmək, bu məlumatların mənbəyi, tarixi barədə bilgi almayı özündə birləşdirir. "Məlumat" və "informasiya" anlayışları eyni mənada işlədir. "İnformasiya (məlumat)" termini "information" latin sözündən götürüllüb izah etmə, bilgiləndirmə, məlumatlılıq anlamını verir.

İnformasiya, informasiyalasdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında Qanunda informasiyaya "çatdırılma formasından asılı olmayaraq şəxslər, əşya, fakt və proseslər haqqında məlumatlar" kimi tərif verilir.

Məlumat özündə bir sıra keyfiyyətləri birləşdirməlidir: obyektivlik, tamlıq, aktuallıq və uyğunluq. Məlumat o zaman obyektivdir ki, o gerçək durumu əks etdirir. Məlumat anlamaq və qərar qəbul etmək üçün yetərli olarsa tam sayılır. Aktuallıq məlumatın hazırkı dövr üçün əhəmiyyətliliyi, vacibliyidir. Məlumatın uy-

günluğu alınmış məlumatın köməyi ilə yaradılmış obrazın real obyekti, prosesə, hala uyğunluğunun müəyyən səviyyəsidir.

Bütünlükdə məlumat almaq azadlığı həm də jurnalistin məlumat daşıyiçisine çıxış hüququnu da əhatə edir. "Məlumat daşıyiçisi" ilə "məlumat" anlayışları fərqlidir. Məlumatın daşıyiçisi onu əks etdirən əşyalardır (məsələn, kağız və ya elektron sənədlər və s.). Məlumatın mənbəyi həmin məlumatı hazırlamış, yaxud çatdırması dövlət orqanları, fiziki və hüquqi şəxslər ola bilər.

Məlumat azadlığı haqqında Qanunun 8-ci maddəsinə əsasən əldə edilməsi qaydasına görə məlumatlar açıq məlumata və alınması məhdudlaşdırılan məlumata bölünür. Açıq məlumat alınması hər hansı mülahizəyə görə məhdudlaşdırılmayanlardır. Lakin dövlət və ictimai təhlükəsizlik mülahizlərinə əsasən, fiziki və hüquqi şəxslərin hüquq və mənafelərinin qorunması məqsədilə bir sıra məlumatların alınması məhdudlaşdırıla bilər.

Məmurda olan məlumatla adı şəxsədə olan məlumatın açıqlıq rejimləri arasında fərq

KİV-i nizama salan qanunvericilik aktları dövlət orqanlarının və özəl şəxslərin məlumatlarının açıqlıq rejimini dəqiq fərqləndirmir. Lakin dövlət ictimai funksiyaları yerinə yetirdiyindən onun əlində olan məlumatlar maksimum açıq olmalıdır. Bu princip Konstitusianın 1-ci maddəsinin "Azərbaycan Respublikasında hakimiyyətin yegana mənbəyi Azərbaycan xalqıdır", 54-cü maddəsinin "Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında maneəsiz iştirak etmək hüququ vardır" və 55-ci maddəsinin "Azərbaycan Respublikası vətəndaşların dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ vardır" müddəalarından doğur. Göstərilən konstitusion hüquqlarını gerçəkləşdirə bilmək üçün vətəndaşların dövlətin, vəzifəli şəxslərin fəaliyyəti barədə maksimum məlumatı olmalıdır. Dövlətin əlində olan məlumatlar yalnız dövlət təhlükəsizliyi və ictimai təhlükəsizlik, başqa şəxslərin hüquqlarının qorunması məqsədi ilə və yalnız qanunla göstərilən hallarda və həddə məxfiləşdirilə bilər.

Məlumat azadlığı haqqında Qanunun 10-cu maddəsi alınması məhdudlaşdırılan məlumatların dairəsini müəyyənləşdirir. Dövlətin əlində olan belə məlumatlara dövlət sırrı, istintaq sırrı-

ri və başqları aid edilə bilər. Özəl şəxslər öz kommersiya sırr-lərini, özəl həyat sırrlarını yaymaqdan qorumağa haqlıdırılar. Hə-min məlumatların alınması qanunla məhdudlaşdırıldıgından, on-ların verilməsindən imtina edilə bilər. Açıq məlumatların veril-məsindən imtina etmək isə İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 186-ci maddəsinə əsasən inzibati məsuliyyətə səbəb olur.

Jurnalistin məlumat alma hüququ ilə başqa şəxsin məlumat alma hüququnun fərqi

Konstitusiyanın 50-ci maddəsinə əsasən hər kəsin istədiyi məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı vardır. Konstitusiyanın bu müddəasına əsasən məlumat almaqda hamı bərabər hüquqludur. Bu, Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında Qanunda da göstərilib.

Lakin həm Konstitusiya, həm də digər qanunvericilik aktları media azadlığını xüsusi vurgulayaraq, jurnalistin məlumat alma-sı üçün əlavə imkanlar müəyyən edir. Cəmiyyət üzvlərinin məlu-matlandırılmasında medianın və jurnalistin peşəsindən irəli gələn borcudur. Məsələn, terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında Qa-nunun 9-cu maddəsi terror əleyhinə aparılan əməliyyat zonasında KİV işçilərinin fəaliyyət göstərməsinin özəl imkanlarını nə-zərdə tutur. Seçkilər haqqında qanunlara əsasən jurnalistlər səs-vermə günü məntəqə seçki komissiyasının işə başladığı və seçki qutularının möhürləndiyi andan yuxarı seçki komissiyası tərəfin-dən səsvermənin nəticəleri haqqında protokolların qəbul edilməsi-nədək, habelə səslərin təkrar hesablanmasında seçki məntəqələ-rində bütün hərəkətlərin həyata keçirilməsini müşahidə edə bilər-lər. Göründüyü kimi hüquqlar bərabər olsa da, jurnalistin məlumat alması üçün hüquqi imkanları adı şəxsin məlumat al-maq imkanlarından genişdir.

Məlumatın məmurdan soruşulması ilə başqa şəxslərdən soruşul-ması qaydalarının bir-birindən fərqi

Kütləvi informasiya vasitələri haqqında Qanunun 8-ci mad-dəsinə əsasən dövlət orqanları, bələdiyyələr, idarə, müəssisə və təşkilatlar, ictimai birliklər, siyasi partiyalar, vəzifəli şəxslər öz

fəaliyyətləri haqqında məlumatı kütləvi informasiya vasitəsinin sorğusu əsasında, habelə mətbuat konfransları keçirmək yolu ilə, yaxud başqa formalarda verirlər. İformasiya almaq üçün sorğu yazılı və şifahi ola bilər. Göründüyü kimi qanunvericilik məlumatın dövlət orqanlarından soruşulması ilə özəl şəxslərdən soruşulması qaydalarını bir-birindən fərqləndirmir. Jurnalist hansı qaydani məqbul hesab edirsə, həmin qaydadən istifadə etməklə dövlət orqanlarından da, şəxslərdən də məlumat soruşa bilər.

Məlumat alma sorğusunun forması və ünvanı

KİV haqqında Qanunun 8-ci maddəsinə əsasən informasiya almaq üçün sorğu yazılı və şifahi ola bilər. Hüquqi şəxs olan redaksiya sorğunun yazılı formasından, jurnalist isə həm yazılı, həm də şifahi formalardan istifadə edə bilər. Bu formalardan hansının seçilməsi alınan məlumatın xarakterindən və seçimindən asılıdır.

Qanunvericilik və təcrübə yazılı sorğu ilə bağlı vahid ərizə forması müəyyən etməyib. Yazılı sorğu məlumatı bilavasitə verməli olan dövlət hakimiyyəti orqanlarının, idarələrin, təşkilatların, müəssisələrin rəhbərlərinin və ya digər vəzifəli şəxslərin adına, hüquqi şəxslərdən məlumat almaq barədə sorğu həmin hüquqi şəxsin rəhbərinin adına yazılı bilər. Ərizə sorğunun ünvanlandığı qurumun adına da yazılı bilər. Ərizədə hansı məlumatın istənilməsi dəqiq göstərilməlidir. Ərizə müraciət edən tərəfindən imzalanmalı, ərizədə onun adı, atasının adı, soyadı, ünvanı və işlədiyi yer, vəzifəsi qeyd olunmalıdır.

Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında Qanunun 7-ci maddəsinə əsasən məlumatın verilməsi barədə müraciət (sorğu) həmin məlumatı bilavasitə verməli olan dövlət hakimiyyəti orqanlarına, idarələrə, təşkilatlara, müəssisələrə və ya vəzifəli şəxslərə ünvanlanır. Qeyri-dövlət hüquqi şəxslərdən məlumat almaq üçün isə sorğu həmin hüquqi şəxsi təmsil etmək səlahiyyətinə malik rəhbərə ünvanlanmalıdır.

Jurnalist sorğunu poçtla göndərə və ya şəxsən təqdim edə bilər. Sorğu poçtla göndərildikdə sorğunun göndərilməsini təsdiq edən müvafiq qəbz verilir. Sorğu şəxsən təqdim edilərkən jurnalist sorğunun hansı № ilə qeydiyyata alındığını öyrənməli və çap-

lışmalıdır ki, sorğunu qəbul edən şəxs tərəfindən onun ikinci nüsxəində uyğun qeydlər (sorğunun qeydiyyat nömrəsi, qəbul olunduğu tarix, imza və s.) aparılsın.

Məlumat azadlığı haqqında Qanunun 11-ci maddəsinə və Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında Qanunun 7-ci maddəsinə əsasən jurnalistdən məlumatın əldə edilməsi zəruriliyinin əsaslandırılmasının tələb olunması qadağandır. Bu o deməkdir ki, jurnalist məlumat almaq istədiyi zaman həmin məlumatı nə üçün almaq istədiyini bildirməyə borclu deyil.

Sorğu vermiş jurnalistə məlumat verilməsi, yaxud imtina cavabının müddəti

Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında Qanunun 10-cu maddəsinə əsasən jurnalistin məlumat almaqla bağlı müraciətinə bir ay müddətinədək, əlavə öyrənilməsi və yoxlanılması tələb edilməyən müraciətə isə 15 gün ərzində baxılmalıdır. Göstərilən müddətdə məlumat öz operativliyini itirərsə sorğuya dərhal, bu mümkün olmadıqda isə 24 saatdan gec olma-yaraq cavab verilməlidir.

Alınması məhdudlaşdırılan məlumat sorușulubsa, yaxud sorğu aid olmadığı orqana və ya şəxsə ünvanlanıbsa məlumatın verilməsindən imtina edilə bilər. Birinci halda imtina bildiriş məlumatın verilməsi üçün nəzərdə tutulmuş müddətlərdə verilməlidir. İkinci halda müddət Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında Qanunun 7-ci maddəsində göstərilib. Həmin maddənin 2-ci hissəsinə əsasən dövlət hakimiyyəti orqanları, idarələr, təşkilatlar, müəssisələr, onların rəhbərləri və digər vəzifəli şəxslər müraciətə irəli sürülən məsələlərin həlli onların səlahiyyətinə aid olmadıqda, bunları beş gündən gec olmayaraq müvafiq təşkilata göndərir və bu barədə müraciət edənə məlumat verir, şəksi qəbul zamanı isə hara müraciət etmək lazımlığını izah edir.

Məlumat Azadlığı Haqqında Qanunun 11-ci maddəsinə əsasən tələb olunan məlumat alınması məhdudlaşdırılan məlumatlara aid olduqda məlumatın verilməsindən imtina oluna bilər. Jurnalistə məlumat verilməsindən imtina olduqda sorğuya verilən cavabda imtina əsaslandırılmalıdır.

Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında

Qanunun 10-cu maddəsinə əsasən məlumatın verilməsi barədə müraciətə baxılmaq üçün xüsusi yoxlama keçirmək, əlavə materiallar tələb etmək, yaxud başqa tədbirlər görmək lazımlı gəldiyi hallarda uyğun orqanın, idarənin, təşkilatın, müəssisənin rəhbəri və ya onun səlahiyyətli müavini müraciətə baxılma müddətini müstəsna hallarda ən çoxu bir ay uzada bilər. Müddətin uzadılması barədə jurnalistə cavab sorğunun təqdim edildiyi vaxtdan 1 ay müddətinə verilməlidir.

Vəzifəli şəxs jurnalisti qəbul etməkdən imtina edə bilərmə?

Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında Qanunun 6-cı maddəsinə əsasən dövlət hakimiyyəti orqanları, idarə, təşkilat və müəssisələrin rəhbərləri və digər vəzifəli şəxslər vətəndaşların qəbul edilməsinin təşkilini təmin etməlidirlər. Vətəndaşlar öncədən elan edilən günlərdə və saatlarda qəbul edilməlidirlər. Zəruri hallarda (məsələn, insanların, həyat və sağlamlığı üçün ciddi təhlükə törədən fövqaladə vəziyyət hallarında, təbii fəlakətlər baş verdiğdə və s. hallarda vətəndaşların təcili məlumatlandırılması zərurəti yarandıqda) dövlət hakimiyyəti orqanları, idarə, təşkilat və müəssisələrin rəhbərləri və digər vəzifəli şəxsləri vətəndaşları dərhal qəbul etməlidirlər. Bu müddəə jurnalistlərə də şamil edilir. Bununla yanaşı jurnalist hər hansı vəzifəli şəxslə onun münasib bildiyi vaxtda da görüşə bilər. Bunun üçün jurnalist vəzifəli şəxsə yazılı müraciət edə və ya hər hansı tədbir zamanı şəxsən görüşüb razılıq əldə edə, yaxud da görüşü telefon vasitəsilə razılaşdırıa bilər.

Vəzifəli şəxslər məlumat verməkdən əsassız imtina etdikdə jurnalistin adekvat davranışsı

Dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri məlumat verməkdən əsassız imtina etdikdə yuxarı vəzifəli şəxsə və ya məhkəməyə şikayət edilə bilər. İnzibati Xətalar Məccəlləsinin 186-cı maddəsi qanunvericilikdə müəyyən edilmiş müddətdə jurnalist sorğusuna cavab verməməyə və qanunvericiliklə qorunan informasiyalar istisna olmaqla, jurnalistə informasiyanın verilməsi üzərinə məhdudiyyətlər qoymağa və ya informasiya verilməsindən imtina etməyə görə inzibati məsuliyyət nəzərdə tutur. Jurnalist məhkəməyə mü-

racıət etdiyi halda Məlumat azadlığı haqqında Qanunun 12-ci maddəsinə əsasən məlumatın verilməsinin qanuniliyini sübuta yetirmək vəzifəsi cavabdehin, yəni məlumat verməkdən imtina etmiş və ya məlumatın verilməsi üzərinə məhdudiyyətlər qoymuş vəzifəli şəxsin və ya orqanın üzərinə düşür. Məlumat verməkdən əsassız imtina olunduğu və ya jurnalistə məlumat verilməsi üzərinə əsassız məhdudiyyətlər qoyulduğu halda jurnalistin və ya kütləvi informasiya orqanının belə hərəkətlərin nəticəsində dəymiş zərərin, o cümlədən məhkəmə işi ilə bağlı hüquqi xidmətə çəkilən xərclərin də əvəzinin ödənilməsini tələb etmək hüququ var.

Jurnalistdən informasiya mənbəyini (qaynağını) açıqlamaq tələb oluna bilərmə?

Öz fikir və ideyalarını ifadə etmək azadlığı və məlumat azadlığı demokratik cəmiyyətin özəyi olan, onun tərəqqisinin və ayrılıqda hər bir fərdin inkişafının əsas şərtlərindən biridir. Demokratik toplum özünə uyğun azad, müstəqil və plüralist medianın inkişafını təmin etməlidir. Bu, insanların ictimai maraq doğuran məsələlərlə bağlı məlumat almaq azadlığını təmin edən əsas hüquqlardan biridir.

KİV haqqında Qanunun 11-ci maddəsinə əsasən kütləvi informasiya vasitəsinin məlumatın dərc olunmasına (efirə verilməsinə) məsul olan redaktoru və (və ya) jurnalist qanunla müəyyən edilmiş hallardan başqa informasiya mənbəyini açıqlamağa məcbur edilə bilməz. Qanunun bu maddəsində "mənbəni açıqlamaq" dedikdə təkcə jurnalistə məlumatı vermiş hər hansı şəxsin adının açıqlaması yox, həm də jurnalistə məlumat vermiş şəxsi identifikasiya etməyə (tanımağa) imkan verən bütün məlumatlar, o cümlədən məlumat vermiş şəxs barədə bütün personal məlumatlar (yaşı, iş yeri, yaşayış yeri və s.), onun görünüşü, səsi, jurnalistin şəxsdən məlumat alması hali ilə bağlı faktlar (məlumatın harada, nə zaman, hansı üsulla alınması və s.), şəxsin jurnalistə verdiyi məlumatların yayılmış hissələri (məsələn, jurnalistə verilən yazılı sənədin gözdən keçirilməsi, həmin sənədin kim tərəfindən verildiyini tapmağa imkan verirsə, jurnalist belə sənədi verməyə haqlıdır), jurnalistin əvvəller harada işləməsi, hansı araşdırılmalar aparması və s. nəzərdə tutulur.

Redaktorlar və ya jurnalist aşağıdakı hallarda və yalnız məhkəmə tərəfindən öz mənbəyini açıqlamağa məcbur edilə bilər: insan həyatının müdafiəsi üçün, ağır cinayətin qarşısını almaq məqsədilə və ağır cinayət törətməkdə ittiham olunan, yaxud təqsirli bilinən şəxsin müdafiəsi üçün.

Jurnalistin insan həyatı üçün təhlükə yaradan hallar (yəni insanın həyatdan məhrum ediləcəyi) barədə məlumatı varsa, həmin şəxsin həyatına olan təhlükəni aradan qaldırmaq üçün başqa məlumatlar yetərli deyilsə və jurnalistə bu məlumatı verən şəxsin kim olması barədə məlumat gərəkdirsə məhkəmə jurnalisdən məlumatı verən şəxsin kimliyini açıqlamağı tələb edə bilər. Hazırlanan ağır (Cinayət Məcəlləsinin 15.4-cü maddəsi) və daha ağır (Cinayət Məcəlləsinin 15.5-cü maddəsi) cinayətin qarşısının alınması üçün başqa məlumatlar yetərli deyilsə, məhkəmə jurnalisdən bu haqda məlumat verəni aşkar etməkdən ötrü gərəkli məlumatları açıqlamağı tələb edə bilər. Məhkəmənin tələbi ilə ağır və xüsusilə ağır cinayətin hazırlanması barədə məlumatı açmayan jurnalist Cinayət Məcəlləsinin 30.7-ci maddəsinə görə ağır və xüsusilə ağır cinayətin hazırlanmasını bilərək xəbər verməməyə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilər.

Jurnalisdə artıq törədilmiş cinayətlə bağlı ittiham olunan və ya təqsirli bilinən şəxsin müdafiəsi üçün məlumatlar varsa və həmin şəxssə bəraət qazandıran halları sübut etmək üçün başqa faktlar yetərli deyilsə jurnalisdən ona məlumatı çatdırmış şəxsin kimliyini müəyyən edən məlumatlar tələb oluna bilər. Bu halda jurnalist məlumatı vermiş şəxs barədə məlumatları açıqlamaqdan imtina edərsə Cinayət Məcəlləsinin 298-ci maddəsi ilə – ifadə verməkdən imtina etməyə görə məsuliyyətə cəlb oluna bilər.

Bütün hallarda jurnalistin öz məlumat mənbəyi barədə məlumatlar verməsi yalnız məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə tələb oluna bilər. Məhkəmə öz qərarında mənbənin kimliyi barədə məlumatın məhz kütləvi informasiya vasitələri haqqında Qanunun 11-ci maddəsində göstərilən məqsədlərlə tələb olunduğunu və həmin məqsədlərin gerçekləşdirilməsi üçün gərəkli olan məlumatın başqa yollarla alınmasının mümkünzsız olmasını əsaslandırmalıdır. Məhkəmənin qərarından razı olmayan jurnalist və ya redaktor məhkəmənin uyğun yuxarı instansiyasına şikayət verə bilər.

Jurnalistə şikayət vermək imkanı təmin edilməlidir.

Məhkəmədən başqa heç kəs, o sıradan dövlət orqanları, vəzifəli şəxslər jurnalisti öz məlumat qaynağını açıqlamağa məcbur edə bilməz. Jurnalisti mənbəni açıqlamağa məcburetmənin yolverilməzliyi prinsipinin müəyyən olunmasının böyük əhəmiyyəti var. Bu, jurnalistin məlumat almaq imkanlarını genişləndirir. Əgər jurnalist öz mənbəyini açıqlayarsa, ona başqalarının etibarı azalar və jurnalist üçün önəmlü məlumatları olan şəxslər həmin məlumatları verməkdən çəkinirlər. Ona görə də jurnalist qanunun tələblərini nəzərə almaq şərtilə mənbəni açıqlamamalıdır.

Sorğu üzrə məlumat verilməsindən yayınma və imtina faktlarının dan şikayət vermə halları və qaydaları

Mülki Prosesual Məcəlləsinin 298-ci maddəsinə görə jurnalistin öz hüququnun pozulduğu ona məlum olan gündən 1 ay müdətində ərizə ilə məhkəməyə müraciət etmək hüququ var. Jurnalist məlumatın verilməsi üçün müəyyən olunmuş müddət bitdiyi gündən bir ay keçənədək və ya məlumatın verilməsindən imtina olunması barədə cavab aldığı gündən bir ay keçənədək məhkəməyə müraciət etmək hüququ var. O, məhkəməyə müraciət etmədən hüququnu pozmuş dövlət orqanından yuxarı orqana və ya vəzifəli şəxsə də şikayət edə bilər. Yuxarı orqan və ya vəzifəli şəxs jurnalistin şikayətini təmin etməzsə bu barədə cavabın verdiyi gündən bir ay ərzində məhkəməyə şikayət oluna bilər. Şikayətin verildiyi gündən bir ay müddətində jurnalist ona cavab almadıqda bu müddət tamam olduğu gündən 1 ay keçənədək məhkəməyə şikayət edə bilər. Şikayətin verilməsi müddəti üzürlü səbəbdən ötürülsə, bu müddət məhkəmə tərəfindən bərpa oluna bilər.

Barəsində sorğu verdiyi məlumat dövlət və ya kommresiya sirinə aid edilibsə və jurnalist bunu əsassız sayırsa məlumatın dövlət sirri və ya kommersiya sirri sırasından çıxarılması və məlumatın ona verilməsi ilə bağlı məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir.

Jurnalistə informasiya verməkdən imtina edilibsə və jurnalist bunu əsasız sayırsa məlumat verməkdən əsassız imtina etmiş və ya yayınmış və ya yalan məlumat vermiş cavabdehin yerləşdiyi yer üzrə rayon (şəhər) məhkəməsinə şikayət edə bilər. Bu həm re-

daksiya, həm də jurnalist tərəfindən ünvanlanan sorğularla bağlı yaranan hallara aiddir. Şikayət ərizəsində məlumat almaq üçün hara (kimə) müraciət olunduğu, müraciətin nə zaman edildiyi, müraciətin qısa məzmunu, şikayəti təqdim edənin adı, soyadı, atasının adı, ünvanı və s. göstərilməlidir.

Mülki Məcəllənin 21-ci maddəsinə əsasən hüquq pozulmuş jurnalist və ya redaksiya zərərin əvəzinin tam ödənuilməsini tələb edə bilər. Zərər hüquq pozulmuş şəxsin (yəni jurnalistin və ya redaksiyanın) pozulmuş hüququnu bərpa etmək üçün çəkdiyi və çəkməyin və çəkməli olduğu xərclər əmlakından məhrum olması və ya əmlakının zədələnməsi (real zərər), habelə hüquq pozulmasayı, həmin şəxsin adı mülki dövriyyə şəraitində əldə edəcəyi gəlirlər (əldən çıxmış fayda) başa düşülür. Jurnalistin və ya redaksiyanın pozulmuş hüququnu bərpa etmək üçün çəkdiyi və ya çəkməli olduğu xərclərə məlumat başqa yolla əldə edilibsə bu məlumatın alınmasına çəkilən xərclər, məhkəmə xərcləri, hüquq məsləhəti üçün çəkilən və ya şəkilməli olan xərclər aiddir.

Akkreditasiya

"Akkreditasiya", "akreditə etmək" latincadan (acredere) tərcümədə "etibar etmək", "etimad göstərmək" deməkdir. Əvvəller "akkreditasiya" anlayışından beynəlxalq hüquqda istifadə olunurdu və o, xarici dövlətlərdə və ya beynəlxalq təşkilatlarda digər ölkənin nümayəndəsinin təyin edilməsi və tanınması prosedurasını, habelə beynəlxalq təşkilatlarda jurnalistlərin təmsil olunması (səlahiyyətlərinin təsdiq olunması) prosedurasını bildirirdi. Sonradan bu termindən daha geniş mənada – təkcə beynəlxalq təşkilatlarda yox, həm də istənilən dövlət orqanlarında jurnalistlərin səlahiyyətlərinin tanınması prosedurası kimi istifadə edilməyə başlandı.

Kütləvi informasiya vasitələri haqqında Qanunun 50-ci maddəsinə əsasən kütləvi informasiya vasitələri dövlət orqanlarının idarə, müəssisə və təşkilatların, ictimai birliliklərin razılığı ilə və müəyyən etdikləri akkreditə qaydalarına əməl etməklə onların nəzdində öz jurnalistlərini akkreditə etdirə bilərlər. Həmin orqanlar akkreditə olunmuş jurnalistə qapalı tədbirlər istisna olmaqla, iclas, müşavirə və başqa tədbirlər barədə qabaqcadan mə-

lumat verir, onun stenoqramlarla, protokollarla və başqa sənədlərlə tanış olması üçün şərait yaradırlar. Kütləvi informasiya vasitəleri redaksiyalarının xüsusi müxbirlərinin akreditəsi də bu qaydada həyata keçirilir.

Kütləvi informasiya vasitəsinin verdiyi ərizədə adları göstərilən jurnalistlər akkreditə olunurlar. Akkreditasiya KİV haqqında Qanun və akkreditə edən subyektlərin təsdiq etdiyi akkreditasiya qaydaları əsasında tənzimlənir.

Akkreditasiya institutu jurnalistlərin peşə fəaliyyətinin həyata keçirmələri üçün daha əlverişli şərait yaratmaqla, informasiya mənbəyi olan təşkilatlara kütləvi informasiya vasitələrinin qarşılıqlı əlaqələrini tənzimləməyə xidmət etməlidir. Məsələn, iclasın, müşavirənin və ya digər tədbirin qapalı keçirilməsi haqqında qərar qəbul edildiyi hallar istisna olmaqla, akkreditə edilmiş jurnalistlərə akkreditə edən orqanın bütün iclaslarında, müşavirələrində və digər tədbirlərində iştirak etmək hüququ verilir. Qeyd etmək lazımdır ki, jurnalisti akkreditə etmiş orqanın üzərinə bu cür tədbirlərin keçirilməsi barədə ona qabaqcadan məlumat vermək, habelə audio və videoyazı üçün, foto və kino çəkilişi üçün əlverişli şərait yaratmaq vəzifəsi qoyulur.

Kütləvi informasiya vasitələri haqqında Qanunun 50-ci maddəsi bütün təşkilatlarına, siyasi və ictimai təşkilatlara öz Akkreditasiya Qaydalarını müstəqil müəyyən etmək hüquqi verir. Həmin Qaydalar qanunlara uyğun olmalı, məlumat və mətbuat azadlığına, jurnalistlərin hüquqlarına zərər vurmamalıdır. Akkreditasiya haqqında Nümunəvi Qaydalar, həmçinin onların işlənib hazırlanması üçün vahid norma və anlayışlar yoxdur. Lakin bir çox məsələlər bərqərar olmuş ənənələr əsasında, sağlam düşüncə, daxili mədəniyyət, hüquq düşüncəsinin səviyyəsi və yazılımamış əxlaq qaydaları, əxlaq standartları əsasında tənzimlənir.

Akkreditə edən orqan ayrı-ayrı kütləvi informasiya vasitələri üçün kvotalar (normalar) müəyyən etməyə haqlıdır mı?

Qanunda ayrı-ayrı kütləvi informasiya vasitələri üçün hər hansı kvota müəyyən edilməsi nəzərdə tutulmayıb. Dövlət orqanlarında, siyasi və ictimai təşkilatların Akkreditasiya Qaydalarında mətbuat üçün ayrılan yerlərin kvotalaşdırılması jurnalistlərin

məlumat almaq hüquqlarını məhdudlaşdırılmamalıdır.

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir orqanın, idarənin texniki imkanlarını hüdudsuz deyil. Təşkilati çətinliklər, otaqların olmaması və ya yararlı vəziyyətdə olmaması, kütləvi informasiya vasitələrinin çoxlu sayda nümayəndələrinin eyni vaxtda işləməsi üçün uyğun şəraitin olmaması jurnalistləri akkreditə edərkən normativlər (kvotalar) müəyyən etmək gərəyini doğura biler. Bu zaman müxtəlif kütləvi informasiya vasitələrinin köməyi ilə vətəndaşların bütün kateqoriyalarını informasiya ilə təmin etməyə imkan verən açıqlıq və ədalətlilik prinsipinə əməl etmək vacibdir.

Dövlət idarələrinin mühafizə xidmətinin həmin idarədə akkreditasiyası olmayan jurnalistləri oraya buraxmamaq hüququ varmı?

Dövlət orqanlarında və ictimai birliklərdə akkreditə edilmiş jurnalistlərə informasiya əldə etmək üçün daha əlvetrişli şərait yaradılır. Akkreditasiya, onu həyata keçirən orqanın üzərinə müəyyən vəzifələr qoyur. Jurnalisti akkreditə etmiş dövlət orqanının üzərinə öz iclaslarının və tədbirlərinin keçirilməsi haqqında jurnalistə məlumat vermək və çəkiliş aparmaq üçün şərait yaratmaq, akkreditə edilmiş jurnalistləri materiallarla təmin etmək vəzifəsi qoyulur.

Lakin akkreditasiyanın olmaması jurnalisti konstitusion hüquqlardan və kütləvi informasiya vasitələri haqqında Qanunla nəzərdə tutulan hüquqlardan məhrum etmir; həmçinin akkreditasiya jurnalistin həmin hüquqları həyata keçirməsi üçün ilkin şərt deyil. Akkreditə edilməmiş jurnalsitlər də redaksiya vəsiqəsinə və ya onların statusunu təsdiq edən digər sənədi təqdim etməklə dövlət orqanlarının açıq iclaslarında sərbəst surətdə iştirak etməyə haqlıdır.

Dövlət sirri

Dövlət sirri haqqında Qanunda hansı məlumatın dövlət sirri ola bilməsi haqda ümumi göstərişlər nəzərdə tutulur. Qanunda göstərilən bu siyahı prezidentin 1998-ci il 22 noyabr tarixli 23 nömrəli "Dövlət sirr haqqında" Qanundan irəli gələn bəzi normativ-hüquqi aktların təsdiq edilməsi barədə Fermanında konkretləşdirilib. Hər hansı məlumatın dövlər sirri təşkil edən məlu-

matlar siyahısına daxil edilməsini uyğun səlahiyyətli dövlət orqanlarının rəhbərləri həyata keçirirlər. Yuxarıda göstərilən fərmanı əsasən Prezident İcra Aparatının rəhbəri, Baş nazirlər, Dövlət Komitələrinin sədrləri, dövlət şirkətlərinin rəhbərləri və başqa vəzifəli şəxslər məlumatları dövlət sirrinə aid edə bilər. Həmin şəxslər həm dövlət sirri sayılmalı olan məlumatları vaxtında və düzgün məxfiləşdirməməyə görə, həm də ictimai maraq dairəsində olan məlumatları əsassız olaraq məxfiləşdirməyə görə məsuliyyət daşıyırıldalar.

Məlumatın dövlət sirri kimi məxfiləşdirilməsinin prinsipləri

Dövlət sirri haqqında Qanunun 5-ci maddəsinə görə məlumatlar qanunçuluq prinsipinə görə məlumatlar qanunçuluq və əsaslılıq prinsiplərinə uyğun məxfiləşdirilməlidir. Qanunçuluq prinsipinə görə yalnız həmin Qanunun 4-cü maddəsində göstərilən məlumatlar və yalnız həmin Qanunda göstərilən prosedura əməl olunmaqla məxfiləşdirilə bilər. Əsaslılıq prinsipinin tələbinə görə Qanunun 4-cü maddəsində sadalanan məlumatlar dairəsinə aid olan yalnız o məlumatlar məxfiləşdirilə bilər ki, onların açıq saxlanması dövlətin təhlükəsizliyinə ciddi ziyan vurmaq təhlükəsi yaratsın. Məxfiləşdiriləcək məlumatın yayılması nəticəsində dövlətin təhlükəsizliyinə həqiqətən ziyan dəyəcəyi də əsaslandırılmışdır. Həm də məlumatın məxfiləşdirilməsinin verdiyi fayda məlumatın açıqlığından cəmiyyətə qələcək faydanın üstün olmalıdır ki, məlumatın dövlət sirri sayılması əsaslı olsun.

Dövlət sirri kimi qorunmalı məlumat vaxtında məxfiləşdiriləlidir. Məlumat vaxtında məxfiləşdirilməsə yayılma, dəyərini itirə və dövlətin mənafeyinə zərər dəyə bilər. Digər tərəfdən, vaxtında məxfiləşdirilməyən məlumat ictimaiyyətə məlum ola bilər. İctimaiyyətin bir hissəsinə məlum olan məlumatın məxfiləşdirilməsi mahiyyəti yolverilməzdür.

Dövlət sirri olan məlumatların məxfiliyinin dərəcələri

Dövlət sirri təşkil edən məlumatların məxfilik dərəcəsi həmin məlumatların yayılması nəticəsində dövlətin təhlükəsizliyinə dəyə biləcək zərərin ağırlıq dərəcəsinə uyğun olaraq müəyyənləşdirilib. Dövlət sirri haqqında Qanunun 7-ci maddəsinə əsasən üç məxfi-

lik qrifî vardır: "xüsusi əhəmiyyətli", "tam məxfi" və "məxfi". "Xüsusi əhəmiyyətli" məlumatlar – yayılması həmin sahələrdən birində və ya bir neçəsində dövlətin mənafeyinə ziyan vura bilən hərbi, xarici siyaset, iqtisadi, elmi-texniki, kəşfiyat, əks-kəşfiyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahələrindəki məlumatlardır.

"Tam məxfi" məlumatlara – yayılması həmin sahələrdən birində və ya bir neçəsində Azərbaycan Respublikası nazirliyinin (idarəsinin), yaxud iqtisadiyyat sahənin mənafeyinə ziyan vura bilən hərbi, xarici siyaset, iqtisadi, elmi-texniki, kəşfiyyat, əks kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahələrindəki məlumatlar aiddir.

"Məxfi" qrifli məlumatlar – dövlət sirrini təşkil edən bütün sair məlumatlardır. Bu halda dövlət təhlükəsizliyinə vurulan ziyan kimi müəssisə, idarə və təşkilatlara hərbi, xarici siyaset, iqtisadi, elmi-texniki, kəşfiyat, əks-kəşfiyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahələrində vurulmuş ziyan başa düşülür. Hər hansı başqa qrifin ("dərc edilmək üçün nəzərdə tutulmayan" və s.) tətbiq edilməsi, yaxud sadalanan qriflərdən dövlət sirrinə aid edilməyən məlumatları məxfiləşdirmək üçün istifadə olunması qanunsuzdur.

Dövlət sirri kimi müəyyən edilmiş məlumatın dövlət sirri sayılan məlumatlar sırasından çıxarılması qaydası

Dövlət sirri haqqında Qanunun 11-ci maddəsinə görə dövlət sirri sayılmış məlumatın məxfiliyi aşağıdakı hallarda açıla bilər:

- dövlət sirri təşkil edən məlumatların açıq mübadiləsi sahəsində dövlətin beynəlxalq öhdəliklər götürməsi;
- məlumatın məxfilik müddətinin bitməsi;
- obyektiv halların dəyişməsi nəticəsində dövlət sirri təşkil edən məlumatların mühafizəsinin məqsədə uyğunluğunun aradan qalxması.

Dövlət hakimiyyəti orqanlarında, müəssisə, idarə və təşkilatlarda qüvvədə olan məxfiləşdirilməli məlumat siyahılarını dəyişdirmək hüququ həmin siyahıları təsdiq edən, məlumatlar məxfiləşdirilməsinə dair qəbul etdikləri qərarların əsaslığı üçün fərdi məsuliyyət daşıyan dövlət hakimiyyəti orqanlarının rəhbərlərinə verilir. Göstərilən rəhbərlərin dövlət sirrinə aid edilmiş məlumatlar siyahısının dəyişdirilməsinə dair qərarları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət Sirrinin Mühafizəsi üzrə

İdarələrərəsi Komissiyası ilə razılışdırılmalıdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin bu qərarları dayandırmaq və onlara etiraz etmək səlahiyyəti vardır.

Məxfiliyin vaxtından əvvəl açılması qaydası Dövlət sirri haqqında Qanunun 14-cü maddəsində müəyyən edilib. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, müəssisələri, idarələri, təşkilatları və dövlət hakimiyyəti orqanları dövlət sirrinə aid edilmiş məlumatların məxfiliyinin açılması haqqında sorğu ilə dövlət hakimiyyəti orqanlarına, müəssisələrə, idarələrə və təşkilatlara, o cümlədən dövlət arxivlərinə müraciət edə bilərlər.

Bu cür sorğu almış dövlət hakimiyyəti orqanı, müəssisə, idarə və təşkilat, o cümlədən dövlət arxivi sorğuya üç ay ərzində baxıb mahiyyəti üzrə əsaslandırılmış cavab verməlidir. Əgər onlar sorğulanmış məlumatın məxfiliyini açmaq səlahiyyətinə malik deyilsə, onda sorğunu vermiş Azərbaycan Respublikası vətəndaşına, müəssəsinə, idarəsinə, təşkilatına, dövlət hakimittəti orqanına bildiriş verməklə sorğunu, daxil olduğu gündən ən gec bir ay keçənədək ya bu cür səlahiyyəti olan dövlət orqanına, ya da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət Sirrinin mühafizəsi üzrə İdarələrərəsi Komissiyaya göndərirlər.

Jurnalist və ya kütləvi informasiya vasitəsinin redaksiyası dövlət sirri kimi məxfiləşdirilmiş məlumatın məxfilik rejimindən çıxarılmasını və onlara verilməsini tələb edə bilərmi?

Dövlət sirri haqqında Qanunun 14-cü maddəsinə əsasən jurnalistlər və ya kütləvi informasiya vasitələrinin redaksiyası dövlət sirrinə aid edilmiş məlumatların məxfiliyinin açılması haqqında sorğu ilə məlumatı məxfiləşdirilmiş və ya saxlayan dövlət hakimiyyəti orqanlarına, müəssisələrə, idarələrə və təşkilatlara o cümlədən dövlət arxivlərinə müraciət edə bilərlər. Məlumatın dövlət sirrini təşkil etməsi səbəbindən jurnalistə məlumat verməkdən imtina olunubsa və jurnalist bu məlumatın dövlət sirri kimi qorunmasını əsassız sayırsa o, məlumatın dövlət sirri sırasından çıxarılması tələb edə bilər. Eləcə də jurnalistə dövlət sirri məlumat dursa, lakin bu məlumatın yayılması üçün hüquqi əngəllər varsa, jurnalist bu məlumatın dövlər sirri kimi saxlanması əsassız sayırsa həmin tələblə sorğu verməyə haqlıdır. Sorğuda məlumatın

məxfiləşdirilməsinin və ya bundan sonra məxfi rejimdə saxlanmasının əsassız və qanunsuz olması barədə mülahizələr və məlumatın açılaraq jurnalista verilməsi tələbi göstərilməlidir.

Sorğuya baxılması və cavabın verilməsi qaydası Dövlət sirri haqqında Qanunun 14-cü maddəsində göstərilib. Konkret məlumatlı dövlət sirri kimi qorumağın gərəkli olub-olmaması sualına cavab vermək üçün məlumatın üç pilləli yoxlamadan keçməlidir. Birincisi, bu Dövlət sirri haqqında Qanunun 4-cü maddəsində müəyyən olunan məlumatlar sırasından olmalı və yalnız qanunda göstərilən məqsədlə, yəni dövlətin təhlükəsizliyinin qorunması üçün məxfiləşdirilməlidir. Dövlət sirri haqqında Qanunun 6-ci maddəsində göstərilən məlumatların məxfiləşdirilməsi qanunsuzdur. Xüsusilə də dövlət hakimiyyəti orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən qanunvericiliyin pozulması faktları haqqında məlumatların məxfiləşdirilməsi cinayət əməli sayıla bilən hüquq pozuntusudur. İkincisi, bu məlumatın açılması dövlət təhlükəsizliyinə uydurma deyil, gerçək zərər vura bilən olmalıdır. Məlumatın yayılmasının gerçək zərər vuracağı sübut edilməlidir. Üçüncüüsü, məlumatın açılmasından dəyəcək zərər onun açılmasından əldə olunacaq ictimai faydanın çox olmalıdır. Dövlət sirri sayılmış məlumatın açılması ziyan vura biləcəyi kimi bir sıra həllarda xeyir də gətira bilər. Məsələn, məxfiliyin daha çox olduğu orduda korrupsiya faktlarının aradan qaldırılması üçün dövlət sirri olan məlumatlar açıllarsa bu milli müdafiəyə zərər vurmaqla yanaşı, həm də faydalı ola bilər. Orduda korrupsiyanın olması özü milli təhlükəsizliyə qorxu yaradır və bunun aradan qaldırılması üçün dövlət sirrinin açılmasından dəyən zərər orduda korrupsiyanın kökünün kəsilməsindən qazanılan faydanın az ola bilər.

Məlumatın açılması barədə jurnalisticin tələbinə cavab verilmədikdə və ya əsassız imtina olduqda jurnalist məhkəməyə müraciət edə bilər. Bu zaman məlumatın açılması barədə tələblə yanaşı jurnalist sorğusuna cavab verilməməsi, yaxud əsassız imtina nəticəsində ona dəymmiş zərərin ödənilməsini tələb etməyə haqlıdır.

Jurnalisticin dövlət sirri sayılan məlumatla işləməyə buraxılma qaydası

Qanunvericilikdə jurnalistlərin dövlət sirri ilə işləməyə buraxılmasını tənzimləyən xüsusi hüquq normaları yoxdur. Dövlət

sirri haqqında Qanunun 29-ci maddəsi vəzifəli şəxslərin və vətəndaşların dövlət sirri ilə işləməyə buraxılmasını tənzimləyir. Bu maddəyə görə jurnalistlərin də dövlət sirri ilə işləmək hüququ var.

Jurnalistlərin dövlət sirri ilə işləməyə buraxılması könüllülük qaydasında, yəni öz istəkləri ilə həyata keçirilir. Dövlət sirri ilə işləməyə ancaq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları buraxılırlar. Xarici vətəndaşların və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin dövlət sirri ilə işləməyə buraxılması Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyənləşdirdiyi qaydada həyata keçirilir.

Vəzifəli şəxslərin və vətəndaşların dövlət sirri ilə işləməyə buraxılması aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- dövlət sirrinin pozulmasına görə məsuliyyəti nəzərdə tutan qanunvericiliklə tanışlıq və məlumatları yaymamaq haqqında dövlət hakimiyyəti orqanları qarşısında öhdəlik götürülməsi;

- *dövlət sirri haqqında Qanunun 23-cü maddəsində* nəzərdə tutulan qismən və müvəqqəti məhdudiyyətlərə razılıq verilməsi (vətəndaşın dövlət sirri ilə işləməyə buraxılması rəsmiləşdirilərkən əmək müqaviləsində (sazişində) müəyyənləşdirilmiş müddət-də xaricə getməmək, dövlət sirri təşkil edən məlumatları yaymaq vəzifəsi və s.);

- onlar barəsində səlahiyyətli orqanlar tərəfindən yoxlama tədbirlərinin görülməsinə yazılı razılıq verilməsi;

- dövlət sirri haqqında Qanununla nəzərdə tutulmuş güzəştlərin növlərinin, miqdarının və verilməsi qaydasının müəyyənləşdirilməsi;

- dövlət hakimiyyəti orqanının, müəssisə, idarə və təşkilatın rəhbəri tərəfindən dövlət sirri ilə işləməyə buraxılma haqqında qərar qəbul edilməsi.

Dövlət sirri ilə işləməyə buraxılacaq şəxsin yoxlanılması proseduru işləməyə buraxılacağı məlumatların məxfilik dərəcəsin-dən asılıdır. Yoxlama tədbirlərinin görülməsində məqsəd, *Dövlət sirri haqqında Qanunun 21-ci maddəsində* nəzərdə tutulan əsasların olub-olmamasının aşkarılmasıdır. Belə əsaslar aşağıdakılardır:

- məhdud fəaliyyət qabiliyyətinin olması və ya məhkəmə tərəfindən xüsusi təhlükəli residivist hesab edilməsi, dövləti cinayətdə və digər ağır cinayətlərdə ittiham olunması, bu cür cinayətlərə

görə məhkumluğunu olması;

– müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyənləşdirdiyi siyahıya uyğun olaraq dövlət sirri təşkil edən məlumatlarla işləməyi istisna edən xəstəliklərin olması;

– yoxlama tədbirləri nəticəsində dövlət sirri ilə işləməyə buraxılacaq şəxsin dövlətin təhlükəsizliyi üçün qorxu törədən hərəkətlərinin aşkara çıxmazı;

– onun yoxlama tədbirlərindən boyun qaçırması və ya qəsdən yalan anket məlumatları verməsi.

Jurnalisticin dövlət sirri ilə işləməyə buraxılmasının, dövlət sirri təşkil edən məlumatların məxfilik dərəcələrinə uyğun üç forması müəyyən edilir: xüsusi əhəmiyyətli, tam məxfi və məxfi məlumatlarla işləməyə buraxılma. Jurnalisticin məxfilik dərəcəsi daha yüksək olan məlumatlarla işləməyə buraxılışının olması, onların məxfilik dərəcəsi daha aşağı olan məlumatlarla işləməyə buraxılmasına əsas verir.

Hərbi və fövqaladə vəziyyət şəraitində vəzifəli şəxslərin və vətəndaşların dövlət sirri ilə işləməyə buraxılması qaydasını Azərbaycan Respublikası Prezidenti dəyişdirə bilər.

Dövlət sirri sayılmış məlumatların yayılmasına görə məsuliyyət

Cinayət Məcəlləsinin 284.1-ci maddəsinə görə şəxs tərəfindən ona etibar edilmiş və ya xidmət vəzifəsinə və yaxud işinə görə ona məlum olan dövlət sirrini təşkil edən məlumatların yayılması cinayətdir. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı dövlətin suverenliyi, ərazi bütövlüyü, dövlət təhlükəsizliyi və müdafiə qabiliyyəti zərərinə olaraq dövlət sirrini təşkil edən məlumatı qəsdən xərici dövlətə verərsə bu əməl Cinayət Məcəlləsinin 274-cü maddəsinə əsasən dövlətə xəyanət sayılır.

Cinayət Məcəlləsinin 284-cü maddəsinə əsasən aşağıdakı şəxslər məsuliyyət daşıyırlar: dövlət sirri etibar edilmiş vəzifəli şəxslər və dövlət qulluqçuları; Dövlət sirri haqqında Qanunun 20-ci maddəsinə əsasən dövlət sirri ilə işləməyə buraxılmış şəxslər (Qanuna görə bu şəxslər dövlət sirrinin yayılmasının yolverilməzliyi barədə xəbərdar edilirlər); xidməti vəzifəsinə və ya işinə görə dövlət sirri olan məlumatları bilən şəxslər. Xidməti vəzifəsinə və ya işinə görə dövlət sirri olan məlumatları bilənlər elə şəxslərdir

ki, onlara dövlət sirri etibar edilməmişdir, lakin öz xidməti vəzifəsinə və işinə görə belə məlumatları almaq imkanları olmuşdur. Belə şəxslər yalnız o halda dövlət sirrini yaymağa görə məsuliyyət daşıyırlar ki, yaydıqları məlumatların dövlət sirri olması onlara məlum olsun. Buraya birinci növbədə dövlət sirri olan məlumatlarla işləyən dövlət orqanlarında və müəssisələrdə çalışan şəxslər daxildir. Tərkibində dövlət sirri sayılmış məlumatlar olan işləri araşdırın əməliyyat işçiləri, təhqiqat və istintaq aparan şəxslər, cinayət, inzibati və ya mülki işlərə qapalı məhkəmə iclasında baxılmasında iştirak etmiş şəxslər (hakimlər, məhkəmə işçiləri, prokurorluq işçiləri, vəkillər, işdə iştirak etmiş digər şəxslər) də bu sıraya aid edilə bilərlər.

Göstərilən şəxslər dövlət sirrini təşkil edən məlumatların yayılmasına görə Mülki Məcəllənin 21-ci maddəsinə əsasən mülki hüquqi məsuliyyət də daşıyırlar.

Dövlət sirri haqqında Qanunun 18.0.7-ci maddəsində dövlət qulluqçularının dövlət sirrini və qanunla mühafizə edilən digər sirləri həmişə, o cümlədən işdən çıxdıqdan, istefaya və ya pensiyaaya getdiqdən sonra da saxlamağa borclu olduqları göstərilib. Həmin Qanunun 25-ci maddəsində isə qanunun tələblərini pozan dövlət qulluqçularının intizam məsuliyyəti nəzərdə tutulub.

Dövlət sirri olması güman edilən məlumatı yaymazdan önce jurnalistin və ya redaksiyanın gorməli olduğu tədbirlər

Jurnalist dövlət sirri olan məlumatları yaymağa görə qanunda göstərilən bəzi hallarda hüquq məsuliyyəti daşıya bilər. Bunu nla belə hər bir jurnalistin dövlətin təhlükəsiz fəaliyyət göstərə bilməsi üçün məxfiləşdirilmiş məlumatlatın yayılmasından ötrü bəzi tədbirlər görməsi arzuolunandır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 avqust 2002-ci il fərmanı ilə təsdiq olunmuş "*Dövlət sirrinin kütləvi informasiya vasitələrində yayılmasının qarşısının alınması Qaydası*"nın 4-cü və 5-ci bəndlərinə görə redaktor və jurnalist materialı yaymazdan önce onda dövlət sirri sayıla bilən məlumatların olub-olmamasını yoxlamalıdır. Belə məlumatlar tapıldıqda material, ya da onun uyğun hissəsi yayılmamalıdır. Qaydaların 7-ci bəndinə görə məlumatın dövlət sirri olub-olmaması aydın olmadıqda redaktor

bunu Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət Sirrinin Mühafizəsi üzrə İdarələrarası Komissiyadan soruşa bilər. Komissiya sorğunu aldıqdan sonra 48 saat, müstəsna hallarda isə 7 gün ərzində redaksiyaya cavab verməlidir.

Qaydaların 7-ci bəndinə görə Komissiyaya verilən ərizədə dövlət sirri olub-olmaması soruşulan məlumatın tam və aydın göstərilməsi, yazılı məlumatın daşıyıcısı olan sənədin ərizəyə qoşulması tələb olunur. Belə məlumatları və saxlamaq hüququnu nəzərə almaq gərəkdir.

Materialda dövlət sirri olan məlumatların olub-olmadığının yoxlanılması həmin məlumatların *Dövlət Sirri haqqında Qanunun 4-cü maddəsində* göstərilən məlumatlar dairəsinə aid olub-olmamasını aşkar etmək demək deyildir. İlk baxışdan dövlət sirri sayıla bilən məlumatlara oxşayan saysız məlumatlar var ki, onlar heç də dövlət sirri deyillər. Belə məlumatlar yalnız vəzifəli şəxslər tərəfindən qanunda göstərilən qaydada məxfiləşdirildikdən sonra dövlət sirri sayılırlar. *Jurnalist və redaktor dövlət sirri kimi məxfiləşdirilmiş məlumatlarla tanış deyil və ola da bilməz.* Belə məlumatların tam dairəsinə yalnız Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət Sirrinin Mühafizəsi üzrə İdarələrarası Komissiyasının çox az sayda qulluqcularının girişi ola bilər. Məlumatın dövlət sirri olmasını jurnalistə ya məlumatı bilən şəxslər deyə bilər, yaxud da o bunu məlumat daşıyıcısı olan sənədin rekvizitlərindən, o cümlədən məxfilik qrifindən bilə bilər. Məlumatın *Dövlət Sirri Haqqında Qanunun 4-cü maddəsində* göstərilən məlumatlara bənzəməsi Komissiyaya müraciət etmək üçün əsas ola bilməz. Belə olsayıdı jurnalist və ya redaksiya coxsayılı materialları Komissiyaya göndərmək zorunda qalardılar. Jurnalist yalnız məlumatın dövlət sirri olması barədə əsaslı şübhələri olduqda Komissiyaya müraciət edə bilər.

Jurnalist dövlət sirri sayılmış məlumatı toplamağa və ya yaymağa görə hansı hallarda məsuliyyət daşıyır?

İstədiyi məlumatı qanuni yolla toplamaq və yaymaq jurnalistenin hüququdur. Qanunvericilikdə dövlət sirri olan məlumatların əldə olunmasına görə nə inzibati, nə də cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmayıb. Belə məlumatlar qanunsuz üsullarla, yəni

sənədlərin oğurlanması, hədə qorxu, pulla ələ alma, aldatma və ya etibardan sui-istifadə yolu ilə, başqa qanunsuz üsullarla deyil, qanuni yolla əldə olunubsa belə məlumatın toplanmasına görə jurnalistin heç bir məsuliyyətindən danışmaq olmaz.

Əgər o, həmin məlumatları təsadüfən öyrənibsə, yaxud bu məlumatı qorumaq vəzifəsi olan şəxs ona veribsə məsuliyyətə jurnalist yox, ona həmin məlumatı verən, yaxud onun həmin məlumatlarla tanış olmasına yol verən, dövlət sərrini qorumaq vəzifəsi daşıyan şəxs cəlb edilə bilər.

Jurnalist dövlət sirri olan məlumatları yaymağa görə bütün hallarda deyil, yalnız bir neçə halda məsuliyyət daşıya bilər. *Cinayət Məcəlləsinin 284. I-ci maddəsinə* görə şəxs dövlət sərrini təşkil edən məlumatları yaymağa görə o halda məsuliyyət daşıyır ki, ya belə məlumatlar ona etibar edilmiş olsun və ya xidməti vəzifəsinə və yaxud işinə görə ona məlum olsun. Maddənin mətnindən göründüyü kimi, bu maddə üzrə məsuliyyətə cəlb edilə bilən şəxslərin dairəsi dar şərh olunmalıdır.

Jurnalist dövlət sirri etibar edilmiş şəxs olaraq belə məlumatları yaymağa görə cinayət məsuliyyətinə o halda cəlb edilə bilər ki, o, həmin məlumatlarla *Dövlət Sirri Haqqında Qanunun 20-ci maddəsində* nəzərdə tutulan qaydada tanış olsun və məlumatları yaymamaq haqqında dövlət hakimiyyəti orqanları qarşısında öhdəlik götürülmüş olsun.

Jurnalist yalnız aşağıdakı hallarda xidmət vəzifəsinə və ya işinə görə dövlət sərrini əldə etmiş şəxs sayılı və həmin sirri yaymağa görə məsuliyyətə cəlb oluna bilər:

– jurnalist kimi işləməzdən əvvəl dövlət sirri ilə işləyən, onu saxlayan, yaxud da dövlət sirri ilə bağlı olan dövlət orqanında və ya müəssisədə işləmiş və dövlət sirri sayılan məlumatı bu zaman əldə etmişdirsə və bunun dövlət sirri olduğunu bilmışdirlə;

– jurnalist kimi işləməzdən əvvəl dövlət sirri sayılmış məlumatların olduğu işin araşdırılmasında əməliyyatçı, təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror kimi çalışmışsa, yaxud belə işə qapalı məhkəmə iclasında baxılması zamanı hakim, məhkəmə işçisi, prokurur, vəkil, ekspert, mütəxəssis, tərcüməçi və s. olmuşdursa bu məlumatların dövlət sirri sayılmış məlumatların olduğu işin araşdırılmasında və belə işə qapalı məhkəmə iclasında baxılması za-

manı şübhəli şəxs, şahid, zərərçəkən, nümayəndə, tərcüməçi və s. olmuşdursa və bu məlumatların dövlət sirri olduğu ona bildirilməmişdir; -

- jurnalist dövlət sirri ilə işləyən müəssisəyə, obyektə buraxılmışsa və buradakı məlumatların dövlər sirri olması barədə ona bildirilmişdir.

Qalan hallarda jurnalist qanuni yolla əldə etdiyi dövlət sirri sayılmış məlumatları yaymağa görə o halda məsuliyyətə cəlb edilə bilər ki, belə məlumatı vermiş şəxs həmin məlumatın dövlət sirri olduğunu ona bildirsin, yaxud bu məlumatın dövlət sirri olduğunu jurnalistin əldə etdiyi sənədin rekvizitlərində bəlli olsun (o cümlədən sənədin üzərində məxfilik qrifləri olsun).

Terror aktları barədə yayılmamasına yol verilməyən məlumatlar

Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında Qanunun 11-ci maddəsinə əsasən terror əleyhinə aparılan əməliyyatlar zamanı terror aksiyaları barəsində ictimaiyyətə məlumatlar əməliyyat qərargahının rəhbərinin və ya əməliyyat qərargahının ictimaiyyətlə əlaqələr üzrə məsul nümayəndəsinin müəyyən erdiyi formada və həcmidə verilir.

Aşağıdakı məlumatların yayılmasına yol verilmir:

- 1) terror əleyhinə əməliyyatların aparılması taktikası və texniki üsulları haqqında;
- 2) terror əleyhinə aparılan əməliyyatlar zonasında və ya bu zonanın hüdudlarından kənardə olan insanların həyatına və sağlamlığına təhlükə yaradan və terror əleyhinə əməliyyatların aparılmasına əngəl törədən məlumatlar haqqında;
- 3) terrorçuluğa bərəət qazandıran və ya onların təbliğinə xidmət edən məlumatlar haqqında;
- 4) terror əleyhinə aparılan əməliyyatlarda iştirak edən, habelə bu əməliyyatların aparılmasına kömək edən şəxslər haqqında.

Qanundan göründüyü kimi bu məhdudlaşdırılmalar yalnız əməliyyatların aparıldığı dövrdə mümkündür.

Fövqalədə şəraitdə məlumatın axtarılması və alınması

Fövqalədə vəziyyət elan olunan – qəza, təbii fəlakət və cinayət hadisəsinin baş verdiyi yerlərə jurnalistin daxil olması və işləməsi üçün məhdudiyyətlər

Məlumat azadlığı haqqında Qanuna görə hər kəsin istədiyi məlumatı – təbiətdə, cəmiyyətdə və dövlətdə baş verən hadisələr, proseslər, faktlar və şəxslər haqqında xəbərləri almaq azadlığı var. Cəmiyyətin məlumat almaq hüququ və KİV-in təbiətdə, cəmiyyətdə və dövlətdə baş verən hadisələr, proseslər barəsində məlumatlandırmaq vəzifəsi vardır. Xidməti vəsiqəsini təqdim etməklə qəza, təbii fəlakət zonasında, fövqalədə vəziyyət elan olunmuş yerlərdə olmaq jurnalistin hüququdur.

Fövqalədə Vəziyyət Haqqında Qanunun 17-ci maddəsi konkret şəraitdən asılı olaraq fövqalədə vəziyyətin tətbiq edildiyi əraziyə gediş-gelişin xüsusi rejimi, habelə bu ərazidə hərəkət sərbəstliyinin məhdudlaşdırılması ilə bağlı tədbirlərinin görülməsinə yol verir. Hərəkət sərbəstliyinin məhdudlaşdırılması jurnalistin fövqələdə vəziyyət elan olunmuş yerlərə daxil olmasına və işləməsinə qadağa qoyulması demək deyil. Məhdudiyyətlər jurnalistin sənədlərinin, əşyaların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasından sonra həmin əraziyə buraxılmasında, qadağan saatının qoyulmasına və s. ifadə oluna bilər.

Kütləvi informasiya vasitələrinin cəmiyyəti məlumatlandırmaq vəzifəsinin icrası üçün jurnalistin qəza, fəlakət və cinayət hadisəsinin baş verdiyi yerlərə büraxılması təmin edilməlidir. Jurnalistin həmin yerlərdə işləməsi üçün qanunvericiliklə məhdudiyyətlər nəzərdə tutulmamışdır. *Hüquq müdafiə orqanları jurnalistin qəza, fəlakət və cinayət hadisəsinin baş verdiyi yerlərdə işini elə təşkil etməlidirlər ki, jurnalistin orada olması təmin edilməklə yanaşı, bu, xilasetmə işlərinin aparılmasına, kriminalist və müstəntiqlərin işinə mane olmasın.*

Jurnalistin mitinqlər, piketlər və küçə yürüşləri keçirilən yerdə (o cümlədən icra hakimiyəti orqanlarının razılıq vermədiyi) olmaq və çəkiliş aparmaq hüququ varmı? Bunun üçün jurnalistin hər hansı razılıq alması tələb olunurmu?

Kütləvi informasiya vasitələri haqqında Qanunun 8-ci maddəsinə görə kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyətdəki iqtisadi siyasi, ictimai və sosial durum haqqında, dövlət orqanlarının bələdiyyələrinin, idarə, müəssisə və təşkilatların, ictimai birliklərin, siyasi partiyaların, vəzifəli şəxslərin fəaliyyəti barədə operativ və doğru-dürüst məlumatlar almaq hüququna malikdirlər. Bu hüquq qanunvericilikdə göstərilən hallardan başqa məhdudlaşdırıla bilməz.

Miting, piket, nümayiş və küçə yürüşlərinin keçirilməsini *Sərbəst Toplaşmaq Azadlığı Haqqında Qanun* tənzimləyir. Mitinq, piket, nümayiş və küçə yürüşləri – toplaşmış şəxslərin hər hansı məsələyə dair qərar qəbul etməsi, ümumi fikirlərini ifadə etməsi, tələblər irəli sürməsi məqsədi ilə keçirilir. Kütləvi tədbirlər barədə məlumat verməklə jurnalist cəmiyyətin həyatı, toplum üzvlərinin belə tədbirlərdə irəli sürdükləri tələbləri və fikirləri barədə ictimaiyyəti məlumatlandırır. Bu jurnalistin ictimayyəti informasiya və ideyalarla bilgiləndirmək borcundan irəli gəlir və qadağan edilə bilməz. İcazəli, eləcə də icazəsiz toplantıların keçirildiyi yerdə olmaq və çəkiliş aparmaq jurnalistin hüququ olduğundan icazənin alınması barədə heç düşünməyə dəyməz.

Manə belə gəlir ki...

JURNALİST ADININ MƏNƏVİ VƏ HÜQUQI ƏSASLARI

QANUNLARIMIZ dövlət hakimiyyəti orqanlarının idarə olunması və fəaliyyəti üzərində nəzarətin vətəndaşlar tərəfindən həyata keçirilməsində, dövlət orqanlarının fəaliyyətinin açıqlığında – onların fəaliyyəti haqqında doğru informasiya almaqda vətəndaşlara təminat verir.

Bu iştirakin təmin olunmasında – qanunvericiliyin, idarəetmənin, icraetmənin hər hansı aspektdə fəaliyyətinə nüfuz və təsir etməkdə jurnalistlər cəmiyyətin ən aparıcı funksionerləridir.

Bu səlahiyyətin əldə edilməsinin iki şərti var: – istedad və sadad – mənəvi və hüquqi haqq. Əliniz boşdursa, bu mübarizə meydana tələsmayın.

Güclü bildiyiniz, intuisiyaya söykənən istedadınız gözənlilən, ehtimal olunan hadisələrə qabaqlayıcı reaksiya verməyəcəksə, bu analitik reaksiyalar hüquqi, faktoloji, məqsədyönlü əsaslandırılmayacaqsa, mövzunuzun subyektləri də, obyektləri də sizdən nəyisə öyrənməyəcəklərsə, oxucu (seyrçi) auditoriyası sizin materiallardan ekstremallıq xəbərdarlığı duymayacaqlarsa... özünüzü həvəskar sayın.

İnformasiyanın verilməsində jurnalist, şərhin verilməsində ziyanlı, qiymətin verilməsində səmimi vətəndaş ola bilməyəcəksiniz – sa məşğulliyət sahənizi dəyişməyə tərəddüt etməyin.

Hər gün yazımaqla tükənəcəksinizsə, hər şeydən yazımaqla fəaliyyət sahəsi müəyyənləşdirə bilməyəcəksinizsə, materiallarınıza yönəlmış rəylərə əhəmiyyət verməyəcəksinizsə sizdən makulatura iyi gələcək.

Vaxtaşırı məntiqinizi dəyişəcəksinizsə, yazıqlarınızla əqidəniz, həyat tərziniz uyğunlaşmayacaqsa, özünüzün və sözünüzün vicdan ülgüsünü dəqiqləşdirməyəcəksinizsə, demək siz heç ciddi vətəndaş da deyilsiniz.

Jurnalist olmaq üçün jurnalıst kimi doğulmaq gərək...

Əlisafə M.

"Ekstremal jurnalistika" ilə məşğul olanların bu Qanun və Hüquqi Normativ Aktları öyrənmələri məsləhətdir

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilib
2. "Kütləvi informasiya vasitələri haqqında" Qanun
7 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilib
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi
28 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilib
4. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi
28 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilib
5. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi
11 iyul 2000-ci ildə qəbul edilib
6. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalar Məcəlləsi
11 iyul 2000-ci ildə qəbul edilib
7. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi
8 fevral 2000-ci ildə qəbul edilib
8. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsi
14 iyul 2000-ci ildə qəbul edilib
9. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi
28 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilib
10. "Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquq haqqında" Qanun
5 iyul 1996-ci ildə qəbul edilib
11. "Məlumat azadlığı haqqında" Qanun
19 iyun 1998-ci ildə qəbul edilib
12. "Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında" Qanun
10 iyun 1997-ci ildə qəbul edilib
13. "İnformasiya, informasiyalasdırma və informasiyanın mühafizəsi
haqqında" Qanun
3 aprel 1998-ci ildə qəbul edilib
14. "Ətraf mühita dair informasiya almaq haqqında" Qanun
12 mart 2002-ci ildə qəbul edilib
15. "Dövlət sırrı haqqında" Qanun
15 noyabr 1996-ci ildə qəbul edilib
16. "Dövlət sırrı haqqında" Qanundan irəli gələn bəzi normativ-hüqu-

- qi aktlarının təsdiq edilməsi barədə" Qanun
22 noyabr 1998-ci ildə qəbul edilib
17. "Dövlət sərrinə aid edilən məlumatların siyahısı" Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanı
22 noyabr 1998-ci ildə qəbul edilib
18. "Dövlət sərrinin kütləvi informasiya vasitələrində yayılmasının qarşısının alınması Qaydası" haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanı
24 avqust 2002-ci ildə təsdiq edilib
19. "Kommersiya sırrı haqqında" Qanun
4 dekabr 2001-ci ildə qəbul edilib
20. "Bank sırrının qorunması qaydaları"
MM-in 19 yanvar 1995-ci il tarixli 961 №-li Qərarı ilə təsdiq edilib.
21. "Qiymətli kağızlar haqqında" Qanun
13 iyul 1998-ci ildə qəbul edilib
22. "Siyasi partiyalar haqqında" Qanun
3 iyul 1992-ci ildə qəbul edilib
23. "Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında" Qanun
13 noyabr 1998-ci ildə qəbul edilib
24. "Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında" Qanun
18 iyun 1999-ci ildə qəbul edilib
25. "Azərbaycan Respublikasının seçki məcəlləsi"
27 may 2003-cü ildə qəbul edilib
26. "Referendum haqqında" Qanun
30 dekabr 1997-ci ildə qəbul edilib
27. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu
7 oktyabr 1992-ci ildə qəbul edilib
28. "Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliliklər və fondlar) haqqında" Qanun
12 iyul 2000-ci ildə qəbul edilib
29. "Dövlət qulluğu haqqında" Qanun
21 iyul 2000-ci ildə qəbul edilib
30. "Yerli icra hakimiyyətləri haqqında" Əsasnamə
AR Prezidentinin 16-iyun 1999-cu il Fərmanı ilə təsdiq edilib
31. "Antiinhisar fəaliyyəti haqqında" Qanun
4 mart 1993-ci ildə qəbul edilib
32. "Vəkillik və vəkillilik fəaliyyəti haqqında" Qanun
28 dekabr 1991-cu ildə qəbul edilib
33. "Notariat haqqında" Qanun
26 noyabr 1999-cu ildə qəbul edilib

34. "Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında" Qanun
11 dekabr 1998-ci ildə qəbul edilib
35. "Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) məhkəməyə şikayət edilməsi haqqında" Qanun
11 iyun 1999-ci ildə qəbul edilib
36. "Məhkəmə və hüquq mühafizə orqanları işçilərinin dövlət müdafiəsi haqqında" Qanun
11 dekabr 1998-ci ildə qəbul edilib
37. "Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında" Qanun
26 iyun 1997-ci ildə qəbul edilib
38. "Psixatriya yardımı haqqında" Qanun
12 iyul 2001-ci ildə qəbul edilib
39. "Narkoloji xidmət və nəzarət haqqında" Qanun
29 iyun 2001-ci ildə qəbul edilib
40. "İnsanın immun çatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyin (AİDS) yayılmasının qarşısının alınması haqqında" Qanun
16 aprel 1996-ci ildə qəbul edilib
41. "Dövlət arxiv fondunun sənədlərindən istifadə qaydaları"
Nazirlər Kabinetinin 6 mart 2000-ci il 32 №-li qərarı ilə təsdiq edilib
42. "Milli arxiv fondu haqqında" Qanun
22 iyun 1999-cu ildə qəbul edilib
43. "Dini etiqad azadlığı haqqında" Qanun
20 avqust 1992-ci ildə qəbul edilib
44. "Silahlı Qüvvələr haqqında" Qanun
9 oktyabr 1991-ci ildə qəqbul edilib. 26 noyabr 1993-cü ildə qəbul edilən qanunun redaksiyasında verilib.
45. "Müdafia haqqında" Qanun
26 noyabr 1993-cü ildə qəbul edilib
46. "Hərbi xidmətə çağırışın əsasları haqqında" Qanun
10.06.1992-ci ildə Milli Məclis tərəfindən qəbul olunub
47. "Hərbi qulluqçuların statusu haqqında" Qanun
25 dekabr 1991-ci ildə qəbul edilib
48. "Hərbi xidmət haqqında" Qanun
3 noyabr 1992-ci ildə qəbul edilib
49. "Hərbi Qulluqçuların pensiya təminatı haqqında" qanun
29 aprel 1992-ci ildə qəbul edilib

50. "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" Qanun
1997-ci ildə qəbul edilib
51. "Sərhəd qoşunları haqqında" Qanun
6 yanvar 1994-cü ildə qəbul edilib
52. "Daxili qoşunların statusu haqqında" Qanun
8 fevral 1994-cü ildə qəbul edilib
53. "Hərbi vəziyyət haqqında" Qanun
6 yanvar 1994-cü ildə qəbul edilib
54. "Silahlı qüvvələrin intizam nizamnaməsi"
23 sentyabr 1994-cü ildə 885 №-li Qanunla təsdiq edilib.
55. "Hərbi qulluqçuların dövlətə vurduları ziyanə görə maddi məsuliyyəti haqqında" Əsasnamə
10 yanvar 1995-ci ildə təsdiq edilib
56. "Mülki şəxslərin müdafiəsi və hərbi əsirlərin hüquqlarının qorunması haqqında" Qanun
30 iyun 1995-ci ildə qəbul edilib
57. 1949-cu il 12 avqust tarixli Cenevrə konvensiyaları və onlara əlavə protokollar. (1977-ci il).

*Bütün bu sadaladıqlarımız
biləb əməl etməli olduğumuz bazarın əsas olsa da,
çox az bir qismidir.
Bilsək şöhrətlənəcəyik,
bilməsək hər addımda aldadılacaq.*

B A Ş L I Q L A R

Ön söz.....	3
Hər şeyi bilməyə can atmaq insanın xislətindədir.....	6

I HİSSƏ (Problem)

Güç qurumları ilə Media arasında narazılıq nədən yaranır.....	12
Son dövrün “Ekstremal jurnalistika” təcrübəsi	16
Ekstremal şraitdə – söz və mətbuat azadlığının mahiyyəti.....	26
Kütləvi informasiya vasitələri və ekstremal şərait.....	30
ORDU və KİV arasında qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsinin hüquqi və etik aspektləri.....	40
Güç qurumlarının fəaliyyət üzərində vətəndaş nəzarətinin formalaşmasında medianın rolu.....	57

II HİSSƏ (Praktika)

Fövqaladə halların xarakteristikaları.....	65
Ekstremal şraitdə davranış.....	69
Müxbirin hərbi (hərbiləşdirilmiş) obyektlərdə qəbulu və alınmış informasiyanın (məktub, teleqram və s.) araşdırılması proseduru.....	76
İnformasiya toplamağa şərait yaradılması.....	77
İnformasiya toplama zamanı hərbçilərlə ünsiyətinin psixoloji aspektləri.....	81
Sülh dövründə müxbirin hərbçilərlə ünsiyət xüsusiyyətləri.....	86
Ekstremal şraitdə informasiya almağın bəzi psixoloji məqamları.....	91
Hərbi qulluqqularla duyğusal ünsiyətə içdən baxış.....	95
Ekstremal şraitdə jurnalist etikası.....	104
Ekstremal şəraitin tələb etdiyi qanun və məsuliyyət.....	115
Jurnalistlərin təhlükəsizliyi ilə məşgul olan Beynəlxalq Qurumların fəaliyyət prinsipləri.....	118
Sərhədsiz jurnalistlərin təklif etdiyi qayda və prinsiplər.....	128
Universal təhlükəsizliyə dair tövsiyələr.....	130
En-Bi-Si Nyus-un təcrübəsi.....	139
Terrorculuq hallarında davranış.....	141

Söz azadlığına qarşı qəsdlərin araşdırmasına dair norma və prinsiplər (<i>BMT İnsan Hüquqlar Mərkəzinin təcrübəsi</i>).....	142
Jurnalisticin düzgün davranış normaları.....	146
Sərhədsiz jurnalistlər təşkilatının dindirmə təlimatından örnek.....	148
Beynəlxalq Qızıl Xac Komitəsi və digər cəmiyyət qurumları ilə əlaqələr.....	153
Təhlükəli tapşırıqlarda olan jurnalistlər sağ qalmaların başlıca prinsipləri (<i>Beynəlxalq Mətbuat İnstitutunun tövsiyyəsi</i>).....	161
Ekstremal olayların KİV-də yayımlanması barədə metodik məlimatlar (<i>Rusiya Mətbuat və İnformasiya Nazirliyinin təklifi</i>).....	165
III HİSSƏ (Qanunvericilik)	
Sorğuya cavab tələb etmə hüququ.....	167
İnformasiya toplamaq və yaymaq hüququnu məhdudlaşdırın hallar.....	171
Dövlət sırrı və mətbuat. Məxfilik rejimi.....	178
Hərbdə demokratiya.....	187
Hərbi rejim anlayışı.....	195
Məlumat alan, araşdırın və yayan jurnalistlər üçün hüquq bilgiləri	
Məlumatın alınması.....	201
Akkreditasiya.....	210
Dövlət sırrı.....	212
Terror aktları barədə yayılmasına yol verilməyən məlumatlar.....	222
Fövqaladə şəraitdə məlumat axtarılması və alınması.....	223
Jurnalist adının mənəvi və hüquqi əsasları.....	225
“Ekstremal jurnalistik” ilə məşğul olanların öyrənməli olduqları Qanun və Hüquqi Normativ Aktlar.....	226

Tərtib edən və buraxılışa məsul: *Əlisəfa Mehdiyev*

Kompüter dizaynı: *Dürdana Əlibabayeva*,
Korrektor: *Sərraf Orucov*

Format: 60 x 84 $\frac{1}{16}$, şərti çap vərəqi: 14,5 ç.v.,
Tiraj: 1000 nusxə. **Pulsuz paylanır.**

Kitab “Dinc Dünya” Araşdırma Mərkəzinin
kompüterində yiğilib, tərtib edilib,
“Şərq-Qərb” ASC-də hazır disketdən çap olunub.

Bakı. 20 iyul 2003. 232 səhifə

Açıq Cəmiyyət İnstитutu – Yardım Fondu

“Dinc Dünya” Araşdırma Mərkəzi
370000, Bakı, “Azərbaycan” inturist, II bina, 9-cu mərtəbə,
tel: 3322910. Internet ünvani: Ekstrem_jur.narod.ru
E-mail Dinc_dunya@rambler.ru.

“Şərq-Qərb” ASC. Bakı, A. Ələsgər küç., 17.